

ISSN 2616-7948 (print)

ISSN 2617-1244 (online)

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

2023 #2 (12)

UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Видається з 2018 року

Scientific journal

Issued two times per year

Published since 2018

Київ | 2023 | Київський національний
університет культури і мистецтв
Kyiv | 2023 | Kyiv National University
of Culture and Arts

*Друкується за ухвалою Вченої ради
Київського національного університету
культури і мистецтв
(протокол № 6 від 30.10.2023)*

*Журнал друкується на підставі Свідоцтва про
державну реєстрацію друкованого засобу інформації
(серія КВ № 23123-12963р від 25 січня 2018 року),
виданого Міністерством юстиції України*

Головний редактор — д-р філол. н., проф. Микола Тимошик

Editor-in-Chief: DSc in Philology, Professor Mykola Tymoshyk

Відповідальний секретар — канд. істор. н., доц. Олена Каракоз

Executive Secretary: PhD in History, Associate Professor Olena Karakoz

Редакційна колегія:

*Балаклицький Максим — д-р н. із соц.
комунік., проф.;*
*Гарачковська Оксана — д-р філол. н.,
проф.;*
*Гжебик Маріола — д-р габ., проф. (Же-
шувський ун-т, Польща);*
*Зикун Наталія — д-р н. із соц. комунік.,
проф.;*
Новальська Тетяна — д-р іст. н., проф.;
Бачинська Надія — канд. пед. н., доц.

Editorial Board:

*Maksym Balaklytskyi — Doctor of Social Commu-
nications, Prof.;*
*Oksana Harachkovska — Doctor of Philology,
Prof.;*
*Mariola Grzebyk — Dr hab., Prof. (University of
Rzeszów, Poland);*
*Natalia Zykun — Doctor of Social Communica-
tions, Prof.;*
Tetiana Novalska — Doctor of History, Prof.;
*Nadiia Bachynska — PhD in Education, Associate
Prof.*

***Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України
від 15.04.2021 № 420 (додаток №3)
науковий журнал «Український Інформаційний Простір»
включено до Переліку наукових фахових видань України
за спеціальностями:
061 — «Журналістика»,
029 — «Інформаційна, бібліотечна і архівна справа».***

**Журнал зареєстровано та індексується в таких науково-метричних
базах даних і каталогах:**

Index Copernicus, Academic Resource Index, PKP Index, BASE, Crossref, GoogleScholar,
Academia, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), ResearchGate, ResearchBib, Journal Factor,
Worldcat, Каталоги НБУВ (IRBIS-NBUV), Наукова періодика України (УРАН).

Шеф-редактор — д-р пед. н., проф. Михайло Поплавський

Editor director: Doctor of Sciences in Pedagogy, Professor Mykhailo Poplavskyi

Адреса редакції:

Кімн. 917, вул. Є. Коновальця, 36
Київський національний університет
культури і мистецтв, м. Київ, 01133

Editorial office address:

Office 917, 36 Ye. Konovaltsia Street
Kyiv National University
of Culture and Arts, Kyiv, 01133

Тел./tel.: +38 (096) 104 79 53
e-mail: ukrinfoprostir@gmail.com

***Редакція залишає за собою право на редагування текстів, яке не змінює позиції автора.
Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.***

© Київський національний університет
культури і мистецтв, 2023

ЗМІСТ

CONTENT

Від головного редактора	7	The editor's-in-chief address
The editor's-in-chief address	10	Від головного редактора

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

ACTUAL ISSUES OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Микола ТИМОШИК Тоталітарна журналістика: до проблеми купівлі владою лояльності й слухняності журналістів	14	Mykola TYMOSHUK Totalitarian journalism: to the problem of buying journalists' loyalty and obedience by the authorities
Tetiana HUMENIUK The Use of Artificial Intelligence in the Information Space: a Philosophical Perspective	41	Тетяна ГУМЕНЮК Використання штучного інтелекту в інформаційному просторі: філософський аспект
Олександр САВЕНКО Закон України «Про медіа»: історія ухвалення, позитиви, недоліки, перестороги	55	Oleksandr SAVENKO The law of Ukraine "On media": the history of its adoption, positives, shortcomings, warnings
Артем ГАЛИЧ Валентина ГАЛИЧ Промова Олеса Гончара «Час для єдності» крізь призму сучасного сприйняття	71	Artem HALYCH Valentyna HALYCH Oles Honchar's speech "Time for unity" through the prism of contemporary perception

ВІЙНА І ЖУРНАЛІСТИКА

WAR AND JOURNALISM

Юрій БОНДАР Журналісти про російсько-українську війну: проблематика та жанрові особливості книжкових видань	92	Yurii BONDAR Journalists about the Russian-Ukrainian war: issues and genre features of book publications
Мирослава ЧАБАНЕНКО Поняття «новини» у сприйнятті українців під час війни	108	Myroslava CHABANENKO The concept of “news” in the perception of Ukrainians during the war
Дарина КОЛОМІЄЦЬ Специфіка передач українського радіо в час російсько-української війни	124	Daryna KOLOMIETS Specifics of Ukrainian radio broadcasts during the Russian-Ukrainian war
Валерія ЯРЖЕМСЬКА Особливості діяльності ЗМІ Хмельницького краю в час росії проти України	135	Valeriia YARZHEMSKA Peculiarities of the media activity in Khmelnytskyi region during the russian war against Ukraine

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

HISTORY OF JOURNALISM

Василь ГАБОР Подорожні нариси про Італію в західноукраїнських часописах першої третини ХХ століття: українські алюзії	150	Vasyl GABOR Travel essays about Italy in the Western Ukrainian magazines of the first third of the twentieth century: Ukrainian allusions

-
Олеся ДРОЗДОВСЬКА Газета «Харбінський Вістник»: епізод історії українського пресовидання у Китаї	167	Olesia DROZDOVSKA “Kharbinskyi Vistnyk” newspaper: an episode in history of the Ukrainian press in China
Сергій КОЗАК Часопис «Свобода» (США) про життя і творчість Лесі Українки	177	Serhii KOZAK Newspaper “Svoboda” (USA) about Lesia Ukrainka life and creativity
Надія КУЛЕСHA До історіографії українського пресознавства: «Українська преса в Україні та світі ХІХ–ХХ ст.» (т. 1–7)	196	Nadiia KULESHA To the historiography of Ukrainian press studies: “The Ukrainian press in Ukraine and the world in the nineteenth and twentieth centuries” (vols. 1–7)
Лідія СНИЦАРЧУК «Записки Наукового товариства імені Шевченка» як джерело вивчення історії преси ХІХ – першої третини ХХ ст.	212	Lidiia SNITSARCHUK “Notes of the Shevchenko Scientific Society” as a source for studying the history of the press of the 19th century and first third of the 20th centuries
Ігор СРІБНЯК Дмитро ГРИНЬ Національно-виховна місія часопису «Громадська Думка» у таборі полонених українців Вецляр, Німеччина	225	Ihor SRIBNIAK Dmytro HRYN National educational mission of the newspaper “Hromadska Dumka” in the camp of Ukrainian prisoners in Wetzlar, Germany (1917 – early 1918)

НОВІТНІ МЕДІА

NEW MEDIA

Олексій СИТНИК Проблематика впровадження штучного інтелекту в сучасних ЗМІ та медіатехнологіях	252	Oleksii SYTNYK Problems of artificial intelligence implementation in modern mass media and media technologies
Оксана ГОЦУР Ростислав ДОБРЯНСЬКИЙ Бізнес-модель Microsoft Corporation: роль у глобальній медіаіндустрії	266	Oksana HOTSUR Rostyslav DOBRIANSKYI Microsoft Corporation business model: role in the global media industry
Анна ДАНЬКО-СЛІПЦОВА Особливості Telegram як інтернет-платформи поширення соціально значущої інформації	275	Anna DANKO-SLIPTSOVA Features of Telegram as an online platform for disseminating socially relevant information

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

PUBLIC RELATIONS

Nataliia VOITOVYCH Ethical challenges of political advertising	288	Наталія ВОЙТОВИЧ Етичні виклики політичної реклами

Від головного редактора

Шановний читачу!

З приємністю презентую друге цьогорічне (і дванадцяте від початку заснування) число «Українського Інформаційного Простору».

Без перебільшення можу ствердити, що тут представлені свіжі результати наукової праці добірного грона чесних, небайдужих і захоплених своєю справою дослідників-журналістикознавців з усієї України. Це передусім ті, хто завжди перебуває в «науковій формі»; хто за внутрішнім покликом наукового й професійного сумління вже знайшов свою тему; хто вміє достеменно вивчити й оригінально подати власно написане «на люди»; кому неприйнятний все ще поширений, на жаль, у нашому середовищі підхід примітивного реферування чи переказової компіляції вже відкритого; хто не запозичує чуже, а вперто й наполегливо стверджує своє. Звісно, з обов'язковим власним експериментом чи з власно добутих і глибоко осмислених документально-архівним компонентом.

Проблематика цього випуску охоплює фактично всі грані редакційної політики часопису, його головні розділи, традиційно обрамлені і в друкованій, і в електронній версіях різноколірними символами-писанками із взаємопроникним інтернетним серпантинном. Отож, осмислення практики, теорії та історії двох розмаїтих за типологічними ознаками пластів засобів масової інформації — друкованих та мережевих — у загальнонаціональному й світовому контекстах.

Як завжди, суголосною нинішнім непростим викликам практичної журналістики постає перед читачем змістова начинка першого розділу — «Актуальні питання українського інформаційного простору». З-поміж низки показових тенденцій сучасної української журналістики одна особливо тривожна: наші ЗМІ продовжують нести на собі зловісну печатку епохи, з якої нещодавно вийшли, — тоталітарної. Новочасні дослідники її ще називають посттоталітарною або постолігархічною, в якій, утім, проглядається наполегливе бажання здебільше частини журналістського корпусу, ніж засновників медіа, стати на шлях вільної преси Заходу відповідно до усталених у цивілізованому світі стандартів і принципів.

Одна з гострих граней цієї тенденції — громадянська позиція, мораль сучасного журналіста, здатність його бути або прямостоячим, або продажним, спокуситися принадам «грошового мішка» чи залишитися вірним стандартам професії. Цю проблему, на основі винятково архівних матеріалів, розглянуто в статті «Тоталітарна журналістика: до проблеми купівлі владою лояльності і слухняності журналістів».

Звучання означеної вище проблеми відчутне і в статті Олександра Савенка. У ній чи не вперше з наукового й практичного боку проаналізовано історію перипетій із прийняттям Верховною Радою України в грудні 2022 року довгоочікуваного українською спільнотою Закону України «Про медіа». Як відомо, прийняття цього закону, як першочергового, вимагала від українських законодавців Рада Європи. Висвітлено логічно обумовлені чотири складники проблеми: історія ухвалення, позитиви, недоліки, перестороги. Риторичне запитання автора «Чи створить новий закон загрози для свободи слова?» залишається поза берегами цієї статті й відкриває ще одну тему для актуального дослідження.

У гуманітарному науковому середовищі впродовж останніх місяців все активніше циркулює поняття ШІ (штучного інтелекту). Дискусію щодо позитивів і загроз, зокрема й для журналістського середовища, розпочав у минулому числі УІП молодий дослідник С. Шашенко. Нині цю перспективну тему продовжуємо. Так, професорка Тетяна Гуменюк сконцентрувалася на філософському аспекті проблеми. Вона запропонувала рекомендації та рамки для відповідального розвитку ШІ. На думку авторки, дотримуючись етичних і законодавчих меж, людство може створити майбутнє, де технології штучного інтелекту в інформаційному просторі розроблятимуться, розгортатимуться та використовуватимуться таким чином, щоб поважати людські цінності, сприяти справедливості та підзвітності й вирішувати проблеми суспільства. Натомість Олексій Ситник, розвиваючи тему, концентрує свою увагу на технологічних проблемах упровадження ШІ в практику сучасних ЗМІ.

Професорка Валентина Галич привертає увагу колег до необхідності в нинішній час звертатися до феномену національної публіцистики. Адже часто в таких текстах ідеться про духовні уроки видатних українських політичних і культурних діячів кінця ХХ — початку ХХІ ст., які можуть наснажувати сучасників, зміцнювати в них почуття волелюбства й мужності в протистоянні російському агресорові. Один із таких взірців — неопублікований текст Олеся Гончара «Час єдності» — авторка обрала для журналістського аналізу.

Проблематику «Війна й журналістика» редакція УІП «прописала» на своїх шпальтах відразу від початку російського вторгнення. У цьому числі ми вирішили виділити її в окремий розділ. Засадничою є стаття Юрія Бондаря «Журналісти про російсько-українську війну: проблематика та жанрові особливості книжкових видань». Стаття має пошуковий характер і збагачена низкою ілюстрацій. Без сумніву, що актуальність теми, її патріотично-виховний струмінь із часом лише зростатиме. В ній проглядається ціла серія майбутніх і творчо-прикладних робіт, і теоретико-практичних досліджень здобува-

чів рівнів «бакалавр» і «магістр» з понад 80-ти наявних в Україні відділень, факультетів та інститутів журналістики.

Цінність дослідження «Поняття «новин» у сприйнятті українців під час війни» полягає в тому, що його провела молода дослідниця Мирослава Чабаненко у прифронтовому Запоріжжі. В основу було покладено запозичений із психолінгвістики асоціативний експеримент, і на нього відгукнулися реальними анкетами близько півтисячі учасників. Це добрий взірєць нашій юній зміні — які теми обирати, чим наповнювати третю, експериментальну, частину своєї магістерської роботи.

До речі, про вибір та виконання тем магістрантами-журналістами. У цьому розділі публікуємо дві такі роботи — обидві з КНУКІМу. Валерія Яржемська (науковий керівник проф. М. Тимошик) переконливо показала особливості діяльності ЗМІ Хмельницького краю в час війни росії проти України, а Дарина Коломієць (науковий керівник Наталя Дмитренко) — специфіку передач українського радіо за цих же умов. Обидві авторки зібрали й узагальнили значний за обсягом емпіричний матеріал, засвідчили здатність його аналізувати й робити самостійні висновки.

Тепер про надважливий за вагомістю й широтою проблематики розділ «Історія журналістики». Тут чи не вперше подано в рівній мірі потужні статті відомих дослідників двох провідних в Україні наукових шкіл з історії пресознавства — київської і львівської. Йдеться про знакові, а втім маловідомі навіть серед фахівців, осередки української журналістики на чужині — від «Харбінського Вісника» в Китаї (Олена Дроздовська), «Громадської Думки» в німецькому таборі полонених українців Вецляр (Ігор Срібняк, Дмитро Гринь) — до легендарного часопису «Свобода» в США (Сергій Козак). Еталоном наукової сумлінності можна вважати джерелознавчі та історіографічні дослідження про феномен «Записок НТШ» (Лідія Сніцарчук), семитомної «Української преси в Україні та світі ХІХ–ХХ ст.» (Надія Кулеша). Як завжди, несподівані українознавчі ракурси віднаходимо в нових розвідках Василя Габора. Нині представляємо результат його аналізу подорожніх нарисів про Італію на шпальтах західноукраїнських часописів першої третини ХХ століття.

Розділ «Зв'язки з громадськістю» представлений однією статтею львівської дослідниці Наталії Войтович. Тема надактуальна — етичні виклики політичної реклами. Ця стаття, яка і розвідка Тетяни Гуменюк, адресовані англomовному читачеві.

Микола Тимошик,
головний редактор
«Українського Інформаційного
Простору»

The editor's-in-chief address

Dear Reader!

I am pleased to present this year's second (and twelfth since its foundation) issue of the "Ukrainian Information Space".

It is no exaggeration to say that this publication presents the latest results of the scientific work of a select group of honest, indifferent and passionate journalism researchers from all over Ukraine. These are, first of all, those who are always in a "scientific form"; who, following the inner call of their scientific and professional conscience, have already found their topic; who can thoroughly study and present their own writing "to the people" in an original way; who are unacceptable to the approach of primitive abstracting or narrative compilation of what has already been discovered, which is still unfortunately common in our environment; who do not borrow from others but stubbornly and persistently assert their own. Of course, with the obligatory experiment of their own or with their own extracted and deeply comprehended documentary and archival component.

The problems of this issue cover virtually all facets of the journal's editorial policy, its main sections, traditionally framed in both print and electronic versions by colourful symbols-pysankas with an interpenetrating Internet serpentine. Thus, understanding the practice, theory and history of two typologically diverse strata of media: print and online in national and global contexts.

As always, the content of the first section: "Actual Issues of the Ukrainian Information Space" is in line with the current difficult challenges of practical journalism. Among some telling trends in contemporary Ukrainian journalism, one is particularly disturbing: our media continue to bear the ominous stamp of the era from which we recently came out — the totalitarian one. Newer researchers also call it post-totalitarian or post-oligarchic, which, however, reflects the persistent desire of a part of the journalistic corps, rather than the media founders, to follow the path of the free press of the West following the standards and principles established in the civilised world.

One of the sharp edges of this trend is the civic stance and morality of a modern journalist, his ability to be either upright or corrupt, to be tempted by the lure of a "money bag" or to remain faithful to the profession standards. This problem, based exclusively on archival materials, is discussed in the article "Totalitarian journalism: to the problem of buying journalists' loyalty and obedience by the authorities".

The aforementioned problem is also tangible in Oleksandr Savenko's article. It is perhaps the first scientific and practical analysis of the history of the vicissitudes surrounding the adoption by the Verkhovna Rada of

Ukraine in December 2022 of the long-awaited Law of Ukraine “On Media”. As is well known, the adoption of this law as a priority was demanded by the Council of Europe from Ukrainian legislators. The article highlights the four logically related components of the problem: the history of its adoption, its advantages, shortcomings, and warnings. The author's rhetorical question “Will the new law pose a threat to freedom of speech?” remains beyond the scope of this article and opens up another topic for current research.

In recent months, the concept of AI (artificial intelligence) has been circulating in the humanities community. A discussion of the positives and threats, including for the journalistic environment, was started in the last issue of UIS by a young researcher S. Shashenko. Today, we are continuing this promising topic. Professor Tetiana Humeniuk focused on the philosophical aspect of the problem. She offered recommendations and a framework for responsible AI development. According to the author, by adhering to ethical and legal boundaries, humanity can create a future where artificial intelligence technologies in the information space are developed, deployed and used in a way that respects human values, promotes justice and accountability, and solves societal problems. Instead, Oleksii Sytnyk, developing the topic, focuses on the technological problems of introducing AI into the practice of modern media.

Professor Valentyna Halych draws the colleagues attention to the need to address the phenomenon of national publicism in our time. After all, such texts often deal with the spiritual lessons of prominent Ukrainian political and cultural figures of the late twentieth and early twenty-first centuries, which can inspire contemporaries and strengthen their sense of freedom and courage in confronting the Russian aggressor. The author chose one of these examples, Oles Honchar's unpublished text “Time for Unity,” for her journalistic analysis.

The UIS editorial board has been covering the issue of “War and Journalism” since the beginning of the Russian invasion. In this issue, we have decided to highlight it in a separate section. The article by Yurii Bondar “Journalists about the Russian-Ukrainian war: issues and genre features of book publications” is fundamental. The article is exploratory and enriched with a number of illustrations. There is no doubt that the relevance of the topic and its patriotic and educational impact will only grow over time. It features a series of future creative and applied works, as well as theoretical and practical research by bachelor's and master's degree students from more than 80 departments, faculties and institutes of journalism in Ukraine.

The value of the study “The Concept of 'News' in the Perception of Ukrainians during the War” lies in the fact that it was conducted by a young researcher Myroslava Chabanenko, in frontline Zaporizhzhia. It was based on an associative experiment borrowed from psycholinguistics, and about

five hundred participants responded with real questionnaires. This is a good example for our younger generation — what topics to choose and how to fill the third, experimental part of their master's thesis.

By the way, about the choice and implementation of topics by masters-journalists. In this section, we publish two such works, both from KNUKIM. Valeriia Yarzhevska (scientific supervisor Prof. M. Tymoshyk) convincingly showed the peculiarities of the media activity in the Khmelnytskyi region during the Russian war against Ukraine, and Daryna Kolomiets (scientific supervisor Natalia Dmytrenko) — the specifics of Ukrainian radio broadcasts under the same conditions. Both authors have collected and summarised a considerable amount of empirical material, and have demonstrated their ability to analyse it and draw independent conclusions.

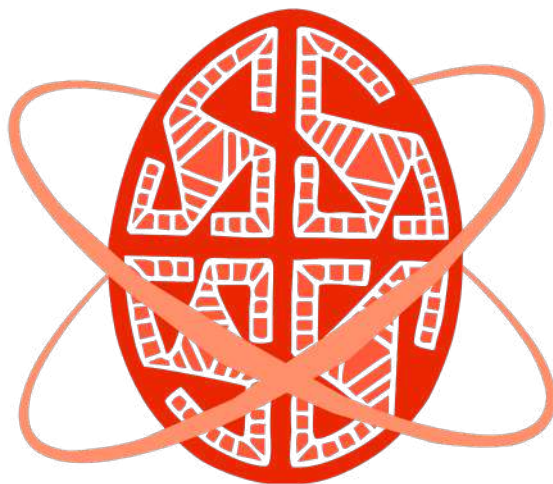
Now for the section on the “History of Journalism”, which is extremely relevant in terms of its importance and breadth of topics. For the first time, we present equally powerful articles by well-known researchers from the two leading Ukrainian scientific schools of press history — Kyiv and Lviv. We are talking about iconic, yet little-known, even among experts, centres of Ukrainian journalism in foreign countries — from the “Kharbinskyi Visnyk” in China (Olena Drozdovska), “Hromadska Dumka” in the German camp for Ukrainian prisoners in Wetzlar (Ihor Sribniak and Dmytro Hryn) to the legendary “Svoboda” newspaper in the United States (Serhii Kozak). The standard of scientific integrity can be considered source and historiographical research on the phenomenon of the “Notes of the Shevchenko Scientific Society” (Lidiia Snitsarchuk), the seven-volume “Ukrainian Press in Ukraine and the World in the Nineteenth and Twentieth Centuries” (Nadiia Kulesha). As always, we find unexpected Ukrainian studies angles in Vasyl Gabor's new research. Today, we are presenting the result of his analysis of travel essays about Italy in the pages of Western Ukrainian magazines of the first third of the twentieth century.

The “Public Relations” section is represented by one article by Lviv researcher Nataliia Voitovych. The topic is highly relevant — ethical challenges of political advertising. This article, as well as the research by Tetiana Humeniuk, are addressed to English-speaking readers.

Mykola Tymoshyk,
Editor-in-Chief
of “Ukrainian Information Space”

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ**

ACTUAL ISSUES
OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

УДК 070.1:321.64](477.85)

ТОТАЛІТАРНА ЖУРНАЛІСТИКА: до проблеми купівлі владою лояльності й слухняності журналістів

Микола ТИМОШИК

д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури
і мистецтввул. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна

nkin@ukr.net

ORCID 0000-0002-7011-3022

© Тимошик М., 2023

Стаття написана на основі досі не залучених до наукового обігу документів обласних архівів та місцевих газет. Ці маловідомі натепер документи дають змогу з'ясувати одну з засадничих граней діяльності засобів масової інформації за умов тоталітарної системи. Йдеться про систему пільг, заохочень, стимулів матеріального й морального характеру, за допомогою яких влада цілеспрямовано формувала лояльний, слухняний, готовий безумовно виконувати поставлені завдання актив журналістських кадрів.

Зі статті вимальовується одна з граней тоталітарної, та й посттоталітарної, журналістики: подвійна мораль, подвійні стандарти, розбіжність декларованих на газетних шпальтах лозунгів і закликів із реальними діями владної верхівки. Щодень декларуючи боротьбу з порушниками законів, виводячи на чисту воду крадіїв, злодюг та фальсифікаторів у законі, редакції газет, з відома звісно ж їхніх керівників, нерідко самі йшли на порушення.

У центрі обсервації автора — виявлення та аналіз архівних матеріалів із практики тоталітарної журналістики, яка стосується кількох аспектів цього явища, а саме: номенклатурних пільг, квартир, зарплат, офіційних і неофіційних гонорарів.

На прикладі однієї газети — головного друкованого органу Чернівецької області «Радянська Буковина» — автор розкриває донедавна заховану в архівах інформацію для номенклатурних працівників журналістської сфери, зокрема про лікфонди й ліксанупри, картки на продукти й одяг, обкомівський житловий фонд, махінації з зарплатами та гонорарами. Виявлені документи засвідчують, що порушення стосовно пільг для обраних журналістів мали масштабний і системний характер, що спонукало владу час від часу видавати закриті документи регулювального характеру.

У статті проводиться паралель із сучасними реаліями щодо порушеної проблеми: поширена за часів тоталітарної доби система неузаконених владних преференцій перейшла й на тіло національної журналістики доби української незалежності.

Ключові слова: тоталітарна журналістика, олігархічна журналістика, номенклатурні пільги, підкуп журналістів, замовні публікації, гонорар, фінансові порушення редакцій.

TOTALITARIAN JOURNALISM: TO THE PROBLEM OF BUYING JOURNALISTS' LOYALTY AND OBEDIENCE BY THE AUTHORITIES

Mykola TYMOSHYK

Doctor of Philology, Professor
Kyiv National University of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine
nkin@ukr.net
ORCID 0000-0002-7011-3022

The article is written on the basis of documents from regional archives and local newspapers that have not yet been brought into scientific circulation. These previously little-known documents provide insight into one of the fundamental facets of media activity under a totalitarian system. This refers to the system of benefits, incentives, and material and moral incentives that the authorities used to deliberately form a loyal, obedient, and unconditionally committed journalistic workforce.

The article reveals one of the facets of totalitarian and post-totalitarian journalism: double morality, double standards, and the discrepancy between the slogans and appeals declared in the newspapers and the actual actions of the ruling elite. Every day, while declaring the fight against lawbreakers, exposing thieves, burglars and falsifiers of the law, newspaper editors, with the knowledge of their managers, often committed violations themselves.

The author's observation focuses on the identification and analysis of archival materials on the practice of totalitarian journalism, which relates to several aspects of this phenomenon, namely, nomenclature benefits, apartments, salaries, official and unofficial fees.

On the example of one newspaper, the main print medium of the Chernivtsi region, "Soviet Bukovyna" ("Radianska Bukovyna"), the author reveals information about nomenclature workers in the journalistic sphere that was hidden in the archives until recently, including information about liquidation funds and the medical and sanatorium department, food and clothing cards, the regional committee housing fund, and fraudulent salaries and fees. The documents show that the violations regarding privileges for selected journalists were large-scale and systemic, which prompted the authorities to issue classified regulatory documents from time to time.

The article draws a parallel with contemporary realities concerning the problem at hand: the system of unlawful government preferences, widespread during the totalitarian era, has also been transferred to the body of national journalism in the period of Ukrainian independence.

Keywords: *totalitarian journalism, oligarchic journalism, nomenclature benefits, bribery of journalists, commissioned publications, fees, financial violations of editorial offices.*

Постановка проблеми

З-поміж низки показових тенденцій сучасної української національної журналістики одна особливо тривожна: наші ЗМІ продовжують нести на собі зловісну печать епохи, з якої нещодавно вийшли, — *тоталітарної*. Втім, у цій тенденції проглядається наполегливе бажання скоріше певної частини журналістського корпусу, ніж засновників ЗМІ, стати на шлях вільної преси Заходу у відповідності з усталеними в цивілізованому світі стандартами та принципами.

Дослідники називають ту епоху по-різному — *тоталітарна, радянська, пострадянська*. Після завершення запізнілого процесу роздержавлення й приватизації, яку уповноважені державою органи влади, як засвідчує практика, проводили знехотя, безсистемно й непрофесійно, до цього переліку ознак новочасної журналістики слід додати ще й такі: *олігархічна, постолігархічна, залежна від «грошового мішка»* власників.

Ми є свідками того, як, здавалося б, назавжди викинуті на смітник історії колись хрестоматійні цитати основоположників учення про марксистсько-ленінську теорію преси сьогодні знову стають актуальними. Йдеться про «грошовий мішок», яким буржуазія стабільно купувала лояльність і слухняність журналістів. Йдеться також про пресу як «колективного пропагандиста, організатора й агітатора». Тільки за тоталітарної доби таке розуміння стосувалося справи комуністичного будівництва під проводом безроздільно владарюючої упродовж десятиліть правлячої компартії, а в посттоталітарну добу — корумпованого українського істеблшменту, так званих грошовитих мішків кількох олігархів і залежних від них журналістів — «коліщаток і гвинтиків» бізнесу власників тих «мішків».

Актуальність і новизна теми

Пізнання й осмислення уроків радянської журналістики як складника системи тоталітарного суспільства, зокрема в кадровому питанні, актуалізується нині, в новочасну російсько-українську війну, коли на тимчасово окупованих українських територіях украї залежна від влади, до безміри цинічна й брехлива журналістика російського агресора нав'язує ті ж ідеологеми, яких ми нині з такими труднощами й не так швидко позбуваємося.

У підзаголовку цієї статті означені три грані проблематики тоталітарної журналістики, якими вона живилася впродовж усіх років існування комуні-більшовицької системи і які встигли вже вкорінитися в українській пресі олігархічного й постолігархічного періоду її розвитку. Йдеться про номенклатурні (отож, не для всіх) пільги, зарплати та гонорари як своєрідну «купівлю» лояльності, слухняності й надійності журналістів. До того ж укорінення цих граней на тілі наці-

ональної журналістики доби української незалежності відбувається у більш агресивний спосіб: зарплати й гонорари за належно виконані завдання окремі журналістики стали отримувати не відповідно до затверджених владою розцінок, а відповідно до товщини грошових конвертів. У такому контексті ця проблематика, в порівнянні з недавнім минулим і в суголосності із сучасним, ставиться в українському інформаційному просторі вперше.

Стан розробки питання

Теоретики західної школи журналістики вже давно детально описали різні теорії свободи слова та концепції журналістики. З них професія журналіста постає у двох діаметрально протилежних вимірах — і як найсправедливіша, і як найпродажніша. Тамтешні студенти — майбутні журналісти — вільно орієнтуються в теоріях англійця Джона Мільтона та Давида Юма про абсолютну свободу друку та творчості, концепцій Платона, Т. Гоббса щодо необхідності державного контролю преси, вчення Жан-Жака Руссо і Г. Гегеля про авторитарну концепцію журналістики. У низці праць зарубіжних авторів ідеться про спільне й відмінне в різних теоріях журналістики: авторитарній, лібертарійській (свободо-вільній), тоталітарній.

Зовсім в іншому інформаційному просторі перебували тривалий час журналісти й журналістикознавці на так званій одній шостій земної кулі, що становила колись російську, а згодом радянську імперію. У конкретиці журналістики тут безроздільно панувала одна-єдина теорія преси — марксистська-ленінська. За нею свобода преси для народу однозначно тлумачилася як свобода преси для однієї правлячої партії як вершительки інтересів цього народу, а головною метою преси вважалося організаційне й пропагандистське та агітаційне втілення завдань цієї партії.

Хрестоматійними для дослідників і викладачів радянської журналістики були часті перевидання двох директивних книг — «Ленін про пресу», «КПРС про засоби масової інформації». Все, що виходило з-під пера таких дослідників, ґрунтувалося на ідеологічних постулатах оспівувачів тоталітарної системи та її преси. За бібліотечними каталогами можна налічити сотні книг і статей з того ідеологічного мотлоху.

У сучасній Україні одним із перших дослідників, який спробував розібратися в концепціях та моделях журналістики й накласти їх на українські реалії, є професор зі Львова Мар'ян Житарюк. Його навчальний посібник «Теорії та моделі масової інформації» скерований передусім на журналістикознавчі проблеми (Житарюк, 2018).

На жаль, нових розвідок у цій царині, авторами яких мали би бути представники нового покоління вчених зі знанням іноземних мов та

добрим досвідом практичної роботи в ЗМІ, не виявляється. З переведенням від середини 10-х років нового тисячоліття журналістики як науки під крило «соціальних комунікацій» наукові пріоритети цього блоку досліджень сконцентрувалися довкола теорій соціальних комунікацій та комунікаційних технологій.

Досі ніким не досліджувався ракурс журналістикознавчої проблеми, означений у цій статті.

Об'єктом дослідження стала преса обласного рівня періоду ленінсько-сталінсько-брежнєвської доби.

Джерельною базою слугували документи колишніх спецфондів Державного архіву Чернівецької області та архів редакції обласної газети «Радянська Буковина» за період від 1940 до 1986 років.

Завдання статі

Таких завдань у статті два:

- виявити та проаналізувати досі невідомі загалу архівні матеріали з практики тоталітарної журналістики щодо купівлі владою лояльності й слухняності журналістів;
- з'ясувати особливості побутування чотирьох найпоширеніших форм цього явища — номенклатурних пільг, квартир, зарплат, офіційних і неофіційних гонорарів.

Виклад основного матеріалу

Про пільги системи та її «коліщаток і гвинтиків»

В одній зі своїх статей про партійну організацію й партійну літературу засновник комуно-більшовицької системи В. Ленін прирівняв газетних працівників до могутньої партійно-держаної машини, якій вони, як «коліщатка й гвинтики», забезпечували рух у певному напрямку. Отож, журналісти такої преси входили до переліку тих категорій професій, яким правляча верхівка тоталітарної системи в усі часи надавала певні преференції. Зокрема, в таких важливих питаннях життєдіяльності, як житло, побут, медичне обслуговування, відпочинок, заробітна плата, моральне й матеріальне заохочення слухняності. В обмін на слухняність, лояльність, безумовне виконання поставлених перед пресою завдань.

Втім, більшістю благ партноменклатури користалися не всі працівники пера, а переважно ті, які досягали в кар'єрному рості відповідних посад. Це, зокрема, головні редактори, завідувачі відділів. Таким влада на місцях позачергово надавала житло, часто із так званого обкомівського фонду — в будинках поліпшеного планування ближче до центру або зі старого, елітного, фонду. У низці приєднаних до складу радянської України 1939, 1940 і 1945 років західноукраїнських областей віддавна такими вважалися комфортні всередині та вишу-

кані за зовнішнім архітектурним вирішенням будинки австрійської чи польської доби підлеглості цих країв.

Формально преференції партійно-радянської системи щодо побутового облаштування стосувалися й випускників двох в Україні факультетів журналістики (Київського й Львівського університетів), які приїздили в обласні й районні центри на журналістську роботу за державним розподілом. Їм видавали в деканатах після вручення дипломів завірені гербовими печатками казенні папірчики, за якими держава гарантувала отримання житла впродовж трьох років перебування на творчій редакційній посаді в ранзі молодого спеціаліста. На практиці це право реалізувалося не часто й не однаково в розрізі областей.

У кращих умовах перебували творчі працівники обласних та районних газет. Гірше з цим традиційно складалося для радіотелевізійників, оскільки місцеві комітети з телебачення й радіомовлення формально, принаймні у фінансовому плані, підпорядковувалися облвиконкомам, а не обкому партії. І ще гірше — в обласних молодіжних газетах, що були органами обкомів комсомолу. Коштом комсомолу тоді зводилося житло лише в столиці України для працівників апарату центральної спілки, а в обласних центрах його видавали поза чергою з партійного житлового фонду, але, зрозуміло, за залишковим принципом.

Для обраних високопосадовців, як відомо, існували й спецбуфети, й спецпайки, й спецсанаторії. Натомість публічно партія пропагувала через засоби масової інформації, звісно ж для безумовного наслідування масами, численні приклади скромності партійних вождів та їхніх найближчих соратників.

Один із хрестоматійних прикладів подвійної моралі влади за тоталітарщини, який «перекочував» із художнього фільму «Ленін у 1918 році» в шкільні підручники, стосувався біографії Олександра Цюрупи — народного комісара продовольства РРФСР, ініціатора введення в державі продовольчої диктатури та одного з організаторів так званих продовольчих загонів, які насильно відбирали в українських селян залишки хліба. У фільмі показано, як він під час доповіді в кабінеті голови раднаркому Леніна нібито непритомніє. Вся преса — від центральної до районної — упродовж тижнів поширювала в найглибші закутки країни інформацію про цей випадок, пояснюючи читачам головну причину тієї знемоги високопосадового державця — його нібито постійне недоїдання. Чи не за таку «взірцеву службу» комуно-більшовицькій владі ім'ям Цюрупи були перейменовані колишні Олешки на Херсонщині. Цей райцентр із славною козацькою історією носив ім'я ката українського народу (Цюрупинськ) від 1928-го і аж до 2016 року.

Остаточний міф про скромність начальницької верхівки було розвіяно вже в горбачовські роки, коли «Комсомольская Правда» оприлюднила на своїх шпальтах добуте з архівних запасників меню для кремлівських «небожителів» у голодні для України 30-ті роки — червона ікра в бочках, елітні ковбасами та шинки, заморські делікатеси...

Ганебним завершенням приховуваних від народу немислимих пільг партноменклатури, якими в усі часи комуно-більшовицької системи користувалися й вибрані владою журналісти, можна вважати відому на всю Україну історію з перевернутим розлученням натовпом у центрі Чернігова службовим авто секретаря тамтешнього обкому партії в розпал горбачовської перебудови другої половини 80-х років минулого століття. Тоді з того «обкомівського членовоза» (возив членів бюро обкому партії) вивалилося на асфальт сотні палок елітної ковбаси, якої прості громадяни в звичайних радянських гастрономах із традиційно порожніми полицями зроду не бачили. Звільнена з пут партійного контролю преса рознесла цей кричущий епізод початку агонії комуно-більшовицької системи в найдальші українські глухомані.

Що таке лікфонди й облліксанупри

З-поміж активно утворюваних неологізмів радянської пори, зазвичай із кількох скорочених слів-понять, один був малопоширеним і малозрозумілим — *лікфонд* і *ліксанупр*. Перший — як *лікувальний фонд*, другий — як *лікувальне санаторне управління*. Ці заклади призначалися не для всіх, а лише для керівної партійно-радянської номенклатури; користалися ними й підопічні їй журналістські колективи.

У повоєнну пору правляча партія, формально декларуючи через пресу рівність доступу всіх радянських громадян до безплатної в країні медицини, продовжує розширювати для номенклатурної партійно-радянської еліти різні форми додаткових пільг, про які прості трудящі й не здогадувалися. Це те, що ще від часів громадянської війни побутувало в кремлівських кабінетах, згодом переходило на республіканські управлінські органи, а звідти — по вертикалі — на області та райони. Йдеться про *спецбуфети*, *спецлікарні*, *спецжитло*.

Тут — про додаткову статтю витрат у кошторисі, яка виділялася на оздоровлення працівників партійних, державних установ та організацій. Звісно, не всіх, а лиш тих, хто перебував на номенклатурних посадах (затвердження таких перебувало в компетенції відповідних партійних комітетів). У редакціях обласних і районних газет такими були посади редактора, його заступника та відповідального секретаря. Їм щорічно до відпустки надавалася додатково оплачувана путівка на лікування у відповідний санаторій.

На початках редакції газет не були включені до переліку отримувачів таких пільг. З огляду на це редактор, скажімо, «Радянської

Буковини», у січні 1945 року робить запит до Управління в справах поліграфії та видавництва при Раді Міністрів Української РСР. У відповіді з Києва йшлося, що питання про створення лікувального фонду має вирішуватися на місці за рішенням обкому партії. Обґрунтовуючи потребу в такому фонді в листі до секретаря обкому партії від 1 грудня 1946 року, редактор посилається на практику обласних партійно-радянських установ і організацій в інших краях, де такий фонд існував, але досі його не було для редакції цієї обласної газети. Називалася сума 20000 рублів. В листі наголошується, що на цей рік не потрібно для цього додаткових фінансувань, бо ця сума в редакції утворилася завдяки економії коштів зі статті адміністративно-господарських витрат (*Лист редактора газети, 1946, арк. 2*).

За наявними документами впливає, що такі разові дозволи обком партії почав надавати для редакції з 1945 року. У кошторисах редакції від 1947 року стаття витрат на лікувальний фонд була постійною. Від початку 70-х років стаття про лікувальні фонди для працівників преси вже була актуальною.

Ті з журналістів, які за посадами входили до списку номенклатурних працівників, отримували також право лікуватися в так званих обкомівських лікарнях. Для відволікання уваги трудящих такі заклади офіційно мали дивну скорочену назву «*облліксанупри*». У Чернівцях тривалий час ця установа розміщувалася в розкішному особняку колишнього австрійського багатія в центрі міста. На початку 80-х років обком партії збудував для своїх потреб, тобто для лікування обраних, цілий медичний комплекс у новому мікрорайоні обласного центру.

Від продовольчих карток — до одягу

Архівні документи проливають світло на реальний стан із побутом журналістів у різні періоди підрадянської епохи.

Принесені Другою світовою війною розрухи й дефіцити болісно вдарили передусім по інтелігенції. Так, співробітники редакції газети «Радянська Буковина» повоєнного призову мали неабиякі проблеми з елементарним набором найперших потреб — харчами та одягом.

У довідці про роботу газети в період від вересня 1945 до січня 1946 року тодішній її редактор власноруч дописує до четвертого пункту проекту постанови обкому партії про матеріальну допомогу місцевим журналістам таке речення: «Зобов'язати оргвідділ обкому забезпечити працівників редакції питаннями продовольчих карток, допомогти окремим журналістам придбати одяг, взуття, забезпечити працівників друкарні спецхарчуванням» (*Ципко, 1946, арк. 5*).

У сучасного читача, певне, виникне доречне запитання: а до чого тут працівники друкарні?

Так, це окремий специфічний підрозділ, який до шатного розкладу редакцій газет не мав прямого стосунку, але працівники якого разом із журналістами тісно співпрацювали над випуском кожного числа газети. Упродовж десятиліть до повсюдного впровадження сучасних поліграфічних технологій набір підготовлених у редакціях газет текстів здійснювався в друкарнях на обладнанні, в якому процес формування газетно-журнальних колонок у межах відповідного формату кожної шпальти здійснювався методом перевтілення розплавленої свинцевої маси в затверділі металеві рядки з переверненими формами літер. Це був просякнутий мастилами досить масивний і grimучий верстат з увесь час розплавленою й застигаючою масою свинцю, що вважався досить шкідливим для здоров'я.

Складальникам і верстальникам, які обслуговували такі машини, аж до кінця 80-х років минулого століття належало пільгове посилене харчування, а молоко — стабільно безкоштовним. Їм також видавали й безкоштовний спецодяг. Втім, як слідує з цього архівного документа, таких вимог дотримувалися не всі роботодавці радянської доби.

Як редактор «воював» із партійною бюрократією за квартири газетярам

Редакторам обласних газет та їхнім заступникам партія справді надавала значні преференції — в зарплаті, житлових умовах, лікуванні. Але з них та ж партія «суворо питала».

Неухильно дотримуватися партійної лінії в редакційній політиці керівникам редакцій було непросто. На заваді стояла низка хронічних проблем, найгострішою з яких була кадрова. Фахово підготовлених, мовно грамотних, добре обізнаних і зі специфікою краю, і з особливостями газетної справи журналістів було вкрай мало. Заманити або затримати на довше на непросту газетну роботу таких можна було лише привабливими житловими умовами. Тому кожен із редакторів, у міру їх самодостатності та авторитету в партійного начальства, прямо таки змушений був вибивати «на горі» квартири для потрібних редакції творчих працівників.

Архівні документи затримали для історії різні варіанти вирішення цього непростого питання в ту пору. Здебільше воно розвивалося тривалим у часі замкненим колом: аргументовані листи з різноманітними резолюціями снували кабінетами за вертикаллю підпорядкування їхніх виконавців і часто відправлялися до архіву. За умов, якщо автори таких листів-звернень не відважувалися проявляти наполегливість і не пробували розірвати порочне коло, сформоване крючкотворцями самої системи.

Редактор «Радянської Буковини» середини 50-х років Кузьма Демочко, про крутий норів якого ходили легенди в редакції цієї газе-

ти пізнішої пори, в своїх трьох листах-скаргах до двох секретарів обкому партії з приводу Perezрілого квартирного питання відтворив ту своєрідну схему «порочного кола». Він чи не першим пробував його розірвати.

Чи вдалося?

Спробуємо простежити маршрути цієї скарги-пропозиції кабінетами вкрай бюрократизованого за останні десятиліття після 1917 року партійно-радянського апарату.

У листі до секретаря обкому партії тов. Фесенка від 27 березня 1954 редактор Кузьма Демочко пише: «Ще наприкінці січня ц. р. я поставив питання про надання квартир відповідальним працівникам реакції: Котову — зав. відділу пропаганди, Козирському — зав. відділу шкіл, Гончаренку — відповідальному секретареві. Тоді ж перший секретар обкому тов. Компанець звернувся до голови облвиконкому тов. Чалого з проханням втрутитися в справу» (*Лист редактора газети, 1954а*).

А далі входимо в бюрократичне коло.

Голова облвиконкому доручив своєму заступникові Козачуку, той — голові Чернівецької міської ради тов. Гутафель. Той — своєму заступникові Карадикову. Товариш Карадиков переслав згадану справу голові Сталінського райвиконкому Терентьеву. Товариш Терентьев доручив вирішити це питання завідувачу райжитлоуправлінням тов. Тульчинському.

Оскільки цьому останньому пересилати папери було вже нікому, то справа з надання квартир редакційним працівникам так і залишилася без руху.

На це воловодення пішло кілька місяців.

Тим часом, наголошує редактор, для зазначених редакційних працівників питання квартир стоїть дуже гостро. Котов живе в готелі, Козирський із сім'єю винаймає чужу квартиру. Сім'я Гончаренка живе у Вижниці. У зв'язку з цим без квартири опинився й новий редактор вижницької газети Ковальчук, який приїхав туди замінити Гончаренка. Сім'я Ковальчука мешкає в селі Романцівцях — за сто кілометрів від його нового місця роботи.

Добре розуміючи труднощі з житловим фондом в обласному центрі, редактор попередньо вивчив можливі шляхи його позитивного розв'язання. І саме в цьому листі обґрунтував прийнятну для міськради, не затратну в коштах, пропозицію. Йшлося ось про що.

Поряд із приміщенням редакції є житловий будинок (Українська, 24). Свого часу тут розмістили контрольно-наслідну станцію, штат якої налічував тоді всього лиш п'ять осіб. Використання житлової площі такою організацією явно неправильне, нераціональне. Двома роками раніше рішенням обкому партії, а потім і міськради, цей будинок вже мали передати для потреб редакції. Але тоді чомусь став

на диби облвиконком: як, мовляв, так? Насіннева станція — організація обласна, чому без нашого відома виселяєте!). Через два роки — так ж сама позиція: заступник голови облвиконкому тов. Кравченко знов заборонив міськраді виселяти станцію.

Консультації редактора з житловими організаціями давали певність, що є цілковита можливість виселити насінневу станцію, надавши їй приміщення за трьома іншими адресами: в будинку облуправління міністерства заготівель, у конторі «Заготживсировина» або в іншій державній організації. Це допомогло б редакції одержати квартири для її відповідальних працівників.

Усі ці аргументи редактор виважено виклав в листі до обкому.

Втім, повноважень секретаря обкому Івана Фесенка, який на ту пору видав питаннями ідеології, виявилось явно недостатньо. Тому трохи більше як за місяць цей же лист Демочко переробляє й перенаправляє 6 квітня знову першому секретареві обкому партії Івану Компанцю (*Лист редактора газети, 1954b, арк. 3*).

Лист знову залишається без руху. Втім, в архівній справі з'являється ще один лист із цього ж питання від редактора Демочка тому ж таки першому секретареві.

Надісланий рівно через місяць від попереднього — 27 травня 1954 р. Є три різниці в цьому листі, якщо порівнювати його з попереднім, місячної давності. І то за трьома критеріями — обсягом, мовою і, найголовніше, змістом. Він фактично вдвічі коротший — всього лише півтори сторінки (попередній був на три сторінки). Ще одна відмінність — останній лист було написано вже російською мовою, хоча досі всі службові записки редактора газети до обкому були виконані українською. Третя важлива особливість листа — категоричніший і критичніший тон у звертанні редактора до високопоставлених чиновників.

Рідкісне явище у практиці стосунків редактора обласної газети з першим секретарем обкому партії.

Кузьма Демочко прямо критикує заступника голови облвиконкому Козачука та заступника голови міськради Карадікова, звинувачуючи їх, не більше й не менше, в ухилянні від вирішення питання по суті. Ось цей пасаж із листа: «Як тов. Козачук, так і тов. Карадіков фактично ухилялися від вирішення квартирної питання, мотивуючи це своєю зайнятістю у зв'язку з підготовкою до 1 Травня, а потім до 300-річчя возз'єднання України з Росією. Нині ж їх просто ніколи не можна застати на роботі (тов. Карадіков, кажуть, виїхав до Києва)» (*Лист редактора газети, 1954c, арк. 5*).

Редактор відважився в цьому листі ще на один демарш — апелювати до першої особи області про пониження його авторитету в редакційному колективі як керівника головного органу обкому партії.

Підкресливши, що троє відповідальних працівників газети вже більше року змушені виконувати свої обов'язки, не маючи на те елементарних житлово-побутових умов, вирішує використати ще один козир — про авторитет керівника обласної установи серед підлеглих: «У зв'язку з цим мій авторитет як керівника в особах цих працівників остаточно підірваний. Вони мені просто вже не вірять. Не вірять, що я здатний їм допомогти. Відповідальний секретар редакції тов. Гончаренко двічі заявляв мені про свій намір полишити редакцію» (*Лист редактора газети*, 1954с).

Насамкінець редактор справедливо заявляє про створення такої обстановки у ввіреній йому редакції, за якої неможливо нормально виконувати покладені на газету обов'язки.

Останній абзац не може не викликати захоплення поведінкою цієї особистості: «Займаючись цією справою ось уже півроку, я прийшов до висновку, що лише найрішучіші й найкрутіші заходи (персональне завдання й жорсткий контроль виконання) можуть привести до позитивного результату вирішення цього питання» (*Лист редактора газети*, 1954с).

Тональність цього листа, несподівана сміливість його автора пояснює дата написання — 27 травня 1954 року. Щойно розпочинався другий рік після смерті творця й диктатора тоталітарної системи Й. Сталіна. До початку кінця сталінської епохи ще залишалось трохи неповні два роки. Але свіжі вітри перемін вже повіяли і в Чернівцях.

А що ж із за давненим квартирним питанням?

Воно було вирішене на користь редакції. Старовинний і зручний для життя будинок на Українській, 24, за який просив для своїх співробітників Кузьма Демочко, таки став редакційним. У цьому будинку згодом отримали квартири заступник редактора, а згодом і редактор «Радянської Буковини» Михайло Лазаренко та завідувач відділу сільського господарства Анатолій Чабан.

Зарплати крізь призму бухгалтерських махінацій

У цій частині аналізу архівних документів ітиметься про одне з маловідомих ганебних явищ тоталітарної журналістики.

Щодень декларуючи боротьбу з порушниками радянських законів, викриваючи в численних публікаціях розкрадачів соціалістичної власності, виводячи на чисту воду крадіїв, злодюг та фальсифікаторів у законі, редакції газет, з відома звісно ж їхніх керівників, свідомо самі йшли на порушення.

Промовистою стала й повторюваність випадків таких порушень. Приклади, які будуть наводитися нижче, взяті з архівних документів 40-х років. Втім явище непрозорості бухгалтерського обліку в редакціях українських газет і журналів було і в 60–90-х роках.

Хто ствердить, що його немає в реаліях нинішньої журналістики?

Звідси вимальовується *одна з граней тоталітарної та її посттоталітарної журналістики — подвійна мораль, подвійні стандарти, розбіжність декларованих на газетних шпальтах лозунгів і закликів з реальними діями номенклатурних діячів.*

На початку — теза про рівень зарплат для радянських журналістів. У порівнянні з номенклатурними працівниками відповідних партійних комітетів вона була дещо нижчою, але дещо вищою від зарплат таких же керівників підрозділів радянських органів.

Традиція така: щорічно, одночасно з оновленням штатного розкладу, затверджувалися й оновлені зарплати редакційних працівників. Підвищення зарплат зазвичай збігалося із черговим з'їздом Спілки журналістів країни. Завдяки збереженим архівним документам є можливість уявити градацію оцінки праці журналістів у межах окремо взятої обласної газети на 1946 рік.

Найбільша зарплата була у відповідального редактора — 1300 руб. У його заступника та відповідального секретаря — на сто руб. менша. Цікавою виглядає вагомість редакційних відділів у конкретиці зарплати їхніх завідувачів. Так, заввідділу партійного життя та пропаганди належало щомісяця (без урахування суми авторського гонорару) 1050 руб., всім іншим — по 950, оклад власних кореспондентів оцінювався у 850 руб., літпрацівника — в 700.

Дещо нижчі оклади працівників допоміжних служб: коректор і художник-ретушер — по 550, радистка — 450, друкарка — 400, фотокоореспондент і бібліотекар-архіваріус — по 350, швейцар — 225, кур'єр і прибиральниця — по 160.

Звернемо увагу на ті результати проведеної в грудні 1946 року ревізії фінансово-господарської діяльності редакції «Радянська Буковина», які стосуються поширеної тоді непрозорої схеми використання редакційних коштів (*Справка по ревизии, 1946, арк. 3*).

1. Порушення з видачею авансових сум

Часто підзвітні кошти видавалися в рахунок зарплати, гонорару, на придбання меблів для приватних помешкань працівників редакції. Причому такі кошти видавалися здебільше керівному складу редакції. Скажімо, на 1 січня 1946 року такі суми становили: 9120 руб. — заступникові директора видавництва Дехтярову, 2727 руб. — редактору газети К. Ципку, 2066 руб. — заступнику редактора Кардашу, 2096 — директору видавництва Кононову.

2. Придбання матеріалів через базари із сумнівними за цінами актами.

За чотири покришки до автомобіля заплачено 2700 руб., запчастини до нього — 2500, за дві бочки — 500, 20 штук електролампочок —

660 руб. На багатьох актах стоїть підпис шофера Малиновського як покупця, а не відповідальної особи редакції.

Списано аж цілих 1000 руб на спецодяг кур'єра редакції, в реальності то була пара чобіт.

Завдяки редакційним коштам купувалися товари для редакційних працівників (директора видавництва Кононова та редактора газети Ципка). «Деяким працівникам» було куплено п'ять балонів газу.

3. Списання коштів за відрядження та оплату орендованих помешкань

На бланках відряджень, за які вже прозвітували кореспонденти й отримали кошти, немає відміток про прибуття-вибуття з конкретного населеного пункту. Простежується заплутаність і неточність у звітах. Скажімо, кореспондент за наказом мав виїхати у Строчишинський район, а відмітка зроблена ним у Садгорі.

Оплата редакцією оренди квартири для кореспондента-безхатченка була в той час поширеним явищем. Однак ревізор виявив у списках тих, хто не мав права на таку оренду. В документі вказано на кореспондента Луценка: мешкав у Строчишинці, але йому було виплачено незаконних 511 рублів як квартирні.

4. Витрати на влаштування вечорів-банкетів

За цим порушенням числиться чи не найбільша сума редакційного бюджету — 15950 руб.

Йдеться про вільне тлумачення статті витрат «масова робота з населенням». З відома директора видавництва П. Кононова та головного бухгалтера А. Розенберга така стаття стала фінансовим джерелом забезпечення «у вузькому товаристві» випивок і банкетів (за нею списувалися передусім горілка, вино, пиво, ковбаса, тістечка, цукерки). Судячи з дат актів списання, такі заходи входили в звичку. 11 серпня 1945 р. відбулася зустріч працівників редакції «Радянської Буковини» з творчим колективом редакції фронтової газети; на захід витрачено 358080 руб.; з придбаного — вісім літрів вина, 7,5 літра горілки, 58 літрів пива та різні закуски. 16 лютого 1946 р. — святкова вечеря в редакції; витрачено 700 руб. 9 травня 1946 р. — урочистості з нагоди дня перемоги; згідно з актом, засвідченого редакційними працівниками Артишевським, Григоренко та Артюк, списувалися 2000 руб.

5. Витрачання дотаційних коштів на харчування складачів друкарні не за призначенням

Упродовж багатьох десятиліть, фактично до впровадження на початок 90-х років минулого століття фотодруку, радянська поліграфія використовувала для складання текстів розплавлений прямо в складальному цеху свинець, із розпеченої маси якого відливалися цілі

рядки. З таких рядків, на яких літери були в перевернутому вигляді, й версталися газетні шпальти. Цей розпечений свинець був небезпечний для здоров'я, тому управління поліграфії та видавництва при Раді Міністрів УРСР після війни розробило нормативи з дотації коштів на харчування складачів і верстальників, які працювали на таких машинах. Крім того, цій категорії працівників додатково видавали безкоштовно молоко.

Саме ця стаття редакційного кошторису й стала джерелом збагачення тих, хто до поліграфічного процесу не мав безпосереднього стосунку. В довідці називається два прізвища — головного бухгалтера редакції Розенберга та директора друкарні Кононова. Їм із дотаційної статті «на харчування за шкідливе виробництво» незаконно було виплачено відповідно 905 і 275 руб.

З огляду на вищевикладене махінації в цій частині витрат є особливо аморальними.

У підсумку довідки, яку склали члени ревізійної групи обкому партії, виявлені численні порушення фінансово-господарської діяльності редакції названі як «результат безгосподарського і недобросовісного ставлення керівництва реакції та видавництва до використання засобів і матеріальних цінностей» (*Справка по ревизии*, 1946, арк 3).

Сума заподіяних збитків становила 149295 руб. 91 коп.

За наявними в архіві документами не вдалося виявити реакцію обкому партії на цю довідку. Втім до оргвисновків справа дійшла на половину. Редактор газети К. Ципко продовжував керувати редакцією газети. А от директор друкарні Кононов незабаром був звільнений з роботи.

Фінансові порушення редакторів як хвороба системи

На перший погляд може здатися, що описана історія з непрозорістю бухгалтерського обліку однієї поважної обласної партійної газети, яка сягає 40-х років, є випадковою, разовою, не типовою для партійно-радянської преси в цілому.

Виявлені архівні документи засвідчують протилежне. Це вже була система. І зміна кадрів в одній із її ланок фактично нічого кардинального не вирішувала.

Доречним до цієї тези може бути ось цей промовистий приклад. Йдеться про «Докладну записка Чернівецькому обласному прокурору» від 15 вересня 1945 року. Її підписали знайомі читачеві з вищеописаної історії про результати проведеної ревізії в редакції роком пізніше — директор видавництва Кононов та головний бухгалтер Розенберг.

У цьому документі вони розповідають мало не детективну історію про свого попередника — директора видавництва редакції газети «Радянська Буковина» Олександра Будника. Він виявився спритним

махінатором, бо провів обладку на 16000 руб., які згодом опинилися готівкою в його кишені. Зроблено було це нібито в законний спосіб — складним шляхом мандрування коштів різними банками. І поки ревізори в Чернівцях з'ясували кінцевий пункт тієї суми, товариш Будник встиг покинути Буковину й забратися аж до Ростова-на-Дону. До речі, там вже оформився на таку ж посаду в обласне управління в справах поліграфії та видавництва (*Докладная записка Черновицкому*, 1945).

Не пройшло й року перебування на посадах нового директора видавництва Кононова й нового бухгалтера Розенберг, як вони насмілилися продовжити в редакції «Радянської Буковини» такі ж обладки свого попередника, про які вони так детально розповіли обласному прокуророві.

Таким чином, кричущі факти зловживань із редакційними фінансами були однією з ланок новонарожуваного в краї ланцюга корупції, початки якого йшли від 1917 року з комуно-більшовицької москви і радянізованого остаточно лише перед Другою світовою війною Києва. Цей ланцюг пов'язував усі партійно-радянські органи по вертикалі — від області, райцентру до сільради й колгоспу в глибинці. Не обминув він і редакції партійно-радянських газет, що стали продуктом системи, основою існування якої був примус, контроль, залякування й подвійні стандарти.

Адже досі про таку пресу дослідники писали передусім як про правдивого й чесного літописця сучасності, як про дзеркало радянської дійсності в усіх її кращих проявах.

Насправді досі невідомі архівні документи показують таку пресу і з іншого боку.

Наведені вище в цьому підрозділі тенденції й факти переконливо засвідчують про те, що керівництво партійних газет повоєнної пори стали сміливіше (бо і їм дозволялося) копіювати стиль і методи життя свого безпосереднього обкомівського начальства. Спецлікування, спецторгівля, спецпродпайки, спецбуфети — все це без афішування, подалі від людського ока.

Практика показала, що в подальшому така тенденція набиратиме широкого розмаху. І це стало однією з визначальних ознак журналістики тоталітарної доби.

Гонорар як принада радянської журналістики

Одна із незбагнених тенденцій розвитку нової української журналістики — ігнорування керівниками ЗМІ однієї з чи не найважливіших статей витрат на її існування — гонорару. Нині в Україні гонорар авторам давно не платять, за незначними винятками, не лише місцеві (районні та обласні) а й центральні ЗМІ.

Непізнаний і незасвоєний тут досвід радянської журналістики очевидний і досить промовистий: однією з принад співробітництва з партійно-радянською пресою була можливість заробити непоганий гонорар. Особливо тим, хто вмів бачити факти, виокремлювати в них деталі, доладно викладати думки на папері, до того ж гарним стилем, цікавим для пересічного читача.

За умов суцільної післявоєнної розрухи цим партія приманювала до співпраці грамотну інтелігенцію, зокрема й літераторів.

Особливістю існування цього сегмента преси в усі періоди її історичного розвитку було в тому, що гонорарний фонд, із зростанням накладу тої чи тої газети, постійно збільшувався. Цим переслідувалися далекоглядні цілі: залучити до співпраці кращі сили з позаштатного активу, помітно покращити якість матеріалів, і, відповідно, поліпшити ситуацію з передплатою та охопленням пресою найширших мас трудящих

Ще до повного завершення війни, 1944 року, ЦК ВКП(б) вживає в цій справі низку додаткових заходів. Збільшення гонорару на кожне число випуску відбулося передусім у центральних газетах. Для республіканських, крайових та обласних газет також було дозволено значне підвищення цієї статті витрат. Це відразу позначилося на змісті газет. Побільшало число кваліфікованих авторів із середовища учених, діячів культури, літератури, мистецтва, більш зацікавленими в підготовці популярних текстів ставали пропагандисти, фахівці з міністерств і відомств.

Перші архівні дані про стан із гонорарами в газеті «Радянська Буковина» маємо на період від квітня по вересень 1944 року — початковий етап відновлення газети по завершенні війни. Щомісячний обсяг гонорарного фонду на ту пору коливався від 10 до 14 тис крб. Співвідношення між сумами виплат працівникам редакції й позаштатним авторам було 54 на 46. Тобто, більша половина (штатним — 33960 руб., позаштатним — 29546). Усього виплачено гонорару від квітня по вересень — 63506 руб. (*Довідка про виплачений гонорар, 1944*).

Згідно з довідкою про роботу редакції газети за перший рік її відновлення після війни (від початку квітня 1944 по кінець березня 1945 років) побачило світ 248 чисел. В них надруковано: матеріалів за підписом позаштатних авторів — 952, матеріалів за підписом працівників редакції — 440. До цих даних не ввійшли дрібні інформаційні матеріали, які зазвичай готують до друку редакційні працівники (*Краткая справка, 1945*).

Отож, зберігався пріоритет авторських матеріалів. І всім були сплачені гонорари згідно з існуючими на тоді розцінками

Втім, радянська система була побудована таким чином, що в будь-якій сфері діяльності знаходилися лазівки обійти радянські закони,

усталений порядок чи прийнятий регламент. Не обминуло це й редакції газет. Порушення, перекоси й своєрідне тлумачення способу використання гонорару набирали масштабного характеру по всій країні, що змусило центр відповідно реагувати.

Спроба регулювання гонорарного фонду

Наприкінці листопада 1946 року редакторам центральних, республіканських та обласних газет було надіслано роз'яснювального листа, що мав назву *«Про витрачання гонорарного фонду»*. Лист підписав начальник Управління пропаганди й агітації ЦК ВКП(б) Г. Александров.

У документі наводилася низка зловживань у цій справі. Передусім вони стосувалися перекосу в бік збільшення гонорарних виплат штатним працівникам редакцій через помітне зменшення виплат позаштатним авторам. Так, за дев'ять місяців 1946 року в редакції всесоюдної галузевої газети *«Речной транспорт»* витрати гонорару на штатних працівників становили 73 відсотки від загальної суми, в *«Учительской газете»* — 70,1, в *«Медицинском работнике»* — 70,9, в *«Морском флоте»* — 62 відсотки. Ще більші порушення співвідношень між гонораром штатних і позаштатних авторів допустили редакції в республіках. Скажімо, в першому кварталі того ж року співробітники газети *«Кзыл Узбекистан»* отримали 80,9 відсотка загальної суми виплаченого гонорару; *«Курской правды»* — 76,5, *«Советской Молдавии»* — 72,4, *«Социалистик Казахстан»* — 63,7 відсотка. О расходовании гонорарного фонда (*Листьмо ЦК ВКП(б)*, 1946).

Низка редакцій запровадила шкідливу практику, коли гонорар за опублікований матеріал виплачувався не авторам цих матеріалів, а штатним співробітникам редакції під різними приводами (*«співавторство»*, *«редагування»*, *«організація матеріалу»* тощо).

Цим «грішили», зокрема, і в чернівецькій *«Радянській Буковині»*. І це стало відомо обкомому партії. Скоріш за все, такий сигнал надіслав туди один із обділених гонораром авторів. Згідно з довідкою для обкому партії, дописувачка Гармазова надіслала до редакції інформацію про новий кінофільм. Літпрацівниця редакції Курач відредагувала цей лист, залишивши під ним підпис автора, а гонорар привласнила.

Перевірка цього сигналу виявила й інші гонорарні порушення. Так, співробітник відділу інформації товаришка Дзейко майже всі листи дописувачів переробляла на короткі інформації й одержувала гонорар собі. Опрацьовані листи вона тримала в шухлядах по півтора — два місяці, а коли звільнилася з редакції, за відділом числилося 50 зареєстрованих листів, які потім були зібрані по всій редакції (*Краткая справка*, 1945, арк. 1–3).

У згаданому роз'яснювальному листі ЦК партії йдеться й про інші випадки. Призначені на виплату гонорарні кошти за вказівкою редакторів витрачалися на оплату праці технічних та інших не творчих працівників, що не мали до створення текстів жодного стосунку. Перевіркою зафіксовано видачі значних сум із гонорарного фонду з такими формулюваннями: «за чергування по номеру», «за складання шпигеля». Виплачувалися кошти навіть за офіційні матеріали — постанови, зарубіжні інформаційні повідомлення ТАРС тощо.

ЦК ВКП(б) ще раз нагадав редакторам усіх місцевих газет на недопустимість таких фактів у подальшому. Йшлося про непорушність встановленого ще Леніним підходу до організації газетної справи: на 50 штатних літераторів мають співпрацювати з газетою 500 і п'ять тисяч не літераторів. У листі наголошено на пріоритеті в розподілі гонорару позаштатним працівникам за таким співвідношенням: «Не менше 60 відсотків гонорарного фонду повинно використовуватися на оплату матеріалів, написаних позаредакційними авторами» (*Краткая справка*, 1945, арк. 3).

Відправляючи цей документ редакціям центральних, крайових і обласних газет, ЦК ВКП(б) водночас іншим листом зобов'язав обкоми партії терміново провести глибоку перевірку фінансово-господарської діяльності місцевих видавництв та редакцій газет і в конкретиці використання гонорарного фонду, і в усіх інших питаннях отримання фінансової дисципліни.

У головній чернівецькій газеті таку перевірку проводила упродовж трьох тижнів (від 3 по 23 грудня 1946 року оперативно створена обкомом спеціальна комісія, яку очолив головний бухгалтер обкому партії Сагайдак. Тривала в часі ревізія обумовлена значним обсягом роботи, адже охоплений дворічний період діяльності редакції — від 1 січня 1945 по 23 грудня 1946 року. Напередодні нового 1947 року до керівництва області було скеровано ґрунтовний (на шість сторінок машинопису через один інтервал), підписаний усіма членами комісії документ — «Довідка з ревізії фінансово-господарської діяльності видавництва редакції «Радянська Буковина», проведеної в період 3–23 грудня 1946 року за час із 1 січня 1945 по 23 грудня 1946 року».

На початку — про гонорарну політику редакції. Тут виявлено найбільше кричущих порушень. Загальна оцінка ситуації є такою:

Дотепер видавництво «Радянська Буковина» порушувало вказівки ЦК ВКП(б) та листа начальника відділу пропаганди й агітації ЦК ВКП(б) тов. Александрова про витрачання гонорарних засобів. Авторський гонорар видавництво розглядає як засіб збільшення заробітної плати своїм штатним співробітникам і недостатньо залучає позаредакційних авторів. (*Справка по ревизию*, 1946, арк. 3)

Типові порушення

Виявлені факти порушень з гонорарами можна згрупувати за такими видами

1. Порушення регламентованого ЦК партії співвідношення обсягу виплаченого гонорару штатним і позаштатним авторам у величині 40 на 60.

Із проаналізованих ревізорами 270 публікацій, вміщених упродовж листопада 1946 року, 135 належить перу штатних працівників, що становить 64,5 відсотка до загальної суми витрат гонорару. Стороннім авторам залишилося 35,5 відсотка. Приблизно така ж ситуація спостерігається і в розрізі інших місяців.

2. Порушення критеріїв щодо розцінок на різні види текстів

Зазвичай у цьому питанні редакції віддавна керувалися не обсягом публікації, а її якістю, актуальністю. У Чернівцях виходило навпаки — що більше рядків, то більше грошей автор за них отримував. Це неминуче призводило до збільшення в газеті числа великих за обсягом публікацій, у яких домінувала словесна тріскотня, нанизувалися другорядні факти, повтори, невиправдані логікою викладу численні цифрові дані, примітивні сентенції ні про що.

За передові, які у відповідності з діючою на той час шкалою повинні були б оцінюватися в 250–400 руб., в редакції нараховували по 450–500 руб.; інформаційні замітки від семи до десяти рядків, яким «золота ціна» була не більше ніж 10 руб., оплачувалися тут своїм штатним працівника по 30–60 руб.

3. Невиправдана оплата гонорару за матеріали, на які не поширюються авторські права

Йдеться про переклади з російської на українську мову матеріалів офіційного характеру або публікації місцевих авторів, які не володіли українською. Зазвичай це входило в обов'язки літературних працівників і до гонорару не мало жодного стосунку.

Таким, що порушує порядок виплати гонорару, є поширена в «Радянській Буковині» практика, коли працівник редакції отримував гонорар двічі — і за переклад тексту з російської чи української на молдавську мову, і за його редакторську підготовку. У такий спосіб безпідставно витрачено з гонорарного фонду 1800 руб. за редагування двох брошур — «Риси радянської людини» і «Боець Олексій Куліков».

Цілком очевидно, що з позицій сьогодення однозначно напрошується осуд такої практики. Мовляв, з одного боку редакції газет нібито стояли за правду в усьому, а з іншого — відходили від неї у питаннях особистісного характеру, не відмовлялися від можливості збагатитися.

Втім є й зворотній бік цієї справи. Знайомлячись із особовими справами тодішніх працівників пера, які різними шляхами йшли в

журналістику, читаючи в архівних документах свідчення про їхні умови життя та побуту, з'являються й оправдані аргументи. Таким способом керівництво редакцій прагнуло хоч якось нейтралізувати вплив пов'язаних із цією професією негараздів — постійних нервових перенапружень, стресів, тягаря подвійної моралі, хвороб, побутових проблем.

Щодо останніх, то незважаючи на те, що професія партійно-радянського журналіста в усі часи була краще оплачуваною, ніж, скажімо, робітника чи колгоспника, архівні матеріали дають досить переконливі аргументи, коли таке порівняння є не виправданим і не доречним.

І ще важливе про статтю гонорарних витрат у партійно-радянських газетах тоталітарної доби. В сумарному відношенні вона завжди була помітно більшою від статті «Зарплата». Скажімо, в кошторисі редакції газети «Радянська Буковина» на 1946 рік зазначено за статтями витрат (в тис. руб.): зарплата — 454, гонорар — 683. Таким чином, гонорарна частина витрат була на третину більшою, ніж фонд заробітної плати всього реакційного колективу.

І такий приклад не йде ні в яке порівняння з нинішньою реальністю української журналістики: у переважній більшості ЗМІ різних форм власності цю статтю (принаймні в частині авторського гонорару позаштатних дописувачів) просто скоротили.

Номенклатурні пільги не для всіх журналістів

Розробляючи систему пільг для журналістів, правляча партія і в цій справі проявляла цинічну гнучкість і завбачливість. Пільги були не для всіх, а лише для тих, хто їх заслуговував. Йдеться про вищий ешелон журналістики — головних редакторів, їхніх заступників, завідувачів відділів. Всім іншим, здібним у творчому плані кореспондентам та літпрацівникам, залишалися перспективи потрапити до тієї номенклатурної групи.

Яким було життя простого радянського журналіста без партійних пільг?

Відповідь на це запитання читач знайде, ознайомившись із архівною справою кореспондента газети «Радянська Буковина» Петра Янкіна повоєнної пори. Справа виникла у зв'язку з загрозою судової справи на цього журналіста.

Йдеться про один із проявів репресивної сталінської системи «закручування гайок», яка розпочалася в радянській країні напередодні війни. Саме тоді режим приймає два засадничі документи, які від початку їхнього запровадження в дію помітно вплинуть на життя десятків мільйонів простих людей на безкраїх теренах тієї країни. Це маловідомі в історії два документи московського уряду — наказ Пре-

зидії Верховної Ради СРСР від 26 червня 1940 року *«Про перехід на восьмигодинний робочий день, на семиденний робочий тиждень і про заборону самовільного уходу робітників та службовців з підприємств і установ»* (Президиум Верховного Совета СССР, 1940) та постанова Ради Народних Комісарів СРСР від 26 червня 1940 року *«Про підвищення норм виробітку і зниження розцінок в зв'язку з переходом на 8-годинний робочий день»* (Совет Народных Комиссаров СССР, 1940).

Згідно з цими указами за прогул без поважної причини робітники й службовці державних, кооперативних і громадських підприємств і установ віддавалися до суду і за вироком народного суду каралися виправно-трудовами роботами за місцем праці на строк до шести місяців з відрахуванням на користь держави четвертини заробітної плати. Прогулом вважалося також запізнення на роботу більше ніж на 20 хвилин. Суди були зобов'язані розглядати всі справи не більше, ніж у п'ятиденний термін і вироби виконувати негайно.

Ось саме за таке запізнення на роботу більше як на 20 хвилин на лаву підсудних мав потрапити кореспондент Петро Янкін.

Член ВКП(б) з 1920 року і практикуючий журналіст із 1925 року, Янкін опинився в чернівецькій обласній газеті за путівкою ЦК партії. До війни працював відповідальним секретарем республіканської газети *«Социалистическая Кабардино-Балкария»*. Фронтовик, у червоній армії перебував з червня 1941 по жовтень 1945-го.

У характеристиці редакції, поданій обкому для затвердження на посаді виконувача обов'язків зав. відділу сільського господарства, були досить позитивні посили: проявив себе як кваліфікований журналіст; швидко орієнтується в умовах роботи області, відповідає за йманій посаді (*Характеристика Янкина, б.д., арк. 407*).

Із цієї справи, яка до суду не дійшла лише через стан здоров'я Янкина, постає низка важливих деталей із життя й побуту тодішніх журналістів (продкаркти, харчування з базару, хвороби, ліки тощо). Подаємо в перекладі з російської.

Зі службової записки П. Янкина від 6 січня 1946 року на ім'я редактора газети К. Ципка:

Я потрапив у тяжке матеріальне становище й надіюся лише на поміч, яку Ви обіцяли. Мені потрібна в невелику розстрочку позика чи аванс в 1,5 тис. крб. Ця цифра досить скромна за нашої зарплати. І якщо ви проявите добру волю, вона може бути видана мені. Лише за цієї умови стану на ноги після хвороби, лише за цієї умови я набуду душевну рівновагу, яка потрібна для плідотної роботи. Бухгалтер нині мені видав зі скандалом 200 руб. В рахунок лікарняного листка. Остачу він хоче заплатити 6 червня. Як мені жити далі, якщо лише 300 руб членських внесків я повинен сплатити негайно. У мене немає

продкарток, я повинен харчуватися з базару. Мені ні за що харчуватися. (*Службная записка*, б.д., арк. 409)

Зі службової записки від 17 січня 1946 року:

Костянтин Григоровичу. Я захворів. На цей раз припадки відновилися. Ледве приїхавши, по суті нічого не зробив. Це мене мучить страшно. Прошу повірити лише одному: хвороба моя не та, про яку говорили минулого разу, а сильні справжні припадки. Тому прошу Вас лише про небагато: дозвольте мені сьогодні не працювати і дайте, будь ласка, записку, щоб мене оглянули в лікувальній комісії. Думаю, що завтра я зможу виїхати, щоб продовжити виконання редакції. Зі щирю повагою — П. П. (*Службная записка*, б.д., арк. 410)

Із наступної записки, датованої днем пізніше:

У зв'язку з тим, що я не виконав ні своїх наміток, ні ваших завдань у відрядженні в Новоселицю, прошу вас видати наказ про несплату мені зарплати і командировочних за період від 15 до 18 січня включно. Даром грошей я отримувати не хочу і не буду їх отримувати. (*Службная записка*, б.д., арк. 411)

Із наведених вище витинок архівного документа перед нами постає хвора, пригнічена безрадісними обставинами життя та доведена до відчаю порядна людина. Певне, набута генетично від батьків людська гідність не давала можливості журналістові використати виділені на відрядження кошти, з якого повернувся без виконаного завдання. Загрозлива хворість та відсутність медичної допомоги не сприяли тому, щоб стало й вчасно приходити на роботу. За вимогами нового законодавства щодо кримінальної відповідальності за порушення трудової дисципліни журналіст Петро Янкін мав бути засудженим. Однак тодішній редактор К. Ципко все ж проявив людяність, милосердя, такт — до суду заяви не подав.

На жаль, із наявних в архіві документів не вдалося простежити подальшу долю цього журналіста.

В архівній теці трапляється прізвище ще одного хворого журналіста, який страждав, як і його попередник, на нервові розлади і часто не виходив на роботу або запізнювався. Йдеться про Василя Побігая, захищеного після війни на посаду спеціального кореспондента. Є його заява від 1 липня 1946 року, в якій він повідомляє, що не може приступити до роботи після закінчення відпустки «у зв'язку з хворістю» та просить продовжити термін відпустки до 10 серпня.

Про сумну долю журналіста Побігая автор цих рядків довідався в 1978 році, коли приїхав за направленням у Чернівці на роботу в «Ра-

дянській Буковині». Проживши все життя самотнім, постійно борючись із набутими нервовими хворобами, Василь Іванович повісився в своєму однокімнатному помешканні в Чернівцях, яке він отримав усередині 60-х років від редакції і в яке згодом тривалий час не бажали заселятися нові редакційні працівники.

Висновки

1. Характерною особливістю тоталітарної журналістики є подвійна мораль, подвійні стандарти, розбіжність декларованих на газетних шпальтах, в радіо- та телепередачах лозунгів і закликів із реальними діями верхівки влади.

2. Упродовж усіх років існування комуно-більшовицької системи партійно-радянська журналістика пригодовувалася владою номенклатурними пільгами. Найпоширенішими були поліпшене житло, медичне обслуговування, продуктове забезпечення, зарплати й гонорари. Обрані журналісти допускалися до закритих від простих людей спецбуфетів, спецпайків, спецсанаторій, спецкас. Авторитетні у влади, а не в народі, журналісти отримували звання «заслужених», нагороджувалися медалями й орденами. Це була плата системи за лояльність, слухняність і надійність медійників.

3. Постійно декларуючи боротьбу з порушниками радянських законів, викриваючи в численних публікаціях розкрадачів соціалістичної власності, виводячи на чисту воду крадіїв, злодюг та фальсифікаторів у законі, редакції газет, радіо й телебачення з відома їхніх керівників свідомо самі крокували стежками порушень, зокрема й у фінансових питаннях. Найбільш поширеними були такі порушення: безконтрольність витрат редакційного фонду, махінації з коштами на відрядження, недотримання регламентованого директивними органами співвідношення обсягу виплаченого гонорару штатним і позаштатним авторам у величині 40 на 60 відсотків (перекоси у бік збільшення гонорару штатним працівникам); ігнорування критеріїв щодо розцінок на різні види текстів; невиправдана оплата гонорару за матеріали, на які не поширюються авторські права.

4. Радянська система була побудована таким чином, що в будь-якій сфері діяльності були лазівки, щоб обійти радянські закони, усталений порядок чи прийнятий регламент. Не обминуло це й редакції газет. Порушення, перекоси й своєрідне тлумачення способу використання гонорару набирали масштабного характеру по всій країні. Це змусило центр відповідати на такі масові явища окремими директивними документами.

5. Номенклатурні пільги поширювалися не на всіх, а лише на керівний склад журналістських кадрів — головних редакторів, їхніх заступників, завідувачів відділами.

6. Поширена за часів тоталітарної доби для слухняних журналістів та керівників редакційних колективів система владних преференцій перейшла й на тіло національної журналістики доби української незалежності. І перехід цей відбувався у більш агресивний спосіб: зарплати й гонорари за належно виконані завдання окремі журналістики стали отримувати не відповідно до затверджених владою розцінок, а у відповідно до товщини грошових конвертів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Довідка про виплачений гонорар працівникам редакції і стороннім кореспондентам по газеті «Радянська Буковина» за підписом відповідального редактора Л. Терещенка. Станом на 1 листопада 1944 року.* (1944). (Папка Редакції газети «Радянська Буковина», Личные дела уволенных сотрудников редакции. От А до Я, 1944 — октябрь 1946), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Докладная записка Черновицкому областному прокурору от 15.09.1945 г. от директора издательства редакции «Радянська Буковина» Кононова и главного бухгалтера Розенберга.* (1945). (Папка 1940–1945. Обком партии), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Житарюк, М. (2018). *Теорії та моделі масової інформації*. Львівський національний університет імені І. Франка.
- Краткая справка о работе газеты «Радянська Буковина» в период с 3.04.1944 по 20.03.1945.* (1945). (Папка 40-ві роки. Довідки обкому партії), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Лист редактора газети «Радянська Буковина» від 1 грудня 1946 року секретареві обкому партії тов. Вовку про лікувальний фонд редакції.* (1946). (Фонд Р-2377, опис 1, справа 6), Державний архів Чернівецької області, Чернівці.
- Лист редактора газети «Радянська Буковина» К. Демочка від 27 березня 1954 року секретарю Чернівецького обкому партії тов. Фесенку щодо проблем із забезпеченням житлом редакційних працівників.* (1954а). (Папка Дело 1: Директивы. Листування з обкомом партії. 1949–1957), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Лист редактора газети «Радянська Буковина» К. Демочка від 6 квітня 1954 року секретарю обкому партії тов. І. Компанцю щодо проблем із забезпеченням житлом редакційних працівників.* (1954б). (Папка Дело 1: Директивы. Листування з обкомом партії. 1949–1957), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Лист редактора газети «Радянська Буковина» К. Демочка від 27 травня 1954 року секретарю обкому партії тов. І. Компанцю щодо проблем із забезпеченням житлом редакційних працівників.* (1954с). (Папка Дело 1: Директивы. Листування з обкомом партії. 1949–1957), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Письмо ЦК ВКП(б) редакторам центральных, республиканских, краевых и областных газет от 29 ноября 1946 года.* (1946). (Папка 1944–1946. Листи ЦК ВКП(б)), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Президиум Верховного Совета СССР. (1940, 26 июня). *О переходе на восьмичасовой рабочий день, на семидневную рабочую неделю и о запрещении самовольного ухода рабочих и служащих с предприятий и учреждений* (Указ). LibUSSR. http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4252.htm
- Служебная записка ответственному редактору газеты «Радянська Буковина» от корреспондента Янкина П. П. (б.д.).* (Папка Личные дела уволенных сотруд-

- ников редакції. От А до Я), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Совет Народных Комиссаров СССР. (1940, 26 июня). *О повышении норм выработки и снижении расценок в связи с переходом на 8-часовой рабочий день* (Постановление № 1099). LibUSSR. http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4253.htm
- Справка по ревизии финансово-хозяйственной деятельности издательства редакции «Радянська Буковина», проведенной в период 3–23 декабря 1946 г. за время с 1 января 1945 по 23 декабря 1946 г.* (1946). (Папка Перевірки та постанови обкому партії), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Характеристика Янкина П. П.* (б.д.). (Папка «Редакция газеты «Радянська Буковина». г. Черновцы. Личные дела уволенных сотрудников редакции. От А до Я), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.
- Ципко, К. (1946). *Довідка на засідання бюро обкому партії про роботу газети «Радянська Буковина» з вересня 1945 по й січня 1946 р.* (Папка 40-ві роки), Архів редакції газети «Радянська Буковина», Чернівці.

REFERENCES

- Dokladnaya zapiska Chernovitskomu oblastnomu prokuroru ot 15.09.1945 g. ot direktora izdatel'stva redaktsii "Radianska Bukovyna" Kononova i glavnogo bukhgaltera Rozenberga* [A detailed note to the Chernivtsi regional prosecutor dated September 15, 1945 from the director of the publishing house of the "Soviet Bukovyna" editorial office Kononov and the chief accountant Rozenberg]. (1945). (Folder 1940–1945. Party Regional Committee), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Russian].
- Dovidka pro vyplacheni honorar pratsivnykam redaktsii i storonnim korespondentam po hazeti "Radianska Bukovyna" za pidpysom vidpovidalnoho redaktora L. Tereshchenka. Stanom na 1 lystopada 1944 roku* [Certificate of the fee paid by the editorial staff and third-party correspondents of the newspaper "Soviet Bukovyna" signed by the editor-in-chief L. Tereshchenko. As of November 1, 1944]. (1944). (Folder of the Editorial Office of the newspaper "Radyanska Bukovyna", Personal files of dismissed editorial staff. From A to Z, 1944 — October 1946), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Ukrainian].
- Kharakteristika Yankina P. P.* [Characteristics of P. P. Yankin]. (n.d.). (Folder "Editorial office of the newspaper "Radianska Bukovyna". Chernivtsi. Personal affairs of dismissed employees of the editorial office. From A to Z), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Russian].
- Kratkaya spravka o rabote gazety "Radianska Bukovyna" v period s 3.04.1944 po 20.03.1945* [Brief report on the work of the newspaper "Soviet Bukovyna" in the period from 04/03/1944 to 03/20/1945]. (1945). (Folder of the 1940s. References of the regional committee of the party), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Russian].
- Lyst redaktora hazety "Radianska Bukovyna" K. Demochka vid 27 bereznia 1954 roku sekretariu Chernivetskoho obkomu partii tov. Fesenku shchodo problem iz zabezpechenniam zhytloom redaktsiinykh pratsivnykiv* [Letter from the editor of the newspaper "Soviet Bukovyna" K. Demochka dated March 27, 1954 to the secretary of the Chernivtsi regional party committee, comrade Fesenko regarding problems with providing housing for editorial staff]. (1954a). (Folder Case 1: Directives. Correspondence with the party regional committee. 1949–1957), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Ukrainian].
- Lyst redaktora hazety "Radianska Bukovyna" K. Demochka vid 6 kvitnia 1954 roku sekretariu obkomu partii tov. I. Kompantsiu shchodo problem iz zabezpechenniam zhytloom redaktsiinykh pratsivnykiv* [Letter from the editor of the newspaper "Soviet

- Bukovyna" K. Demochka dated April 6, 1954 to the secretary of the regional party committee, comrade I. Kompantsu regarding problems with providing housing for editorial staff]. (1954b). (Folder Case 1: Directives. Correspondence with the party regional committee. 1949–1957), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Ukrainian].
- Lyst redaktora hazety "Radianska Bukovyna" K. Demochka vid 27 travnia 1954 roku sekretariu obkomu partii tov. I. Kompantsiu shchodo problem iz zabezpechenniam zhytlom redaktsiinykh pratsivnykiv* [Letter from the editor of the newspaper "Soviet Bukovyna" K. Demochka dated May 27, 1954 to the secretary of the regional party committee, comrade I. Kompantsu regarding problems with providing housing for editorial staff]. (1954c). (Folder Case 1: Directives. Correspondence with the party regional committee. 1949–1957), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Ukrainian].
- Lyst redaktora hazety "Radianska Bukovyna" vid 1 hrudnia 1946 roku sekretarevi obkomu partii tov. Vovku pro likuvalnyi fond redaktsii* [Letter from the editor of the newspaper "Soviet Bukovyna" dated December 1, 1946 to the secretary of the regional party committee, comrade Vovku about the medical fund of the editorial office]. (1946). (Fund R-2377, Inventory 1, File 6), State Archive of Chernivtsi region, Chernivtsi [in Ukrainian].
- Pis'mo TsK VKP(b) redaktorom tsentral'nykh, respublikanskikh, kraevykh i oblastnykh gazet ot 29 noyabrya 1946 goda* [Letter of the Central Committee of the CPSU(b) to the editors of central, republican, regional and regional newspapers dated November 29, 1946]. (1946). (Folder 1944–1946. Letters of the Central Committee of the CPSU(b)), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Russian].
- Prezidium Verkhovnogo Soveta SSSR. (1940, June 26). *O perekhode na vos'michasovoi rabochii den', na semidnevnyu rabochuyu nedelyu i o zapreshchenii samovol'nogo ukhoda rabochikh i sluzhashchikh s predpriyatii i uchrezhdenii* [On the transition to an eight-hour working day, on a seven-day working week and on the prohibition of the arbitrary departure of workers and employees from enterprises and institutions] (Decree). LibUSSR. http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4252.htm [in Russian].
- Sluzhebnaya zapiska otvetstvennomu redaktoru gazety "Radianska Bukovyna" ot korrespondenta Yankina P. P.* [Service note to the editor-in-chief of the newspaper "Radyanska Bukovyna" from correspondent P. P. Yankin]. (n.d.). (Folder Personal affairs of dismissed employees of the editorial office. From A to Z), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Russian].
- Sovet Narodnykh Komissarov SSSR. (1940, June 26). *O povyshenii norm vyrabotki i snizhenii rastsenok v svyazi s perekhodom na 8-chasovoi rabochii den'* [On increasing production standards and reducing prices in connection with the transition to an 8-hour working day] (Decree No. 1099). LibUSSR. http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_4253.htm [in Russian].
- Spravka po revizii finansovo-khozyaistvennoi deyatel'nosti izdatel'stva redaktsii "Radianska Bukovyna", provedennoi v period 3–23 dekabrya 1946 g. za vremya s 1 yanvarya 1945 po 23 dekabrya 1946 g.* [Report on the audit of the financial and economic activities of the publishing house of the "Soviet Bukovyna" editorial office, conducted in the period from December 3 to December 23, 1946, from January 1, 1945 to December 23, 1946]. (1946). (Folder Inspections and Resolutions of the Regional Committee of the Party), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Russian].
- Tsytko, K. (1946). *Dovidka na zasidannia biuro obkomu partii pro robotu hazety "Radianska Bukovyna" z veresnia 1945 po y sichnia 1946 r.* [Reference to the meeting of the Bureau of the Party Regional Committee on the work of the newspaper "Soviet Bukovyna" from September 1945 to January 1946]. (Folder 40s), Arkhiv redaktsii hazety "Radianska Bukovyna", Chernivtsi [in Ukrainian].
- Zhytariuk, M. (2018). *Teorii ta modeli masovoi informatsii* [Theories and models of mass information]. Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].

UDC 004.8:[316.774:004]-029:1

The Use of Artificial Intelligence in the Information Space: a Philosophical Perspective

Tetiana HUMENIUK
Doctor of Philosophy, Professor
Kyiv National University
of Culture and Arts
36, Ye. Konovaltsia St.,
01133, Ukraine
t_gumenyuk@ukr.net
ORCID 0000-0001-7740-0203
© Humeniuk T., 2023

Artificial intelligence (AI) is becoming increasingly common in our modern world, revolutionizing various fields, including the information space, which not only gives rise to technological progress but also raises deep philosophical questions that require careful study. This study explores the philosophical aspects of using artificial intelligence (AI) in the information space. Artificial intelligence technologies have made significant progress in recent years, changing various aspects of our lives, including information dissemination, decision-making processes, and human-machine interaction. However, integrating AI into the information space raises deep philosophical questions about the nature of knowledge, ethics, privacy, and the role of human activity.

This study examines these philosophical dimensions and their implications for individuals, society, and the future of AI in the information age. Our goal is to explore the epistemological aspects, ethical implications, privacy issues, and the impact of AI on human activity to understand better AI's role in shaping the information landscape. This interdisciplinary analysis will contribute to an active dialogue about the responsible development of artificial intelligence and its consequences for individuals, society and the future of the information age.

The author proposed recommendations and frameworks for responsible AI development based on transparency, fairness and non-discrimination, accountability, human-centred design, continuous monitoring and evaluation, public awareness and involvement, and international cooperation. By following these guidelines and frameworks for responsible AI development, we can create a future where AI technologies in the information space are designed, deployed, and used in ways that respect human values, promote justice and accountability, and solve societal problems. We can shape a future where artificial intelligence contributes to a more informed, inclusive and ethical information ecosystem through responsible development, transparent practices and proactive measures.

Keywords: artificial intelligence, information space, philosophical perspective.

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АСПЕКТ

Тетяна ГУМЕНЮК

д-р філос. н., проф.

Київський національний університет культури і мистецтв

вул. Є. Коновальця, 36, 01133, Київ, Україна

t_gumenyuk@ukr.net

ORCID 0000-0001-7740-0203

Штучний інтелект (ШІ) стає все більш поширеним у сучасному світі, революціонізує різні сфери, що не тільки породжує технологічний прогрес, але й порушує глибокі філософські питання, які вимагають ретельного вивчення. У статті досліджено філософські аспекти використання штучного інтелекту (ШІ) в інформаційному просторі. Виявлено, що за останні роки технології штучного інтелекту здійснили значний прогрес, суттєво змінивши різні аспекти нашого життя. Зокрема, вони вплинули на процеси поширення інформації та прийняття рішень, а також переформували способи взаємодії між людиною та машиною. Проте інтеграція штучного інтелекту в інформаційний простір породжує глибокі філософські питання, які стосуються природи знань, етики, конфіденційності та ролі людської діяльності.

У науковій розвідці розглянуто ці філософські виміри та їхні наслідки для окремих осіб, суспільства та майбутнього ШІ в інформаційну епоху. Наша мета — дослідити епістемологічні аспекти, етичні наслідки, проблеми конфіденційності та вплив ШІ на людську діяльність, щоб краще зрозуміти роль ШІ у формуванні інформаційного ландшафту. Цей інтердисциплінарний аналіз сприятиме активному діалогу про відповідальний розвиток штучного інтелекту та його наслідки для окремих людей, суспільства та майбутнього інформаційної ери.

Автор запропонував рекомендації та рамки для відповідального розвитку ШІ, основою яких є прозорість, справедливість і недискримінація, відповідальність, людиноорієнтований дизайн, постійний моніторинг і оцінка, обізнаність і залучення громадськості та міжнародна співпраця. Дотримуючись цих вказівок і рамок для відповідального розвитку штучного інтелекту, ми можемо створити майбутнє, де технології штучного інтелекту в інформаційному просторі розроблятимуться, розгортатимуться та використовуватимуться таким чином, щоб поважати людські цінності, сприяти справедливості та прозорості й вирішувати проблеми суспільства. Завдяки відповідальному розвитку, прозорим практикам і проактивним заходам ми можемо сформувати майбутнє, де штучний інтелект буде сприяти створенню більш інформованої, інклюзивної та етично обґрунтованої інформаційної екосистеми.

Ключові слова: штучний інтелект, інформаційний простір, філософська перспектива.

Introduction

Artificial intelligence (AI) has become an increasingly pervasive presence in our modern world, revolutionizing various domains, including the information space (Pchelyanskyi & Voinova, 2019; Opirskyy et al., 2020). AI technologies are being utilized to analyze vast amounts of data, extract insights, and generate valuable information. From recommendation systems and automated content generation to data analysis and decision-making algorithms, AI has the potential to reshape how we access, consume, and interact with information.

The integration of AI in the information space not only brings forth technological advancements but also raises profound philosophical questions that warrant careful examination (Dobrovol'ska & Shtanko, 2019; Lysenko, 2020; Kornieieva, 2021). While AI offers numerous benefits and opportunities, it is essential to consider the broader philosophical implications that accompany its implementation. Understanding the philosophical aspects of AI in the information space can help us navigate the complex ethical, epistemological, and societal challenges that arise from its use.

Philosophy provides a framework for critically evaluating the implications of AI technologies and their impact on various facets of human existence. By examining these philosophical dimensions, we can delve into fundamental questions regarding knowledge, truth, ethics, privacy, and human agency in the context of AI-infused information systems.

Epistemological considerations play a crucial role in understanding how AI transforms the nature of knowledge and truth in the information space. With AI's ability to process vast amounts of data and generate insights, traditional epistemological frameworks may need to be reevaluated. Questions about the reliability, validity, and interpretability of AI-generated information challenge our understanding of knowledge acquisition and dissemination.

Ethical considerations also come to the forefront when exploring AI in the information space. As AI algorithms make decisions and generate content, questions of responsibility, accountability, and bias emerge. Ensuring ethical standards in AI systems becomes imperative to prevent potential harm and maintain fairness and transparency in information dissemination.

Furthermore, the integration of AI raises concerns about privacy and surveillance. AI's capability to collect, analyze, and interpret personal data poses challenges to individual privacy rights. Striking a balance between leveraging AI for improved information services and protecting individuals' privacy becomes a pressing societal issue.

In addition, the use of AI in the information space impacts human agency and autonomy. The increasing automation of information processes raises questions about the diminishing role of human decision-making and

the ethical implications of relying heavily on AI systems. It becomes necessary to examine how AI affects individual autonomy and the potential risks associated with delegating critical tasks to AI.

Considering these philosophical aspects in AI research is of utmost importance to foster responsible and ethical development, deployment, and use of AI technologies in the information space. By critically reflecting on the implications of AI, we can anticipate and address societal challenges, ensure human well-being, and safeguard fundamental values.

Analysis of recent research and publications

In recent years, there has been a surge of research and publications exploring the philosophical aspects of AI in the information space. Scholars and experts from various disciplines have investigated the profound implications of AI technologies, providing valuable insights into the ethical, epistemological, and societal dimensions of this integration. Over the last 20 years, the field of artificial intelligence has gained significant attention, and its influence has grown in various domains. The usage of terms related to artificial intelligence, including synonyms and variations, in article titles or keywords has likely increased substantially (Fig. 1 and 2).

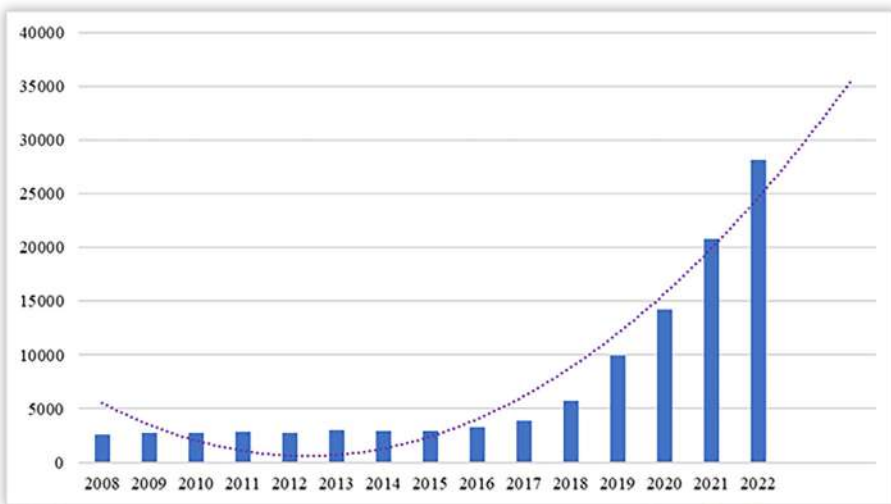

Figure 1 – Number of articles related to AI in the Scopus database for 2008–2022

As we can see, in 2022, the number of articles increased by almost 11 times in the Scopus database and nearly 21 times in the Google Academy database. Developed forecasts indicate that the interest will continue to grow, reaching 55,000 articles in the Google Academy database and 36,000 articles in the Scopus database.

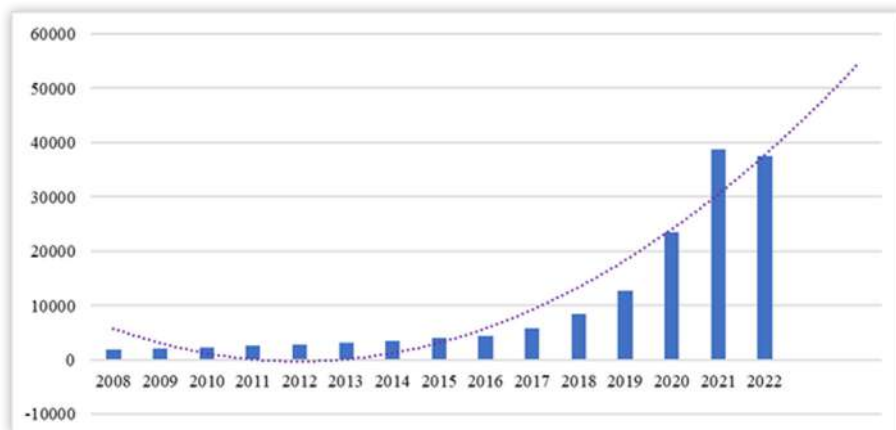

Figure 2 — Number of articles related to AI in the Google Academy database for 2008–2022

Let's analyze some key findings from recent research and publications, shedding light on the philosophical discourse surrounding AI in the information space.

Epistemological Dimensions of the use of artificial intelligence have been studied by scientists for a relatively long time (McCarthy, 1981; Dascal, 1989). Recent studies have examined the impact of AI on the nature of knowledge and truth. Researchers have explored the challenges posed by AI-generated information, highlighting concerns about accuracy, bias, and interpretability (Carabantes, 2020). The concept of “algorithmic knowledge” has been introduced to describe the unique nature of knowledge derived from AI systems. Additionally, scholars have investigated the epistemic authority of AI and its implications for human decision-making and expertise.

— *Ethical Considerations* of AI in the information space have garnered significant attention. Researchers have delved into the ethical implications of AI-generated content, such as deepfakes and misinformation. They have emphasized the importance of ethical guidelines and frameworks to govern the development and deployment of AI technologies (Villegas-Galaviz & Martin, 2023). The concepts of explainability, fairness, and accountability have been central to discussions surrounding the ethical use of AI in information systems (Zarsky, 2016).

— *Privacy and Surveillance*. Recent research has addressed the privacy concerns arising from AI's role in the information space. Scholars have examined the implications of AI-driven data collection, surveillance, and the potential risks to personal privacy (Kim & Sung, 2022). Discussions have centered around the need for robust privacy protections, informed consent, and the balance between security needs and individual privacy rights in the context of AI-powered information systems (Hermansyah et al., 2023).

Scholars have speculated on the future of AI in the information space and its broader socio-political implications. Research has explored the potential challenges and opportunities presented by advanced AI systems, such as superintelligent AI and autonomous information agents. Ethical, legal, and governance frameworks for managing AI in the information space have been proposed, emphasizing the need for interdisciplinary collaboration and ongoing philosophical reflection (Giubilini & Savulescu, 2018; Volkman & Gabriels, 2023).

The analysis of recent research and publications highlights the multi-dimensional nature of the philosophical discourse surrounding AI in the information space. By critically examining the epistemological, ethical, privacy, and human agency dimensions, researchers have deepened our understanding of the challenges and possibilities that arise from the integration of AI technologies. This body of work provides valuable insights and serves as a foundation for further exploration and development of responsible AI practices in the information age.

The purpose of the article. In this research, we will explore the philosophical dimensions of the use of AI in the information space. By examining epistemological considerations, ethical implications, privacy concerns, and the impact on human agency, we aim to gain a deeper understanding of AI's role in shaping the information landscape. This interdisciplinary analysis will contribute to the ongoing dialogue on responsible AI development and its implications for individuals, society, and the future of the information age.

The main part. The *epistemological* dimensions of AI in the information space examine the profound impact of AI on the nature of knowledge and truth, the role of AI in information acquisition, analysis, and dissemination, and the challenges posed to traditional epistemological frameworks.

AI technologies have revolutionized the acquisition and processing of information, raising questions about the nature of knowledge and truth. Traditional epistemology, which emphasizes human reasoning and evidence-based inquiry, faces challenges in the context of AI-generated knowledge. AI systems can analyze vast amounts of data, detect patterns, and make predictions, leading to the emergence of novel forms of knowledge. However, the reliance on data-driven algorithms raises concerns about the potential limitations, biases, and uncertainties associated with AI-generated knowledge. The epistemic authority of AI and its impact on human decision-making and expertise are areas of intense philosophical inquiry.

AI plays a pivotal role in information acquisition, analysis, and dissemination. Machine learning algorithms can gather and process vast amounts of data from diverse sources, enabling the extraction of valuable insights and patterns. AI systems can analyze complex datasets more efficiently and accurately than humans, enhancing our understanding of

the world. Additionally, AI is utilized in content recommendation systems, personalized advertising, and information filtering, shaping the information landscape individuals are exposed to. These advancements raise questions about the reliability, representativeness, and objectivity of AI-mediated information and the potential consequences for knowledge acquisition and dissemination.

The integration of AI in the information space challenges traditional epistemological frameworks. The reliance on algorithms and automated processes raises concerns about the interpretability and explainability of AI-generated knowledge. Traditional epistemology places importance on human reasoning, critical thinking, and justification, whereas AI systems often operate as black boxes, making it difficult to understand their decision-making processes. This challenges our ability to assess the reliability and trustworthiness of AI-generated information. Additionally, the rapid evolution of AI technologies outpaces the ability of traditional epistemology to keep up with the novel epistemic possibilities and ethical considerations brought about by AI.

In navigating these epistemological dimensions, researchers and philosophers are exploring new approaches that integrate AI with existing epistemological frameworks. This includes developing methodologies for evaluating the reliability and biases of AI-generated knowledge, exploring the role of human judgment and interpretation in AI-mediated information, and designing AI systems that are transparent, interpretable, and accountable. Balancing the transformative capabilities of AI with the need for responsible and robust epistemological foundations is essential for harnessing the potential of AI in the information space while addressing the epistemological challenges it presents.

Ethical Considerations. The integration of AI in the information space raises significant ethical considerations. AI algorithms can generate deep fakes, misleading information, or biased content, which can have significant societal consequences. The spread of misinformation, the manipulation of public opinion, and the potential amplification of existing biases are critical ethical challenges. Addressing these implications requires considering the impact of AI-generated information on individuals, communities, and democratic processes. As AI systems become more sophisticated and autonomous, questions of responsibility and accountability arise. Who is responsible when an AI system generates harmful or misleading information? Should developers, operators, or users bear the responsibility? Ensuring clear lines of accountability and defining legal and ethical frameworks for AI systems is crucial. This includes clarifying the roles and obligations of various stakeholders, establishing mechanisms for redress in the event of harm, and promoting transparency and ethical oversight throughout the AI lifecycle.

AI algorithms are not immune to biases and may perpetuate existing societal prejudices. This raises concerns about fairness and equity in information access and decision-making processes. Bias in AI algorithms can lead to discriminatory outcomes, reinforce systemic inequalities, or marginalize certain groups. Ensuring fairness and transparency in AI algorithms is essential. This includes conducting rigorous testing and auditing to identify and mitigate biases, fostering diverse and inclusive development teams, and promoting algorithmic transparency to enhance accountability and trust in AI systems.

Ethical considerations in the use of AI in the information space require proactive measures to address potential harms and ensure that the benefits of AI are distributed equitably. Ethical guidelines, regulations, and standards are being developed to guide the responsible development and deployment of AI technologies. Collaboration between researchers, policy-makers, industry stakeholders, and civil society organizations is vital to navigate the complex ethical landscape and strike a balance between innovation, societal well-being, and the protection of fundamental rights and values. By addressing ethical implications head-on, we can foster a trustworthy and socially responsible AI ecosystem in the information space.

Privacy and Surveillance. The integration of AI in the information space has significant implications for privacy and surveillance. This section explores AI's role in data collection and surveillance, privacy concerns in the age of AI-powered information systems, and the challenges of balancing security and individual privacy rights. AI technologies have enabled unprecedented capabilities in data collection and surveillance. With the ability to process vast amounts of data, AI systems can collect, analyze, and interpret personal information from various sources. This includes data gathered through social media, internet browsing habits, facial recognition, and sensor networks. AI algorithms can extract patterns and insights from these data, raising concerns about the extent and granularity of surveillance in society. The integration of AI in surveillance systems has implications for both public and private sectors, affecting individuals' privacy in various contexts. The use of AI-powered information systems raises significant privacy concerns. AI algorithms can infer sensitive information about individuals, their behaviors, preferences, and identities, often without their explicit consent or knowledge. The aggregation of personal data by AI systems can create detailed profiles that infringe upon individuals' privacy and autonomy. Moreover, the potential for data breaches, unauthorized access, and misuse of personal information poses additional risks to privacy. Individuals may feel exposed and vulnerable in an environment where AI systems continuously monitor and process their personal data.

Finding the right balance between security and individual privacy rights is a complex challenge. While AI-powered surveillance systems can

enhance security measures, such as in public safety or national defense, they also raise concerns about potential abuses and invasions of privacy. Striking a balance requires transparent and accountable governance frameworks that ensure the proportionality, necessity, and legality of surveillance activities. Implementing robust data protection measures, privacy by design principles, and meaningful consent mechanisms can help protect individuals' privacy rights while still addressing legitimate security concerns.

Safeguarding privacy in the age of AI-powered information systems requires a multidimensional approach. This includes enacting comprehensive privacy laws and regulations that govern the collection, storage, use, and sharing of personal data. Additionally, promoting transparency and accountability in AI systems is crucial, ensuring individuals have control over their data and understand how it is being utilized. Emphasizing privacy-enhancing technologies, secure data handling practices, and promoting public awareness and digital literacy can empower individuals to protect their privacy in the face of evolving AI technologies.

Ultimately, achieving a balance between privacy and security necessitates ongoing dialogue among policymakers, technology developers, civil society organizations, and the public. By respecting and upholding privacy as a fundamental human right while addressing legitimate security concerns, we can navigate the ethical and legal challenges posed by AI-powered surveillance in the information space.

Human Agency and Autonomy. The integration of AI in the information space raises important considerations regarding human agency and autonomy. This section explores human-machine interactions and the diminishing role of human agency, the implications for individual autonomy and decision-making, and the ethical considerations surrounding the augmentation of human capabilities with AI.

AI technologies are increasingly automating tasks traditionally performed by humans, potentially diminishing the role of human agency. As AI systems become more capable and autonomous, there is a shift in decision-making authority from humans to machines. This raises questions about the extent to which humans retain control and agency in the information space. Human-machine interactions can range from simple assistance to complex collaborations, and understanding the dynamics and implications of these interactions is crucial in preserving human agency and ensuring that AI systems serve as tools that enhance human capabilities rather than replacing human involvement. The integration of AI in the information space can have significant implications for individual autonomy and decision-making. As AI algorithms make decisions, provide recommendations, or generate content, individuals may face challenges in exercising their autonomy and making informed choices. The reliance on AI systems for information filtering, content curation, and decision sup-

port can influence individual preferences, limit exposure to diverse perspectives, and even manipulate behavior. Preserving individual autonomy in the face of AI technologies requires understanding the impact of AI on decision-making processes, fostering transparency in AI systems, and empowering individuals to have control and agency over the AI-mediated information they encounter.

The ethical considerations surrounding the augmentation of human capabilities with AI are essential. While AI can enhance human performance, there are ethical questions regarding the appropriate extent and purpose of augmentation. Striking the right balance between leveraging AI to empower individuals and maintaining human autonomy and dignity is paramount. Ethical considerations include ensuring fairness, avoiding discrimination, promoting inclusivity, and minimizing biases when integrating AI into human decision-making processes. It is crucial to develop AI systems that are transparent, explainable, and align with human values, allowing individuals to understand and control the AI's influence on their agency and decision-making.

Navigating the complexities of human agency and autonomy in the age of AI requires interdisciplinary collaboration and thoughtful design of AI systems. It entails integrating ethical principles into the development and deployment of AI technologies, promoting human-centered approaches, and recognizing the importance of human values, ethics, and judgment. By considering the ethical implications and fostering responsible practices, we can harness the potential of AI to augment human capabilities while upholding individual autonomy and preserving human agency in the information space.

The Future of AI in the Information Space. Currently, speculative discussions are taking place regarding the potential trajectory of AI technologies, ranging from the belief that AI will annihilate humanity (Bohdanok, 2023) and calls for its prohibition (Yudkowsky, 2023), to the notion that AI will enhance our lives in the future ("8 ways AI can", n.d.).

These discussions also explore possibilities such as the development of superintelligent AI, advanced natural language processing, and the emergence of autonomous information agents. Speculations also involve the integration of AI with new technologies like augmented reality and virtual reality, creating new ways of consuming information and interacting. These discussions provide insights into the transformative potential of AI in shaping the information landscape and its impact on society.

The future of AI in the information space presents significant socio-political implications and challenges. AI technologies have the power to reshape industries, disrupt employment markets, and influence power dynamics. They can exacerbate existing inequalities, create new ethical dilemmas, and impact democratic processes. The increasing sophistication

and pervasiveness of AI raise concerns about data privacy, algorithmic accountability, and the concentration of power in the hands of a few powerful entities. Addressing these challenges requires proactive measures, such as developing robust regulatory frameworks, fostering ethical standards, and ensuring inclusivity in AI development and deployment.

Possible Guidelines and Frameworks for Responsible AI Development.

To ensure responsible AI development in the information space, possible guidelines and frameworks are being proposed (Fig. 3).

Figure 3 — Recommendations for the responsible development of artificial intelligence (author's development)

These guidelines focus on principles such as transparency, fairness, accountability, and human-centric design. They emphasize the need for interdisciplinary collaboration, involving experts from philosophy, ethics, law, and technology. Additionally, guidelines call for continuous monitoring and assessment of AI systems, promoting public awareness and engagement, and facilitating international cooperation to address global challenges associated with AI. Developing responsible AI guidelines and frameworks is crucial for harnessing the benefits of AI while mitigating potential risks and ensuring alignment with societal values and goals.

As the future unfolds, ongoing research and dialogue will shape our understanding of AI's trajectory in the information space. It is essential to approach AI development and deployment with a forward-thinking mindset, anticipating and addressing potential challenges and societal implications. By proactively shaping the future of AI through responsible practices and ethical considerations, we can maximize the positive impact of AI on the information landscape while safeguarding human values, societal well-being, and the principles of a democratic and inclusive society.

Conclusions

In conclusion, the use of artificial intelligence (AI) in the information space brings about significant transformations and raises profound philosophical questions. Throughout this research, we have analyzed various aspects of AI's impact from a philosophical perspective. We have explored epistemological dimensions, ethical considerations, privacy and surveillance concerns, the role of human agency and autonomy, and speculative discussions on the future of AI in the information space.

Key findings and insights from our analysis highlight the need for careful examination and thoughtful approach in integrating AI in the information space. AI's impact on knowledge and truth challenges traditional epistemological frameworks, necessitating new methodologies and considerations for assessing reliability and biases in AI-generated knowledge. Ethical concerns arise from the potential misuse of AI-generated information and content, requiring responsible development, accountability, and fairness in AI systems. Privacy and surveillance implications call for robust data protection measures and a balance between security and individual privacy rights. The diminishing role of human agency and autonomy emphasizes the importance of preserving human control and decision-making in the face of AI technologies. Lastly, considering the future of AI, ongoing philosophical reflection is crucial to navigate potential challenges and societal implications.

To address these multifaceted issues, an interdisciplinary approach is imperative. Collaboration between philosophers, ethicists, technologists, policymakers, and other stakeholders is necessary to develop guidelines,

frameworks, and regulations that ensure responsible AI development and deployment. By following these guidelines and frameworks for responsible AI development, we can foster a future where AI technologies in the information space are developed, deployed, and utilized in a manner that respects human values, promotes fairness and accountability, and addresses societal challenges. Ongoing research, dialogue, and adaptation of these guidelines will be necessary as AI continues to evolve and its impact in the information space unfolds. An interdisciplinary perspective helps bridge the gap between technological advancements and philosophical considerations, promoting a holistic understanding of the implications and consequences of AI in the information space.

Furthermore, this research underscores the importance of ongoing philosophical reflection on AI's impact in the information space. As AI technologies continue to evolve and permeate various aspects of our lives, it is essential to continually examine and reassess the ethical, epistemological, and societal implications they bring. Engaging in philosophical discourse helps us navigate the complexities, identify potential risks, and shape the development and deployment of AI in a manner that aligns with our values, fosters inclusivity, and safeguards human well-being.

In conclusion, by embracing an interdisciplinary approach and engaging in continuous philosophical reflection, we can harness the potential of AI in the information space while addressing the challenges and ethical considerations it poses. Through responsible development, transparent practices, and proactive measures, we can shape a future where AI contributes to a more informed, inclusive, and ethically grounded information ecosystem.

REFERENCES

- Bohdanok, O. (2023). "Khreshchenyi batko shtuchnoho intelektu" poperedyv pro nebezpeku *ShI i pishov z Google* [The "godfather of artificial intelligence" warned about the dangers of AI and left Google]. *Suspilne Novyny*. <https://suspilne.media/463022-hresenij-batko-stucnogo-intelektu-poperediv-pro-nebezpeku-si-i-pisov-z-google/> [in Ukrainian].
- Carabantes, M. (2020). Black-box artificial intelligence: An epistemological and critical analysis. *AI & Society*, 35, 309–317. <https://doi.org/10.1007/s00146-019-00888-w>
- Dascal, M. (1989). Artificial intelligence and philosophy: The knowledge of representation. *Systems Research*, 6(1), 39–52. <https://doi.org/10.1002/sres.3850060106> [in English].
- Dobrovolska, O. V., & Shtanko, V. I. (2019). Filosofskyi analiz evoliutsii shtuchnoho intelektu [Philosophical analysis of artificial intelligence evolution]. *Studies in History and Philosophy of Science and Technology*, 28(1), 10–19 [in Ukrainian].
- 8 ways AI can help save the planet. (n.d.). *AI for Good blog*. <https://aiforgood.itu.int/8-ways-ai-can-help-save-the-planet/> [in English].
- Giubilini, A., & Savulescu, J. (2018). The artificial moral advisor. The "ideal observer" meets artificial intelligence. *Philosophy & Technology*, 31, 169–188. <https://doi.org/10.1007/s13347-017-0285-z> [in English].
- Hermansyah, M., Najib, A., Farida, A., Sapipto, R., & Rintyarna, B. S. (2023). Artificial intelligence and ethics: Building an artificial intelligence system that ensures

- privacy and social justice. *International Journal of Science and Society*, 5(1), 154–168. <https://doi.org/10.54783/ijssoc.v5i1.644> [in English].
- Kim, J., & Sung, Y. (2022). Artificial Intelligence Is Safer for My Privacy: Interplay Between Types of Personal Information and Agents on Perceived Privacy Risk and Concerns. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 25(2), 118–123. <https://doi.org/10.1089/cyber.2021.0076> [in English].
- Kornieieva, S. R. (2021). Vplyv zastosuvannya tekhnolohii shtuchnoho intelektu na realizatsiiu ta zakhyst prav liudyny [The impact of the use of artificial intelligence technologies on the implementation and protection of human rights]. *Analytical and Comparative Jurisprudence*, 4, 392–394. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.04.69> [in Ukrainian].
- Lysenko, S. (2020). Maibutni tendentsii informatsiinoi bezpeky vidpovidno do tekhnolohii shtuchnoho intelektu [Future trends in information security according to artificial intelligence technologies]. *Public Management*, 5(25), 151–163. [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-3\(23\)-151-163](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2020-3(23)-151-163) [in Ukrainian].
- McCarthy, J. (1981). Epistemological problems of artificial intelligence. In B. L. Webber & N. J. Nilsson (Eds.), *Readings in Artificial Intelligence* (pp. 459–465). Morgan Kaufmann [in English].
- Opirskiy, I. R., Holovchak, R. V., & Mosiichuk, I. R. (2020). Perspektyvy rozvytku system shtuchnoho intelektu v konteksti informatsiinoi bezpeky [Prospects of development of artificial intelligence in the context of information security]. *Ukrainian Scientific Journal of Information Security*, 26(2), 108–115. <https://doi.org/10.18372/2225-5036.26.14965> [in Ukrainian].
- Pchelianskyi, D., & Voinova, S. (2019). Shtuchnyi intelekt: Perspektyvy ta tendentsii rozvytku [Artificial intelligence: Prospects and development trends]. *Automation of Technological and Business Processes*, 11(3), 59–64. <https://doi.org/10.15673/atbp.v11i3.1500> [in Ukrainian].
- Villegas-Galaviz, C., & Martin, K. (2023). Moral distance, AI, and the ethics of care. *AI & Society*, 1–12. <https://doi.org/10.1007/s00146-023-01642-z> [in English].
- Volkman, R., & Gabriels, K. (2023). AI Moral Enhancement: Upgrading the Socio-Technical System of Moral Engagement. *Science and Engineering Ethics*, 29(2), Article 11. <https://doi.org/10.1007/s11948-023-00428-2> [in English].
- Yudkowsky, E. (2023, March 29). Pausing AI Developments Isn't Enough. We Need to Shut it All Down. *Time*. <https://time.com/6266923/ai-eliezer-yudkowsky-open-letter-not-enough/> [in English].
- Zarsky, T. (2016). The trouble with algorithmic decisions: An analytic roadmap to examine efficiency and fairness in automated and opaque decision making. *Science, Technology, & Human Value*, 41(1), 118–132. <https://doi.org/10.1177/0162243915605575> [in English].

УДК 328.34(477):[070+654.19+004

Закон України «Про медіа»: історія ухвалення, позитиви, недоліки, перестороги

Олександр САВЕНКО

Заслужений журналіст України,
доцент

Київський національний
університет культури і мистецтв

вул. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна

savenko_om@ukr.net

ORCID 0009-0007-9596-7298

© Савенко О., 2023

У статті йдеться про десятилітню політичну, парламентську й журналістську боротьбу, пов'язану з розробкою та прийняттям одного з найбільш обговорюваних та складних законів в історії українського парламентаризму — Закону «Про медіа». Автор досліджує загальну ситуацію, що склалася в інформаційному просторі України протягом останніх десяти років; аналізує причини тривалої відсутності й затягнення процесу створення цього фундаментального закону в інформаційній сфері. Розглядається питання, чому наукові дослідження на цю принципову та гостру тему відсутні або обмежені в українському науковому доробку. Зазначено найважливіші моменти боротьби за формування змістового наповнення закону та аналіз його відповідності провідним принципам європейських стандартів. Автор відслідковує реакцію українських та міжнародних організацій, експертів і фахівців на внутрішній інформаційно-законодавчий конфлікт в Україні, який вийшов на світову арену. Проаналізовано вплив цих внутрішніх і зовнішніх чинників на зміни та доповнення до остаточного варіанту законопроекту. Особливу увагу приділено проблемі необґрунтованого розширення функцій і повноважень Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення, що стало предметом критики та обговорення як в Україні, так і за кордоном. У статті проаналізовано переваги та недоліки нового закону «Про медіа»; зроблено спробу окреслити перспективи його впровадження й передбачити найсуттєвіші труднощі та проблеми, пов'язані з реалізацією його основних цілей і завдань.

Ключові слова: закон, інформаційна безпека, інформаційний простір, масмедіа, свобода слова, європейські цінності, журналістські стандарти, загроза свободі й демократії.

THE LAW OF UKRAINE “ON MEDIA”: THE HISTORY OF ITS ADOPTION, POSITIVES, SHORTCOMINGS, WARNINGS

Oleksandr SAVENKO

Honored Journalist of Ukraine, Associate Professor

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine

savenko_om@ukr.net

ORCID 0009-0007-9596-7298

The article describes the decade-long political, parliamentary and journalistic struggle over the development and adoption of one of the most controversial and complex laws in the history of Ukrainian parliamentarism, the Law “On Media”. The author examines the general situation in the information space of Ukraine over the past ten years; analyses the reasons for the long absence and delay in the process of creating this fundamental law in the information sphere. The author considers why scientific research on this fundamental and acute topic is absent or limited in Ukrainian scientific research. The author outlines the most important aspects of the struggle for shaping the content of the law and analyses its compliance with the leading principles of European standards. The author examines the reaction of Ukrainian and international organisations, experts and specialists to the internal information and legislative conflict in Ukraine, which has entered the global arena. The author analyses the impact of these internal and external factors on the changes and additions to the final version of the draft law. Particular attention is paid to the problem of unjustified expansion of the functions and powers of the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting, which has been the subject of criticism and discussion both in Ukraine and abroad. The article analyses the advantages and disadvantages of the new law “On Media”; an attempt is made to outline the prospects for its implementation and to foresee the most significant difficulties and problems associated with the implementation of its main goals and objectives.

Keywords: law, information security, information space, media, freedom of speech, European values, journalistic standards, threat to freedom and democracy.

Актуальність проблеми та стан її розробки

За роки Незалежності в Україні проблематика становлення, розвитку й захисту національного інформаційного простору, а також його інтеграції в європейський та світовий інформаційний простір постійно зберігала свою актуальність. Наміри України вступити до Європейського Союзу спонукали українське суспільство та законодавців до ретельного розгляду цієї проблеми, враховуючи вимоги Європи щодо необхідності адаптації українського законодавства до європейських стандартів. Одним із важливих кроків у цьому напрямку було ухвалення в Україні закону про медіа, спрямованого на відповідність критеріям і нормам Європейського Союзу. Цей закон став своєрідним випробуванням для наших законодавців і показником серйозності намірів іти до Європи шляхом, який відповідав би вимогам цивілізованого світу.

Слід зазначити, що українська медіаспільнота вже давно вимагала ухвалити фундаментальний документ, який сприятиме вирішенню багатьох назрілих проблем у медіасфері. Сам факт прийняття цього давно очікуваного закону мав би зняти напругу, однак пристрасті навколо нього хоча дещо й уляглися, але не вщухли остаточно.

Від початку розробки першої редакції проекту закону про медіа в Україні стала точитися дискусія зі спробами осмислити, який саме закон належить підготувати і які головні змістові позиції й акценти мають у ньому бути. Проте слід зазначити, що полеміка йде переважно в політичному й медійному середовищах. А от у науковій сфері тема, пов'язана із прийняттям засадничого закону про діяльність медіа, досі не стала предметом зацікавлення.

Важко не погодитися з висновком відомого в Україні та її межах дослідника-журналістикознавця, професора Миколи Тимошика (2021) у питанні щодо реального статусу новочасної української журналістики: «На початок третього тисячоліття українська преса, телебачення і радіо поставали перед цивілізованим Заходом як важко впізнаваний, розхристаний за вартісно-ідеологічними орієнтирами й відсталий із матеріально-технічного боку гібрид, утворений із двох моделей журналістики: залишків тоталітарно-радянської і паростків нової, зі слабко вираженими національними ознаками, втім, із посилюючими російськомовними акцентами та формально декларованими намірами сповідувати європейські стандарти» (Тимошик, 2021).

Зауважимо, що в період до повномасштабної агресії росії проти України ситуація не зазнала значних змін і науковці та журналісти не часто фіксували якісь помітні позитивні зрушення у своїх дослідженнях та публікаціях.

Завдання статті

- з'ясувати передумови необхідності прийняття закону про медіа та особливості політичної боротьби за його змістове наповнення;
- відстежити реакцію на ці процеси профільних українських і зарубіжних організацій, фахівців і діячів;
- окреслити позитивні ознаки й недоліки документа та перспективи впровадження його в практику.

*Виклад основного матеріалу***Виклик медіаспільноті**

13 грудня 2022 року Верховна Рада України прийняла Закон «Про медіа» (Верховна Рада України, 2023). Законопроект ухвалено в другому читанні, його підтримали всі фракції, за нього проголосувала конституційна більшість (299 народних депутатів із 331 присутніх).

Закон став серйозним викликом для всієї медіаспільноти України, адже мав поєднати різновекторні завдання — адаптувати Директиву ЄС про аудіовізуальні послуги; створити рівні умови для гравців ринку; врахувати інтереси цього ринку, які не завжди відповідають духу й букві європейської Директиви; переглянути повноваження регулятора в особі Національної ради з питань телебачення й радіомовлення (Нацрада) згідно з новими умовами, які склалися в медіасфері. З 31 березня 2023 року він замінив собою шість законів, що до цього були основою українського інформаційного законодавства. Висловлювалися сподівання, що цей закон «... стане третьою і найбільш фундаментальною реформою в медійному законодавстві після запровадження доступу до публічної інформації у 2011-му році та Суспільного мовлення у 2017-му» (Розкладай, 2023). Юристи вважають, що на повне впровадження закону знадобиться близько десяти років.

Слід зауважити, що суперечки стосовно цього документа точилися ще з першої його редакції, датованій 2013 роком; і вже відтоді дискусії набули неабиякої гостроти. Особливо рішуче виступили проти прийняття законопроекту № 2693 «Про медіа» 123 відомі журналісти, представники журналістських і медійних організацій, засобів масової інформації, блогери, які перед першим читанням у парламенті в 2020 році прийняли звернення. У ньому стверджується, що зазначений законопроект містить нечітко сформульовані вимоги до медіа, а органи державної влади наділяє повноваженнями «встановлення правди». Основні претензії полягали в тому, що в разі прийняття закону в такому вигляді він може використовуватися як інструмент запровадження цензури. «Зміни, яких дійсно потребує медіазаконодавство, — це спрощення реєстраційних процедур, збільшення можливостей для саморегуляції, збільшення можливостей для журналістів якісно, без зовнішнього втручання (особливо — з боку держави)

виконувати свою роботу... Ми переконані, що ініціатива регулювання такої чутливої сфери, як свобода слова, не може йти виключно від політиків, які завжди керуються сьогохвилинними інтересами. Ні журналісти, ні галузь не закликали народних депутатів ввести додаткове регулювання медіа та журналістів», — йдеться у зверненні (*Медіаспільнота виступає проти*, 2020).

Проти частини положень закону про медіа тривалий час активно виступала й Національна Спілка журналістів України (НСЖУ), й самі журналісти та редактори українських видань. У цілому підтримуючи осучаснення медійного законодавства, відзначаючи слушність внесення чималої кількості нових важливих складників, керівництво НСЖУ стверджує, що багато пропонованих ними змін щодо найбільш резонансних новел до кінцевого варіанту проекту автори не внесли. Водночас спілчани визнають, що остаточна версія закону значно м'якша (Садова, 2023).

Слід зазначити, що цей законопроект та його ухвалення входять до числа найбільш обговорюваних та складних в історії українського парламентаризму. «Про медіа» — це понад десять років планів, розмов, дискусій, підготовчої роботи, декілька ґрунтовних видозмін, 2350 правок до другого читання, майже 300 сторінок тексту.

Загалом закон — це новий збірник правил для чинних традиційних та нових медіа України, де визначено багато процедур — від реєстрації, встановлення прав та обов'язків всіх типів медіа, до переліку заборон та санкцій у разі порушень, тощо. Одним із найважливіших нововведень стало узаконення єдиного національного регулятора медіаринку — ним визначена Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення (Нацрада), що й викликало найбільше збурення в медіаспільноті. За новим законодавством Нацрада отримала контроль не лише над телебаченням і радіо, а й над друкованими та онлайн-медіа.

Фундаментальними цілями Закону «Про медіа» було створення нових правил і механізмів вирішення актуальних питань, без розв'язання яких подальший розвиток інформаційного простору в державі був би дуже проблематичним. До них, на наш погляд, входять такі завдання:

а) інкорпорування чинної нормативно-правової бази в Україні у сфері медіа в новий кодифікований акт, який би враховував технологічний прогрес за останні 10–15 років і який був неврегульованим у законодавстві;

б) наближення національного інформаційного законодавства до стандартів ЄС, поступовий відхід від нинішнього пострадянського;

в) цивілізоване упорядкування взаємовідносин держави й учасників медіаринку згідно з європейськими стандартами;

г) упровадження демократичних правил у роботу медіаринку не через застосування каральних санкцій, а через попереджувальні заходи;

д) регламентація нових повноважень Нацради, зокрема, в умовах військового стану.

Перипетії з прийняттям закону

За твердженням розробників та авторів законопроекту «Про медіа», до складу робочої групи були залучені не лише народні депутати, а й представники медіабізнесу, Нацради, громадського сектору, а також європейські партнери України. Водночас НСЖУ твердить, що всі спроби спілчан долучитися до роботи в цій групі не мали успіху. В оприлюдненій у день прийняття закону заяві йдеться, зокрема, про таке: «На жодне засідання не було запрошено журналістів чи інших працівників ЗМІ, які справедливо критикують закон. Самі засідання відбувалися в непрозорий спосіб — без загальнодоступної трансляції. Нову редакцію закону не було завчасно оприлюднено, як не було проведено й обговорень ані з ключовими стейкхолдерами, ані з громадськістю» (Національна спілка журналістів України [НСЖУ], 2022).

Схвалення закону експерти пов'язують не тільки із задоволеною потребою врахування змін і ситуації в інфопросторі держави, а передовсім із необхідністю виконання умов, необхідних для початку переговорів про вступ України до ЄС. Побутує небезпідставна думка, що без цієї умови і тиску партнерів, в Україні, як і раніше, ще довго могли б нічого і не приймати. «Якщо чесно, закон про медіа ми ухвалили виключно завдяки тому, що він потрапив у перелік вимог Європейського Союзу», — визнає голова парламентського Комітету із питань гуманітарної та інформаційної політики Микита Потураєв. — Інакше він би не пройшов через зал» (Остапа, 2023).

Проект закону давно й потужно критикували, особливо перед прийняттям. На деяких зауваженнях, на наш погляд, слід особливо зосередитися, оскільки їх висловили авторам не «порадники збоку», а парламентські юристи. Так, за добу перед голосуванням Головне юридичне управління Апарату Верховної Ради у 20-ти параграфах на 32-х сторінках опублікувало висновок, в якому зазначено, що «... документ потребує техніко-юридичного та редакційного доопрацювання» і що ці зауваження наразі не є вичерпними (Апарат Верховної Ради України, 2022).

Перший пункт зауважень має назву: «1. Щодо положень законопроекту, які суперечать Конституції України, не враховують юридичних позицій Конституційного Суду України, міжнародно-правові зобов'язання України та практику Європейського суду з прав людини». Наведемо з цього документа одну з витримок, без коментарів: «... за-

конопроект містить значну кількість норм, які порушують принцип правової визначеності (стаття 8 Конституції України), що не сприятиме їх однозначному правозастосуванню, не узгоджуються з актами такої ж юридичної сили, а також на порушення вимог частини другої статті 19 Основного Закону України пропонують врегулювати повноваження органів державної влади та органів місцевого самоврядування на підзаконному рівні» (Апарат Верховної Ради України, 2022).

У висновку юридичного управління Верховної Ради також вказано й на наявність у законопроекті численних неузгодженостей (навіть у визначенні термінів). Парламентські юристи також зауважують, що розширення повноважень Нацради вступає у дисонанс з принципами відкритості, доступності інформації, свободи її поширення й заборони цензури. Саме цього остерігаються і в НСЖУ та інших журналістських організаціях.

Реакція міжнародної медіаспільноти

Міжнародна журналістська спільнота здебільшого критикувала закон, але його схвалила громадська організація «Репортери без кордонів». Зарубіжні фахівці не надто переймалися деталями внутрішньо-українських обговорень, але з точки зору глобальних оцінок значна частина закордонних відгуків була невтішною. «Цей законопроект недостатній, щоб гарантувати медіа свободу в країні. Ми висловили свої занепокоєння президентці Єврокомісії Урсулі фон дер Ляйен кілька місяців тому. Загалом закон відповідає головним стандартам, але є певні питання. Я думаю, що якби Португалія чи Іспанія вирішили прийняти подібні закони, була б сильна реакція Єврокомісії. Вони б сказали цим країнам: ні, це не відповідає нашим стандартам», — така позиція директора Європейської федерації журналістів Рікардо Гутерріша (Яцюк, 2023).

Крім Європейської федерації журналістів, чимало застережень до закону також висловили Міжнародна федерація журналістів, Комітет захисту журналістів. Їхня критика закону переважно стосувалася того, що величезна повнота влади й повноважень концентрується в руках Нацради. Міжнародна федерація журналістів закликала українську владу повністю переглянути закон «Про медіа». Ухвалений документ, говорить в заявах Федерації від 12 та 17 січня 2023 року, ставить свободу та плюралізм українських медіа під загрозу, а нові повноваження Нацради федерація вважає «надмірними» і закликає українську владу до утвердження політичної незалежності національного медійного регулятора. Більше того — Генеральний секретар федерації А.Белланже висловив занепокоєння з приводу «авторитарного дрейфу української влади» щодо медіа й журналістів (*Міжнародна федерація журналістів*, 2023).

Жорсткою була й реакція Міжнародного Комітету захисту журналістів (CPJ) зі штаб-квартирою у Нью-Йорку, який ще 2022 року зробив кілька заяв, закликаючи українську владу відмовитися від ідеї законопроекту взагалі. На думку комітету, закон у такому вигляді загрожує свободі медіа. Після того, як Президент В.Зеленський підписав закон, координаторка програм CPJ в Європі та Центральній Азії Гульноза Саїд в інтерв'ю «Голосу Америки» кваліфікувала новий документ як спробу «... встановити жорсткіший урядовий контроль над вільним поширенням інформації» (*Комітет захисту журналістів*, 2023),

В ефірі радіостанції «Дойче Велле» взагалі прозвучала безапеляційна заява, що, «... прикриваючись вимогами щодо вступу до ЄС та захистом інформаційного простору під час війни, держава (Україна. — Авт.) збирається радикально обмежити свободу ЗМІ» (Бурдига, 2022).

На цьому тлі експертний висновок Ради Європи щодо закону «Про медіа» був майже поблажливим — єврофахівці відзначили, що сам ухвалений закон суттєво кращий за останній проєкт, який вони аналізували у вересні 2022-го; він здебільшого відповідає основним стандартам Ради Європи, але все ще містить деякі неузгодженості, які вони рекомендують виправити (Баранівська, 2023). Посилаючись на цей висновок, автори закону проголосили, що ця по суті нейтральна заява насправді є схваленням і підтримкою.

Реакція українського медіасередовища

Позиційна, світоглядна, інтелектуальна та політична боротьба в підсумку вилася в непорозуміння між авторами закону, представниками значної частини організованої медіаспільноти та політичною опозицією. Опозиційні українські політики здебільшого пред'явили претензії до мовних квот; медійників насамперед хвилювало збільшення повноважень Нацради та структура контролю медіа.

На відміну від прихильників законопроекту, опоненти були значно категоричнішими, гострішими й навіть нещадними в оцінках, називаючи його і «загрозою тоталітаризму в медійній сфері», і «серйозною загрозою свободі преси», і законом, який «змусить журналістів боятися певних тем через загрозу санкцій» (Шевченко, 2023). Експолова Верховної Ради України, народний депутат Дмитро Разумков в інтерв'ю «Українським новинам» підкреслив: «Я погано ставлюсь до закону про медіа й дуже погано — до маніпуляцій. Унормування медіаринку стоїть однією із вимог наших партнерів. Є закон, який вимагають вони, і закон, що ухвалений у нас, в якому відбувається тиск на свободу слова. Я не пам'ятаю у вимогах ЄС написати такий закон, який би тиснув на ЗМІ, і раніше їх не було... Там є хороші речі,... але є

і дуже небезпечні речі для свободи слова, демократії, існування різних думок і медіа... Я за врегулювання ринку, але проти узурпації медійного простору» (Ящук, 2023).

Зауважимо, що в Україні проєкт закону піддавали критиці окремі журналісти, але підтримали деякі громадські організації (ГО). Скажімо, ГО «Детектор медіа» та Інститут масової інформації спочатку критикували проєкт, але після його ухвалення відзначили, що це компромісна редакція, яку суттєво вдосконалили після першого читання. Голова «Детектор медіа» Наталія Лігачова вважає, що в новому законі більше позитиву, аніж негативу, оскільки більшість гострих питань все ж таки були зняті у фінальному варіанті проєкту закону (*Незалежність Нацради і блокування, 2023*).

Водночас голова комітету Незалежної медіапрофспілки України Сергій Штурхецький вважає, що непрофесійність деяких причетних до медіасфери політиків й урядовців продовжує виявлятися в їхньому наполегливому небажанні виправляти власні помилки, через що окремі положення можуть відкинути Україну від європейських стандартів і стати загрозою для свободи слова. Перша секретарка НСЖУ Ліна Куц переконана, що на тлі руху України в європейському напрямі дерегуляції й спрощення роботи бізнесу надмірна увага до регулювання ЗМІ може створити несприятливий бізнес-клімат на ринку медіа й зашкодити конкуренції, наслідком чого стане звуження поля свободи слова. Саме тому, наголошує вона, спілка закликає уряд і парламент створювати моделі економічної стійкості українських медіа, а не лише захоплюватися регулюванням (*Міжнародна федерація журналістів, 2023*).

З опублікованих в Інтернеті відгуків ми зробили вибірку характеристик і означень, що стосуються новоприйнятого закону. Експерти (М. Потураєв, Є. Кравчук, М. Княжицький, В. В'ятрович, М. Дворовий, С. Томіленко, І. Розкладай, Н. Лігачова та інші) називають його *потрібним, необхідним, проблемним, скандальним, компромісним, реформаторським, рамковим, галузевим, великим викликом, позитивною зміною, на 80 відсотків гарним, результатом спільної роботи, фінальною крапкою, перемогою здорового глузду, таким, що покращує та спрощує*, тощо. Зауважимо, що для оцінки вони використовували лише якусь одну, рідше дві особливості чи риси. І лишень єдина фахівчиня в межах одного інтерв'ю спромоглася знайти одразу цілу низку виключно схвальних оцінок: *вчасний, сучасний, європейський, універсальний, демократичний, ліберальний, відповідає вимогам Євросоюзу*, тощо. Це Ольга Герасим'юк, голова Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення — структури, яка стала об'єктом критики та зауважень у зв'язку з розширенням передбачених для неї в законі повноважень і наданням нових функцій.

Ключовий камінь спотикання — Нацрада

Факт, що Нацрада, профільний регулятор з питань телебачення та радіомовлення, відтепер буде також контролювати всі ЗМІ, в НСЖУ кваліфіковано як головний недолік закону, і 95 відсотків керівників друкованих ЗМІ виступили проти таких змін (Садова, 2023). Але якщо представники медіа рішуче виступали проти надання Нацраді повноважень контролювати онлайн-медіа та друковані ЗМІ, то для авторів закону ця норма була й залишилася недоторканною. Авторам законопроекту і владі варто було б з представниками галузі працювати та переконувати, чому обрана модель, на їхню думку, буде ефективною. Однак цього зроблено не було.

«Такі повноваження є явно надмірними, — наголошується в заяві. — НСЖУ закликає владу зберегти в Україні свободу слова» (НСЖУ, 2022). З такою позицією цілком солідарний Д. Разумков: якби не було настільки рішучого спротиву, вважає ексголова Верховної Ради, то «вони б створили орган, який може закрити медіа на необмежений проміжок часу, тому що скільки це буде розглядатися у суді — дуже довге питання. Я не соромлюсь, що я виступав проти поганого закону про медіа» (Ящук, 2023).

Журналістській громаді й суспільству слід було вже давно зажадати від законодавців і політиків докорінного реформатування Закону «Про Національну раду України з питань телебачення і радіомовлення», прийнятого ще 1997 року. І починати належало зі скасування недемократичних, на наше переконання, принципів формування персонального складу Нацради. Багатьох медійників давно нуртували питання: чому цей «незалежний» орган формують саме Верховна Рада і Президент? чому до цього непричетні журналістські організації, творчі спілки? чому Нацрада десятиліттями дозволяла небачену ніде у світі концентрацію електронних ЗМІ в одних руках? чому вона не лише не протидіяла цьому процесу монополізації, а й була, як образно схарактеризували тодішні дії Нацради рядові телевізійники, покірливою службою влади при кланових оборудках створення в Україні олігархічного телебачення, його довіреною повитухою? чому й нині вона не дотримується аксіоматичного на Заході принципу недопущення «перехресного володіння» засобами масової інформації кількома, але одними й тими ж особами?

Однак, незважаючи на все наведене вище, за новим Законом «Про медіа» повноваження Нацради розширюються, до того ж суттєво. Певно, саме у зв'язку з цим незмірно збільшується державна платня членам Нацради — державним службовцям, які за статусом давно прирівняні до віцепрем'єр-міністрів. Їм чомусь у самому тексті закону (як правило, це робиться у відповідних постановках Кабінету Міністрів) призначено посадовий оклад у розмірі 75 прожиткових мі-

німумів, замість дотеперішніх 10! Себто, зарплата члена Нацради, за новим законом, повинна становити 201 300 гривень, а голови — 261 690 гривень (правда, у лютому 2023 року дію цієї норми тимчасово призупинено на один рік (Мельник & Данькова, 2023). Зауважимо, що середня заробітна плата журналістів в Україні станом на 2023 рік становить 16000 гривень (*Журналіст: середня зарплата*, б.д.), у Києві — 25000 грн, а більшість журналістів країни отримують у 2023 році заробітну плату від 2833 до 9298 гривень на місяць (*Журналісти. Рівень освіти*, б.д.). На цьому тлі переважна частина медіаспільноти сприйняла таке законодавче «унормування» можливості офіційно стати мільйонером менше ніж за півроку як незграбно прихований маркер підкупу, як чітке матеріальне вираження командно-адміністративного впливу й регулювання, як заохочення й неофіційну вказівку на продовження стилю управління, коли «побажання» влади чутно набагато краще, ніж голос галузі. «Причому, одночасно ми зменшуємо зарплати для військових і піднімаємо зарплати Нацраді», — обурюється Д.Разумков. — «Зарплати військовим змінили таким чином, що вони будуть отримувати, виїжджаючи на передову..., менше приблизно на 20 тис. гривень» (Ящук, 2023). А тут, під час війни, зарплата чиновників на рівному місці зростає на 170–220 тисяч.

Головне, що було й продовжує залишатися у центрі уваги, — це питання ступеня суспільної довіри до національного медіарегулятора як до політично незалежної інституції.

Плюси, мінуси, перестороги

Європеїзація українських інформаційних стандартів — це головний позитив закону. Але партія влади заодно вирішила додати у закон ще й чимало іншого, зокрема регулювання онлайн-медіа, а також друкованої преси. Незважаючи на спротив медіаспільноти з приводу багатьох питань, робоча група довго була непохитною. Але, оскільки цей законопроект був одним зі списку семи вимог Європи, необхідних для отримання Україною статусу кандидата у члени ЄС, і брак часу на прийняття, їй таки довелося піти на певні поступки, прибрати чи послабити деякі з найбільш одіозних новацій. Так, завдяки низці компромісів все ж таки вдалося вийти на більш-менш прийнятний спосіб. Скажімо, уже неможливо буде припиняти діяльність масмедіа тільки згідно з рішенням Нацради і без рішення суду, як це до останнього моменту пропонувалося. У результаті Закон «Про медіа» також не дає Нацраді права регулювати соціальні мережі або іноземні платформи.

Безумовним позитивом є те, що через 25 років після утворення Національної ради новий закон позбавляє парламент права обирати її членів — відтепер це буде прерогатива громадських об'єднань і твор-

чих спілок. Прихильники закону називають відсторонення Верховної Ради досягненням, але не говорять про те, чому автори не наважилися урівноважити права парламенту й Президента: принцип призначення президентської четвірки збережено. Щоправда, з умовою, що на цей раз кандидатури претендентів гарантові Конституції рекомендуватиме конкурсна комісія. Але більшість експертів переконана, що й при новому законі Нацрада залишиться пропрезидентською.

Чи створить новий закон загрози для свободи слова — сьогодні це припущення й побоювання української й зарубіжної медіаспільноти залежить і від уряду (має затвердити низку підзаконних актів, розробити перелік послідовності процедур, заходів, тощо), і від Президента, і від старого-нового національного регулятора. А самій Нацраді, яку влада десятиліттями цілеспрямовано схиляла до виконання не так регуляторних, як наглядово-каральних функцій, відтепер слід не на словах, а на ділі реанімувати свій авторитет, доводити і свою незалежність, і порядність, і кваліфіковану спроможність регулювати ринки онлайнівських видань, а такого досвіду роботи Нацраді бракує.

Висновки

1. Необхідність наведення порядку в інформаційній сфері й внесення змін до невідповідного новітнім технологіям і потребам часу інформаційного законодавства стала актуальною проблемою для суспільства. Десятилітня підготовка і прийняття закону «Про медіа» супроводжувалися гострою боротьбою. Складність завдання полягала у необхідності поєднання різновекторних завдань: інкорпорування чинної нормативно-правової бази в новий кодифікований акт із урахуванням технологічного прогресу за останні 10–15 років; наближення національного інформаційного законодавства до стандартів ЄС; упорядкування за європейськими стандартами взаємовідносин держави й учасників медіаринку; регламентація діяльності й затвердження повноважень нового національного регулятора у медійній сфері. Прийнятий новий закон змінив собою шість правочинів, що були становим хребтом українського інформаційного законодавства.

2. У новому правочині чимало нововведень, нових правил для діючих ЗМІ, прописано різноманітні адміністративні процедури — від реєстрації, встановлення прав та обов'язків всіх типів медіа до переліку заборон та санкцій у разі порушень. Однією із найважливіших новацій стало узаконення єдиного національного регулятора медіаринку — ним визначена Національна рада України з питань телебачення і радіомовлення, що й викликало найбільше збурення в медіаспільноті. У результаті дискусій і боротьби відбулося послаблення й пом'якшення низки одіозних статей і новацій, деякі найсуперечли-

віші пункти знято. Експерти вважають прийнятий закон компромісним варіантом, проте визнають, що очікуваним фундаментальним документом він так і не став.

3. За оцінкою українських та зарубіжних медіафахівців фінальний варіант прийнятого закону в основному відповідає європейським принципам і стандартам, але вже зараз потребує доповнення, поліпшення й переробки. Отже, вже зараз необхідно приймати низку змін, доповнень, підзаконних актів.

Найбільшим каменем спотикання стало питання розширення повноважень Національної Ради України з питань телебачення і радіомовлення, яка відтепер виконуватиме функції національного регулятора всіх українських ЗМІ, зокрема друкованих та онлайн. Нові повноваження Нацради українські та зарубіжні експерти вважають «надмірними» і закликають владу до утвердження політичної незалежності національного медійного регулятора. Проти цих новацій виступили 95 відсотків головних редакторів українських газет.

Чи створить новий закон загрози для свободи слова — тепер залежить від його імплементації, від контролю медіасередовища за його впровадженням, від позиції й намірів уряду, Президента і насамперед від самої Нацради: зможе вона стати справді незалежною від влади, чи буде продовжувати називатися такою тільки на папері.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Апарат Верховної Ради України. (2022, 12 грудня). *Зауваження до проекту Закону України про медіа* (№2693-д). Верховна Рада України. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1578576>
- Баранівська, М. (2023, 7 березня). *Рада Європи опублікувала експертний висновок щодо закону «Про медіа»*. Детектор медіа. <https://detector.media/infospace/article/208669/2023-03-07-rada-ievropy-opublikovala-ekspertnyy-vysnovok-shchodo-zakonu-pro-media/>
- Бурдига, І. (2022, 15 вересня). *Чому не вицухають дискусії навколо законопроекту про медіа?* Deutsche Welle. <https://www.dw.com/uk/vimogi-es-ci-instrument-dla-cenzuri-comu-ne-vsuhae-diskusii-navkolo-zakonoproektu-pro-media/a-63116598>
- Верховна Рада України. (2023, 2 липня). *Про медіа* (Закон №2849-ІХ). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
- Журналіст: середня зарплата в Україні*. (б.д.). Work.ua. Взято 23 червня 2023 року <http://surl.li/moljp>
- Журналісти. Рівень освіти: висококваліфікований*. (б.д.). Mojazarplata.com.ua. Взято 23 червня 2023 року <https://mojazarplata.com.ua/ua/start-caryery/profesiyyi-ta-zarobitni-platni-zhurnalisti>
- Комітет захисту журналістів в США назвав закон про медіа загрозою для свободи слова в Україні*. (2023, 11 січня). Політарена. <https://politarena.online/komitet-zakhystu-zhurnalistiv-v-ssha-nazvav-zakon-pro-media-zahrozoiu-dlia-svobody-slova-v-ukraini-8841/>
- Медіаспільнота виступає проти законопроекту «Про медіа» в теперішній редакції*. (2020, 30 червня). LB.ua. https://lb.ua/news/2020/06/30/460869_mediasoobshchestvo_vistupaet_protiv.html

- Мельник, Р., & Данькова, Н. (2023, 7 лютого). *Верховна Рада призупинила на рік підвищення зарплат членам Нацради*. Детектор медіа. <https://detector.media/infospace/article/207765/2023-02-07-verkhovna-rada-pryzupynyla-na-rik-pidvyshchennya-zarplat-chlenam-natsrady/>
- Міжнародна федерація журналістів розкритикувала закон про медіа. Реакція українських медійників. (2023, 27 січня). Детектор медіа. <https://detector.media/infospace/article/207432/2023-01-27-mizhnarodna-federatsiya-zhurnalistiv-rozkrytkuvala-zakon-pro-media-reaktsiya-ukrainskykh-mediynykv/>
- Національна спілка журналістів України. (2022, 13 грудня). *НСЖУ закликає владу зберегти в Україні свободу слова (Заява)*. <https://nsju.org/novini/nszhu-zaklykaye-vladu-zberegty-v-ukrayini-svobodu-slova-zayava-2/>
- Незалежність Нацради і блокування сайтів: експерти оцінили загрози свободі слова у законі «Про медіа». (2023, 12 січня). Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/zakon-pro-media-plyusy-minusy-zahrozy-eksperty/32219915.html>
- Остапа, С. (2023, 15 грудня). *Микита Потураєв: «Закон про медіа ми ухвалили виключно завдяки тому, що він потрапив у перелік вимог Європейського Союзу»*. Детектор медіа. <https://detector.media/rinok/article/205995/2022-12-15-mykyta-poturaiev-zakon-pro-media-my-ukhvalyly-vyklyuchno-zavdyaky-tomu-shcho-vin-potrappuv-u-perelik-vymog-ievropeyskogo-soyuzu/>
- Розкладай, І. (2023, 7 лютого). *Міфи та реальність закону про медіа*. Інтернет свобода. <https://netfreedom.org.ua/article/mifi-ta-realnist-zakonu-pro-media>
- Садова, О. (2023, 9 січня). «95% ЗМІ — проти». *Голова спілки журналістів висловив головну претензію до закону про медіа*. Главком. <https://glavcom.ua/country/society/95-zmi-proti-holova-spilki-zhurnalistiv-visloviv-holovnu-pretenziju-do-zakonu-pro-media-900963.html>
- Тимошик, М. (2021). Як звільнити журналістську освіту з пут теорій масової комунікації: до проблеми викладання фахових дисциплін на факультетах журналістики українських університетів. *Український інформаційний простір*, 1(7), 31–68. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233877](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233877)
- Шевченко, С. (2023, 23 червня). «Два з семи». *Чи встигне Україна виконати усі критерії, щоб почати переговори про вступ до ЄС?* Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraine-eu-eurointegration-reforms/32472741.html>
- Яцюк, Л. (2023, 12 січня). «В Європі був би сильний супротив». *Міжнародні організації пояснили головну небезпеку закону про медіа*. Главком. <https://glavcom.ua/world/observe/zmi-jakbi-ukrajinskij-zakon-pro-media-prijnali-portugalija-chi-ispaniya-tse-sprichinilo-b-shaleni-protesti-jevroinstitutsij-901581.html>
- Ящук, М. (2023, 9 березня). *Ексголова ВРУ Дмитро Разумков: тим, хто мене знімав з посади, тепер варто було б вибачитися, але вибачаються ті, у кого є совість*. Українські новини. <https://ukranews.com/ua/interview/2970-dmytro-razumkov-tym-hto-mene-znimav-z-posady-teper-var-to-b-vybachytysya-ale-vybachayutsya-ti-u>

REFERENCES

- Apparatus of the Verkhovna Rada of Ukraine. (2022, December 12). *Zauvazhennia do proektu Zakonu Ukrainy pro media* [Remarks on the draft Law of Ukraine on Media] (No. 2693-d). Verkhovna Rada of Ukraine. <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/pubFile/1578576> [in Ukrainian].
- Baranivska, M. (2023, March 7). *Rada Yevropy opublikovala ekspertnyi vysnovok shchodo zakonu "Pro media"* [The Council of Europe published an expert opinion on the law "On Media"]. Detektor media. <https://detector.media/infospace/article/208669/2023-03-07-rada-ievropy-opublikovala-ekspertnyy-vysnovok-shchodo-zakonu-pro-media/> [in Ukrainian].

- Burdyha, I. (2022, September 15). *Chomu ne vshchukhaiut dyskusii navkolo zakonoproiektu pro media?* [Why do not the discussions around the draft law on media subsides?]. Deutsche Welle. <https://www.dw.com/uk/vimogi-es-ci-instrument-dla-cenzuri-comune-vsuhae-diskusia-navkolo-zakonoproektu-pro-media/a-63116598> [in Ukrainian].
- Komitet zakhystu zhurnalistiv v SShA nazvav zakon pro media zahrozoiu dlia svobody slova v Ukraini [The Committee to Protect Journalists in the USA called the media law a threat to freedom of speech in Ukraine]. (2023, January 11). Politarena. <https://politarena.online/komitet-zakhystu-zhurnalistiv-v-ssha-nazvav-zakon-pro-media-zahrozoiu-dlia-svobody-slova-v-ukraini-8841/> [in Ukrainian].
- Mediaspilnota vystupaie proty zakonoproiektu "Pro media" v teperishnii redaktsii [The media community opposes the draft law "On Media" in its current version]. (2020, June 30). LB.ua. https://lb.ua/news/2020/06/30/460869_mediasoobshchestvo_vistupaet_protiv.html [in Ukrainian].
- Melnyk, R., & Dankova, N. (2023, February 7). *Verkhovna Rada pryzupynyla na rik pidvyshchennia zarplat chlenam Natsrady* [Verkhovna Rada suspends salary increases for National Council members for a year]. Detektor media. <https://detektor.media/infospace/article/207765/2023-02-07-verkhovna-rada-pryzupynyla-na-rik-pidvyshchennya-zarplat-chlenam-natsrady/> [in Ukrainian].
- Mizhnarodna federatsiia zhurnalistiv rozkrytkuvala zakon pro media. Reaktsiia ukrainskykh mediinykiv [The International Federation of Journalists criticized the Law on Media. Reaction of Ukrainian media professionals]. (2023, January 27). Detektor media. <https://detektor.media/infospace/article/207432/2023-01-27-mizhnarodna-federatsiya-zhurnalistiv-rozkrytkuvala-zakon-pro-media-reaktsiya-ukrainskykh-mediinykiv/> [in Ukrainian].
- National Union of Journalists of Ukraine. (2022, December 13). *NSZHU zaklykaie vladu zberehty v Ukraini svobodu slova (Zaiava)* [NUJU calls on the authorities to preserve freedom of speech in Ukraine (Statement)]. <https://nsju.org/novini/nszhu-zaklykaye-vladu-zberehty-v-ukrayini-svobodu-slova-zayava-2/> [in Ukrainian].
- Nezalezhnist Natsrady i blokuvannia saitiv: Eksperty otsynily zahrozy svobodi slova u zakoni "Pro media" [Independence of the National Council and blocking of sites: Experts assessed threats to freedom of speech in the law "On Media"]. (2023, January 12). Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/zakon-pro-media-plyusy-minusy-zahrozy-eksperty/32219915.html> [in Ukrainian].
- Ostapa, S. (2023, December 15). *Mykyta Poturaiev: "Zakon pro media my ukhvalyly vykliuchno zavdiaky tomu, shcho vin potrapyv u perelik vymoh Yevropeiskoho Soiuzu"* [Mykyta Poturaiev: "We adopted the law on media solely because it was included in the list of requirements of the European Union"]. Detektor media. <https://detektor.media/rinok/article/205995/2022-12-15-mykyta-poturaiev-zakon-pro-media-my-ukhvalyly-vyklyuchno-zavdyaky-tomu-shcho-vin-potrapyv-u-perelik-vymog-ievropeyskogo-soyuzu/> [in Ukrainian].
- Rozkladai, I. (2023, February 7). *Mify ta realnist zakonu pro media* [Myths and realities of media law]. Internet freedom. <https://netfreedom.org.ua/article/mifi-ta-realnist-zakonu-pro-media> [in Ukrainian].
- Sadova, O. (2023, January 9). *"95% ZMI — proty". Holova spilky zhurnalistiv vyslovyy holovnu pretenziuu do zakonu pro media* ["95% of the mass media are against it". The head of the journalists' union expressed the main complaint against the media law]. Hlavkom. <https://glavcom.ua/country/society/95-zmi-proti-holova-spilki-zhurnalistiv-visloviv-holovnu-pretenziju-do-zakonu-pro-media-900963.html> [in Ukrainian].
- Shevchenko, S. (2023, June 23). *"Dva z semy". Chy vstyhne Ukraina vykonaty usi kryterii, shchob pochaty perehovory pro vstup do Yes?* ["Two out of seven". Will Ukraine have time to fulfill all the criteria to start negotiations on joining the EU?]. Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukraine-eu-eurointegration-reforms/32472741.html> [in Ukrainian].

- Tymoshyk, M. (2021). *Yak zvilnyty zhurnalistyky osvitu z put teorii masovoi komunikatsii: Do problemy vykladannia fakhovykh dystsyplin na fakultetakh zhurnalistyky ukrainskykh universytetiv* [How to release journalist education from the hobble of mass communication theory: To the problem of teaching professional disciplines at the faculties of journalism of Ukrainian universities]. *Ukrainian Information Space*, 1(7), 31–68. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233877](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233877) [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2023, July 2). *Pro media* [About media] (Law No. 2849–IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> [in Ukrainian].
- Yashchuk, M. (2023, March 9). *Eksholova VRU Dmytro Razumkov: Tym, khto mene znimav z posady, teper varto bulo b vybachytysia, ale vybachaiutsia ti, u koho ye sovist* [Former head of the Verkhovna Rada Dmytro Razumkov: Those who removed me from office should now apologize, but those who have a conscience apologize]. *Ukrainski novyny*. <https://ukranews.com/ua/interview/2970-dmytro-razumkov-tym-hto-mene-znimav-z-posady-teper-var-to-bulo-b-vybachytysya-ale-vybachayutsya-ti-u> [in Ukrainian].
- Yatsiuk, L. (2023, January 12). "V Yevropi buv by sylnyi suprotyv". *Mizhnarodni orhanizatsii poiasnyly holovnu nebezpeku zakonu pro media* ["There would be strong opposition in Europe." International organizations have explained the main danger of the media law]. *Hlavkom*. <https://glavcom.ua/world/observe/zmi-jakbi-ukrajinskij-zakon-pro-media-prijnali-portuhaliya-chi-ispnija-tse-sprichinilo-b-shaleni-protesti-jevroinstitutsij-901581.html> [in Ukrainian].
- Zhurnalist: Serednia zarplata v Ukraini* [Journalist: Average salary in Ukraine]. (n.d.). *Work.ua*. Retrieved June 23, 2023, from <http://surl.li/moljp> [in Ukrainian].
- Zhurnalisty. Riven osvity: Vysokokvalifikovanyi* [Journalists. Education level: Highly qualified]. (n.d.). *Mojazarplata.com.ua*. Retrieved June 23, 2023, from <https://mojarplata.com.ua/ua/start-caryery/profesiyyi-ta-zarobitni-platni-zhurnalisti> [in Ukrainian].

УДК 070:821.161.2-5

Промова Олесея Гончара «Час для єдності» крізь призму сучасного сприйняття

Актуальність розвідки зумовлено малодослідженістю промов видатних українських політичних і культурних діячів кін. ХХ — поч. ХХІ ст. як феномена національної публіцистики та потребою віднайти в публіцистичних творах Олесея Гончара, видатного письменника, громадського й політичного діяча, духовні уроки, які б наснажували сучасників, зміцнювали б у них почуття волелюбства й мужності в протистоянні російському агресору.

Об'єкт дослідження — промова Олесея Гончара «Час для єдності» на І Конгресі Міжнародної асоціації українців 27 серпня 1990 року та його рукописні, машинописні й друковані варіанти. Мета розвідки: здійснити комплексний аналіз промови Олесея Гончара «Час для єдності» у співмірності з злободенними проблемами суспільного життя України кін. ХХ — поч. ХХІ ст. Вивчення промови Олесея Гончара в контексті її актуальності в нинішній час із залученням автографів та щоденникових записів митця проводиться нами вперше.

Журналістський доробок цієї особистості нараховує 1020 текстів. Численну групу творів (193, 18,8%) репрезентують промови; вони посіли друге місце після статей. Це пов'язано із суспільною активністю їх автора, котрий не міг стояти осторонь животрепетних проблем своєї доби й належав до когорти тих, хто наближав день незалежності України.

Порівняння рукописних, машинописних та друкованих варіантів промови засвідчує те, що письменник прагнув до лаконічного й точного вислову, продиктованого жанровим різновидом промови — словами на відкритті конгресу, гармонізації елементів композиції, враховував соціальний статус аудиторії слухачів.

Ідея єдності українців пронизує весь текст промови Олесея Гончара. Лексема «єдність» виконує змістотворчу та архітектонічну функцію: вона формує сюжет, стає стрижнем композиційної структури публіцистичного твору, дає можливість автору легко переміщатись у часі й просторі, підніматись до філософського рівня осмислення національних проблем.

Взаємозв'язок двох провідних тем промови «Час для єдності» — відродження України та єдності українства у світі — реалізується публіцистом через розгляд у новому часі взаємин діаспори з материковою Україною.

Написана на злобу дня публіцистика Олесея Гончара не втратила свого значення для нових поколінь українців.

Ключові слова: журналістика, публіцистика, промова, авторське редагування, інтерпретація, діаспорний мотив, концептуальний аналіз.

Артем ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.

Державний заклад «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»

вул. Коваля, 3,
36003, Полтава, Україна

artem.lnu@ukr.net

ORCID 0000-0002-8906-2456

Валентина ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.

Приватний вищий навчальний заклад «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука»

вул. С. Дем'янчука, 4,
33027, Рівне, Україна

bella.lnu@gmail.com

ORCID 0000-0002-4492-8922

© Галич А., Галич В., 2023

OLES HONCHAR'S SPEECH "TIME FOR UNITY" THROUGH THE PRISM OF CONTEMPORARY PERCEPTION

Artem HALYCH

Doctor of Philology, Professor
State Institution "Luhansk Taras Shevchenko National University"
3 Kovalia St., 36003, Poltava, Ukraine
artem.lnu@ukr.net
ORCID 0000-0002-8906-2456

Valentyna HALYCH

Doctor of Philology, Professor
Academician Stepan Demianchuk International University
of Economics and Humanities
4 S. Demianchuk St., 33027, Rivne, Ukraine
bella.lnu@gmail.com
ORCID 0000-0002-4492-8922

The relevance of the study is due to the lack of research on the speeches of prominent Ukrainian political and cultural figures of the late twentieth and early twenty-first centuries as a phenomenon of national publicism and the need to find spiritual lessons in the publicistic works of Oles Honchar, a prominent writer, public and political figure, which would inspire contemporaries, strengthen their sense of freedom and courage in confronting the Russian aggressor.

The object of the study is Oles Honchar's speech "Time for Unity" at the First Congress of the International Association of Ukrainian Studies on 27 August 1990 and his handwritten, typewritten, and printed versions. The purpose of the study is to carry out a comprehensive analysis of Oles Honchar's speech "Time for Unity" in relation to the urgent problems of public life in Ukraine in the late twentieth and early twenty-first centuries. This is the first time that we have studied Oles Honchar's speech in the context of its relevance today, using the artist's autographs and diary records.

The journalistic legacy of this personality includes 1020 texts. A large group of works (193, 18.8%) is represented by speeches; they are second only to articles. This is due to the social activism of their author, who could not stand aside from the pressing problems of the day and belonged to the cohort of those who were approaching the day of Ukraine's independence.

A comparison of the speech's handwritten, typewritten, and printed versions shows that the writer sought a concise and accurate expression dictated by the genre diversity of the speech — the words at the opening of the congress, harmonisation of the composition elements and the author also considered the social status of the audience.

The idea of Ukrainian unity permeates the entire text of Oles Honchar's speech. The lexeme "unity" performs a semantic and architectonic function: it forms the plot, becomes the core of the compositional structure of a publicistic work, enables the author to move easily in time and space, and rise to the philosophical level of understanding national problems.

The interconnection of the two main themes of the speech "Time for Unity" — the revival of Ukraine and the unity of Ukrainians in the world is realised by the publicist through the consideration of the relations between the diaspora and mainland Ukraine in the new time.

Oles Honchar's publicism, written topically, has not lost its significance for new generations of Ukrainians.

Keywords: journalism, publicism, speech, author's editing, interpretation, diasporic motive, conceptual analysis.

Актуальність теми

Цьогоріч 3 квітня Україна попри військовий стан відзначала 105 річницю від дня народження Олесь Гончара. Молода українська держава продемонструвала здатність стверджувати й захищати духовні цінності як зброєю на фронтах, так і словом письменників-гуманістів, до когорти яких належить і Олесь Гончар. Науковці звітували майстру слова проведенням конференцій у Дніпрі та Полтаві, а їхні опубліковані статті засвідчують, що для кожного дослідника ювілей такої знакової в історії та культурі України особистості, як Олесь Гончар, — це можливість здійснити спробу по-новому поглянути на його творчість з урахуванням новітніх інформаційних та духовних запитів доби. Крім того, промови видатних українських політичних і культурних діячів кін. ХХ — поч. ХХІ ст. як феномен національної публіцистики ще потребують ретельного дослідження.

Постановка проблеми

Художній і публіцистичний доробок українських письменників-класиків живив дух народу, стверджував ідеї свободи й патріотизму, сприяв його прогресивному розвитку. У новітню добу спостерігалися спроби винести на обговорення якісь неприглядні епізоди з біографій велетнів української культури (Т. Шевченка, І. Франка, Лесі Українки), були намагання скинути й Олесь Гончара з п'єдесталу пошани, яку він заслужив багаторічною працею у сфері духовності України. Усі дискусійні питання навколо визначних особистостей та їхньої творчості можна усунути лише через вдумливе прочитання їхніх творів, відкинувши політичні амбіції, відшукуючи співзвучність з актуальними проблемами нашої складної доби, з власною долею, осмислюючи паралелі, порівнюючи, зіставляючи. Це захопливий процес, у результаті якого буде знайдений Свій письменник та осягнуті його мудрі уроки. Спробуємо й ми під таким кутом зору «прочитати» публіцистичний твір Олесь Гончара «Час для єдності».

Нині все більшого поширення набуває документальна література, до якої, безперечно, належить і публіцистика. Саме вона суб'єктивно та психологічно точно відтворює суспільні процеси своєї доби, подає неординарні публіцистичні оцінки політичним і культурологічним явищам, значною мірою формує моральне обличчя українства ХХІ ст. Погляд на публіцистику Олесь Гончара як на історію часу кризь окуляри документалістики спонукає дослідників установити асоціативні зв'язки доленосних проблем 90-х рр. ХХ ст. з проблемами 20-х рр. ХХІ ст., віднайти в його творах духовні уроки, які б наснажували сучасників, зміцнювали б у них почуття волелюбства й мужності в протистоянні російському агресору.

Стан вивчення проблеми

Невизначеність приналежності жанру промови (виступу) до системи жанрів риторики як мистецтва усного слова й розділу літературознавства та публіцистики породжує труднощі в його дослідженні. У полі журналістикознавства промова досліджена не достатньо. Про це свідчить хоча б те, що в класифікаціях та оглядах жанрів публіцистики в працях таких учених, як: О. Гриценко, Г. Кривошеєв, В. Шкляр (2000), В. Здоровага (2004), І. Михайлин (2011), В. Качкан (1988), М. Подолян (1998), Д. Прилюк (1983), — жанр промови не згадується. Стосовно об'єкта нашого дослідження — промови Олесь Гончара «Час для єдності» — відзначимо, що в монографіях В. Галич (2004), Ю. Соловйової (2015), М. Степаненка (2008) цей публіцистичний твір докладно не аналізувався. Вивчення промови Олесь Гончара в контексті її актуальності в нинішній час із залученням автографів та щоденникових записів митця проводиться вперше.

Об'єкт вивчення в нашій розвідці — текст виступу Олесь Гончара «Час для єдності» на I Конгресі Міжнародної асоціації українців 27 серпня 1990 року та його рукописні, машинописні й друковані варіанти, скопіювати які дозволила Валентина Данилівна Гончар, дружина письменника.

Завдання статті: здійснити комплексний аналіз промови Олесь Гончара «Час для єдності» у співмірності із злободенними проблемами суспільного життя України кін. ХХ — поч. ХХІ ст.; проаналізувати авторські правки тексту публіцистичного твору та розкрити концептуальні сенси динаміки еволюції його змісту; з'ясувати через гончарівське сприйняття українознавчих проблем інтертекстуальні перегуки з мотивами державотворення в публіцистиці письменника.

Виклад основного матеріалу

Олесь Гончар — неповторний класик української літератури та публіцистики другої половини ХХ ст. У літературу він прийшов зі сфери журналістики й упродовж 60-річної літературної діяльності активно співпрацював з редакціями українських та зарубіжних журналів і газет, публікуючи там свої художні й публіцистичні твори. Його журналістський доробок нараховує 1020 текстів. Численну групу творів (193, 18,8%) репрезентують промови, які посіли друге місце після статей (Галич, 2004, с. 105–109). Це пов'язано із суспільною активністю їхнього автора, котрий не міг стояти осторонь животрепетних проблем своєї доби. й належав до когорти тих, хто наближав день незалежності України.

Олесь Гончара, як авторитетного й знаного письменника в Україні та за її межами, досить часто просили проголосити вступне слово або

виступити на пленарному засіданні всеукраїнських та міжнародних конференцій, з'їздів, симпозіумів, форумів, конгресів.

Отримавши запрошення на I Конгрес Міжнародної асоціації українців, який мав відбутися в приміщенні Київського державного театру опери та балету ім. Т. Г. Шевченка, письменник у щоденниковому записі від 25 серпня 1990 р. зазначив: «Подія знаменна. Мені запропонували виступати. Будуть гості з 23-х країн. Уже прибувають із США, Канади...». Він чекав на зустріч з Юрієм Шевельовим, зі своїм викладачем словесності в Харківському газетному технікумі та університеті в кін. 30-х рр. ХХ ст., що мав прибути з Нью-Йорка, а також з Леонідом Рудницьким, професором із Філадельфії, що «підняв голос діаспори за висунення «Собору» на Нобелівську» (Гончар, 2004, с. 312). Олесь Гончар не стримує радості від зустрічі з відомими діячами української діаспори та, як засвідчують перший і другий машинописні варіанти тексту промови, в перших словах, звернених до учасників конгресу, відзначив: «Серед тих багатьох, кого зі щирим почуттям вітаємо сьогодні, бачу людей не просто шанованих, не просто знайомих, а й людей по-справжньому мені дорогих» (Гончар, 1990b, 1990c).

27 серпня, в день відкриття Конгресу, Олесь Гончар занотовує емоційні думки. Його вразило, що здалеку прибулі гості спілкуються українською мовою; митець прагне з'ясувати місце міжнародного зібрання українців у політичній історії України, ділиться радістю від позитивного сприйняття його виступу: «Театр опери переповнений. Люди прибули зі всіх континентів. Навіть японець заговорив українською мовою, каже, відкривають кафедру україністики. Те, що відбувається, грандіозно! Після прийняття декларації (Декларації про державний суверенітет України. — А. Г., В. Г), по-моєму, — це друга за значенням подія. Вперше переступили через розбрати й непорозуміння. Вперше Україна збрала воедино дітей, розпорошених по світах. На відкритті після віце-президента випало виступати й мені. Кажуть слово сприйнялося. Зустрічали приязно і ще приязніше проводжали» (Гончар, 2004, с. 312).

Редакція науково-теоретичного журналу Інституту літератури імені Тараса Шевченка НАН України «Слово і час», прагнучи з'ясувати «найневідкладніші завдання українознавства (зокрема у сфері літератури і мистецтва) з погляду цілісності нашої культури, потреб національного відродження» та необхідність «попередньо осмислити найважливіші результати конгресу», вирішує надрукувати «найпоказовіші доповіді» й відкриває цю серію «публікацією проникливого слова Олесь Гончара» ("Перший конгрес українців", 1990). Відзначене вказує на високу оцінку промови Гончара-академіка в науковому світі.

28 серпня, у другий день конгресу, Олесь Гончар коментує в щоденнику свої враження від пленарного засідання, де було проголошено

кілька «могутніх доповідей»: «Омелян Пріцак розповів нам дивовижні речі про нашу історію (ґрунтуючись головним чином на східних джерелах). Юрій Шевельов у всьому блиску постав, розглядаючи мовні та інші проблеми. І Дзюба виступив глибоко, як у кращі часи» (Гончар, 2004, с. 313). У цей же день Юрій Шевельов та Ярослав Падох, голова Товариства ім. Шевченка в Нью-Йорку, були запрошені на обід у родинному колі Олесь Гончара. Попри розбіжності з Юрієм Шевельовим в ідеологічних позиціях та в оцінках української літератури, письменника зворушили його слова, сказані під час прощання онуці Лесі: «Бережи діда. Він вартий того...» (Гончар, 2004, с. 313). Олесь Гончар на це по-філософськи зауважив: «Талант має неодмінно бути добрим, як у Шевченка, як у Васильченка чи Панаса Мирного. В цьому вся суть» (Гончар, 2004, с. 313).

Певно, почувши у виступі Олесь Гончара згадку про видатного українського церковного й громадського діяча Йосипа Сліпого, закордонні друзі в дні конгресу передали письменнику його «Заповіт (Завіщення)», ознайомившись з яким, митець резюмує: «Повне мудрості це велике слово прощальне... «Батьки і християнська родина — це основа здорового суспільства, народу, нації. Це запурака росту їх і сили!». «Бо яка користь людині здобути увесь світ, а занапастити душу свою...». «Благаю Бога, щоб Він охороняв Собор Душ Прийдешніх Українських поколінь!». Так мислив кардинал у свої 92 роки...» (Гончар, 2004, с. 313). Як і сам письменник, так і нинішній читач у гончарівській витинанці заповітних повчань Йосипа Сліпого знаходять смисли, що перегукуються з сучасністю. Яка користь від війни з Україною очільнику російської федерації з претензією на весь світ, коли занапастається душа не лише його, а й усього російського народу, що призведе до краху держави? Олесь Гончар розбивкою виділив фрагмент, у якому відлунює вислів з його роману «Собор»: «Собори душ своїх бережіть, друзі!», очевидно, подивований таким прямим збігом метафоричного вислову. І письменник з християнською мораллю в 1968 році, і визначний богослов-емігрант у 1984 році звернулися до давнього символу духовної краси й чистоти — «собору», спонукані тривогою за майбутнє України.

Як бачимо, розгляд щоденникових записів Олесь Гончара напередодні та в дні конгресу опринаймає претекст промови (стосунки письменника з діаспорними діячами, його ставлення до визначної події — міжнародного зібрання українців; емоційні оцінки виступів зарубіжних й українських культурологів, у яких проявляються його хист ученого, громадянські почуття, християнська мораль), а це сприяє глибокому розкриттю змісту публіцистичного твору.

Виступ письменника на конгресі Міжнародної асоціації українців тів уперше був опублікований 30 серпня 1990 року, а також друкував-

ся в журналах «Слово і час», «Вісник АН УРСР», «Радуга»; «Вісник Міжнародної асоціації українців», збірнику публіцистики «Чим живемо. На шляхах до українського відродження» (1992) та в дев'ятому томі (Книга I) 12-томного зібрання творів Олесь Гончара (2012).

Порівняння рукописних, машинописних та друківаних варіантів промови засвідчує те, що письменник прагнув до лаконічного вислову, продиктованого жанровим різновидом промови — словами на відкритті конгресу. Цим пояснюється скорочення тексту підготовчих матеріалів та доповнення його історико-культурними фактами. Зокрема, вилучений і такий майстерно виписаний фрагмент у 1-му рукописному варіанті, де публіцист говорить про руйнівну силу тоталітаризму тодішнього Радянського Союзу, в якому духовно знесилювалися українці, про віру в демократичні сили українського парламенту: «Тоталітарна система, терористична диктатура знекровили Україну упродовж десятиріч. Якому ще народові судилася така трагічна доля, яка випала Україні в ХХ сторіччі. Знемагала Україна під владою терору, тотального цинізму, брехні й лицемірства... Виросли цілі покоління, що були позбавлені власної історії, духовності, ті, що тільки нині відкривають для себе існування Грушевського, Винниченка, Хвильового, Зерова і Єфремова, Ольжича і Багряного, відкривають, щоб уже ніколи їх не забути. Віримо в будучність української нації! Український парламент, перемога демократичних сил, що висунула цілу плеяду людей, які пройшли табори і в'язниці — ці лицарі нової України сьогодні справедливо постають як прапорні постаті нації. Їх чує Україна, їм вірить вона, страдницьким прикладом свого життя вони здатні наснажувати нові молоді покоління» (Гончар, 1990а, с. 1–2). В описі «лицарів нової України», «прапорних постатей нації» угадуються дисиденти, правозахисники, політв'язні, народні депутати Верховної Ради «демократичного» дванадцятого скликання (1990–1995 рр.) В'ячеслав Чорновіл, Левко Лук'яненко, Михайло Горинь.

Вище наведений уривок не ввійшов до остаточного тексту промови Олесь Гончара, проте він став підґрунтям формування визначальних у розгортанні сюжету твору тез «Тоталітарна система, терористична диктатура знекровили Україну упродовж десятиріч», «Виросли цілі покоління, що були позбавлені власної історії, духовності», «Український парламент — перемога демократичних сил».

Ніби передбачаючи сучасну дискусію, чи потрібна нам сьогодні, у час кровопролитної війни з росією, культура агресора, Олесь Гончар 33 роки тому в рукописі промови прозріливо визначив свою думку так: «Не відділяємось від Толстого, Чехова, Буніна, не пориваємо з Чайковським і Репіним, але ніколи не знайдемо спільної мови з імперською політикою шовінізму, хай хоч у які шати він вбирається, не дамо більше нікому себе ошукати» (Гончар, 1990а, с. 2). Щоправда, ни-

Три машинописні варіанти виступу на Конгресі, особливо перший та другий з них, зазнали великої авторської правки, до нього додано низку рукописних вставок (рис. 2).

Олесь Гончар, маючи багаторічний досвід літературної праці, добре усвідомлював специфіку стилістики заголовка, початку й кінця твору як знакових елементів його композиції.

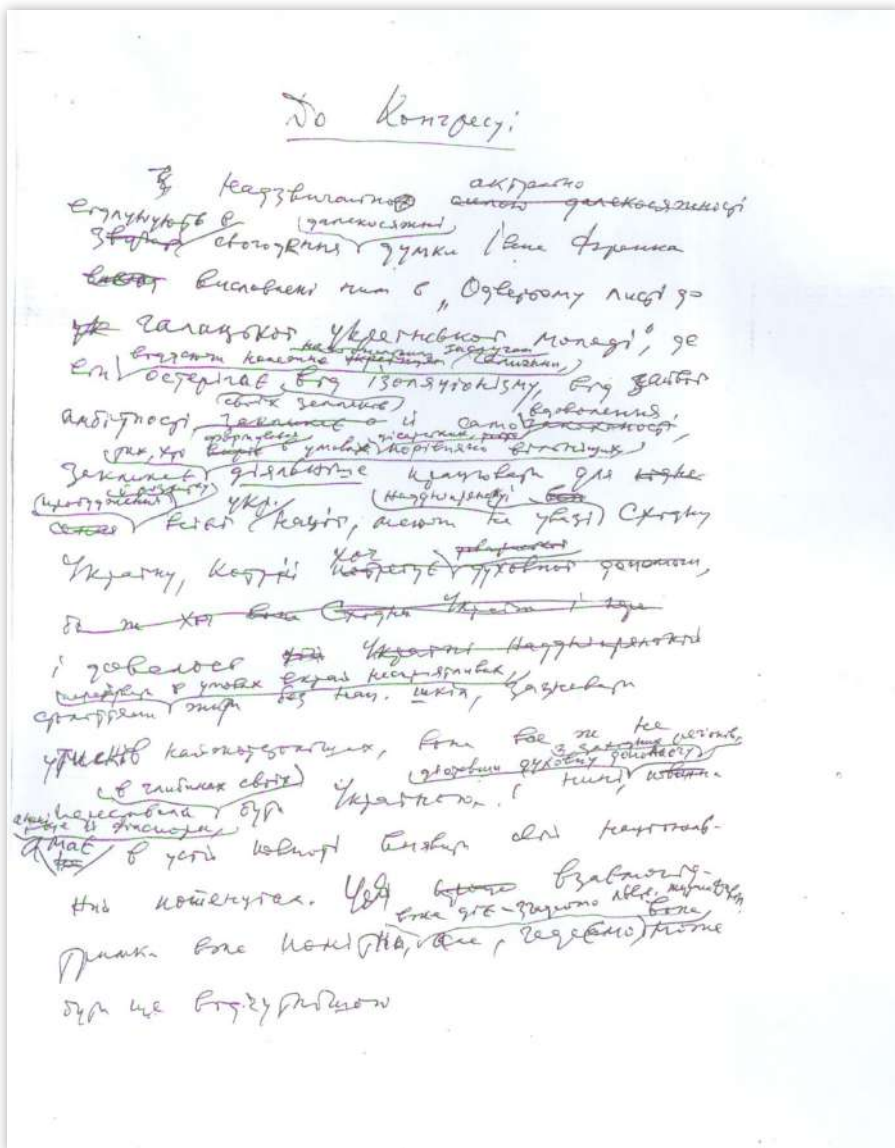

Рис. 2. Рукопис промови Олесь Гончар «Час для єдності», с. 3

У родинному архіві письменника збережено автографи чотирьох підготовчих матеріалів до виступу під різними заголовками: «Україна, літа 1990-го...», «На Конгрес українців», «До Конгресу», «На серпневий Конгрес». Перші три — це добір фактів, цитат, осмислення окремих проблем майбутнього виступу, що здебільшого не увійшли до його остаточного тексту (Гончар, 2012, с. 876–877). Заголовковій творчості Олесь Гончара властиве часте використання у ролі назв творів, що належать до усної публіцистики (інтерв'ю, промови), знакових фрагментів їхнього тексту. Аналізована нами промова в друкованих варіантах має цитатний заголовок «Час для єдності», який є частиною головної тези («Не для розбрату час — час для єдності») у логічній структурі змісту твору. Його покликання сформував слухача-резонатора. Усі рівні організації тексту промови (жанрово-тематичний, сюжетно-композиційний, образно-стилістичний, ритмічний) мають пряму кореляцію з її назвою.

У трьох машинописних варіантах початку тексту присутнє звернення до аудиторії, як і властиво риторичі промови: 1-й варіант: «Дорогі друзі, сини й дочки України — зблизька і здалека! За дорученням Оргкомітету по проведенню конгресу маю честь вітати вас від киян і всієї демократичної громадськості України» (Гончар, 1990b, с. 1); 2-й варіант: «Дорогі друзі, сини й дочки України — зблизька і здалека! За дорученням Оргкомітету маю честь вітати вас, учасників Першого Конгресу міжнародної асоціації українців, конгресу нашої духовної і національної єдності!» (Гончар, 1990c, с. 1) (рис. 1); 3-й варіант: «Дорогі друзі, сини й дочки України — зблизька і здалека! За дорученням Оргкомітету маю честь вітати вас, учасників Першого Конгресу міжнародної асоціації українців, конгресу нашої національної єдності!» (Гончар, 1990d, с. 1).

Еволюція початку тексту промови показує, як Олесь Гончар прагне до точності й стислості вислову. Він усунув кальку з російської мови, подав точну назву конгресу, указав на мету міжнародного зібрання вчених-українців — духовної єдності українців з різних континентів. З-поміж двох синонімів «духовної й національної» автор обирає семантично об'ємніше слово «національної», яке вбирає значення «духовне». Зважаючи на загальну відомість свого імені, промовець вирішив не вказувати, представником якої громади він є. Таким чином, письменник сформував у третьому остаточному варіанті змістовно й граматично злагожену фразу.

Увесь текст промови Олесь Гончара пронизує ідея єдності українців. Лексема «єдність» виконує змістотворчу та архітектонічну функцію: вона формує сюжет, стає стрижнем композиційної структури публіцистичного твору, дає можливість автору легко переміщатись у часі й просторі, підніматись до філософського рівня осмислення на-

ціональних проблем. У тексті промови метаконцепт «єдність» розкривається через такі субконцепти, як: «поєднання Заходу і Сходу Європи, до якої належить Україна, в європейському домі», «цілісність і неподільність України», «єдність західних і східних регіонів України», «згуртованість материкових і діаспорних українців». Кожен із субкоцептів організовує зміст композиційних елементів твору, спонукає письменника до добору історичних та культурологічних фактів, відповідно поєднувати їх з образом та стилістично обрамляти.

Панівний у промові метод пізнання дійсності — індуктивний; завдяки йому постає загальний висновок на основі аналізу окремих історичних та культурологічних фактів, які виступають формою аргументації головної тези «час для єдності».

Так, у друкованому варіанті промова починається словами: «Як берлінці, коли на Заході повесніло, ламали кайлами — звідси і звідти — свою осоружну стіну, так і ми з вами маємо долати, дощенту доламувати невидиму, але ще недавно таку відчутну стіну відчуження, мури національного розбрату, які зводилися не з нашої волі і не в наших з вами інтересах» (Гончар, 2012, с. 742). Звертаючись до діаспорних та материкових українців, Олесь Гончар згадує падіння Берлінської стіни в 1989 р., яка стала одним із найбільш яскравих політичних і культурних символів ХХ століття — символом «залізної завіси» й кінця «холодної війни» між диктатурою та демократією, для того, щоб провести асоціативний зв'язок з нагальною потребою руйнування стіни відчуження в українському середовищі, яка впродовж століття будувалася в умовах панування диктатури в радянській державі. До того ж у свідомості Олесь Гончара берлінська стіна мислиться ще і як символ варварського ставлення тоталітарної влади до долі окремої людини, долі народу з багатющою історичною та культурною спадщиною. Тож від початку виступу Олесь Гончара протиставлення розбрату та ворожнечі у світі українства з єдністю та взаємопорозумінням українців різних поколінь, роз'єднаних часом та простором, створює в аудиторії слухачів атмосферу емоційної напруги, активної перепплавки історичних фактів у думку, так потрібну промовцю, щоб його «почули».

Олесь Гончар вважає, що не варто приховувати від зарубіжних українців труднощі, які постали перед Україною на зорі її незалежності: «В нашому лексиконі вже принатурилося слово «зона», і якраз у зоні ми з вами зустрічаємося, бо нині вся Україна оголошена зоною екологічного лиха» (Гончар, 2012, с. 742).

Екстраполюючи на сучасність сказане письменником на конгресі через 4 роки після Чорнобильської катастрофи, можна стверджувати, що слово «зона» на позначення не просто певного простору, що характеризується спільними ознаками, а як назва «території лиха»,

сьогодні, у драматичний період української історії, широко вживається в комунікації: зона війни, окупаційна зона, зона екологічної катастрофи після підриву російськими агресорами греблі на Каховській ГЕС, а нині вся Україна світовою демократичною спільнотою оголошена зоною допомоги й підтримки відважного народу.

З'ясовуючи причини того, чому Україна «опинилася в самому епіцентрі глобальної катастрофи, Олесь Гончар не проминув можливість згадати вже апробований у виступі на відкритті Міжнародного семінару «Єврочорнобиль» (Київ, 1989 р.) біблійний образ «звізди Полин» — передвісниці великої трагедії, котра «виникла із самої потворності тоталітарного режиму, зі всевладдя відомчої імперської бюрократії, яка звикла дивитися на Україну як на свою соцколонію, незахищену ніяким міжнародним правом» (Гончар, 2012, с. 742).

Олесь Гончар доводить, що ядерний поліський Чорнобиль є наслідком сталінщини й наступних років, коли «диктатура розтерзувала Україну впродовж десятиріч», й «виформувала генотип руйнача», а йому передував Чорнобиль культури, Чорнобиль репресій та знищення тисячолітніх храмів.

Олесь Гончар не стримує радості, коли говорить про справжнє диво кін. ХХ віку — паростки несподіваного українського відродження, «... коли нація... усе ж віднаходить у собі сили пробудитись, постати до життя, явити світові феномен своєї незнищенності,... дедалі ясніше усвідомлює свою приналежність до Європи, до західної культури». Як по-сучасному й пророче звучать слова, проголошені письменником 33 роки тому: «... Україні рано чи пізно, а таки бути в Європейському домі, в колі європейських демократій! І то не в ролі бідного родича, а в ролі партнера» (Гончар, 2012, с. 743). Публіцист аргументує свою думку тим, що Україна та Європа мають «... єдиний духовний кровообіг, про що свідчить, зокрема, й Києво-Могилянська академія,... цей знаний колись у всьому слов'янстві просвітницький центр, побратим найславетніших європейських університетів» (Гончар, 2012, с. 743). Олеся Гончара турбує те, що один із найбільших та найвидатніших навчальних осередків у Східній Європі за радянських часів та «... ще й досі перебуває в нашому стольному Києві на статусі казарми військового відомства. Квартиранти вперті (у будівлях академії розміщувалося Київське вище військово-морське політичне училище. — А. Г., В. Г.)». Письменник вважає, що проголошення державного суверенітету дає право українському народові відновити міжнародний авторитет Києво-Могилянської академії як освітньої, культурної та наукової установи: «Певне, настав уже час, щоб, ідучи від кореня академії Києво-Могилянської, створити нам спільний сучасний міжнародний центр української культури й науки,... де українська нація зібрала б зі всіх усюд сили наукові й мистецькі...» (Гончар, 2012, с. 744).

Мрія Олеса Гончара збулася: через рік після здобуття Україною незалежності академія була відновлена — на території Києво-Могилянки розміщено Національний університет «Києво-Могилянська академія», який відроджує давню славу навчального закладу.

Олесь Гончар повідомляє діаспорним учасникам міжнародного зібрання, що процес відродження України — не простий, сповнений драматизму, адже важко «... буде звільнитися кожному з нас від більших чи менших деформацій своєї внутрішньої структури, відродити в людині людину, пробудити совість...» (Гончар, 2012, с. 746). І все ж оновлення суверенної української держави напередодні ствердження її незалежності бачиться письменником у кількох напрямках:

а) відбудова архітектурних пам'яток історії та культури, зруйнованих у ХХ ст., зокрема Успенського собору Києво-Печерської лаври, Михайлівського Золотоверхого собору. На конгресі письменник наголосив на тому, що «ці вершинні здобутки людського духу неминуче мають повернутися в життя новітніх цивілізацій» (Гончар, 2012, с. 744). Надії Олеса Гончара справдилися: пам'ятки XI ст. — собор Успіння Пресвятої Богородиці Києво-Печерської лаври був відбудований у 2000 р., а Михайлівський собор — у 2010 р. Український народ пам'ятає, що Михайлівський Золотоверхий собор був відбудований завдяки наполегливості та зусиллям Олеса Гончара, про що свідчить меморіальна дошка на його честь при вході до будівлі;

б) динамічні процеси відродження мають охопити «не тільки західні регіони республіки, а й східні»;

в) повернення українцям власної історії («Потяглися до нових знань цілі покоління людей,... що навіть не чули про те, яку розправу вчинили після Полтавської битви царські головорізи над населенням Батурина, як таємна царська зондеркоманда, з'явившись у 1718 році до Києва в чернечих рясах, підпалила зі всіх кінців Лавру з її літописами та стародруками, щоб усе стало попелом, щоб позбавити Україну пам'яті...» (Гончар, 2012, с. 744);

г) відкрити доступ молоді до історичних джерел (першої в Європі конституції Пилипа Орлика, універсалів Центральної Ради);

г) повернути праці заборонених в СРСР авторів: історичні дослідження (Михайла Грушевського, Івана Крип'якевича, Дмитра Яворницького), публіцистику (Михайла Драгоманова та Сергія Єфремова), художні твори (Володимира Винниченка, Миколи Хвильового, Богдана Лепкого, Івана Багряного), філософські розвідки Володимира Вернадського та Дмитра Чижевського, богословську літературу (Йосипа Сліпого, Андрія Шептицького, Василя Липківського), мистецькі шедеври (Георгія Нарбута, Івана Падалки, Михайла Бойчука).

Проте взаємозв'язок двох провідних тем промови Олеса Гончара «Час для єдності» — відродження України та єдності українства у сві-

ті — реалізується публіцистом через розгляд у новому часі взаємин діаспори з материковою Україною, коли «... усе спонукає нас до того, щоб Захід і Схід поєдналися на усвідомленні неминучості стати на шлях позаблокової згармонізованої співпраці держав, на вірі в те, що морок «темних віків» справді може змінитися віками людяності, осяятися світлом гуманізму, піднятися до розуміння того, що людство може вижити лише як спільнота демократичних і вільних народів» (Гончар, 2012, с. 745). Якщо вилучити слово «позаблокової», то наведене вище висловлювання Олесь Гончара сьогодні можна сприймати як звернення до західної демократичної спільноти об'єднати спільні зусилля в боротьбі з тероризмом, щоб не лише наблизити перемогу України над російським агресором, а й зміцнити форпости безпеки європейських держав.

Олесь Гончар — ветеран Другої світової війни, з 1941 по 1945 рр. перебував на фронті, звідав злигодні полону, мав чимало військових нагород і добре усвідомлював ціну миру. Від 1973 року він очолював Український республіканський комітет захисту миру, член Всесвітньої Ради Миру. Письменник був свідком розгортання протистояння військово-політичних блоків, створених у повоєнний час, а саме: Північноатлантичного альянсу, куди входила 31 держава Північної Америки і Європи, та Організації Варшавського договору, яка об'єднувала підконтрольні СРСР східноєвропейські держави соціалістичного табору, що поступово набирало обрисів протиборства світових лідерів США і Радянського Союзу й стало поштовхом до нового рівня конфронтації між Сходом і Заходом — гонки озброєнь, інформаційної війни («холодної війни»). Олесь Гончар бере активну участь у пропаганді ідей миру, зміцнення співробітництва з усіма прогресивними силами в боротьбі за мирне співіснування й роззброєння; він активний учасник всеукраїнських та загальносоюзних і всесвітніх форумів руху прихильників миру, виступає з миротворчими ідеями на мітингах і публікується в ЗМІ. Зрозуміло, що для Олесь Гончара в 1990 році статус позаблоковості країн асоціювався з образом свободи, «згармонізованої співпраці держав», людства як «спільноти демократичних і вільних народів». У новітній час відбулися великі геополітичні зміни у міжнародному статусі України та росії. Змінилися і стратегічні плани діяльності НАТО, який з військово-політичного союзу трансформувався в політико-безпековий і нині вважається найкраще організованим та дієвим альянсом, зорієнтованим на систему цінностей, до яких належать демократія, та верховенство права. Тож Україна пов'язує своє майбутнє з членством у НАТО як гарантією безпеки та взаємовигідної міжнародної співпраці.

«Тема «Олесь Гончар і українська діаспора» є водночас дуже широка й дуже вузька. Широка, бо включає вона рецепцію творів пись-

менника українцями в усьому світі, а вузька, бо все ж таки обмежена своїм українством» (Рудницький, 1999, с. 68), — зазначав діаспорний учений-україніст Леонід Рудницький. Проте розгляд зазначеної теми вимагає, крім художніх творів, включення ще й публіцистики Олесь Гончара, яка виносить на філософський рівень проблеми морально-етичного, патріотичного змісту, що виводить її далеко за межі українства.

Публіцистика письменника засвідчила, що він, чітко розмежовуючи в колі української еміграції та діаспори тих, у кому бачив відданих послів Батьківщини, що, пройшовши через важкі випробування, упродовж століття плекали національну духовність на зарубіжних теренах, і тих, хто розпалював чвари в середовищі українського зарубіжжя, поглиблював конфронтацію між материковою Україною й Україною діаспорною, усвідомлено й наполегливо зосереджує увагу українського суспільства на потребі об'єднання на гуманних засадах українства в усьому світі.

Промова «Час для єдності» опринаєвлює ці дві позиції митця. Так, віддаючи належне Українській діаспорі, її історичним заслугам, Олесь Гончар акцентує на тому, що «... в лихі часи, в часи наше-стя на нашу культуру, мову, діаспора десь у дальніх далечах створювала українознавчі наукові центри, видавала енциклопедії, рятувала від забуття твори наших письменників та вчених, докладала зусиль, щоб зберегти світові духовні скарби нашого народу» (Гончар, 2012, с. 745). Через 30 років по тому цю думку ствердив дослідник журналістики та книговидання в діаспорі Микола Тимошик: «Українська діаспора... Це й явище національної історії, і феномен не розв'язаного понині світовою спільнотою «українського питання», і місія захисту українського в Україні, і чин служіння національній ідеї у Слові. Саме таке слово — народжене в муках і мріях, уречевлене у різний час, різними способами, системно розмножуване й поширюване коштом самих емігрантів на десятках тисяч сторінок газетних, журнальних і книжкових видань, як голос поневоленої, але нескореної України...» (Тимошик, 2021, с. 11).

Однак Олесь Гончар принагідно хоче нагадати, що не все гаразд в українському світовому домі, і хоча не час «дошукуватися, чия участь була більшою в цьому грішному ділі» (Гончар, 2012, с. 742), усе ж вважає за потрібне сказати діаспорі, молодій, елітарній, та й деяким доморощеним снобам: «Не слід би з погордою позирати на краї отецькі, уявляти справу так, що в ті пекельні роки Україна була тільки землею безсловесних тіней, краєм суцільно збайдужілих людей, провінційно глухих, безпам'ятних душ» (Гончар, 2012, с. 745–746). Письменник рішуче в лаконічній формі заявив, що в трагічних умовах тоталітарного режиму «... знеможена й знекровлена нація захищалася, оборонялася,

як могла, не скорялася тим демонам руїни і хаосу, що брутально експериментували над її життям. Боротьба була нерівною, проте вона була!». Україна «іноді, може, підсвідомо, інтуїтивно, але ж таки чинила опір могутньому натискові асиміляції, виявляла презирство до первертнів і безбатченків, вірила у відродження» (Гончар, 2012, с. 746).

Як приклад непоказної, але глибинної вірності трудового люду народним святиням Олесь Гончар згадає скромних українських матерів — і східних, і західних регіонів республіки, «... що в умовах постійних принижень, на своїх каторжанських фермах та несходимих бурякових плантаціях берегли рідну мову, дорожили віковим звичаєм, не забували, схиляючись над дітьми, рідних своїх колискових. Не цурались! Висміювали кар'єризм, зневажали відступників і батькопродавців» (Гончар, 2012, с. 746). У тексті промови образ матері-жінки, берегині рідної мови, народної пісні, моральних цінностей, стає уособленням єдності східних і західних земель України.

Олесь Гончар, говорячи про потребу збереження цілісності України двічі наголошує на стратегічно важливій єдності її східних і західних регіонів. Однак рукописні підготовчі матеріали містять ще й такий роздум публіциста, який письменник, прагнучи до стислості змісту, вилучив: «Надзвичайно актуально відлунюють в сьогодення далекосяжні думки Івана Франка, висловлені ним в «Одвертому листі до галицької української молоді», де він, віддаючи належне заслугам Галичини, остерігає своїх земляків від ізоляціонізму, зайвої амбітності й самовдоволення, закликає тих, хто формувався в умовах цісарських, тобто порівняно вільніших, діяльніше працювати для пробудження й розвитку всієї української нації, маючи на увазі наддніпрянську, Східну Україну, котрій хоч і довелось століттями перебувати в умовах вкрай несприятливих, жити без національних шкіл, зазнавати утисків найжорстокіших, вона все ж не переставала в глибинах своїх бути Україною...» (Гончар, 1990а, с. 3) (рис. 2).

Незважаючи на синтаксичну ускладненість висловлювання, виголошене в 1990 році перед учасниками конгресу, воно б спонукало їх задуматися про шкоду «ізоляціонізму», «амбітності» та «самовдоволення». Сучасні українці в грізний час порушення російськими агресорами територіальної цілісності української держави поборолі ці вади, демонструючи національну єдність у протистоянні ворогу.

Наведені вище думки інтегруються змістом головної тези «... Не для розбрату час — час для єдності, консолідації всіх національних сил» й виступають засобом її аргументації.

Як і над початком виступу, з такою ж ретельністю Олесь Гончар працює й над кінцівкою свого твору. Здійснивши екскурс в глибини української історії та культури, проаналізувавши причини, через які Україна «опинилася в самому епіцентрі глобальної катастрофи»,

письменник, завершуючи виступ, наголошує, що Україні, постчорнобильській і «сторозтерзаній», сьогодні не до святкових ейфорій, а в час прийняття державного суверенітету, перебуваючи ще в складі СРСР, вона як ніколи потребує братньої допомоги світового українства. Відчувається, що, за задумом Олеся Гончара, кінцівка його виступу повинна стати сильним акордом у ствердженні ідеї єдності материкових та діаспорних українців: «Україна оновлюється, тяжко zdeформована нація кличе всіх нас до великої спільної праці. Відгукніться ж друзі на цей поклик, бо це поклик землі рідної, материнської, чия доля є долею кожного з нас» (Гончар, 2012, с. 747).

Проте в попередніх рядках для того, щоб мобілізувати почуття слухачької аудиторії, Гончар-публіцист вдається до пейзажних образів-архетипів «неба», «Дніпра», що наскрізно пронизують символічні змісти української культури, та цитування вірша Тараса Шевченка «А. О. Козачковському», написаного під час перебування поета в Орській фортеці.

Редагуючи кінцівку тексту промови, Олесь Гончар замінив топонім «Орська кріпость» на «Мангишлак», лексему більш звичну для нього на позначення підневільного перебування людини (Гончар, 2003, с. 153, с. 175), вилучив фразу «зберегла таки (Україна, — А. Г., В. Г.) для прапора нації хоч смужечку ясної блакиті й золоту сьйвину рідного сонця» (Гончар, 1990d, с. 9) та спогад про фронтові події Другої світової війни, коли студбатівці після бою з німецькими фашистськими загарбниками спрагло пили дніпровську воду (Гончар, 1990b, с. 6).

Очевидно, не лише вимогою стислого вступного слова керувався письменник, виконуючи редакторські дії, а й врахуванням того, що офіційно Державний прапор України ще не був затверджений. Україна на час проведення конгресу була ще республікою, частиною Радянського Союзу із всюдисущою цензурою. Скорочення твору можна пояснити ще й ідеологічним чинником, адже серед гостей конгресу були й ті, хто емігрував на Захід разом з відступаючою німецькою армією, а, як зазначав письменник, у кін. ХХ ст. необхідно зруйнувати «стіни відчуження» та «мури національного розбрату» у середовищі українства задля прогресивного розвитку України.

Як бачимо, ландшафтні образи, унаочнюючи в промові Олеся Гончара «діалектику об'єктивного та суб'єктивного, розкривають творчі зусилля автора в переплавці «природного» факту в соціально маркований образ, проєктують парадигму оціночних аргументів і суджень, не нав'язливо втілюють автобіографічні структури...» (Галич, 2014, с. 53).

Висновки

1. Комплексний аналіз вступного слова Олеся Гончара на відкритті I Конгресу Міжнародної асоціації українців у співмірності із злободенними проблемами суспільного життя України кін. ХХ —

поч. ХХІ ст. доводить, що публіцистична спадщина Олесь Гончара не стала історичним фактом минулого, вона є актуальною й сьогодні. Завдяки проникливому авторському розгляду суспільно-політичних подій і явищ національної і світової історії та культури, спрямованого на ствердження ідеї єдності діаспорних та материкових українців в карколомний період становлення української держави, у якому поєдналися голос художника слова й прискіпливого дослідника, ерудиція письменника, його вміння зіставляти й порівнювати явища віддалені в часі та просторі, передбачати майбутнє, — сучасне покоління може взяти мудрі уроки свободолюбства, толерантності, нетерпимості до колаборантства, зрадництва національних інтересів.

2. Методи дослідження (дискурсивний, концептуальний, аксіологічний, компаративний, історичний, біографічний) допомогли представити промову Олесь Гончара як багатовимірне явище майстерності усного слова в координатах часопростору, розкрити її зміст у зв'язку із суспільно-політичними та психологічними чинниками; указати на причетність Олесь Гончара до політичної історії незалежної України.

3. Вивчення різних варіантів тексту промови, рукописних, машинописних, друкованих, дало можливість прокоментувати сутність авторських правок тексту публіцистичного твору, яка пояснюється прагненням автора до лаконічності й точності вислову, мотивованих жанровим різновидом промови (вступне слово), завданням гармонізації всіх змістових і формальних чинників, зокрема складників композиції зі змістом ключової тези («Не для розбрату час — час для єдності, консолідації всіх національних сил»), потребою «переодягнути» факти в образи, а семантичну структуру образів ускладнити суспільними вимірами доби.

4. Панівний у промові метод пізнання дійсності — індуктивний; завдяки йому постає загальний висновок на основі аналізу окремих історичних та культурологічних фактів, які виступають формою аргументації головної тези «час для єдності».

5. Ідея єдності українців пронизує весь текст промови Олесь Гончара. Лексема «єдність», вступаючи в протиставлення з антонімом «розбрат», формує асоціативне поле смислів, виконує змістотворчу та архітектонічну функцію: конструює сюжет, стає стрижнем композиційної структури публіцистичного твору, дає можливість автору легко переміщатись у часі і просторі, підніматись до філософського рівня осмислення національних проблем.

6. Назва промови «Час для єдності» звернена до всього особистого багажу знань реципієнта, стимулює в нього роботу думки, примушує вступати в діалог з автором і його добою, налаштовує на певний «горизонт очікування», спонукає прогнозувати розгортання змісту твору.

7. Гончарівське сприйняття українознавчих проблем здійснюється через інтертекстуальні перегуки головного в промові діаспорного мотиву з іншими мотивами державотворення в публіцистиці письменника, зокрема такими, як «екологічний», «митець і влада», «ментальність українського народу», «спадкоємність поколінь», що сприяє цілісній репрезентації його публіцистичного доробку. Відгомін у діаспорному відзначених мотивів здійснюється через ідейний перегук визначальних концептів, образів, авторських оцінок, представлених в інших публіцистичних творах.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

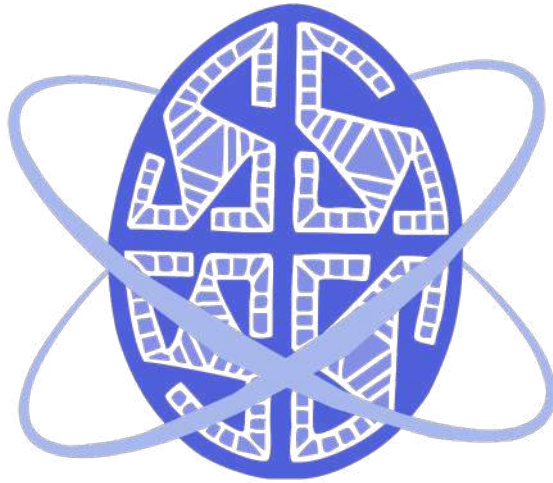
- Галич, В. М. (2004). *Олесь Гончар — журналіст, публіцист, редактор: еволюція творчої майстерності* [Монографія]. Наукова думка.
- Галич, В. М. (2014). Пейзажна деталь у публіцистиці Олесь Гончара як феномен соціальної комунікації. *Наукові записки Інституту журналістики*, 54, 47–54.
- Галич, О. А. (2011). *Олесь Гончар у вимірах non fiction* [Монографія]. Книжковий світ.
- Гончар, О. (1990a). [На Конгрес українців. Рукописний 1-й варіант тексту]. Копія у власності В. М. Галич.
- Гончар, О. (1990b). [Час для єдності. Машинописний 1-й варіант тексту]. Копія у власності В. М. Галич.
- Гончар, О. (1990c). [Час для єдності. Машинописний 2-й варіант тексту]. Копія у власності В. М. Галич.
- Гончар, О. (1990d). [Час для єдності. Машинописний 3-й варіант тексту]. Копія у власності В. М. Галич.
- Гончар, О. (2003). *Щоденники* (В. Гончар, упоряд.; Т. 2: 1968–1983). Веселка.
- Гончар, О. (2004). *Щоденники* (В. Гончар, упоряд.; Т. 3: 1984–1995). Веселка.
- Гончар, О. (2012). *Твори* (Т. 9: Публіцистика, Кн. 1; В. М. Галич, упоряд.) Наукова думка.
- Гриценко, О., Кривошеев, Г., & Шкляр, В. (2000). *Основи теорії журналістської діяльності*. Міжнародний Інститут лінгвістики і права.
- Здоровага, В. Й. (2004). *Теорія і методика журналістської творчості*. ПАІС.
- Качкан, В. А. (1988). *Жанри публіцистики*. Київський державний університет імені Т. Шевченка.
- Михайлин, І. Л. (2011). *Основи журналістики*. Центр учбової літератури.
- Перший конгрес українців. (1990). *Слово і час*, 11, 3–6.
- Подольан, М. П. (1998). *Публіцистика як система жанрів*. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Прилюк, Д. М. (1983). *Теорія і практика журналістської творчості: проблеми майстерності*. Вища школа.
- Рудницький, Л. (1999). Олесь Гончар і українська діаспора. *Слово і час*, 4–5, 68–72.
- Соловйова, Ю. Є. (2015). «На перехрестях долі...». *Мотиви державотворення в письменницькій публіцистиці кінець ХХ — початок ХХІ століття* [Монографія] (В. М. Галич, ред.). Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Степаненко, М. І. (2008). *Публіцистична спадщина Олесь Гончара (мовні, навколомовні й деякі інші проблеми)* [Монографія]. АСМІ.
- Тимошик, М. (2021). *Українська журналістика в діаспорі: Велика Британія* [Монографія]. Наша культура і наука.

REFERENCES

- Halych, O. A. (2011). *Oles Honchar u vymirakh non fiction* [Oles Honchar in the dimensions of non fiction] [Monograph]. Knyzhkovyi svit [in Ukrainian].
- Halych, V. M. (2004). *Oles Honchar — zhurnalist, publitsyst, redaktor: Evoliutsiia tvorchoi maisternosti* [Oles Honchar — journalist, publicist, editor: Evolution of creative skill] [Monograph]. Naukova dumka [in Ukrainian].
- Halych, V. M. (2014). Peizazhna detal u publitsystytsi Olesia Honchara yak fenomen sotsialnoi komunikatsii [Landscape detail in the journalism of Oles Honchar as a phenomenon of social communication]. *Naukovi zapysky Instytutu zhurnalistyky*, 54, 47–54 [in Ukrainian].
- Honchar, O. (1990a). [Na Konhres ukrainistiv. Rukopysnyi 1-i variant tekstu [At the Congress of Ukrainianists. Manuscript 1st version of the text]. Copy owned by V. M. Halych [in Ukrainian].
- Honchar, O. (1990b). [Chas dlia yednosti. Mashynopysnyi 1-i variant tekstu [Time for unity. Typescript 1st version of the text]]. Copy owned by V. M. Halych [in Ukrainian].
- Honchar, O. (1990c). [Chas dlia yednosti. Mashynopysnyi 2-i variant tekstu [Time for unity. Typescript 2nd version of the text]]. Copy owned by V. M. Halych [in Ukrainian].
- Honchar, O. (1990d). [Chas dlia yednosti. Mashynopysnyi 3-i variant tekstu [Time for unity. Typescript 3rd version of the text]]. Copy owned by V. M. Halych [in Ukrainian].
- Honchar, O. (2003). *Shchodennyky* [Diaries] (V. Honchar, Comp.; Vol. 2: 1968–1983). Veselka [in Ukrainian].
- Honchar, O. (2004). *Shchodennyky* [Diaries] (V. Honchar, Comp.; Vol. 3: 1984–1995). Veselka [in Ukrainian].
- Honchar, O. (2012). *Tvory* [Works] (Vol. 9: Journalism, Book 1; V. M. Halych, Comp.) Naukova dumka [in Ukrainian].
- Hrytsenko, O., Kryvosheiev, H., & Shkliar, V. (2000). *Osnovy teorii zhurnalistyky* [Fundamentals of the theory of journalistic activity]. Mizhnarodnyi Instytut linhvistyky i prava [in Ukrainian].
- Kachkan, V. A. (1988). *Zhanry publitsyky* [Genres of journalism]. Kyivskiy derzhavnyi universytet imeni T. Shevchenka [in Ukrainian].
- Mykhailyn, I. L. (2011). *Osnovy zhurnalistyky* [Basics of journalism]. Tsentri uchbovnoi literatury [in Ukrainian].
- Pershyi konhres ukrainistiv [The First Congress of Ukrainianists]. (1990). *Word and Time*, 11, 3–6 [in Ukrainian].
- Podolian, M. P. (1998). *Publitsykyta yak systema zhanriv* [Journalism as a system of genres]. Taras Shevchenko National University of Kyiv [in Ukrainian].
- Pryliuk, D. M. (1983). *Teoriia i praktyka zhurnalistyky tvorchoi tvorchosti: Problemy maisternosti* [Theory and practice of journalistic creativity: Problems of mastery]. Vyscha shkola [in Ukrainian].
- Rudnytskyi, L. (1999). Oles Honchar i ukrainska diaspora [Oles Honchar and the Ukrainian diaspora]. *Word and Time*, 4–5, 68–72 [in Ukrainian].
- Soloviova, Yu. Ye. (2015). "Na perekhrestyakh doli...". *Motyvy derzhavotvorennia v pysmennytskii publitsytsi kinets XX — pochatok XXI stolittia* ["At the crossroads of fate...". Motives of state formation in literary journalism of the late 20th — early 21st centuries] [Monograph] (V. M. Halych, Ed.). Luhansk Taras Shevchenko National University [in Ukrainian].
- Stepanenko, M. I. (2008). *Publitsytschna spadshchyna Olesia Honchara (movni, navkolomovni y deiaki inshi problemy)* [The journalistic heritage of Oles Honchar (language, near-language and some other problems)] [Monograph]. ASMI [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2021). *Ukrainska zhurnalistyky v diaspori: Velyka Brytaniia* [Ukrainian journalism in the diaspora: Great Britain] [Monograph]. Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
- Zdoroveha, V. Y. (2004). *Teoriia i metodyka zhurnalistyky tvorchoi tvorchosti* [Theory and methodology of journalistic creativity]. PAIS [in Ukrainian].

ВІЙНА І ЖУРНАЛІСТИКА

WAR AND JOURNALISM

УДК 655.4/.5:070–051]:[355.01(470:477)

Журналісти про російсько-українську війну: проблематика та жанрові особливості книжкових видань

Юрій БОНДАР

канд. політ. н., доц.

Київський національний
університет
імені Тараса Шевченкавул. Юрія Ілленка, 36/1,
04119, Київ, Україна

bondar1960@gmail.com

ORCID 0000–0002–8490–6744

© Бондар Ю., 2023

Україна зазнала ворожої агресії. Російське вторгнення консолідувало українське суспільство. У лавах сил спротиву перебувають і журналісти. Від початку війни багато хто з них змінили затишні редакції видань, теле- радіостудії на фронтіві окопи, взявши до рук зброю. Багато репортерів продовжують гідно виконувати професійний обов'язок, розповідаючи світові про події війни, також і безпосередньо з переднього краю. Багато працівників медіа добровільно допомагають українським воїнам і біженцям, забезпечуючи їх необхідним.

Рефлексії журналістів виливаються в публікації друкованих та інших медіа, сюжети теле-й радіопрограм. Виходять друком і книжки, де журналісти розповідають про війну та її героїв, про особисто побачене й пережите. Такі видання утворюють окремий сегмент сучасної української літератури. Серед цих видань — так звана ветеранська література, твори журналістів, які брали й беруть участь у захисті України зі зброєю у руках. Окремий пласт становлять журналістські документовані свідчення про події й спротив українців на тимчасово окупованих територіях, про долі воїнів, простих людей на війні. Осмислюють журналісти війну й художнім словом, пишучи романи, повісті, оповідання, поезії. Сторінками спротиву є і діяльність видавництва, громадських та державних організацій з протидії інформаційній агресії ворога, а також благодійне забезпечення воїнів і переселенців українською літературою. Окреслене і є темою пропонованої статті-огляду, мета і завдання якої — аналіз видавничої діяльності журналістів під час російсько-української війни, визначення тематично-жанрових особливостей видань журналістів про війну.

Ключові слова: російсько-українська війна, журналісти, видавнича діяльність, книжки про війну, благодійна діяльність, комунікація.

JOURNALISTS ABOUT THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR: ISSUES AND GENRE FEATURES OF BOOK PUBLICATIONS

Yurii BONDAR

PhD in Political Science, Associate Professor
Educational and Scientific Institute of Journalism,
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
36/1 Yurii Ilienکو St., 04119, Kyiv, Ukraine
bondar1960@gmail.com
ORCID 0000-0002-8490-6744

Ukraine has experienced hostile aggression. The Russian invasion has consolidated Ukrainian society. Journalists are also in the ranks of the resistance. Since the beginning of the war, many of them have changed their cosy editorial offices and TV and radio studios for frontline trenches, taking up arms. Many reporters continue to fulfil their professional duty with dignity, telling the world about the events of the war, including from the frontline. Many media professionals have been charitably helping Ukrainian soldiers and refugees by providing them with the necessities they need.

The journalists' reflections are translated into publications in print and other media, as well as TV and radio programmes. Books are also published in which journalists talk about the war and its heroes, about what they personally saw and experienced. Such publications form a separate segment of contemporary Ukrainian literature. These publications include the so-called veteran literature, works by journalists who have taken part in the defence of Ukraine with arms in their hands. A separate layer is made up of journalistic documentary evidence of the events and resistance of Ukrainians in the temporarily occupied territories and the fate of soldiers and ordinary people during the war. Journalists also reflect on the war in fiction, writing novels, novellas, short stories, and poetry. The activities of publishing houses, public and state organisations to counteract the enemy's information aggression, as well as the charitable provision of Ukrainian literature to soldiers and displaced persons, are also pages of resistance. The above is the topic of the proposed review article, the purpose and objectives of which are to analyse the publishing activities of journalists during the Russian-Ukrainian war and to identify the thematic and genre-specific features of journalists' publications about the war.

Keywords: *Russian-Ukrainian War, journalists, publishing activity, war literature, charitable activities, communication.*

Актуальність проблеми

Російська агресія проти України консолідувала українців. Жертовність на фронті й поза ним, героїка Сил оборони й невтомність волонтерів, висока віра й незламність усіх, хто став на захист Батьківщини та наближає перемогу — сторінки літопису сучасної й майбутньої, поза сумнівом, успішної України. Серед тих, хто на передньому краю, також і журналісти. Хтось, поставивши на паузу професійну діяльність, взяв до рук автомата. Хтось на передньому краю (а він нині скрізь) з мікрофоном, ноутбуком, ручкою й блокнотом продовжує розповідати про події, інформувати про них українців і світ. Хтось воює на інформаційному полі, викриваючи підступність ворожої пропаганди, розвінчуючи облуду й контратакуючи інформаційно. Хтось волонтерить, допомагаючи, чим може, війську, тим, хто потребує помочі — постраждалим від війни. Десятки журналістів, на жаль, також полягли від ворожих куль і снарядів. Публікації про спротив українців, враження й рефлексії журналістів на війні і про війну стають сторінками публіцистичних і художніх книжок, засвідчуючи водночас актуальність пропонованого огляду.

Постановка проблеми

Видавництво журналістів про війну потребує зацікавленого погляду і вивчення: журналістські твори (значною мірою публіцистичні) — окрема видавнича сторінка, вони по-своєму карбують актуальну боротьбу українців за Незалежність, зберігаючи у книжках чин учасників війни та водночас творячи нову історію України.

Стан вивчення проблеми

У загальному контексті подіям російсько-української війни присвячена певна кількість видань, які висвітлюють її проблематику в різних аспектах. Використанню книжкових видань як засобу пропаганди з метою здійснення впливу й формування поведінкових моделей, зокрема й для підготовки збройного вторгнення й ведення війни, присвячені почасти праці Г. Почепцова (2016, 2017), О. Афоніна та М. Сенченка (2009), О. Сенченко (2017), Ю. Бондаря (2019, 2022), інших дослідників. Про участь журналістів і медіа у війні йдеться у публікаціях М. Житарюка (2023), М. Сороки (2022), Д. Патрикаракоса (2019), збірнику «Україна: журналісти на передовій» (Малієнко та ін., 2023), тематичних матеріалах друкованих медіа. Проблемам захисту журналістів під час бойових дій та в зонах конфліктів присвячені видання офіційних та громадських організацій, що працюють із медіа, — Ради Європи, НСЖУ, ЮНЕСКО та ін. (Рада Європи, 2017; Юридична сотня, 2018; Розстріляна свобода слова, 2023; Романюк, 2007; Хорсли, 2014; Репортери без кордонів, 2022).

Невирішені питання. Водночас видання власне журналістів про російсько-українську війну, котре стало, на наш погляд, специфічним книжковим явищем, ще не набуло належного узагальнення, потребує систематизації, аналізу й оцінювання.

Завдання статті. Мета й завдання статті полягають у консолідованому огляді книжкових творів журналістів про російсько-українську війну, визначенні їхніх тематично-жанрових особливостей.

Виклад основного матеріалу

Від початку російсько-української війни світ побачило чимало книжкових творів, авторами яких є журналісти за освітою чи діяльністю. Особлива сторінка книжкової історії — так звана ветеранська література, книжки безпосередніх учасників бойових дій.

Активним у літературі є відомий львівський журналіст, власний кореспондент всеукраїнських часописів, зокрема «Молоді України» у Москві, а тепер політичний оглядач парламентського «Голосу України» Богдан Кушнір. Окрім публіцистичних видань, його перу належить кілька романів про зовнішню розвідку, де було прогнозовано вторгнення росії в Україну а також подальший розвиток подій. Про це йдеться наразі у «Помсті оперативника розвідки» та «Невидимій павутині», що були задумані й написані фактично напередодні 2014 року.

З початком російської агресії Богдан Кушнір добровольцем пішов до війська, служив на Донбасі в Силах спеціальних операцій ЗСУ; він — учасник бойових дій. Побачене й пережите автором лягло в основу роману «Лінія зіткнення. Любов і ненависть», що вийшла 2018 року. А за два роки — 2020-го — побачила світ і документальна «Таки війна... Із щоденника офіцера сектору «А». Книжка передає атмосферу першого періоду російсько-української війни; містить роздуми автора про державну, зокрема інформаційну, політику на сході та півдні України, а також окремі публікації з минулого та сучасного російсько-українських відносин.

Варто окреслити творчу й військову долю ще одного відомого львівського журналіста — Влада Якушева. Автор і співробітник багатьох популярних часо-

писів, він з початком війни так само добровольцем пішов до війська, очоливши пресслужбу 14-ї ОМБр, брав участь у бойових діях. Згодом на основі реальних подій написав книжку «Карателі», що побачила світ 2018 року. Оповідання й спогади Якушева увійшли також до збірок творів учасників АТО.

Історія формування та діяльності ДУК «Правий сектор» та Української добровольчої армії у період 1914 — 1918 років постає у «Щоденнику нелегального солдата» журналістки Олени Білозерської, яка служила у військових підрозділах снайпером. Учасниця війни ретельно, «протокольо» фіксує становлення добровольчого руху, доповнюючи факти власними спостереженнями й рефлексіями. Книга-документ була номінована на Національну премію Тараса Шевченка 2020 року. З початком повномасштабного вторгнення росії в Україну Білозерська знову змінила стилос на стилет, повернувшись на передній край.

Від 2014 року на фронті й журналістка Олена Ластівка-Мокренчук зі Сніжного на Донеччині. Була офіцером пресслужби 72-ї ОМБр імені Чорних Запорозців, очільницею пресслужби оперативного командування «Північ» в Управлінні зв'язків з громадськістю ЗСУ. Про побачене й пережите — в книжках «Аліска, фронтова лисичка», «Афінка з «Куби», «Україна-мрія».

Щемні щоденникові записи-листи лежать в основі книжки київської журналістки, а потім — санінструктора 2-го взводу 1-ї роти 1-го батальйону 93-ї ОМБр Валерії Бурлакової «Життя P.S.». Втративши коханого, який загинув під час виконання бойового завдання на шахті «Бутовка», дівчина добровільно стала до лав захисників України — про це у виданні, що з'явилася 2016 року. Згодом за книжкою було створено виставу з однойменною назвою.

Як військовий журналіст розпочинав свій фронт Сергій Братчук із Одеси. Потім була волонтерська діяльність, а від 2018 року — добровільна служба у 8-му окремому батальйоні УДА імені Андрія Гергерта. Про пережите координатора групи «Інформаційний спротив — Південь», заслуже-

ного журналіста України — у збірці «Війна у мирний час» та документальних відеофільмах.

Журналістський досвід знадобився Артему Череднику (відомішому під літературним іменем Андрій Чех). У книзі «Точка нуль», яка побачила світ 2017 року, літератор з тонким гумором розповідає про війну, стверджуючи цим, що на полі бою є місце не тільки трагедійному, а й оптимістичному.

Свою точку — «Точку неповернення» — описує Дмитро Вербич. Автор і ведучий спецпроєкту про мандри, доброволець, згадає події початку російського вторгнення, коли на фронт пішли перші українські оборонці, часто не маючи ані належної підготовки, ані найнеобхіднішого. Пішли, щоби зупинити й перемогти ворога.

Про свій військовий досвід розповідає блогер і десантник, учасник російсько-української війни від її початку, Валерій Ананьєв (Маркус) в книзі-бестселері «Сліди на дорозі», де змальовує в промовистих деталях, правдиво і яскраво будні й звичаї на фронті.

Унікальними свідченнями про події російсько-української війни ділиться й журналіст, доцент навчально-наукового інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка Сергій Соловйов. Мобілізований на початку війни, він розповідає про становлення і бойовий шлях 36-го окремого стрілецького батальйону ЗСУ у книзі «Подільський тризуб». Книжка побачила світ влітку 2023 року.

Не менш важливими для розуміння подій війни й суті російської агресії є також книжкові спогади журналістів, які зазнали рашистського полону.

Насамперед тут варто назвати книжку Станіслава Асєєва «Світлий шлях». Історія одного концтабору». Залишившись в окупованому Донецьку, журналіст описував те, що відбувалося в місті, поширюючи інформацію «назовні» через досяжні засоби, зокрема Радіо «Свобода». У липні 2017 року Станіслава затримали й звинуватили у «шпигунстві» на користь України. Вирок «суду» — 15 років ув'язнення.

Утримували Асеева в сумновідомій в'язниці «Ізоляції», де в'язнів по-сидетському катували. Згодом журналіста вдалося обміняти на полонених рашистів. Книжка Станіслав Асеева про жахіття окупації та ув'язнення вийшла друком 2020 року, згодом її удостоїли Національної премії України імені Тараса Шевченка.

Таку ж високу відзнаку мали й твори кримчанина, режисера-документаліста Олега Сенцова, якого окупанти ув'язнили за звинуваченням у «тероризмі». До двотомника увійшов і щоденник «Хроніка одного голодування» про 145-денне протестне голодування українця в російській в'язниці в Якутії. Записи Сенцову вдалося вивезти до України й опублікувати після звільнення.

2017 року побачила світ книжка також кримського журналіста й кремлівського в'язня, оглядача про-

екту радіо «Свобода» «Крим Реалії» Миколи Семени «Кримський репортаж. Хроніки окупації Криму 2014 — 2016 рр.». Автор підготував і видав книжку, майже 1000-сторінкове видання українською та англійською мовою, після звільнення з в'язниці і переїзду на неокуповану територію.

Потрапив до російського полону під час журналістської поїздки на Луганщину й черкасець Валерій Макеєв, згодом — секретар Національної спілки журналістів України. Про свою історію автор розповів у книжці «100 днів полону, або позивний «911», яка вийшла 2016 року.

Журналісти — очевидці найдраматичніших подій — є очима, якими читає, глядач, суспільство бачить і сприймають те, що відбувається на передньому краю війни.

Про початок російського вторгнення розповідає документальна книжка Артема Шевченка «Слов'янськ. Початок війни». У виданні на той час військового журналіста, а згодом і спецпризначення, — спогади українських воїнів, інтерв'ю з учасниками подій 2014 року, вже архівні фото.

Про перші дні й місяці війни йдеться і в книжці «Герої (не)війни. Про мертвих, живих і ненароджених» військових журналістів Олега Криштопи та Ольги Калиновської від 2016 року. Матеріал для книж-

ки — інтерв'ю з українськими воїнами, які стали на шляху ворогові у Криму, під Донецьком, на горі Карачун. У виданні — розповіді про українських військових льотчиків з бригади морської авіації, які врятували унікальну військову техніку; про донецьких «ультрас», які стали основою добровольчого батальйону «Донбас», інших оборонців.

Історії українських воїнів в АТО постали й у книжці воєнного журналіста, співкоординатора групи «Інформаційний спротив» Костянтина Машовця. Видання під назвою «Діалоги з нулів» вийшло друком 2017 року.

Промовистим є «Фронтвий альбом» кореспондента газети «Голос України» Олександра Клименка. Документальний фотолітопис героїки українських воїнів вийшов 2016 року і був презентований у багатьох містах України та за кордоном.

Про моральну відповідальність і необхідність вчитися на власних помилках пише луганський журналіст Валентин Торба, до книжки якого «Я — свідок. Записки з окупованого Луганська», що побачила світ 2015 року, увійшли авторські публікації в газеті «День» та щоденникові записи. Нотатки про поїздки прифронтовими містами, про людей українського Донбасу містяться у виданні Олександра Михеди «Я змішаю твою кров із вугіллям», яке вийшло 2020 року

Творячи книжки про війну, автори-журналісти активно використовують звичні їм жанри оповідей. «Дівчата зрізають коси» — так називається збірка воєнної кореспондентки, викладачки інституту журналістики Шевченкового університету Євгенії Подобної, до якої увійшли записані історії 25 жінок-воїнів, учасниць російсько-української війни 2014 — 2018 років в складі ЗСУ та добровольчих підрозділів. Видання отримало кілька професійних відзнак, а Євгенія Подобна 2020 року була удостоєна Шевченківської премії у номінації «Публіцистика, журналістика». Згодом знайшли свого читача й інші книжки авторки.

Про жінок на війні — парамедиків, волонтерок, журналісток — у документальній книжці 2018 року «Жінка війни» розповідає Анна Шила. Історії добровольців знаходимо в книжці Наталки Позняк-Хоменко «Волонтери: сила небайдужих». Це видання побачило світ за сприяння Українського інституту національної пам'яті 2020 року. Одразу кілька книжок-інтерв'ю про війну в доробку львівської журналістки та волонтерки Ірини Вовк. Серед них тритомник — «Ізоляція. Таємні в'язниці Донбасу в оповідах врятованих від тортур та смерті», «На щиті. Спогади родин загиблих воїнів. Донецький аеропорт» та «На щиті. Спогади родин загиблих воїнів. Дебальцево», який побачив світ так само 2020 року. Того ж року поповнила низку розповідей і книжка Романа Ковалю «Донбас. Радість і біль», де автор зібрав спогади й розповіді про воїнів, волонтерів, а також колег-журналістів.

2021 року вийшла друком книжка воєнної репортерки й волонтерки Анастасії Федченко «Вони перемогли» про дивовижні долі людей, ветеранів війни, які, зазнавши важких поранень і травм, продовжують бути активними в житті, підкорюючи й спортивні вершини.

Згадаємо також і збірник «Журналісти на війні. Документальні дослідження, хронікальний літопис, аналітика» (Сорока, 2022). Автори цього видання, йдеться в анотації, — відомі в Україні журналісти, які, починаючи з весни 2014 року, ведуть літопис трагічних подій у Криму й на Донбасі. Багато українських журналістів, зокрема й ті, хто долучився до створення цієї книги, добровільно стали військовими кореспондентами, вважаючи своїм професійним і патріотичним обов'язком безпосередньо з місця подій, із ризиком для життя, розповідати суспільству, всьому світу про нав'язану українцям жахливу, руйнівну війну. Журналістські хроніки, щоденники, спогади, документальні дослідження доповнено світлинами з передової й фотопортретами героїв цієї війни — українських воїнів. Своєрідним продовженням книжки стало видання «Україна: журналісти на передовій», підготовлене і видане Київською організацією НСЖУ на початку 2023 року. У збірнику, що містить твори понад 70 авторів, розповідається про участь українських журналістів — воїнів, репортерів, волонтерів — у російсько-українській війні переважно від лютого

2022 року. Ця книжка була удостоєна премії імені В'ячеслава Чорновола Держкомтелерадіо України за кращу публіцистичну роботу в галузі журналістики 2023 року.

Серед інших творів авторства журналістів назвемо «Приватний щоденник. Майдан. Війна» Марії Матіос, «АД 242: Історія мужності, братерства та самопожертви» Ірини Штогрин, «Гібридна війна: вжити і перемогти» Євгена Магди.

Окрему добірку видань журналістів становлять свідчення про воєнні злочини рашистів, розповіді про український спротив на тимчасово окупованих територіях України.

У серії «Бібліотека журналу «Вінницький край» підготовлено до друку книжку київського журналіста Сергія Куліди «Бучанський

щоденник. Нотатки з підвалу», де автор розповідає про пережите ним під час російської окупації частини Київщини. Йдеться про ту пору і в книжці подружжя журналістів Сергія Штанька та Людмили Чичканьової «Гостомель. Шістнадцять днів останньої війни».

«Сто днів Широкої війни» — назва книжки чернігівського журналіста Василя Чепурного, до якої увійшли публіцистичні нотатки автора, які він робив під час облоги Чернігова російськими військами. Автор перекоаний, що його та інші подібні книги мають стати пазлами великої книжкової картини про російсько-українську війну, з якої Україна неодмінно вийде переможцем.

Восени 2022 року побачив світ і проект журналістів газети «Чернігівщина», ОК «Північ» ЗСУ і Міжнародної літературно-мистецької Академії України — книжкове видання «Чернігів — у вогні. Змем орду, відправимо до пекла!». Автори видання — Сергій Дзюба, Марія Пучинець, Віталій Назаренко та Григорій Войток. Через рік побачив світ і другий том видання.

Певним чином узагальнювальний погляд на події в Україні від лютого 2022 року пропонує журналіст Олександр Михайлюта в документальній книзі «Відсіч. Хроніка битви за Україну», що вийшла 2022 року.

Осмислюють війну журналісти й художнім словом

Однією з перших прозових творів про російсько-українську війну, подвиг і звиягу стала книжка «Аеропорт» воєнного журналіста Сергія Лойка. Свідок боїв за Донецький аеропорт (єдиний з іноземних журналістів) у жовтні 2014 року, Лойко зображує в романі події через художній вимисел, який базований на конкретній основі, а узагальнені герої мають, вочевидь, реальних і конкретних прототипів, з якими автор зустрічався в житті. «Від самого початку я зрозумів, що це повинен бути саме роман, тому що в хроніці, в документальному свідоцтві не можна виразити всю глибину трагедії, підлості, героїзму, ненависті, пристрасті, притаманних цій війні, — написав згодом Сергій Лойко. — Я не міг розповідати про неї хо-

лодним, відстороненим тоном літописця». Чесна, емоційна розповідь про сутнісні вартості, про братерство на війні й самопожертву в ім'я рідних та Батьківщини знайшла свого читача. Після лютого 2022 року Сергій Лойко, який мав онкологічне захворювання, сказав, що припиняє журналістську діяльність і вступає до лав української самооборони.

Про героїв полку «Азов» — у книжці «Чорне сонце» відомого письменника й журналіста Василя Шкляра. Як розповів автор, з прототипом головного героя роману — Сашком із позивним «Маляр» — він познайомився під час зустрічі з читачами у Кривому Розі, де презентував книжку про українських повстанців доби визвольних змагань. А потім зустрів юнака на Майдані. Звідти Сашко, як і його друзі, добровольцем пішов на війну. Фактично голіруч — із озброєння тоді у хлопців була хіба що арматура, у декого — мисливські рушниці чи пістолети. «Це були хлопці нової кістки, нової формації, — згадував Василь Шкляр. — Під час Революції гідності народилася нова українська людина. На повен зріст ми побачили її на війні».

Засновані на реаліях війни, розповідях учасників подій і новели роману Євгена Положія «Іловайськ», що вперше був виданий 2015 року.

У літературну форму оповідань увібрив розповіді про своє бачення війни відомий тележурналіст, воєнний кореспондент Андрій Цапленко, який також 2015 року видав збірник «Книга змін», де йдеться про нові реалії, в яких українцям доводиться жити й до яких доводиться або підлаштовуватися, або змінювати їх.

Про життя людей на окупованих територіях, коли ламаються стереотипи, стається переоцінка світоглядних цінностей, про людину і її вибір в умовах війни йдеться в романі-епопеї «Інтернат» уродженця Луганщини, харків'янина Сергія Жадана. Головному герою — простому сільському учителеві української мови й літератури Павлу — доводиться багато чого переосмислити, щоб утвердитися у своєму виборі й місці в житті. Книжка вийшла друком 2017 року.

Стоїть перед життєвим вибором і робить його також і головна героїня роману журналістки Тамари Горіха Зерня «Доця». Її прототипом стала дівчина Наталя, волонтерка, з якою авторка познайомила під час роботи в зоні АТО 2014 року. Дебютний роман випускниці Інституту журналістики Шевченкового університету був відзначений премією «Книга року ВВС».

2016 року побачили світ одразу дві книжки журналіста Максима Бутченка, який родом із Луганщини. Перший роман — «Художник війни» — розповідає про двох братів, які, маючи різні погляди, опинилися по різні сторони барикад війни на Донбасі. Цей твір переклали й видали також у Чехії та Англії. У другому романі — «Три години без

війни» — йдеться про українського добровольця, «ополченця» з Донбасу й літнього чоловіка, яких доля звела в одній камері ув'язнених і вони, щоб вижити, мусять знайти спільну мову. Згодом Микола Бутченко написав ще одну книжку — «Люди війни». У ній — про те, як навчитися жити після воєнних жахів.

Зробив журналіста героєм своїх художніх творів Юрій Луканов. В циклі антиутопічних оповідань «Знайти убивцю Фільова» та насамперед у романі «Репортер Волковський», значною мірою автобіографічному, що вийшли під однією обкладинкою 2020 року, він описує пригоди журналіста, певним чином узагальнюючи й трактуючи власний репортерський досвід на російсько-українській війні. 2022 року «Репортер Волконський» було перевидано й широко представлено за участю автора в США.

Відображають сюжети й теми російсько-української війни також книжки останніх років інших літераторів-журналістів. Серед таких видань «Укри. Бойова проза» Богдана Жолдака, візіонерські «Час великої гри», «Час смертохристів», «Час тирана» Юрія Щербака, три томник «Антихрист. Справжня історія Орди-Росії та «Убити Путіна» Василя Базіва, сатиричний роман «Падіння хв'юрера» Олександра Михайлюти та інші твори.

Є на журналістській полиці книжок і поетичні. Тут назвемо антологію воєнної лірики «Весна озброєна» за загальною редакцією голови Національної спілки письменників України, а так само журналіста Михайла Сидоржевського, до якої увійшли твори 142 авторів. Михайло Сидоржевський також уклав антологію документальних розповідей про війну «Хроніки окупації і спротиву. Перші місяці війни», що побачила світ наприкінці 2022 року й містила також спогади журналістів.

Дотична до нашої теми й інша література журналістів та про журналізм. З-поміж таких видань помітною є «Зеленський без гриму». Епізоди життя чинного Президента України, укладені Сергієм Руденком, стали затребуваними у читача. І не тільки в Україні. Книжка про лідера держави в часи російсько-української війни була перекладена й побачила світ у понад 20 країнах — Португалії, Німеччині, Іспанії,

Великій Британії, Польщі та інших. Продуманість «книжкової експансії» слугувала, поза сумнівом, як задоволенню публічного інтересу, так і формуванню у світі громадської думки про події в Україні.

Тема солідарності з українцями набула втілення також у спільних видавничих проєктах. Одним із таких є монографічна праця дослідника й журналіста Юрія Бондаря (2022) «Росія — Україна: війна в інформаційному просторі», у якій аналізується практика використання інформаційних технологій і ЗМІ в підготовці та під час російсько-української війни в 2014 — 2022 років. Видання було здійснено за сприяння та підтримки грузинських колег і друзів у Тбілісі в грудні 2022 року. У США англійською мовою вийшла й інша книжка автора — «Війна і пропаганда», де йдеться про події російсько-української війни.

Поповнили професійну читальню й численні спеціалізовані видання з питань журналістики в особливих умовах, захисту інформації, вміння працювати з інформаційними джерелами, розпізнавати фейки й протидіяти дезінформації. Такі праці, які часто видавали за допомогою міжнародних організацій і донорів, потребують, напевно, окремого огляду.

Варто сказати також про книжкове волонтерство українських журналістів. Журналістські організації, осередки, окремі журналісти добровільно збирають і спрямовують видання для потреб українських воїнів, вимушених переселенців до бібліотек і закладів освіти. 2014 року українські видавці започаткували з журналістами акцію «Бібліотека для Донбасу» — 60 видавництв зібрали й передали в бібліотеки й школи поблизу лінії зіткнення, у військові госпіталі та частини, в дитячі будинки, переміщеним особам понад 35 тисяч книжок. Долучилися до важливої справи й навчальні заклади. Всеукраїнський благодійний фонд «Журналістська ініціатива» оголосив проведення акції «Книжки — українським воїнам». Подаровані авторами, редакціями часописів видання спрямували до лікувальних закладів, де перебувають поранені, до центрів реабілітації ветеранів, у військові підрозділи. Національна спілка письменників України, членами якої є також і багато журналістів, ініціювала збір книжок українських авторів для Воеводської бібліотеки Кракова, де ними можуть користуватися переселенці з України. У березні 2022 року Держкомтелерадіо України проголосило початок благодійної акції «Українським дітям — українську книгу!». Її мета — надати можливість українським дітям за кордоном читати і вчитися рідною мовою. У межах акції українські видавці зібрали понад мільйон примірників художньої та навчальної літератури для дітей. Майже 500 000 книжок безкоштовно було доставлено у волонтерські центри західних регіонів України та європейських міст, де проживають українські вимушені переселенці. З

допомогою українських посольств в найбільших бібліотеках європейських міст створюються «Українські книжкові полицки», які популярні серед українських біженців. Наступним кроком стало ініціювання акції «Українській молоді — європейську книгу!» Зібрані книжки європейськими мовами від добровольців у Європі передаватимуть для відновлення бібліотечних фондів українських освітніх закладів та книгозбірень, що потерпають від російської агресії. Першу партію наукової літератури з Нідерландів, як повідомили в Держтелерадіо України, передали для студентів і викладачів Київського національного університету імені Тараса Шевченка. І така робота триває.

Висновки

1. Оглянуті книги засвідчують активізацію літературної творчості журналістів, твори яких виокремлюються в осібний пласт сучасної української літератури. Їх слід розцінювати як продуктивну форму журналістської самореалізації.

2. Жанрове розмаїття книжок про війну, написаних журналістами, — від нон-фікшн до художньої літератури, прози й поезії — створюють особливу й багатогранну палітру візії війни, фондуючи водночас і новий для сучасної української літератури пласт видань про війну, де саме журналісти відіграють роль першого пера.

3. Книжкові твори журналістів не лише осмислюють героїчний спротив українців ворогові, сучасне відстоювання незалежності України, а й так само є документальними свідченнями про злочини агресора, який безумовно має бути скараний.

4. Огляд видань журналістів про війну засвідчив необхідність подальшого вивчення такої літератури, як і в цілому осмислення видавничої журналістики, котра є, поза сумнівом, окремим професійним явищем.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Афонін, О. В., & Сенченко, М. І. (2009). *Українська книга в контексті світового книговидання*. Книжкова палата України.
- Бондар, Ю. В. (2019). *Четверта українська. Розвиток видавничої справи в процесі суспільно-політичних трансформацій України Новітнього часу* [Монографія] (В. В. Різун, ред.). Персонал.
- Бондар, Ю. В. (2022). *Росія — Україна: війна в інформаційному просторі* [Монографія]. ЦОТІ.
- Житарюк, М. (2023). Оцінка й переосмислення роботи журналістів в умовах війни за незалежність України. *Український інформаційний простір*, 1(11), 55–71. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279558](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279558)
- Малієнко, А., Бондар, Ю., & Яковець, А. (Упоряд.). (2023). *Україна: журналісти на передовій*. Видавничий дім журналу «Пам'ятки України».
- Патрикаракос, Д. (2019). *Війна у 140 знаках: як соціальні медіа змінюють військовий конфлікт XXI століття* (І. Рудько, пер.). Yakaboo.

- Почепцов, Г. Г. (2016). *Смисли і війни: Україна і Росія в інформаційній і смисловій війнах* (Т. Гуменюк, пер.). Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Почепцов, Г. Г. (2017). *Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття* (Т. Гуменюк, пер.). Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».
- Рада Європи. (2017). *Безпека журналістів: Збірник документів Ради Європи*. <https://rm.coe.int/final-collection-of-documents-safety-of-journalists-ukr/16809e458c>
- Репортери без кордонів. (2022). *Посібник з безпеки для журналістів: посібник для репортерів у небезпечних зонах*. ЮНЕСКО. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381168>
- Розстріляна свобода слова. Журналісти — цілі російського воєнного наступу [Буклет]. (2023). Національна спілка журналістів України.
- Романюк, О. М. (2007). *Заручники інформації: посібник з безпеки для українських журналістів*. Такі Справи.
- Сенченко, О. (2017). *Інформаційно-мережеві війни: теорія, моделі, алгоритм*. КВІЦ.
- Сорока, М. (Ред.). (2022). *Журналісти на війні. Документальні дослідження, хронікальний літопис, аналітика*. Фоліо.
- Хорсли, У. (2014). *Руководство по вопросам безопасности журналистов* (М. Стоун, ред.; 2-е изд.). ОБСЕ. <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/118202.pdf>
- Юридична сотня. (2023). *Пам'ятка учасникам російсько-української війни: Права, обов'язки та гарантії соціального захисту*. https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/pamyatka-uchasnyka-vijny_2023-03-07-1.pdf

REFERENCES

- Afonin, O. V., & Senchenko, M. I. (2009). *Ukrainska knyha v konteksti svitovoho knyhovydannia* [Ukrainian book in the context of world book publishing]. Book Chamber of Ukraine [in Ukrainian].
- Bondar, Yu. V. (2019). *Chetverta ukrainska. Rozvytok vydavnychoi spravy v protsesi suspilno-politychnykh transformatsii Ukrainy Novitnoho chasu* [The fourth Ukrainian. The development of the publishing business in the process of social and political transformations of modern Ukraine] [Monograph] (V. V. Rizun, Ed.). Personal [in Ukrainian].
- Bondar, Yu. V. (2022). *Rosiiia — Ukraina: Viina v informatsiinomu prostori* [Russia — Ukraine: War in the information space] [Monograph]. TsOTI [in Ukrainian].
- Council of Europe. (2017). *Bezpeka zhurnalistiv: Zbirnyk dokumentiv Rady Yevropy* [Safety of journalists: Collection of documents of the Council of Europe]. <https://rm.coe.int/final-collection-of-documents-safety-of-journalists-ukr/16809e458c> [in Ukrainian].
- Khorsli, U. (2014). *Rukovodstvo po voprosam bezopasnosti zhurnalistov* [A Guide to the Safety of Journalists] (M. Stoun, Ed.; 2nd ed.). OBSE. <https://www.osce.org/files/f/documents/4/4/118202.pdf> [in Russian].
- Legal Hundred. (2023). *Pamiatka uchasnykam rosiisko-ukrainskoi viiny: Prava, oboviazky ta harantii sotsialnoho zakhystu* [Memo to the participants of the Russian-Ukrainian war: Rights, obligations and guarantees of social protection]. https://legal100.org.ua/wp-content/uploads/2023/07/pamyatka-uchasnyka-vijny_2023-03-07-1.pdf [in Ukrainian].
- Maliienko, A., Bondar, Yu., & Yakovets, A. (Comps.). (2023). *Ukraina: Zhurnalisty na peredovii* [Ukraine: Journalists on the front line]. Vydavnychiy dim zhurnal "Pamiatky Ukrainy" [in Ukrainian].
- Patrikarakos, D. (2019). *Viina u 140 znakakh: #iak sotsialni media zminiuiut viiskovyi konflikt XXI stolittia* [War in 140 characters: #how social media is reshaping conflict in the twenty-first century] (I. Rudko, Trans.). Yakaboo [in Ukrainian].

- Pochepstov, H. H. (2016). *Smysly i viiny: Ukraina i Rosiia v informatsiinii i smyslovii viinakh* [Meanings and wars: Ukraine and Russia in information and meaning wars] (T. Humeniuk, Trans.). Vydavnychyi dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].
- Pochepstov, H. H. (2017). *Vid pokemoniv do hibrydnykh viin: Novi komunikatyvni tekhnologii XXI stolittia* [From Pokémon to hybrid wars: New communication technologies of the 21st century] (T. Humeniuk, Trans.). Vydavnychyi dim "Kyievo-Mohylianska akademiia" [in Ukrainian].
- Reporters Without Borders. (2022). *Posibnyk z bezpeky dlia zhurnalistiv: Posibnyk dlia reporteriv u nebezpechnykh zonakh* [Safety Guide for Journalists: A Guide for Reporters in Danger Zones]. UNESCO. <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000381168> [in Ukrainian].
- Romaniuk, O. M. (2007). *Zaruchnyky informatsii: Posibnyk z bezpeky dlia ukrainskykh zhurnalistiv* [Hostages of information: A safety guide for Ukrainian journalists]. Taki Spravy [in Ukrainian].
- Rozstriliana svoboda slova. *Zhurnalisty — tsili rosiiskoho voiennoho nastupu* [Freedom of speech has been shot. Journalists are the targets of the Russian military offensive] [Booklet]. (2023). Natsionalna spilka zhurnalistiv Ukrainy [in Ukrainian].
- Senchenko, O. (2017). *Informatsiino-merezhevi viiny: Teoriia, modeli, alhorytm* [Information and network wars: Theory, models, algorithm]. KVITs [in Ukrainian].
- Soroka, M. (Ed.). (2022). *Zhurnalisty na viini. Dokumentalni doslidzhennia, khronikalnyi litopys, analityka* [Journalists at war. Documentary studies, chronicles, analytics]. Folio [in Ukrainian].
- Zhytariuk, M. (2023). Otsinka y pereosmyslennia roboty zhurnalistiv v umovakh viiny za nezalezhnist Ukrainy [Assessment and Rethinking the Journalists Work in Terms of War for Ukrainian Independence]. *Ukrainian Information Space*, 1(11), 55–71. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279558](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279558) [in Ukrainian].

УДК 070+7.097]:[316.774:654.19]"364"

Поняття «новини» у сприйнятті українців під час війни

Мирослава ЧАБАНЕНКО

канд. н. із соц. комунік., доц.

Запорізький національний
університетвул. Жуковського, 66-а, 69600,
Запоріжжя, Україна

mv_letters@ukr.net

ORCID 0000-0002-4583-8910

© Чабаненко М., 2023

У статті розглянуто особливості сприйняття поняття «новини» в період війни. З метою з'ясування ймовірнісних характеристик ставлення аудиторії до новин були визначені такі дослідницькі завдання: 1) зібрати емпіричний матеріал через отримання асоціативних реакцій на слово-стимул «новини»; 2) визначити структуру асоціативного поля; 3) проаналізувати осередки значень, утворені відповідно до смислових акцентів; 4) здійснити спробу інтерпретації результатів. Основні методи: керований асоціативний експеримент, метод стихійної вибірки. В результаті проведеного дослідження виявилось, що більше половини асоціативних реакцій відображали загальне уявлення про новин; значна частка відповідей мала нейтральні або збалансовані оцінки, реакції-«визначення», формальні ознаки новин, паралелі з журналістською професією, системою ЗМІ та засобами зв'язку. Менше ніж половина реакцій, зокрема щодо змісту новин, стосувалися суб'єктивних індивідуальних вражень, свідчили про небайдуже ставлення й часто були емоційно забарвленими. В другій частині було виділено три великі групи реакцій — позитивного та негативного спрямування, а також рефлексії, безпосередньо пов'язані з війною. Таким чином, підтверджено припущення про те, що домінування воєнної тематики в медіа позначилось на сприйнятті новин українцями. Це доводять насамперед болісні враження від новин, розхитані емоції та почуття, викликані інформацією ЗМІ. Незважаючи на це, на загал учасники експерименту продемонстрували здатність до спокійного й раціонального осмислення всього, що стосується новин. Позитивне ставлення навіть переважає, що може свідчити про певний оптимізм у суспільстві та довіру до ЗМІ. Змальована структура асоціативного поля може бути уточнена в процесі подальших наукових розвідок; зокрема потребує додаткового вивчення питання впливу на відповіді учасників подібних експериментів панівних стереотипів і суспільних настроїв.

Ключові слова: аудиторія медіа, вплив медіа, інформаційні повідомлення, якість новин, асоціативні реакції, професійна журналістика, соціальні мережі.

THE CONCEPT OF “NEWS” IN THE PERCEPTION OF UKRAINIANS DURING THE WAR

Myroslava CHABANENKO

PhD in Social Communications, Associate Professor

Zaporizhzhia National University

66-a Zhukovskoho St., 69600, Zaporizhzhia, Ukraine

mv_letters@ukr.net

ORCID 0000-0002-4583-8910

The article examines the peculiarities of the concept of “news” perception during the war. To find out the probabilistic characteristics of the audience’s attitude to news, the following research tasks were defined: 1) to collect empirical material by obtaining associative reactions to the stimulus word “news”; 2) to determine the associative field structure; 3) to analyze the cells of values formed according to semantic accents; 4) to attempt to interpret the results. The main methods that we used in this case: a controlled associative experiment, a random sampling method. The study found that more than half of the associative reactions reflected a general idea of the news; a significant proportion of responses had neutral or balanced assessments, reactions-“definitions”, formal features of the news, and parallels with the journalistic profession, the media system and the means of communication. Less than half of the reactions, in particular to the content of the news, were subjective individual impressions, showed an indifferent attitude, and were often emotionally coloured. In the second part, three large groups of reactions were identified — positive and negative directions, as well as reflections directly related to the war. Thus, the assumption that the dominance of military topics in the media affected the perception of news by Ukrainians was confirmed. This is proven primarily by the painful impressions from the news, shaken emotions, and feelings caused by media information. Despite this, in general, the experiment participants demonstrated the ability to think calmly and rationally about everything related to the news. A positive attitude even prevails, which may indicate certain optimism in society and trust in the mass media. The depicted structure of the associative field can be clarified in the process of further scientific investigations; in particular, additional study on the issue of the influence of prevailing stereotypes and public attitudes on the responses of the participants of similar experiments.

Keywords: media audience, media influence, information messages, news quality, associative reactions, professional journalism, social networks.

Актуальність проблеми

Складно переоцінити вплив засобів масової інформації, як і заперечити той факт, що їхнім основним продуктом є новини. В. Кулик (2010) слушно наголошує: «Медії накладають відбиток на ритм щоденного життя окремої людини й календар публічних подій спільноти, правлять за важливий засіб зв'язку між владою та народом і між різними суспільними групами, великою мірою визначають уявлення індивідів і колективів про себе та про інших» (с. 81).

Новини, за своєю «інституційною суттю», покликані повідомляти про зміни у поточному стані справ, пропонуючи низку певних тверджень як таких, які цілковито або хоча б з великою долею вірогідності відповідають дійсності. Спроможність таких тверджень переконувати аудиторію залежить від того, наскільки вміло вони сформульовані так, «аби їх не просто розуміли, а й приймали як правду чи принаймні можливу правду» (Dijk, 2009; Кулик, 2010). Сприймаючи нову інформацію, аудиторія щоразу співвідносить її з раніше сформованими уявленнями, насамперед із тими, які вже мають статус знань.

Велику роль відіграє ступінь довіри до виробника новин, до автора повідомлення, а також до джерел, на які він спирається в матеріалі. Люди вірять або не вірять у здатність того чи іншого ЗМІ здобувати цінну інформацію та правдиво її передавати. Остання обставина спонукає новинарників позиціонувати себе як неупереджених постачальників вартісної й неспотвореної інформації. Це дає їм не тільки повагу та самоповагу, а й «... визнане право вимагати від еліт та інших причетних до важливих подій і процесів людей інформації, яку вони, мовляв, мусять передати загалові»; тому «... уявлення про можливість і важливість об'єктивного інформування про події та процеси в країні й світі, а отже, про обов'язок мас-медій забезпечити таке інформування є однією з головних професійних ідеологій журналістів і медійників загалом» (Кулик, 2010, с. 116–117). Однак у комунікаційних дослідженнях активніше обговорюються нововведення у журналістиці та ЗМІ, аніж згадки про відповідні «перспективи громадян і вимоги щодо журналістики» (Karlsson et al., 2017, p. 149).

Люди сприймали новини й медіа в різні часи в різних країнах по-різному. Пов'язані з цим феноменом дослідження ніколи не втрачають актуальності й становлять інтерес як для дослідників у галузі соціальних комунікацій, так і для психологів, лінгвістів, істориків. Серед українських науковців цю проблему досліджували Н. Горошкевич, А. Захарченко, М. Кіца, М. Кондратюк, В. Лизанчук, Б. Потятиник, Г. Почепцов, серед іноземних — А. Біндер, Д. Броссард, Н. Геісе, Е. Гіллбацк, В. Лоосен, Й. Реімер, Й. Щмідт та інші.

Сьогодні, коли Україна переживає період драматичних подій, спричинених війною, логічно припустити, що ставлення українців

до новин, відповідно й до ЗМІ, мало певним чином змінитися. Має врешті змінитися за цих умов і підхід до продукування новин у центральних і місцевих ЗМІ. У цьому контексті не можна не погодитися зі слухними міркуваннями теоретика й практика журналістики М. Тимошика щодо тривожної тенденції з новинарними повідомленнями новітньої пори: «... багато українських журналістів після завершення в країні процесу роздержавлення та приватизації опинилися в редакціях, засновники й власники яких у засадничих питаннях українського державотворення дотримувалися різних соціально-політичних векторів», «... за умов корумпованості влади на різних щаблях її вертикалі, виконуючи волю своїх «господарів»-замовників інформаційного продукту, частина редакційних колективів свідомо замінювала поняття «свобода слова» на такий собі «інформаційний тероризм» для своєї категорії читачів (глядачів, слухачів)» (Тимошик, 2022, с. 49).

Це питання поки що залишається недостатньо вивченим і потребує уважного наукового розгляду.

Як відомо, ще задовго до початку російського повномасштабного вторгнення (щонайменше з 2014 р.) українська медіасфера потерпала від інформаційної агресії з боку зовнішнього ворога, а також від внутрішньої інформаційної боротьби між політиками, що проявилось у засиллі фейків. Багато громадян почали відчувати більшу недовіру до медіа, ніж завжди, розуміючи, що зацікавлені політичні сили прагнуть маніпулювати масовою свідомістю. З лютого 2022 р. інформаційний простір України майже повністю заповнили повідомлення з фронту, з окупованих і звільнених територій про події в тилу, долю біженців, розпорядження та дії влади, заяви офіційних осіб, рішення впливових міжнародних організацій, реакцію на війну в Україні політиків інших країн тощо. Підсумки моніторингу телемарафону «Єдині новини» у 2022 р. показали, що воєнна тематика гостьових студій на всіх телеканалах медіагрупи домінувала: у березні — вересні частка тематичної групи про війну в розмовах із гостями ефіру в середньому становила 55 %, у жовтні — грудні — 53 % (Куляс, 2023). Цього ж року в Україні з'явилися бюро американських видань «Washington Post» і «New York Times», серед тем найпопулярніших матеріалів яких у першій трійці фігурувала російсько-українська війна (Зубченко, 2023). У багатьох громадян відбулися світоглядні зрушення, зокрема змінилися погляди на уряд, армію, питання державної мови, ставлення до своєї країни, до сусідньої країни-агресора та інших країн світу. Помітних трансформацій зазнав медіаландшафт: деякі українські ЗМІ закрились, деякі повністю перейшли на українську, оновили стиль, наближаючись до засад «гуманістичного україноцентризму» (Лизанчук, 2019, с. 332); крім того, ЗМІ стали інтенсивніше використовувати кросмедійні технології. У соціальних мережах над-

звичайно активізувалась громадянська журналістика (причому одні блогери, до яких аудиторія звикла, припинили свою діяльність; інші різко змінили підходи до роботи; водночас набули популярності раніше мало відомі блогери та зовсім нові). Інформаційне протиборство перейшло на новий щабель: існує думка, що нині розгорнулася найбільша в історії людства медійна війна, коли «інституціалізувалася війна мемів», а соціальні мережі перетворилися на «інструмент протистояння» (Зубченко, 2023). Увесь світ спостерігає за тим, як «... українці можуть транслювати сцени з поля бою в режимі реального часу, а будь-хто зі смартфоном здатний виконати роль “воєнного кореспондента”» (Suciú, 2022). Досвід України в цьому сенсі унікальний і змушує дослідників медіа поглянути на багато речей по-новому.

Завдання статті

З метою з'ясування ймовірнісних характеристик ставлення української аудиторії до новин під час війни в межах дослідження, відображеного в цій статті, потрібно було: 1) зібрати емпіричний матеріал шляхом отримання асоціативних реакцій на слово-стимул «новини»; 2) визначити структуру сформованого ними асоціативного поля; 3) проаналізувати осередки значень, утворені відповідно до смислових акцентів; 4) здійснити спробу інтерпретації результатів під кутом зору припущення про те, що сприйняття поняття «новини» могло зазнати останнім часом суттєвих змін.

Виклад основного матеріалу

У дослідженні було застосовано запозичений із психолінгвістики метод — *керований асоціативний експеримент*, який полягає в тому, що респондент відповідає на запропонований стимул-іменник реакціями-означеннями з дотриманням певних обмежень. Як пояснює О. Сурмач (2012), асоціативні паралелі є закріпленими в пам'яті особистості закономірними зв'язками, що виникають в ході мислення у свідомості між окремими явищами, фактами чи предметами. Внаслідок їх утворення «... поява одного елемента в певних умовах викликає образ іншого, пов'язаного з ним» (с. 23). Робота з асоціаціями дає змогу виявити логіку виникнення певних смислових ланцюжків, що дає підставу для умовиводів про причини їх утворення.

Емпіричним матеріалом слугували дані опитування, проведеного наприкінці 2022 — на початку 2023 рр. (грудень-січень). Стимулом-іменником виступало слово «новини». Учасники повинні були швидко, не замислюючись, написати власні асоціації у вигляді 1 — 5 слів або словосполучень. Дозволялося використовувати будь-які частини мови (однак було рекомендовано вживати насамперед іменники, прикметники, а також власні назви, імена та прізвища), не до-

зволюлася нецензурна лексика. Відповіді респонденти надавали анонімно, але їх просили вказати вікову категорію, рід занять, освіту, а також різновид джерел інформації про актуальні події в країні і світі, якими вони користуються (офіційні канали організацій, установ, служб; певне коло професійних ЗМІ, яким респондент довіряє; блогерські канали, дописи користувачів соцмереж; обрані джерела, куди входить потрошку все назване вище; інше). Стаття не враховувалась.

Анкета, створена з допомогою технології Google Форми, була поширена на Facebook та інших цифрових платформах, відповіді на неї надійшли від 422 користувачів соціальних мереж. Такої кількості респондентів, звичайно, недостатньо для того, щоб говорити про всіх споживачів новин в Україні. Коли обраний об'єкт дослідження кількісно надто великий для аналізу, його заміняють на коло респондентів, які можуть представляти цей об'єкт. Ми керувалися тим, що методично допустимо працювати з вибірковою сукупністю — певною кількістю елементів генеральної сукупності, які разом становлять мікромодель останньої.

Вважається, що структура вибіркової сукупності повинна в цілому збігатися зі структурою генеральної, тобто бути тотожною «за основними якісними характеристиками і контрольними ознаками» (Черниш, 2003, с. 428). До кола опитаних нами користувачів соціальних мереж увійшли студенти різних спеціальностей (переважно факультетів журналістики), аспіранти, докторанти (22,2%); викладачі та інші працівники тренінгових організацій, закладів фахової передвищої освіти, закладів вищої школи (17,4%); викладачі та інші працівники закладів дошкільної й середньої освіти (16,6%); працівники медіасфери (співробітники ЗМІ, пресслужб, журналісти-фрілансери, копірайтери тощо) (15,8%); представники різних професій, не дотичних до медіа або галузі освіти (19%); військовослужбовці (1,4%); тимчасово безробітні, пенсіонери (7,6%). Віковий розподіл: до 25 років (28%); від 26 до 35 років (18%); від 36 до 45 років (19,2%); від 46 до 55 років (22%); від 56 до 65 років (10,2%); від 66 років (2,6%). Освіта: лише загальна середня (7,2%); професійно-технічна (2,4%); незакінчена вища (14,4%); вища (одна або кілька) (61%); науковий ступінь (15%).

Ясно, що вибірка сукупність такого складу відображає генеральну сукупність лише приблизно, це було наслідком застосування методу *стихійної вибірки* (анкета пропонувалася знайомим із проханням вільно поширювати далі). Цей метод є, по суті, опитуванням «першого стрічного», тобто випадкових людей. «Прикладом методу стихійної вибірки може бути опитування громадської думки на вулицях за допомогою засобів масової інформації (преси, радіо, телебачення), поштове опитування читачів» (Шейко & Кушнарченко, 2006, с. 108). У літературі про організацію науково-дослідницької діяльності його згадують,

однак застерігають: «... немає надійних способів перевірки репрезентативності стихійної вибірки, а отже, достовірності її результатів» (Шейко & Кушнарєнко, 2006, с. 108). На наш погляд, незважаючи на певну репрезентативність, дослідження, проведені на основі стихійної вибірки, все ж таки потрібні, оскільки можуть проливати додаткове світло на певні явища та сприяти виявленню цікавих нюансів, що в подальшому спонукає до більш ретельного вивчення тієї чи іншої гнрані проблеми, підказкою для побудови наукових гіпотез тощо. Особливо вони доречні, коли йдеться про пошук імовірних ознак масштабних процесів (існування яких потім необхідно додатково доводити).

Наважившись провести такий асоціативний експеримент, ми також були свідомі того, наскільки впливають на його результати панівні суспільні настрої й стереотипи. Адже асоціативний експеримент передбачає, що учасники мусять відповідати, не замислюючись. І ті реакції частково могли бути наслідком дії стійких загальноприйнятих переконань. Наприклад, як вказує М. Тимошик (2021), здавна існує низка шаблонів-стереотипів щодо професії журналіста, зокрема негативного забарвлення: «представник найдревнішої професії, продажник, високооплачуваний брехун, писака» (с. 69). Крім того, практично всі освічені люди сьогодні знають, що ми живемо в так звану «епоху постправди», коли «неточність мови комунікації» призводить до «проблеми сучасної комунікативної істини» (Бистрицький, 2018, с. 55), а ЗМІ відводиться роль головного інструмента побудови різних, іноді протилежних, медіареальностей. Так само на реакції учасників могли впливати й позитивні стереотипи, певні «штампи» (скажімо, створені західним кінематографом образи журналістів-захисників демократичних цінностей, професіоналів своєї справи), а також продиктоване війною відчайдушне бажання основної маси населення дотримуватися проукраїнської позиції, яка передбачає, зокрема, й довіру до українського інформаційного простору.

Асоціативний експеримент, як правило, проводять у кілька етапів: 1) формування асоціативного поля, 2) підрахунок реакцій, 3) «когнітивна інтерпретація асоціатів», 4) «когнітивно-психолінгвістична інтерпретація досліджуваного концепту», 5) «побудова моделі асоціативного поля» (Сурмач, 2012, с. 23). Приблизно цієї схеми дотримувались і ми. Вдалося отримати 1200 реакцій на стимул «новини» (в середньому — близько 3 реакцій від кожного з 423 респондентів). Процедура проведення дослідження передбачала поділ відповідей на групи, що об'єднували однотипні реакції; далі було визначено частотність асоціативних зв'язків та їх частотний розподіл, застосовано кілька рівнів інтерпретації.

15 учасників опитування замість асоціацій подали власні тлумачення поняття «новини», хоча це від них не вимагалось (наприклад:

«оперативно-раціональне правдиве інформаційне повідомлення», «перевірена та своєчасна інформація від офіційних джерел», «оперативна перевірена інформація з надійного джерела, актуальна на певний момент у певному місці», «коротко про головне за певний проміжок часу», «свіжа інформація про поточні події в Україні та світі». На наш погляд, випадки, коли респондент спробував сформулювати визначення запропонованого йому поняття замість того, щоб провести паралель із іншим поняттям, теж можуть бути розцінені як асоціації (адже визначення містить окремі поняття, які з якихось причин спали на думку людині). Серед решти відповідей (1185) траплялося чимало словосполучень, які нагадували стисле визначення поняття «новини». Подібні реакції під час формування асоціативного поля були віднесені до окремої категорії. Всього було виділено п'ять груп із підгрупами, їхнє співвідношення подано в табл. 1.

Табл. 1. Структура асоціативного поля

№	Групи реакцій і їхня частка в загальній кількості відповідей	Підгрупи реакцій і їхня частка в загальній кількості відповідей
1	Зміст новин (18%)	Смислові акценти, що формально окреслюють характер і тематичні рамки новин завжди, в будь-який час (9%). Реалії, які стосувалися війни умовно (2%). Реалії, які стосувалися війни однозначно (7%).
2	Емоції та почуття, викликані новинами (10%)	Констатація того факту, що новини не залишають людей байдужими (2,5%). Опис психологічних станів, почуттів та емоцій (5,5%). Вказівка об'єктів, за які респондент переживає (родичі, знайомі, конкретні населені пункти (2%).
3	Ставлення до новин (43%)	Позитивне або нейтрально-позитивне (21,75%). Негативне (15,25%). Критичне помірковане (6%).
4	Суть поняття «новини» (18%)	Відповідь на запитання «Що таке новини?» (13%). Формат подання новин та окремі типові формальні складники новин (5%).
5	Галузь виробництва новин (11%)	Стандартні вимоги до підготовки новин (3%). Медіасфера та її працівники (8%).

До групи «Зміст новин» були віднесені відповіді, в яких учасники експерименту згадували реалії навколишнього життя, що висвітлюються в новинах. Усього в цю групу увійшло 18% від загальної кількості асоціативних реакцій. З них половина стосувалася рис, властивих потоку новин завжди. Це смислові акценти, що формально окреслю-

ють його характер і тематичні рамки. Найчастіше траплялися слова «події» і «подія» (разом 50 разів). Інші приклади — «поточні події», «важливі події», «суспільно важливі події», «прецедент», «люди», «суспільство», «життя суспільства», «хід життя», «рух життя», «час», «майбутнє», «прийдешнє», «сьогодення», «сучасність» «зміни», «планета», «світ», «країна», «Україна», «обстановка», «ситуація в Україні та світі», «уряд», «влада», «президент», «зовнішні зв'язки», «політика», «спортивні», «новини культури», «погода» тощо.

Серед відповідей, які свідчили про негатив у новинах, траплялися такі, що цілком могли б фігурувати і в мирний час, адже загальна атмосфера дискурсу повідомлень про останні події завжди дещо напружена: як відомо, «... негативні новини настільки поширені й очікувані, що коли трапляються хороші новини, вони виділяються серед решти» (Perloff, 2020, p. 155). Це слова на кшталт: «негатив», «аварія», «катастрофа», «трагедія», «скандал», «проблеми». Поява деяких слів, зважаючи на частоту їх згадувань і контекст, із великою долею вірогідності була продиктована саме війною, але теж необов'язково («горе», «вбивства», «небезпека», «смерть», «жахіття», «банкротство», «пошук рішень», «пропозиції», «допомога»). До групи «Зміст новин» як реакції, що стосувалися війни умовно, увійшли також згадані у відповідях респондентів прізвища Зеленський, Залужний і Буданов.

7% відповідей становили реакції, що мали стосунок до війни поза жодним сумнівом: слово «війна» (36 повторів), «воєнні події», «військові», «фронт», «новини з фронту», «офіційні зведення про ситуацію на фронті та в містах», «статистика генштабу», «зосередження ворожої техніки», «руйнування міст», «Бахмут», «прильоти», «обстріли», «ракети», «бавовна», «жертви російської агресії», «біженці», «вбиті», «поранені», «С-300», «втрати», «полон», «боротьба», «спротив», «окупанти», «поразка», «наступ», «хороша робота ППО», «ЗСУ», «герої», «перемога», «мир» та інші.

До групи «Емоції та почуття, викликані новинами» були включені відповіді, що свідчили про психологічний стан споживачів медіа. До неї увійшло 10% асоціативних реакцій. Деякі респонденти своїми відповідями просто констатували той факт, що новини не залишають людей байдужими, наприклад: «позитивні/негативні емоції», «спектр емоцій», «емоційний вибух», «враження». Але більшість опитаних (5,5 із 10%) називали конкретні психологічні стани (наприклад, «важко», «напруження», «тривожність», «переживання», «занепокоєння», «роздратованість», «знервованість», «хвилювання», «депресія», «втома», «стрес», «сумніви», «очікування», «паніка», «стан невідомості»), а також конкретні почуття й емоції («страх», «жах», «відчай», «розпач», «злість», «гнів», «біль», «сумне відчуття», «сум», «смуток», «печаль», «сльози», «розчарування», «цікавість», «здиву-

вання», «наснага», «відчуття, що живеш у ритмі з державою і світом», «надія на краще», «віра в перемогу», «почуття єдності», «вдячність», «гордість», «спокій», «сміх», «радісні»). Безперечно, майже всі ці стани стосувалися новин про перебіг війни або події навколо. Як видно, діапазон емоцій і почуттів коливався від негативних до нейтральних і навіть позитивних, однак явно переважали негативні. Деякі респонденти вказували об'єкти, про які вони постійно хвилюються: «місто, в якому залишився», «дім», «батьки», «рідні», «сестра», «мама», «чоловік», «друзі»; у відповідях траплялися також назви окремих населених пунктів (наприклад, Запоріжжя, Харків) і навіть власні імена близьких.

Переважаюча більшість опитаних демонстрували спроби осмислити явище сучасних новин, дати йому оцінку; для таких відповідей ми виділили окрему категорію. До групи «*Ставлення до новин*» було віднесено 43% асоціативних реакцій, які були поділені на три підгрупи. До першої увійшли реакції, які свідчили про позитивне ставлення або нейтрально-позитивне (прийняття новин як чогось звичайного і необхідного), всього 21,75%. Це насамперед відповіді, які відображали переконання в тому, що новини задовольняють потребу в нових знаннях, допомагають досягти навколишній світ, а їх споживання є корисною й невід'ємною частиною буття. Слово «знання», яке ми віднесли до цієї підгрупи, повторювалось 12 разів. Приклади інших подібних реакцій: «обізнаність», «поінформованість», «розуміння», «дізнатися щось нове», «пізнання», «дізнаватися, що коїться у світі», «бути в курсі подій», «тримати руку на пульсі, того, що відбувається довкола», «усвідомлення», «цікаво». Сюди ж увійшли асоціати «корисність», «корисна інформація», «важливість», «важлива інформація», «читаю щодня, без них не можу», «свіжі», «миттеві», «швидка інформація», «ранковий ритуал», «необхідність», «необхідна інформація», «просто інформація», «щось нове і цікаве», «спілкування». Певна частина відповідей несла відверто позитивні оцінки («щось хороше», «гарні новини», «добрі новини», «психологічна підтримка в окупації», «великий труд журналістів» тощо). Можна припустити, що деякі реакції з цієї підгрупи ґрунтувалися на впевненості в тому, що ЗМІ прагнуть донести до людей гарні вісті й водночас забезпечують належну якість інформації, наприклад: «професіоналізм», «неупередженість», «точність», «вичерпність», «чесність», «довіра», «надійність», «правдивість» (28 разів), «достовірність» (14 разів), «правда» (12 разів), «об'єктивність» (12 разів), «перевірена інформація», «аргументованість», «незаангажованість», «чіткі факти», «надійно», «чесно», «реальність», «тільки правда, без домислів авторів». Однак існує ймовірність того, що в учасників експерименту, які реагували подібним чином, просто спрацьовували уявлення про ідеальні новини — такі, якими вони

мають бути за умов дотримання журналістських професійних вимог. Так чи інакше подібні реакції були віднесені саме до позитивних.

Негативне ставлення (15,25%) обумовлювалось переконанням у тому, що:

1) у новинах висвітлюються незрозумілі або прикрі явища (приклад — «не зрозуміло, чому так», «те, що я бачу і не розумію», «небажане», «рутина», «метушня», «щось погане», «зазвичай негативні події», «скандалність», «сміття», «хайп», «жовтуха», «фарс», «ненависть до людей», «виживання», «інформаційні війни», «політичні ігри», «тільки не політика знову», «розпалювання ненависті»);

2) споживання новин шкідливе, пов'язане з ризиком стати психологічною жертвою тих, хто стоїть за їх створенням (слова «пропаганда» і «маніпуляція» повторювались кожне понад 10 разів, інші приклади: «залежність», «нав'ювання», «вплив», «залякування», «можливість керувати настроєм суспільства»);

3) у новинах суспільству пропонують спотворену інформацію (слово «брехня» повторювалось 15 разів, «фейки» або «фейк» — 11 разів, «недовіра» — 6 разів; інші приклади — «нісенітниця», «неясність», «дурять», «в основному вводять в оману, намагаюсь не дивитися», «перебільшення», «неперевірена інформація», «замовчування інформації», «новини без новин», «казочки», «не відповідають дійсності», «перекручення», «не завжди правда», «немає правди», «неправдиві», «недостовірні», «неперевірені», «дезінформація», «неточності», «прихована реальність», «постправа»);

4) журналісти працюють не надто добросовісно (наприклад, «неякісна журналістика в суміші з фрагментами якісної», «працюють як можуть», «продажні», «суб'єктивізм», «часто проплачені», «піар», «копірайт», «гонитва за рейтингом», «цензура», «провладні», «упередженість», «заангажованість», «примітив», «шаблони», «показують те, що вигідно», «непрофесійність», «не те, чому мене вчать», «забагато», «вода», «чутки», «відсутність креативу»).

До підгрупи «Критичне помірковане ставлення» (6%) увійшли асоціативні реакції на кшталт: «все залежить від того, хто їх подає», «все залежить від того, які саме новини», «дуже важливо, де їх читати», «іноді навіть якісно й правдиво», «матеріал для аналізу», «медіаграмотність», «бувають гарні, а іноді не дуже», «різноманітність», «правда чи брехня», «критичне мислення», «ресурс для критичного мислення», «спосіб розвитку критичного мислення», «патріотично-ідеологічне виховання», «інформаційна гігієна», «треба фільтрувати», «потрібно перевіряти», «перевірка», «факт-чекінг», «поділи навпіл», «зіставлення інформації» тощо.

До групи «Суть поняття “новини”» увійшло 18% асоціативних реакцій. Серед них ми виділили дві підгрупи. Перша — реакції, на які

можна поглянути як на відповіді на запитання «Що таке новини?» (13%). Серед них слова «факт» і «факти» разом повторювалися 20 разів, слово «повідомлення» — 15 разів, зокрема в словосполученнях «важливі повідомлення», «актуальні повідомлення». Інші приклади — «звістка», «вісті», «зведення», «нові дані», «нове», «актуальне», «актуальна інформація», «інформування суспільства», «оперативна інформація», «нова інформація», «своєчасна інформація», «головне», «основне», «офіційна інформація», «інформування», «інформація про події», «свіжа інформація», «інформація про сучасні, актуальні події», «загальнодоступна інформація», «інформація про важливе», «інформація від професійних ЗМІ», «сенсації», «перелік подій», «фіксування подій», «те, що сталося в суспільстві й про що варто говорити», «що відбувається в світі», «те, що відбулося впродовж доби», «щось надзвичайне», «цікаві ситуації», «короткий опис ситуацій», «коротко про найактуальніше», «що трапилось», «що відбулося», «те, що коїться зараз», «подієвий контент», «найважливіше», «важливе та актуальне зараз», «Хто? Що? Де? Коли? Чому? Навіщо?», «що, де, коли сталося, хто взяв участь». Друга підгрупа цієї групи (5%) — формати подання й окремі типові формальні складники новин (приклади — «фото», «відео», «текст», «потік», «стрічка», «повідомлення-блискавка», «коротка форма», «сюжети», «репортаж», «історія», «матеріал», «розповідь», «обговорення», «судження», «коментарі», «аналітика», «ідеї», «образи», «інформаційний мікс», «інфопривід», «фактаж», «наживо», «моніторинг», «статистика», «пояснення», «аналітичні дані», «аналіз», «заяви та повідомлення офіційних осіб», «особистості», «експерти», «спікери», «джерело інформації», «першоджерело», «різноманітність джерел».

Частину асоціативних реакцій було виділено в окрему групу з назвою «Галузь виробництва новин» (11%). У ній дві підгрупи. До першої (3%) увійшли реакції-характеристики, які можна було розцінити як вимоги до підготовки новин: «оперативність», «швидкість», «соціальна значущість», «чіткість», «коротко», «точно», «вчасно», «новизна», «актуально», «висвітлювання усєї картини, а не окремих її ділянок», «повнота й контекст», «баланс», «дві точки зору», «погляд від ведучого на ситуацію з різних ракурсів», «стислість», «ретельно виписані», «ретельно дібрані», «надійні посилання», «перевірені джерела», «верифікованість», «посилання на офіційний канал», «відповідність стандартам», «етичність», «відповідальність» та інші. Друга підгрупа у цій групі — «Медіасфера та її працівники» (8%). Приклади асоціативних реакцій: «медіа», «ЗМІ», «офіційні новини», «актуальні новини», «дисципліна в моєму навчальному закладі», «моя робота», «журналістика», «журналісти», «репортери», «кореспондент», «студія», «ведучий», «диктор», «пресслужба», «онлайн-видання», «канал», «зв'язок», «інтернет», «радіо», «телебачення», «телевізор», «те-

лефон», «преса», «газети», «ТСН», «УНІАН», «1+1», «Прямий», «5 Канал», «Espresso», «Апостроф», «Українська правда», «Chas News», «щоденний марафон», «єдині новини», «вечірній випуск», «блог», «соціальні мережі», «телеграм-канали», «телеграм», «ютуб», «фейсбук», «твіттер», «Лачен пише». До цієї підгрупи ми віднесли також згадані у відповідях прізвища журналістів (Мосійчук, Цапленко, Яковина та інші), блогерів (Стерненко, Лаченков та інші).

Найчастіше живаним у всіх групах загалом виявилось слово «інформація», яке згадувалось у 119 асоціативних реакціях (що становить близько 10%). Слів, похідних від «інфо-» («інформування», «інформаційний» тощо), нараховувалось 133 (понад 11%). На другому місці — слово «актуальне» та всі інші з коренем «актуаль-» («актуальність», «актуальні» тощо), які разом траплялися 48 разів (4%). Актуальна інформація — це перше, що можна сказати про новини, і тому переважання таких асоціатив нічого не пояснює стосовно особливостей сприйняття новин українською аудиторією в обраний часовий період. Через це для вираження результатів дослідження (і відповідно — структури асоціативного поля) ми об'єднали деякі найбільш показові реакції в три осередки значень. Центром кожного послугувало певне слово або кілька слів із числа тих, які повторювались понад 10 разів; до них додавались семантично та понятійно близькі реакції.

Перший осередок значень будувався навколо однієї з найбільш частотних реакцій — слова «війна». До нього були приєднані всі інші реакції, які безсумнівно стосувалися війни; це вся третя підгрупа першої групи й більша частина другої підгрупи другої групи (психологічні стани), загалом 144 слова (12%). Другий осередок зібрав реакції, які відповідали уявленню про новини як про щось погане. Визначальними реакціями в ньому були слова «брехня», «фейк» і «маніпуляція», до яких була приєднана решта негативних реакцій (крім тих, які були пов'язані з війною і увійшли до першого осередку значень; це вся друга підгрупа третьої групи), загалом 183 слова (15,25%). Третій осередок значень включав реакції, які відповідали схвальному ставленню до новин як до чогось гарного (частина другої підгрупи другої групи, всі реакції з першої підгрупи третьої групи); головне слово «права». Усього 264 слова (22%).

Порівняння присутності відібраних у такий спосіб асоціативних реакцій у представників різних вікових категорій і в людей, які для отримання інформації про останні події користуються різними типами джерел, дало змогу з'ясувати, що:

- 1) саме на воєнну тематику в новинах найгостріше реагували представники наймолодшої вікової групи — респонденти віком до 25 років;
- 2) найактивніше вдавалися до оцінних реакцій — як позитивних, так і негативних — респонденти віком від 46 до 55 років (виявилось

також, що ця категорія найбільш прискіпливо ставиться до вибору джерел споживання новин; в основному такі респонденти вказували, що користуються обраним колом найрізноманітніших каналів — офіційних, неофіційних, професійних, блогерських);

3) серед людей, схильних до негативних асоціативних реакцій, більша частка тих, які основним джерелом новин назвали блогерські канали й дописи користувачів соцмереж;

4) серед людей, схильних до позитивних асоціативних реакцій, більша частка тих, які основним джерелом новин назвали певне коло професійних ЗМІ;

5) серед людей, не схильних до оцінних асоціативних реакцій, більша частка тих, які основним джерелом новин назвали офіційні канали організацій, установ, служб.

Реакції на стимул «новини», які не увійшли до трьох окреслених вище осередків значень, становили трохи більше половини (50,75 %) асоціативного поля. Це нейтральні або збалансовані оцінки, реакції-«визначення», різні формальні характеристики й ознаки новин, паралелі з журналістською професією, системою ЗМІ та засобами зв'язку.

Висновки

Отже, за результатами нашого дослідження, семантика асоціатив слова-стимулу «новини» корелювала у споживачів новин в основному з такими темами: «новини як явище», «новини як медіапродукт ЗМІ», «вплив новин на суспільство», «значення новин», «зміст новин», «війна в новинах», «дія новин під час війни на психологічне самопочуття людини».

Детальний аналіз наданих відповідей показав, що більше ніж половина асоціативних реакцій (50,75 %) відображали загальне уявлення людей про новини, а менше ніж половина (49,25 %) — стосувались суб'єктивних індивідуальних вражень і переконань (зокрема щодо змісту новин), говорили про небайдуже ставлення і часто були емоційно забарвленими. В другій, меншій, частині виділялись три крупні групи реакцій — позитивного (22 %) і негативного (15,25 %) сприйняття новин, а також рефлексій, пов'язаних суто з війною (12 %).

Вдалося підтвердити припущення про те, що домінування воєнної тематики в медіа позначилось на сприйнятті новин українцями (як мінімум, це доводять болісні враження від новин, розхитані емоції та почуття, викликані інформацією ЗМІ). Незважаючи на це, на загал споживачі новин демонструють здатність до спокійного раціонального осмислення всього, що стосується новин. Переважає позитивне ставлення, що може свідчити про певний оптимізм у суспільстві та довіру до ЗМІ. Як уже зазначалось, результати досліджень, які спираються на дані стихійної вибірки, завжди мають від-

носний характер. Не слід забувати, що в нашому експерименті брали участь здебільшого студенти факультетів журналістики, викладачі й працівники медіа. Однак досягнутий висновок узгоджується з результатами дослідження Центру Разумкова, яке проводилось у лютому — березні 2023 р., всього через місяць після нашого анкетування: опитування 2020 громадян віком від 18 років із теоретичною похибкою вибірки не вищою ніж 2,3% показало, що 65% респондентів висловлюють довіру до ЗМІ України (Разумков Центр, 2023). Інше питання — наскільки на проведення асоціативного експерименту, коли учасники мусять відповідати, не замислюючись, впливають укорінені в підсвідомості стереотипи й панівні суспільні настрої. Щоб встановити це, необхідні подальші наукові розвідки.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бистрицький, Є. (2018). Екзистенційна істина і постправа. *Філософська думка*, 5, 54–71.
- Зубченко, Я. (2023, 2 січня). *Рік України. Як ми вигравали велику медійну війну 2022 року*. Детектор медіа. <https://bit.ly/3ZyPS4I>
- Кулик, В. (2010). *Дискурс українських медій: ідентичності, ідеології, владні стосунки*. Критика.
- Куляс, І. (2023, 12 січня). *Підсумки моніторингу телемарафону «Єдині новини» за жовтень — грудень 2022 року. Перша частина: резюме*. MediaSapiens. <https://bit.ly/3Xb48ia>
- Лизанчук, В. (2019). Журналістська правда і постправа в контексті гібридної війни Російської Федерації проти України. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, 45, 323–334. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.10015>
- Разумков Центр. (2023, 15 березня). *Оцінка громадянами ситуації в країні та дій влади, довіра до соціальних інститутів (лютий–березень 2023 р.)*. <http://surl.li/ggmsh>
- Сурмач, О. Я. (2012). Асоціативний експеримент та вербальні асоціації у психолінгвістичних дослідженнях. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна, 29, 22–24.
- Тимошик, М. (2021). Журналіст як професія: ретроспективний огляд побутування поняття в інформаційному просторі. *Український інформаційний простір*, 2(8), 39–73. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(8\).2021.245811](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(8).2021.245811)
- Тимошик, М. (2022). Стандарти журналістики: поняття, генеза, зміст, практика. *Український інформаційний простір*, 1(9), 30–56. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(9\).2022.257058](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(9).2022.257058)
- Черниш, Н. (2003). *Соціологія. Курс лекцій*. Кальварія.
- Шейко, В. М., & Кушнарченко, Н. М. (2006). *Організація та методика науково-дослідницької діяльності*. Знання.
- Dijk, T. A. van (2009). *News as Discourse*. Routledge.
- Karlsson, M., Clerwall, Ch., & Nord, L. (2017). Do not stand corrected: Transparency and users' attitudes to inaccurate news and corrections in online journalism. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 94(1), 148–167.
- Perloff, R. M. (2020). *The dynamics of news: Journalism in the 21st-century media milieu*. Taylor & Francis.
- Suciu, P. (2022, March 1). Is Russia's invasion of Ukraine the first social media war? *Forbes*. <http://surl.li/jqvcm>

REFERENCES

- Bystrytskyi, Ye. (2018). Ekzystentsiina istyna i postpravda [Existential truth and post-truth]. *Philosophical Thought*, 5, 54–71 [in Ukrainian].
- Chernysh, N. (2003). *Sotsiologiia. Kurs leksii* [Sociology. Course of lectures]. Kalvariia [in Ukrainian].
- Dijk, T. A. van (2009). *News as Discourse*. Routledge [in English].
- Karlsson, M., Clerwall, Ch., & Nord, L. (2017). Do not stand corrected: Transparency and users' attitudes to inaccurate news and corrections in online journalism. *Journalism & Mass Communication Quarterly*, 94(1), 148–167 [in English].
- Kulias, I. (2023, January 12). *Pidsumky monitorynhu telemarafonu "Iedyni novyny" za zhovten – hruden 2022 roku. Persha chastyna: Reziyme* [Monitoring results of the telethon "Edyni Novyni" for October – December 2022]. MediaSapiens. <https://bit.ly/3Xb48ia> [in Ukrainian].
- Kulyk, V. (2010). *Dyskurs ukrainskykh medii: Identychnosti, ideolohii, vladni stosunky* [The Ukrainian media discourse: Identities, ideologies, power relations]. Krytyka [in Ukrainian].
- Lyzanchuk, V. (2019). Zhurnalistska pravda i postpravda v konteksti hibrydnoi viiny Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy [Journalistic truth and post-truth in the context of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 45, 323–334. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.10015> [in Ukrainian].
- Perloff, R. M. (2020). *The dynamics of news: Journalism in the 21st-century media milieu*. Taylor & Francis [in English].
- Razumkov Centre. (2023, March 15). *Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini ta dii vlady, dovira do sotsialnykh instytutiv (liutyi–berezen 2023 r.)* [Citizens' assessment of the situation in the country and the actions of the authorities, trust in social institutions (February–March 2023)]. <http://surl.li/ggmsh> [in Ukrainian].
- Sheiko, V. M., & Kushnarenko, N. M. (2006). *Orhanizatsiia ta metodyka naukovodoslidnytskoi diialnosti* [Organization and methodology of scientific research activity]. Znannia [in Ukrainian].
- Suciu, P. (2022, March 1). Is Russia's invasion of Ukraine the first social media war? *Forbes*. <http://surl.li/jqvcn> [in English].
- Surmach, O. Ya. (2012). Asotsiatyvnyi eksperyment ta verbalni asotsiatsii u psykholinhvistychnykh doslidzhenniakh [Associative experiment and verbal associations in psycholinguistic research]. *Scientific Proceedings of Ostroh Academy National University. Series: Philological*, 29, 22–24 [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2021). Zhurnalist yak profesii: retrospektyvnyi ohliad pobutuvannia poniattia v informatsiinomu prostori [Journalist as a profession: Retrospective review of the concept existence in the information space]. *Ukrainian Information Space*, 2(8), 39–73. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(8\).2021.245811](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(8).2021.245811) [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2022). Standarty zhurnalistyky: poniattia, geneza, zmist, praktyka [Journalism standards: Concept, genesis, content, practice]. *Ukrainian Information Space*, 1(9), 30–56. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(9\).2022.257058](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(9).2022.257058) [in Ukrainian].
- Zubchenko, Ya. (2023, January 2). *Rik Ukrainy. Yak my vyhravaly velyku mediinu viinu 2022 roku* [Year of Ukraine. How we won the big media war of 2022]. Detektor media. <https://bit.ly/3ZyPS4l> [in Ukrainian].

УДК 070:654.195](477):355.01(470:477)

Специфіка передач українського радіо в час російсько-української війни

Дарина КОЛОМІЄЦЬ

студентка магістратури

Київський національний
університет культури і мистецтввул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна

daryna.kol01@gmail.com

ORCID 0009-0003-0848-9816

© Коломієць Д., 2023

У статті досліджено специфіку діяльності Українського радіо — радіоплатформи Суспільного мовника України Національної суспільної телерадіокомпанії за умов повномасштабної війни росії проти України. Розглянуто важливість його функціонування в період воєнних дій та за умов, коли російська федерація використовує радіо як один із інструментів інформаційної війни та впливу на масову свідомість. Продемонстровано, як Україна протидіє ворожій пропаганді, зокрема, намагаючись «заглушити» російське радіомовлення. Авторка з'ясовує методи та інструменти контрдій журналістів Українського радіо задля донесення по всій території України оперативної, достовірної, ретельно перевіреної інформації, розвінчування фальшивок, провокацій, перекручувань і вигадок ворога. Такими методами, які описані в цій статті, є насамперед оперативність. Як приклад, коли рф поширює ІПСО (інформація, яку ворог поширює задля психологічного впливу на українське населення), журналісти відразу шукають підтвердження або спростування цій інформації та терміново повідомляють у прямий ефір. Також проводяться постійні переговори щодо збільшення потужностей передавачів у прифронтових зонах. Це дає змогу провадити мовлення на захоплених територіях. Серед інструментарію журналістів у статті виділено такі форми подачі матеріалів, як прямі ефіри, де новину повідомляють відразу, та нові програми, в яких автори пояснюють, як діяти в тій чи іншій ситуації. Вони направлені передусім на жителів прифронтових регіонів чи окупованих територій. Обґрунтовано тезу про те, чому держава повинна розвивати радіомовлення під час воєнних дій. Авторка вважає, що, посилюючи потужності Українського радіо, країна таким чином сприяє глобальнішому донесенню правдивої інформації на окуповані території, де нині вона майже відсутня. Як тільки зростає потужність наших передавачів, росіянам стає значно важче «глушити» наш сигнал. Отже, якщо передавач розташований неподалік захоплених росією сіл та міст, зловити Українське радіо можна буде навіть у глибинці окупованих територій, де на сьогодні блокують українські сайти та телебачення.

Ключові слова: Українське радіо, інформаційна війна, інформаційні жанри, гарячі новини, стандарти журналістики, форми подачі новин.

SPECIFICS OF UKRAINIAN RADIO BROADCASTS DURING THE RUSSIAN-UKRAINIAN WAR

Daryna KOLOMIETS

Master of Journalism

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine

daryna.kol01@gmail.com

ORCID 0009-0003-0848-9816

The article examines the specifics of Ukrainian Radio activities, the radio platform of the Public Broadcaster of Ukraine, and the National Public Broadcasting Company in the context of Russia's full-scale war against Ukraine. The author considers the importance of its functioning during the period of military operations and in the conditions when the Russian Federation uses radio as one of the tools of information warfare and influence on the mass consciousness. It demonstrates how Ukraine counteracts enemy propaganda, in particular, by trying to "drown out" Russian radio broadcasting. The author examines the methods and tools used by Ukrainian Radio journalists to deliver timely, reliable, thoroughly verified information throughout Ukraine, debunking fakes, provocations, distortions, and fabrications of the enemy. The methods described in this article are primarily prompt. As an example, when Russia spreads IPSO (information disseminated by the enemy to psychologically influence the Ukrainian population), journalists immediately look for confirmation or refutation of this information and immediately report on air. There are also ongoing negotiations to increase the capacity of transmitters in the frontline areas. This allows us to broadcast in the occupied territories. Among journalists' tools, the article highlights such forms of materials presentation as live broadcasts, where the news is reported immediately, and new programmes in which the authors explain how to act in a given situation. They primarily address residents of the frontline regions or occupied territories. The author substantiates the thesis of why the state should develop radio broadcasting during military operations. The author believes that by strengthening the capacity of Ukrainian Radio, the country is contributing to a more global delivery of truthful information to the occupied territories, where it is currently almost absent. As soon as the power of our transmitters increases, it becomes much more difficult for Russians to block our signal. Thus, if the transmitter is located near the villages and towns captured by Russia, it will be possible to catch Ukrainian Radio, even in the hinterland of the occupied territories, where Ukrainian websites and television are currently blocked.

Keywords: *Ukrainian Radio, information warfare, information genres, breaking news, journalism standards, news delivery formats.*

Постановка проблеми та її актуальність

Суспільство, особливо те, яке не стикалося з військовою агресією, вважає, що війна триває лише на полі бою. А інструментами її ведення виступають виключно люди, які тримають в руках зброю. Втім російське повномасштабне вторгнення в Україну є яскравим прикладом того, що лінія фронту може існувати не лише на карті. Існують й інші фронти, зокрема політичний та інформаційний. Якщо мова йде про перший, то нині Україна помітно випереджає свого ворога, свідченням цьому є підтримка практично всього світу. Втім, коли мова йде про другий — інформаційний, картина інакша. Особливо це можна помітити під час детального аналізу ситуації на лінії фронту чи окупованих територіях, де люди відрізані «від усього українського». Саме тому сьогодні державі потрібно використовувати якомога більше інструментів задля протидії російській дезінформації. Одним із них виступає Українське радіо, хвилі якого покривають лінію фронту, досить часто досягають окупованих територій, а інколи навіть заходять у російський інформаційний простір.

Часом відсутність достовірної інформації може коштувати людині життя. У часи, коли відбувається геноцид народу, коли щодня на полі бою і не тільки гинуть десятки, а інколи й сотні громадян, інформація стає значно дорожчою та важливішою. Саме тому сьогодні роль Українського радіо беззаперечно є актуальною.

Завдання статті:

- показати, як змінилася специфіка мовлення Українського радіо після 24 лютого 2022 р.;
- з'ясувати методи та інструменти контрдій Українського радіо задля донесення інформації по всій території України;
- дослідити роль Українського радіо в період повномасштабного вторгнення;
- проаналізувати причини, чому держава повинна розвивати радіомовлення.

Стан розробки проблеми

Роботу Українського радіо під час повномасштабного вторгнення висвітлювали у своїх журналістських матеріалах видання «Суспільне Новини», Громадське радіо та моніторингові ЗМІ, зокрема «Детектор медіа». Зокрема, «Суспільне Новини» аналізувало інформацію про те, як населення слухало Українське радіо під час окупації та в період блекаутів восени — взимку 2022 року. До висвітлення цієї проблематики долучалася авторка цього дослідження (Суспільне Новини, 2022; Коломієць, 2022). Тоді на замовлення Суспільного проводилися опитування щодо ролі радіо задля розуміння його необхідності в Україні. Видання «Детектор медіа» час від часу інформує про

роботу Українського радіо — де воно призупинило роботу з тих чи інших причин, де відновило, а де збільшило потужності. Зокрема, перший такий матеріал вийшов про Херсонську область, коли територію вдалося деокупувати (*У Херсоні «Українське радіо»*, 2022); також моніторингове видання писало й про необхідне збільшення потужностей для передавачів у Херсонській області (Данькова, 2023).

Коли ж ідеться про наукові видання, то слід зазначити, що ця тема не достатньо досліджена, зокрема в аспекті російського повномасштабного вторгнення. Частково, як одну з гілок дослідження, цю тему зачепила Л. Чередник (2023) у своїй роботі «Українські масмедіа та їх роль під час російсько-української війни». Авторка розкриває роботу англомовних проєктів про російсько-українську війну. «Прикметно, що в режимі реального часу телевізійний ефір транслюють і українські радіостанції. Зокрема, до мовлення доєдналися станції “Українське радіо”, “Радіо Культура”, “Радіо Промінь”. Доступ до трансляцій є й на сайтах вказаних станцій» (Чередник, 2023, с. 90). Тут авторка описує саме діяльність радіоплатформ після 24 лютого 2022 року. Українське радіо під час повномасштабного вторгнення частково розглядала і К. Сазонова. Втім у своїй роботі 2022 року вона стверджує, що це ЗМІ працює в Маріуполі та Криму, що на сьогодні вже не є актуальним і буде спростовано в цій статті (Сазонова, 2022).

Роль радіо в інформаційному просторі частково висвітлювали І. Жевелева (2021, с. 132) та Д. Дубов (2017, с. 147), досліджуючи питання гібридних війн, а також протидії їм. Втім саме про Українське радіо мова не йшла. В обох дослідженнях показана загальна картина того, як дві воюючі держави — росія та Україна — борються на інформаційному фронті та використовують для цього радіо.

Варто звернути увагу й на дослідження, в якому йдеться про уроки історії в контексті проблематики цієї статті. Цей урок подає нам українська діаспора, яка голосно, на весь світ, привернула увагу міжнародної спільноти до несправедливо зневажених світовим радіо українців під час Другої світової війни та в перші роки після перемоги над фашизмом. І про нього докладно йдеться в розділі нової монографії М. Тимошика (2021) про українську журналістику за рубезем, зокрема про діяльність радіостанцій «Голос Америки» та «Bi-Bi-Ci». На низці маловідомих архівних матеріалів автор простежує еволюцію змін ідеологічних векторів інформаційних та аналітичних випусків цих радіостанцій на колишній Радянський Союз під тиском вимог української еміграції в контексті їхньої світової акції «Рух за українське радіо».

Варто навести слова з цього дослідження, публіцистичний посил якої є особливо актуальним у контексті нинішніх реалій російсько-української війни й ролі радіо в її правдивому висвітленні:

Ситуація не піддавалася здоровому глузду. Найвищі чиновники світу пробували розв'язати найбільш болючі питання цілого сходу Європи, в якому Україна з передковіку і за територією, і за населенням займає одне з провідних місць, але якої вони продовжували не помічати.... Провідні політики світу все ще не усвідомлювали тієї ролі, яка волею історії призначалася саме Україні в забезпеченні існування осібної Європи — вільної на початку від непрогнозованого дикунства кочівників, згодом — від тоталітаризму і коричневої чуми російського комунізму (Тимошик, 2021, с. 335).

Методи дослідження: це дослідження було проведено, зокрема, за допомогою методу інтерв'ю — факти з перших вуст очевидців та свідків (працівників та слухачів Українського радіо); крім того, в матеріалі зібрані експертні думки. Також одним із методів дослідження у статті виступає мета-аналіз, тобто частковий аналіз минулих досліджень задля отримання нових висновків, та контент-аналіз.

Виклад основного матеріалу

Війна в Україні триває вже майже 10 років. Це вже далеко не перший досвід агресії з боку росії, проте, як показав і 2014, і 2022 рік, країна не була готовою до вторгнення. Держава виявилася слабкою і в гібридній війні, яку ворог із самого початку веде на багатьох рівнях. Зокрема, це стосується зони прямого збройного протистояння, зони ворожого тилового населення, зони власного населення та зони міжнародної спільноти (Жевелева, 2021, с. 132). Як ідеться в дослідженні І. Жевелевої (2021), розміщеній на сторінках збірника Національної академії СБУ, у своїх пропагандистських цілях РФ досить часто використовує саме радіо. Тут ідеться як про всеросійську радіомовну компанію, так і про менш охопні радіостанції.

Крім того, росія весь час створює нові пропагандистські інструменти впливу, не хетуючи радіо. Так, за допомогою цієї платформи, новинна агенція Sputnik поширює проросійський контент понад тридцятьма мовами (Дубов, 2017, с. 147).

Всі ці «збраряддя» російська федерація почала використовувати задовго до повномасштабного вторгнення в Україну в лютому 2022. Саме це вказує на те, що рф поступово розпочинала інформаційну війну ще до початку збройного протистояння на реальному фронті.

На початку повномасштабного вторгнення безліч українських ЗМІ, серед яких і радіожурналісти, разом зі своїми редакціями переїхали на захід України. Деякі навіть призупинили мовлення. У процесі цього дослідження було проведено інтерв'ю з виконавчою продюсеркою Українського радіо Юлією Шелудько. Запис відбувся 26 черв-

ня 2023 року. Серед найважливішого продюсерка відповіла на запитання «Як змінилася робота Українського радіо після 24 лютого 2022 року?», «Які превентивні дії були зроблені задля забезпечення функціонування радіо в разі «великої» війни?», «Чому саме цей ЗМІ повинна розвивати держава?», «Як змінився стиль мовлення?». За словами Шелудько, в перші дні великої війни дирекція мовника створила електронну скриньку саме для звернень колег. Відразу листи почали надходити масово.

«Одні просили, дайте нам свій сигнал, інші просили якісь програми, аби було що ставити в ефір. І ми відкрили сигнал. Тобто кожен охочий міг брати нас і ставити собі. Я це особисто курувала. Вони вказували, що це сигнал Українського радіо. Найчастіше нас “брали” Сумщина, Харківщина, Чернігівщина», — розповіла Шелудько (особисте спілкування, 24 лютого 2022 р.).

Редакція Українського радіо продовжувала роботу з Києва — з того ж таки Хрещатика, 26. Ведучі цілодобово чергували біля мікрофона, аби відразу повідомити про головне, а на самих хвилях звучав національний марафон «Єдині новини», перші спроби якого насправді відбулися не 24, а 16 лютого 2022 року — в оголошений тогоріч президентом України День єднання.

До повномасштабного вторгнення редакція провела низку превентивних дій. Для початку була сформована резервна студія та відібраний колектив, який у разі необхідності мав їхати в інше місто. Також у найбільших містах України заздалегідь було встановлено не один, а кілька передавачів. Таким чином, якщо російський снаряд чи ракета знищував одну точку, сигнал радіо продовжував надходити з іншої. Одним із найяскравіших прикладів є Харків, який РФ обстрілювала в перші дні з різних видів зброї, проте УР так і не замовкло. Так само, як і 1 березня 2022 року, коли в Київську телевежу влучили ракети, перший канал припинив трансляцію, втім продовжували мовлення другий та третій — «Промінь» та «Культура». І ледь не одразу було відновлено перший — з іншого об'єкта. Втім такі превентивні дії можна було зробити не скрізь. Варто розуміти, що для всього сказаного вище потрібен ресурс, зокрема фінансовий. А оскільки Українське радіо фінансується державою, то коштів відповідно не вистачає.

На початок повномасштабного вторгнення, відповідаючи на запитання, пояснила Шелудько, нові програми на радіо не виходили. Наразі можна вже побачити зміну тематики. Так, зокрема, зменшилася кількість культурних та художніх проєктів, однак зросла кількість історичних, воєнних та «гуманітарних» (програми, в яких передусім для жителів прифронтових та окупованих територій розповідають алгоритм дій у тих чи інших ситуаціях).

Як Українське радіо працює на окупованій території

На сайті відомства є карта, на якій можна побачити, в яких містах розташовані передавачі FM-діапазону Українського радіо. Втім на сьогодні вона не є актуальною адже зруйновано багато телевеж, які давали сигнал. Крім того, на окупованих територіях росіяни захопили передавачі й почали транслювати через них «свої новини». Натепер ми покриваємо вільну Україну, а також повністю всю лінію фронту. Якщо мова йде про окуповані території, то на Луганщині Українського радіо немає взагалі. Та сама ситуація і з Кримом. У Запорізькій області завдяки розташуванню передавачів національні ЗМІ можна почути й на тимчасово захоплених бойовиками територіях. Як приклад, поганий сигнал, але все ж долинає до Токмака та Енергодара Запорізької області. Важча ситуація нині на Херсонщині. Потужність вежі, яку росіяни зруйнували вщент, була 5000 Вт; тепер потужність місцевого передавача становить 1000 Вт, через що зловити сигнал Українського радіо на окупованих територіях можна, проте він буде «глухим». Крім того, така можливість є лише в жителів прифронтових територій. Схожа ситуація склалася на Донбасі, де в одному із населених пунктів (з метою безпеки геолокацію не вказуємо) потужність передавача становить 5000 Вт. Однак, як розповів для цього дослідження технічний менеджер Українського радіо Олександр Соломка (інтерв'ю з ним було проведено у Києві 18 липня 2023 року автором статті), розташування передавача дозволяє покривати й окуповані території Донеччини. Втім, на його думку, було би значно ефективніше з української сторони поставити передавач такої ж потужності на зламі Донецької та Луганської областей.

«Зараз я намагаюся домовитися про передавач загальної потужності 5000 Вт в одному із великих міст Донеччини неподалік Луганщини. Для FM хвиль 5000 Вт тут — на цій території — це 60 кілометрів. Ми могли б досягати не тільки, наприклад, Лисичанська й далі, а й покривати всю Донецьку область», — пояснив експерт для цього дослідження (О. Соломка, особисте спілкування, 18 липня 2023 р.). Також О. Соломка розповів, що найбільша проблема полягає у використанні ворогом великих потужностей. Саме через це, навіть коли українські передавачі розташовані поруч із лінією фронту, росіяни все одно з легкістю глушать наш сигнал. Проте потужності, які використовують росіяни, є забороненого рівня. Адже зловити сигнал окупантів зараз можна навіть у Харкові. Оскільки Харківщина наразі деокупована, то це означає, що мовлення відбувається із території росії, а за дозволеної потужності неможливо просувати свій сигнал аж до Харкова, тому що в прийнятих рамках він мав би глушитися нашими хвилями. Українські медійники неодноразово зверталися до Українського державного центру радіочастот (структура в системі держ-

спецв'язку, яка прораховує частотні присвоєння, вводить їх в експлуатацію, узгоджує, щоб ці частотні присвоєння не заважали одна одній у межах однієї країни й частотам у сусідніх країнах), аби зафіксувати це якимось чином, але жодної реакції поки що звідти не було.

Іноді росіяни не приховують, що мовлять саме вони; інколи ж прикриваються іншими радіостанціями. Так, у Харкові на хвилі 90,2 можна почути фейкові новини українською мовою (Харківський, 2023). А на хвилі 93,1 зараз — «Радио Жизнь». Редактор контенту дирекції Українського радіо Всеволод Чебодаєв час від часу ловить на різних хвилях ворожий сигнал і про це щоразу інформує в соцмережах, підкріплюючи дописи доказовими відео. Коли сигнал росіян глушать на одній хвилі, через деякий час він забезпечує мовлення на іншій.

Втім, навіть попри потужності росіян, новини Українського радіо таки потрапляють на окуповану територію. Доказовою базою цьому є сотні листів, які отримала редакція від початку повномасштабного вторгнення, а ще свідчення людей, які пережили окупацію. Там, де не було інтернету та й загалом електроенергії, порядком ставав маленький приймач. Так, наприклад, жителі міста Ізюм, яке ЗСУ звільнили 10 вересня 2022 року, розповідали, що єдиним джерелом у вільний світ було саме Українське радіо (Черненко, 2022). Водночас росіяни стверджували, що України більше немає, як і немає сенсу боротися. Можливо, якби новини з України долітали частіше, загинули на Харківщині та й інших закатованих у містах і селах, було б менше. Такі ж історії, як на Ізюмщині, можна почути й в інших регіонах. Люди, чуючи хоч крихту новин «із дому», заряджалися бойовим духом, дізнавалися про евакуацію, а також про те, якими шляхами найкраще вийти. Готуючи цю статтю, вдалося зібрати дані навіть про тих, хто й досі перебуває в окупації на Херсонщині. Люди продовжують слухати Українське радіо й вірити, що найближчим часом усе закінчиться.

Не менш важливо згадати про те, що Українське радіо під час осінніх блекаутів у 2022 інколи залишалося єдиним джерелом інформації навіть у великих містах — таких, як Львів та Харків. Все це завдяки потужним генераторам, які надала держава чи приватні підприємці.

Загалом саме в той період значно зросла частка людей, які почали слухати радіо. Так, за опитуванням компанії Gradus Research на замовлення Суспільного, в якому взяли участь 1000 респондентів, 42% українців відповіли, що користувалися радіоприймачами. Під час дослідження опитали населення, що проживає на території України, окрім окупованих територій та тих населених пунктів, де ведуться активні бойові дії (Суспільне Новини, 2022; Коломієць, 2022). А за дослідженням «Споживання та довіра до медіа», проведеним у квітні цього року, 54% опитаних зазначили, що слухають радіо раз на тиждень.

день, а 31 % — щодня (Суспільне мовлення, 2023). Втім, як пояснили працівники Українського радіо, зараз підрахувати, наскільки точно зросло споживання контенту даного ЗМІ, немає можливості.

Висновки

У статті досліджено, як змінилася роль та специфіка функціонування Українського радіо. Вдалося з'ясувати таке:

1. З 24 лютого 2022 р. Українське радіо близько трьох місяців мовило в режимі прямого ефіру — окрім трансляції марафону «Єдині новини» за потреби відразу повідомляли екстрені повідомлення. Згодом почали запускати записані програми, втім навіть попри це поруч із мікрофоном цілодобово перебуває черговий радіоведучий. Змінилася тематика програм: зменшилася кількість мистецьких та освітніх, натомість з'явилися політичні, воєнні та гуманітарні, в яких людям розповідають про обстановку в країні, а також про те, як потрібно діяти в тих чи інших ситуаціях.

2. В інформаційній війні, що триває нині, Українське радіо почало вдаватися до різних методів боротьби з російською дезінформацією. Зокрема, до збільшення потужностей передавачів на певних ділянках, що дає змогу охопити більшу кількість територій.

3. Населення України прифронтових регіонів та частин окупованих територій, втрачаючи інтернет та інший зв'язок, отримують лише російські фейкові новини. Отримати інформацію з України вдається завдяки УР, коли, як раніше говорилося, приймачі можуть прийняти сигнал від потужних передавачів. Таким чином люди дізнаються правду й тримають «контакт» із зовнішнім світом. Завдання держави — використовувати якомога більше інструментів для протидії російській дезінформації.

4. Під час повномасштабного вторгнення значно зросла потреба в збільшенні потужностей передавачів. Оскільки Українське радіо фінансується державою, ми, на жаль, маємо ситуацію, коли передавачів з потужністю 5000 Вт (максимальна дозволена потужність) в десятки разів менше, ніж необхідно через брак фінансування.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Данькова, Н. (2023, 2 лютого). «Українське радіо» мовитиме на Херсонську область зі збільшеною потужністю передавача. Детектор медіа. <https://detector.media/rinok/article/207625/2023-02-02-ukrainske-radio-movytyme-na-khersonsku-oblast-zi-zbilshenoyu-potuzhnistyu-peredavacha/>
- Дубов, Д. В. (2017). Опанування інструментів інформаційної війни. Стратегія імперського реваншу. В В. П. Горбулін (Ред.), *Світова гібридна війна: український фронт* (с. 144–148). Національний інститут стратегічних досліджень.
- Жевелева, І. С. (2021, 8 липня). Використання методів пропаганди у гібридній війні Російської Федерації проти України. В *Гібридна війна: сутність, виклики*

- та загрози* [Матеріали конференції] (с. 132–138). Національна академія Служби безпеки України. https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_57_28744724.pdf
- Коломієць, Д. (2022, 27 жовтня). *«Радіо врятувало нам життя». Як приймачі допомагали людям під час окупації*. Суспільне Новини. <https://suspiilne.media/303930-radio-vratuvalo-nam-zitta-ak-prijmaci-dopomagali-ludam-pid-cas-okupacii/>
- Сазонова, К. В. (2022, 7 жовтня). Громадський супротив інформаційній війні під час збройної російської агресії. В *Правова політика України: історія та сучасність* [Матеріали конференції] (с. 213–216). Державний університет «Житомирська політехніка». <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/213.pdf>
- Суспільне мовлення. (2023, 19 липня). *Радіо поступово зміщується в діджитал — дослідження «Споживання та довіра до медіа»*. <https://corp.suspiilne.media/newsdetails/6537>
- Суспільне Новини. (2022, 16 лютого). *Спецефір до Дня єднання | Марафон Єднання «#UАразом» | 2 частина* [Відео]. YouTube. <https://youtu.be/pr1rvrXLhHw>
- Тимошик, М. (2021). *Українська журналістика в діаспорі: Велика Британія* [Монографія]. Наша культура і наука.
- У Херсоні «Українське радіо» почало мовлення на частоті 100,6 FM. (2022, 23 листопада). Детектор медіа. <https://stv.detector.media/radio/read/7564/2022-11-23-u-khersoni-ukrainske-radio-pochalo-movlennya-na-chastoti-1006-fm/>
- Українське радіо. (б.д.). *Як слухати*. <http://www.nrcu.gov.ua/maps>
- Харківський, В. (2023, 29 березня). *Увага! На півночі Харкова і Харківщини приймається мовлення російського агресора під позивним української радіостанції Слобожанське Фм на частоті 90.2 МГц* [Допис]. Facebook. [https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02gwKGS8QReUfp81x8dxmtvPYVxVkXXqSh7h\]bhZnJs4G3Dhj4zqM5jj3HK9zRYSLI&id=100044900949579](https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02gwKGS8QReUfp81x8dxmtvPYVxVkXXqSh7h]bhZnJs4G3Dhj4zqM5jj3HK9zRYSLI&id=100044900949579)
- Чередник, Л. А (2023, 2–3 лютого). Українські масмедіа та їх роль під час російсько-української війни. В *У пошуку нових сенсів полікультурного світу. Повоєнний діалог культур* [Матеріали конференції] (с. 89–94). Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв. http://dspace.pdpu.edu.ua/jsptui/bitstream/123456789/16984/1/hUK_ZMIST.pdf#page=89
- Черненко, А. (2022, 19 вересня). *За пів року в окупації у людей з'явився страх опинитися у катівні після стуку у двері — репортаж зі звільненого Ізюма*. Громадське радіо. <https://hromadske.radio/publications/za-pivroku-okupatsii-liudy-nabuly-strakh-opynytyisia-u-kativni-pislia-stuku-u-dveri-reportazh-zi-zvil-nenoho-iziumu>

REFERENCES

- Cherednyk, L. A (2023, February 2–3). Ukraini masmedia ta yikh rol pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny [Ukrainian mass media and their role during the Russian-Ukrainian war]. In *U poshuku novykh sensiv polikulturalnogo svitu. Povoiennyi dialoh kultur* [Searching for the new meanings of the polycultural world. Post-war dialogue of cultures] [Proceedings of the Conference] (pp. 89–94). National Academy of Culture and Arts Management. http://dspace.pdpu.edu.ua/jsptui/bitstream/123456789/16984/1/hUK_ZMIST.pdf#page=89 [in Ukrainian].
- Chernenko, A. (2022, September 19). *Za piv roku v okupatsii u liudei z'avyvsia strakh opynytyisia u kativni pislia stuku u dveri — reportazh zi zvilnenoho Iziuma* [After half a year of occupation, people became afraid of being in the torture chamber after knocking on the door — report from the liberated Izium]. Hromadske radio. <https://hromadske.radio/publications/za-pivroku-okupatsii-liudy-nabuly-strakh-opynytyisia-u-kativni-pislia-stuku-u-dveri-reportazh-zi-zvil-nenoho-iziumu> [in Ukrainian].

- Dankova, N. (2023, February 2). "Ukrainske radio" movytyme na Khersonsku oblast zi zbilshenoiu potuzhnistiu peredavacha ["Ukrainian Radio" to broadcast to Kherson Region with increased transmitter power]. *Detektor media*. <https://detector.media/rinok/article/207625/2023-02-02-ukrainske-radio-movytyme-na-khersonsku-oblast-zi-zbilshenoyu-potuzhnisty-u-peredavacha/> [in Ukrainian].
- Dubov, D. V. (2017). Opanuvannia instrumentiv informatsiinoi viiny. Stratehiia imperskoho revanshu [Mastering the tools of information warfare. The strategy of imperial revenge]. In V. P. Horbulin (Ed.), *Svitova hibrydna viina: Ukrainskyi front* [World hybrid war: The Ukrainian front] (pp. 144–148). National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].
- Kharkivskiy, V. (2023, March 29). *Uvaha! Na pivnochi Kharkova i Kharkivshchyny pryimaietsia movlennia rosiiskoho ahresora pid pozyvnyim ukrainskoi radiostantsii Slobozhanske Fm na chastoti 90.2 Mhz* [Warning! In the north of Kharkiv and Kharkiv Oblast, the broadcast of the Russian aggressor is received under the call sign of the Ukrainian radio station Slobozhanske Fm at the frequency of 90.2 MHz] [Post]. Facebook. https://m.facebook.com/story.php?story_fbid=pfbid02gwKGS8QReUfp81x8dxmtvPYBxVkXXqSh7hJbhZnJs4G3Dhj4zqM5jj3HK9zRYSL1&id=100044900949579 [in Ukrainian].
- Kolomiiets, D. (2022, October 27). "Radio vriatuvalo nam zhyttia". *Yak pryimachi dopomahaly liudiam pid chas okupatsii* ["Radio saved our lives". How receivers helped people during the occupation]. *Suspilne Novyny*. <https://suspilne.media/303930-radio-vratuvalo-nam-zitta-ak-prijmaci-dopomagali-ludam-pid-cas-okupacii/> [in Ukrainian].
- Sazonova, K. V. (2022, October 7). Hromadskiy suprotiv informatsiinii viini pid chas zbroinoi rosiiskoi ahresii [Civil resistance during the informational warfare amid the armed Russian aggression]. In *Pravova polityka Ukrainy: Istoriia ta suchasnist* [Legal policy of Ukraine: History and modernity] [Proceedings of the Conference] (pp. 213–216). Zhytomyr Polytechnic State University. <https://conf.ztu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/11/213.pdf> [in Ukrainian].
- Suspilne movlennia. (2023, July 19). *Radio postupovo zmishchuietsia v didzhytal — doslidzhennia "Spozhyvannia ta dovira do media"* [Radio is gradually shifting to digital — study "Media Consumption and Trust"]. <https://corp.suspilne.media/newsdetails/6537> [in Ukrainian].
- Suspilne Novyny. (2022, February 16). *Spetsefir do Dnia yednannia | Marafon Yednannia "#UARazom" | 2 chastyna* [Special broadcast for the Day of Unity Day | Unity Marathon "#UARazom" | 2nd part] [Video]. YouTube. <https://youtu.be/pr1rvrXLhHw> [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2021). *Ukrainska zhurnalistyka v diaspori: Velyka Brytaniia* [Ukrainian journalism in the diaspora: Great Britain] [Monograph]. *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].
- U Khersoni "Ukrainske radio" pochalo movlennia na chastoti 100,6 FM ["Ukrainian Radio" Started Broadcasting on 100.6 FM Frequency in Kherson]. (2022, November 23). *Detektor media*. <https://stv.detektor.media/read/7564/2022-11-23-u-khersoni-ukrainske-radio-pochalo-movlennia-na-chastoti-1006-fm/> [in Ukrainian].
- Ukrainian Radio. (n.d.). *Yak slukhaty* [How to listen]. <http://www.nrcu.gov.ua/maps> [in Ukrainian].
- Zhevelieva, I. S. (2021, July 8). Vykorystannia metodiv propahandy u hibrydnii viini Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy [The use of propaganda methods in the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine]. In *Hibrydna viina: sutnist, vyklyky ta zahrozy* [Hybrid warfare: Essence, challenges, and threats] [Proceedings of the Conference] (pp. 132–138). National Academy of the Security Service of Ukraine. https://academy.ssu.gov.ua/uploads/p_57_28744724.pdf [in Ukrainian].

УДК 070–027.541(477.43):355.01(470:477)

Особливості діяльності ЗМІ Хмельницького краю в час війни росії проти України

Валерія ЯРЖЕМСЬКА
студентка магістратури
Київський національний
університет культури і мистецтв
вул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна
valeriia.yarzhemska@gmail.com
ORCID 0009–0005–1910–8999
© Яржемська В., 2023

Статтю присвячено аналізу специфіки діяльності засобів масової інформації Хмельниччини в час повномасштабної війни росії проти України. Тема набирає популярності в сучасному українському журналістикознавстві, проте воєнна тематика в місцевих виданнях саме Хмельниччини досліджується вперше.

Оглянуто засоби масової інформації Хмельницького краю, виділено й узагальнено спільне та найважливіше в аналізованих матеріалах, зокрема стабільність тематичних пріоритетів. Більшість друкованих ЗМІ присвячують значну увагу війні та її подіям. Статті відзначають героїчні вчинки бійців, допомогу волонтерів, а також трагічні події на фронті. Газети ретельно аналізують міжнародні новини та реакцію світових лідерів на ситуацію.

З'ясовано, що місцеві ЗМІ не обмежуються винятково військовою тематикою. Вони активно висвітлюють і соціальні проблеми, стан інфраструктури, економічні та культурні аспекти життя регіону. Зростає важливість кримінальних новин та подій надзвичайних ситуацій.

Обґрунтовано здатність крайових ЗМІ Хмельниччини не лише передавати важливу інформацію, а й формувати свідомість та підтримку громади в умовах війни та економічної нестабільності. Наукова стаття аналізує тематичні та жанрові особливості крайових видань Хмельницької області в умовах великої війни.

Виявлено, що тематичні пріоритети стабілізувалися, але виключили деякі важливі теми, такі як корупція, освіта, наука, реформи. Зазначено, що жанровий спектр залишився практично незмінним, з великою кількістю інформаційних матеріалів та з обмеженим контентом матеріалів аналітичних. Кількість публікацій із ознаками замовності не зазнала вагомих змін. Розглянуто еволюцію проблем, що виникали в роботі крайових ЗМІ, включаючи поширення некоректної реклами та проросійських наративів.

Доведено, що після подій 2022 року ЗМІ стали визначальними джерелами інформації для місцевих спільнот, зосереджуючи зусилля на об'єктивному відображенні подій у регіоні та світі; місцеві медіа активно підтримують ЗСУ, територіальну оборону, волонтерів та переселенців. Зазначено зміни в тематичній структурі та жанровому розподілі матеріалів протягом війни, а також наголошено на важливості дотримання журналістських стандартів та балансу думок.

Ключові слова: ЗМІ Хмельницького краю, місцеві ЗМІ, моніторинг місцевої преси, російсько-українська війна, специфіка засобів масової інформації, вплив медіа, жанри журналістики, проблематика ЗМІ.

PECULIARITIES OF THE MEDIA ACTIVITY IN KHMELNYTSKYI REGION DURING THE RUSSIAN WAR AGAINST UKRAINE

Valeriia YARZHEMSKA

Master's Degree Student
Kyiv National University of Culture and Arts
36 Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine
valeriia.yarzhemska@gmail.com
ORCID 0009-0005-1910-8999

The article is devoted to the analysis of the media specifics in the Khmelnytskyi region during the full-scale war of Russia against Ukraine. The topic is gaining popularity in contemporary Ukrainian journalism studies, but this is the first time that the war theme has been studied in local publications in the Khmelnytskyi region.

The article reviews the mass media of the Khmelnytskyi region, identifies and summarises the common and most important features of the analysed materials, in particular, the stability of thematic priorities. Most print media devote considerable attention to the war and its events. Articles highlight the heroic deeds of soldiers, the help of volunteers, and tragic events at the front. Newspapers thoroughly analyse international news and the reaction of world leaders to the situation.

It was found that local media are not limited to military topics. They actively cover social issues, the state of infrastructure, economic and cultural aspects of the region's life. The importance of criminal news and emergencies is growing.

The ability of Khmelnytskyi regional media extends beyond conveying essential information; they shape public consciousness and support the community amidst the challenges of war and economic instability.

The article substantiates the ability of the regional media of the Khmelnytskyi region not only to transmit important information but also to form the consciousness and support of the community in the conditions of war and economic instability.

The article analyses the thematic and genre features of the regional media of the Khmelnytskyi region in the context of the Great War.

It was found that the thematic priorities have stabilized but excluded some important topics, such as corruption, education, science, and reforms. It is noted that the genre spectrum remained virtually unchanged, with a large number of informational materials and limited content of analytical materials. The number of publications with signs of being paid for has not changed significantly. The evolution of the problems that arose in the work of the regional media, including the spread of incorrect advertising and pro-Russian narratives, is considered.

It is proved that after the events of 2022, the media have become the main sources of information for local communities, focusing on the objective coverage of events in the region and the world; local media actively support the Armed Forces, territorial defence, volunteers, and IDPs. Changes in the thematic structure and genre distribution of materials during the war were noted, and the importance of adherence to journalistic standards and balance of opinion was emphasised.

Keywords: Khmelnytskyi region media, local media, local press monitoring, Russian-Ukrainian war, media specificity, media influence, journalism genres, media issues.

Актуальність теми

Крайові медіа, як вагома соціальна інституція й складник культури громадянського суспільства, відіграють вирішальну роль у формуванні колективного мислення на місцевому рівні. Основними завданнями є збереження історичної пам'яті та етнічної специфіки населення краю, а також сприяння створенню образу малої батьківщини, що стверджує загальнонаціональну ідею.

Такі ЗМІ виконують важливу роль в інтеграції місцевої громади в загальнонаціональну структуру, збереженні культурної та історичної специфіки регіону, у протистоянні культурній глобалізації та посиленні національних цінностей. Вони сприяють розвитку демократії й зближенню громади з владою. Це необхідний складник сучасного українського суспільства, без якого вирішення найрізноманітніших проблем було б ускладнене.

Призначення ЗМІ — виконувати низку важливих функцій. За академічним тлумачним словником української мови такими функціями є: інформаційна, комунікативна, управлінська, виховна, соціальної адаптації, критична, соціальної ідентифікації, рекреативна тощо ("ЗМІ", б.д.).

Реально зазначений вище перелік функцій є звуженим: крайові ЗМІ інформують місцеву спільноту щодо поточних подій та новин, транслюють політичні повідомлення, заяви, виступи, оприлюднюють сенсаційні й подекуди фейкові дані тощо. На перший план також виходить розважальна інформація. Навіть політичні події подаються в мас-медіа в спрощеному вигляді з компонентами скандалу й мелодрами. Критична функція крайових ЗМІ наразі майже нівельована з огляду на те, що критика політиків, можновладців, їхніх дій і рішень перебуває в умовних межах, що сформовані інформаційною політикою редакції, яка залежить від засновника чи власника.

Проте крайові ЗМІ все ж таки залишаються вагомими чинниками у формуванні медійного й культурного простору в масштабах визначених територіальних утворень. У цілому сучасна пресова журналістика переживає складні часи. Водночас, попри низку спільних тенденцій, у кожному регіоні існують певні особливості.

ЗМІ Хмельниччини виходять у відносному тилу, однак війна в різних проявах присутня в їхньому контенті: повітряні тривоги, блекаути, мобілізація, волонтери, переселенці, практично щоденні втрати на фронті. Локальна журналістика здійснює відстеження, чим живе Україна й світ; послідовно здійснює літопис життя в умовах війни. Будні місцевої громади відстежуються в контексті фінансової кризи та непростого зимово-весняного сезону. У газетах й особливо на сайтах домінують оперативні інформаційні жанри. В окремих джерелах трапляються актуальна аналітика й важливі інтерв'ю з волонтерами

або військовими. Локальні видання відчують фінансову кризу, яка позначається на обсягах видань та тиражах.

Основною темою як друкованих видань, так і онлайн-ЗМІ Хмельниччини, є війна; і немає номера, де б не висвітлювався контент, пов'язаний із масштабним вторгненням росії в Україну. Зазначені теми мають різні кути подання інформації, які так чи інакше пов'язані з війною: небезпечна робота саперів на передовій, потреба в озброєнні й військовій техніці на фронті, допомога волонтерів, зокрема й міжнародних (Норвегія, Німеччина), історії, підтримка мешканців звільнених територій, благодійні аукціони. На жаль, у кожному номері часописів присутня інформація про загиблих на фронті бійців, їх поховання, спогади рідних і земляків.

З огляду на вказане актуальність теми цього дослідження є незаперечною.

Стан розробки проблеми

На сьогодні в українській журналістикознавчій науці помітне зростання інтересу дослідників до аналізу практики діяльності ЗМІ за умов новітньої повномасштабної російсько-української війни. Тут існує дві тенденції:

- осмислення місця та ролі засобів масової інформації та журналістів за воєнного часу на загальнонаціональному рівні;
- ця ж проблема, але на рівні місцевих ЗМІ.

Щодо загальнонаціонального рівня — публікацій більше. Скажімо, об'єктом дослідження професора зі Львова М. Житарюка (2023) стала оцінка й переосмислення роботи журналістів у час війни. Він справедливо зауважує, що «... робота журналіста... на війні загалом, у війні України проти московії за свою незалежність зокрема, (для українських журналістів) має певні особливості й поки що комплексно науково не осмислена (с. 57).

Низка публікацій за темою «Журналістика й війна» є в активі відомого вченого й журналіста М. Тимошика (2022a, 2022b, 2023). До теми нашого дослідження мають стосунок дві з них. Оприлюднена в популярному для медійників виданні «Детектор Медіа» стаття цього автора «Безграмотність і суржикізація журналістики як тривожна тенденція» присвячена аналізу однієї з ганебних тенденцій української журналістики в час війни — мовній безграмотності та суржикізації текстів. Вона заповонила й центральні, й місцеві ЗМІ. Особливо прикро, наголошує автор, коли грубі помилки притаманні заголовкам публікацій, що мають офіційний характер, адже на такі можуть посилатися іноземні кореспонденти. Що ж вони отримують, переклавши справжні ребуси своїх українських колег? Відповідаючи на це запитання, автор справедливо наголошує:

Ідеться про поганьблену сучасними медійниками одну з визначальних ознак високого професіоналізму журналістики, вагомий складник її стандартів. Цей складник, на жаль, нині зримо перетворюється на пінопластову каламуть. Це приголомшує, вводить в оману, дезорієнтує, демотивує, розчаровує і вже навіть дратує. Бо на таке не звертати уваги і з таким миритися можуть лише невігласи або безвідповідальні випадкові в нашому архіважливому, надто тепер, під час війни, цеху. (Тимошик, 2022а)

Іншу свою статтю на «воєнну тему» М. Тимошик присвячує аналізу громадського руху студентів-журналістів із КНУКіМу «Лицарі правдивого слова», зокрема участі студентів цього вишу у всенародній ініціативі зі створення мартирологу полеглих героїв новітньої російсько-української війни. Рух цей вийшов за межі країни, на нього звернули увагу італійські журналісти, які зініціювали збирання коштів на разові стипендії за кращі публікації про героїв війни. Одна з таких добірок вміщена в журналі «Український Інформаційний Простір». Представляючи цей проєкт, автор так наголошує на його важливості в практиці новочасної журналістики:

... Колись такі тексти стануть предметом аналізу майбутніх дослідників-журналістикознавців. А для нинішніх читачів це неспростовний документ нашої кривавої й водночас обнадійливої доби. Це частка цілковито нового... інформаційного фронту, який упевнено тримають і відомі журналісти, й ті, хто робить у нашій професії перші, але впевнені й результативні кроки. (Тимошик, 2023, с. 314)

Цікавим і цінним, на наш погляд, є починання молодого дослідниці з КНУКіМу М. Отришко (2023) проаналізувати муралі того чи іншого міста як форму інформаційного спротиву російській агресії. Глибоко аргументована стаття збагачена зображеннями розміщених на фасадах будинків низки муралів, що нині стають «... символом незламності українського народу, свободи, територіальної цілісності, перемоги, заклик до боротьби проти агресора» (с. 275).

Тепер про сегмент крайових ЗМІ у висвітленні цієї теми. У цьому контексті варто виділити передусім вдалу спробу Т. Рогової та К. Касімової (2023) проаналізувати практику діяльності ЗМІ прифронтового міста Запоріжжя. Цінність цієї роботи в тому, що в ній здійснено моніторинг контенту запорізьких медіа з різних позицій: видозміни жанрів, наявності фото- чи відеоконтенту, рекламних чи замовних матеріалів, дотримання журналістських стандартів.

Що ж до воєнної тематики у крайовій періодиці Хмельниччини, то її осмислення в цій статті є першим в українському журналісти-

кознавстві. В цьому полягає, на наш погляд, актуальність і новина дослідження.

Як стверджує К. Коверга (2017), крайові ЗМІ

позначають культурну специфіку представників різних областей та сприяють консолідації мешканців однієї місцевості. Місцеві медіа більше, ніж загальнонаціональні, забезпечують умови для зворотного зв'язку, формування спільного комунікативного простору для мешканців певної місцевості, відображають культурні особливості своєї території. Якісній роботі крайових ЗМІ сприяє, зокрема, й розвиток місцевого самоврядування.

Зазначена проблема має значення, оскільки локальні медіа є важливою соціальною інституцією та складником культури суспільства. Вони відіграють визначальну роль у формуванні колективного мислення та забезпечують збереження історичної свідомості й етнічної специфіки населення регіону.

Загальна структура та орієнтовні напрями дослідження в цій галузі потребують ретельного вивчення та обґрунтування. Концепція, запропонована для дослідження місцевих медіа в умовах війни, може стати важливим інструментом для науковців, що досліджують цю проблематику.

Завдання статті:

- виявити особливості розвитку різних видів ЗМІ (традиційних, мережевих) Хмельницької області в період російської агресії проти нашої держави;
- систематизувати й узагальнити дані щодо організаційного й проблемно-тематичного аспектів засобів масової інформації Хмельницького краю за умов новітньої російсько-української війни.

Джерельна база дослідження

Комплекти підшивок часописів Хмельницької області. Важливим джерелом в процесі написання роботи стали дослідження з історії української крайової преси Хмельниччини, що виходили друком у різний час; дисертаційні дослідження, монографії, статті та інші документи щодо преси Хмельниччини; друковані та мережеві засоби масової інформації Хмельницького краю за новітньої доби. Серед ЗМІ Хмельницької області було розглянуто газети «Подільські вісті» та «Проскурів» (Хмельницький); «Подільський» (Кам'янець-Подільський); «День за днем» (Шепетівка); інтернет-сайти: «Вечірній Кам'янець», «Всі новини Хмельницька», «Є» та «Поділля News».

Виклад основного матеріалу

Крайова преса Хмельницького регіону традиційно є незмінним складником загальноукраїнської періодики й одним із вагомих чинників створення інфосфери країни. Історично Хмельниччина є нащадком великого етнокультурного регіону Поділля, що у свій час виступав одним із найважливіших осередків українського друкованого слова.

Вже більше року, як російська федерація розпочала широкомасштабну війну проти України — зі щоденними втратами на фронті, атаками на мирні населені пункти та енергетичними відключеннями.

Місцеві медіа Хмельниччини розташовані за лінією фронту, але тема війни в різних контекстах присутня в їхньому матеріалі — повітряні тривоги, енергетичні перебої, мобілізація, допомога волонтерів та переселенців, щоденні втрати на передовій. Місцеві журналісти стежать за подіями в Україні та світі, ретельно документуючи події в умовах війни. Події громади відображаються в контексті економічних труднощів та нелегкого зимового періоду. Засоби масової інформації, зокрема газети та веб-сайти, зосереджуються на оперативних новинах. Подекуди можна знайти аналітичні статті та інтерв'ю з волонтерами та військовими. Місцеві видання відчувають економічну нестабільність, що впливає на обсяги видань і тиражі (Інститут демократії імені Пилипа Орлика [ІДПО], 2023).

Значна кількість видань із початку повномасштабного вторгнення зменшили кількість тиражів («Подільські вісті», «Подільський», перейшли з кольору на чорно-білий або були змушені залишити тільки онлайн формат («Проскурів») (ІДПО, б.д.).

Деякі редакції намагалися врятуватися через об'єднання. До прикладу, газети «Сімейна газета», «Сімейні історії» й «Сімейні поради» злились у «Сімейну газету», яка замінила щоденний випуск на три дні на тиждень та шістьнадцять шпальт на чотири. Проте згодом з допомогою волонтерів повернулася до звичних обсягів, має наклад понад 50000 примірників і навіть не припинила друкуватись у кольорі (Данькова, 2022).

Аналізуючи тематичні пріоритети місцевих ЗМІ Хмельниччини, важливо зазначити, що вони вже тривалий час залишаються стабільними. Для газет на першому місці — життя крайової громади й велика війна росії проти України. Для Інтернет-ЗМІ — війна, кримінал і життя громади краю.

Розглянемо на прикладах дослідження січня та березня 2023 р.

На початку поточного року в друкованих ЗМІ Хмельницької області було неможливо знайти номера без висвітлення подій, пов'язаних із масштабним вторгненням росії на територію України. Кожна газета мала від двох до п'яти публікацій на цю тему, а «Подільський» за

січень 2023 року навіть опублікував 12 матеріалів (ІДПО, 2023). Автори публікацій мали різні підходи до подання інформації, але всі вони були пов'язані з війною. Наприклад, статті розповідали про небезпечну роботу саперів на передовій, потребу в озброєнні на фронті, допомогу волонтерів, включаючи міжнародних волонтерів з Норвегії та Німеччини, історії героїчних вчинків, підтримку мешканців звільнених територій та проведення благодійних аукціонів. Газета «Проскурів» навіть ввела спеціальну рубрику «Волонтерство». Проте в кожному випуску також була інформація про загиблих на фронті бійців, їхнє поховання та спогади від родичів та земляків.

Наприклад, третя сторінка газети «День за днем» мала розділ «Герої не вмирають», що складається з 4 матеріалів: «Казав побратимам: «Усім страшно, але хтось мусить то робити», «Мріяв побудувати дім і про сина», «Небесне військо поповнив 38-річний Василь Войтюк» та «Не встигають висохнути сльози за загиблими у війні». Як і в попередніх моніторингах, наскрізною думкою проходить віра в Україну, Перемогу, висловлення шани ЗСУ та Героям. Кожна газета виділяє ці теми: «Подільські вісті» — гаслом-закликом «Іде війна — війна народна! Віримо, надіємось, допомагаємо!», «Подільнин» — шапкою в кольорах військового пікселя та національним прапором обіч (ІДПО, 2023).

Газети акцентували увагу на соціальних проблемах регіону, стані місцевої інфраструктури, зокрема на відключенні електроенергії та дефіциті напруги в мережах, що призводило до проблем у забезпеченні населення та економіки необхідними ресурсами. Взагалі, тематичний контент розподілявся в достатньо рівномірному співвідношенні, щоб охопити всі важливі аспекти — економіку (8 відсотків), соціальну сферу (7 відсотків), місцеве громадське життя (4 відсотки), культуру (8 відсотків), охорону здоров'я (7 відсотків), спорт (5 відсотків). Значна кількість цих тем одним чи іншим способом пов'язана з війною: підтримка родин загиблих бійців, збір коштів для Збройних Сил України під час культурно-спортивних подій, благодійні заходи для підтримки фронту, допомога населенню звільнених від окупації міст, спортивні ініціативи на користь ЗСУ.

У матеріалах також звертали увагу на міжнародні новини (2 відсотки), особливо на обговорення поставки Україні військової техніки, зокрема танків Leopard, та заяви світових лідерів щодо ситуації на фронті. На жаль, знизилася увага до теми переселенців — 1 відсоток, а вони є частиною місцевих громад, тож варто звернути увагу на те, як вони інтегрувалися, які мають проблеми. Тематичну публікацію підготувала газета «Проскурів» («Вибір — Україна») та частково (бо більше стосується збереження культурної спадщини) тема висвітлена в матеріалі «Стежки на полотні» в цьому ж виданні (йдеться про пере-

селенку з Дніпра, яка показала в Хмельницькому колекцію автентичних вишивок). Про це у такому ж ракурсі, навіть під таким же заголовком, написали «Подільські вісті» (ІДПО, 2023).

У порівнянні з попередніми періодами спостерігається збільшення відсотка кримінальних новин (з 5 відсотків до 12 відсотків) та новин про надзвичайні ситуації (4 відсотки), що в сумі становить 16 відсотків контенту. Проте ці матеріали не обмежуються лише побутовими злочинами. До цієї рубрики належать і матеріали про роботу правоохоронних органів, зокрема такі важливі теми, як викриття та затримання колаборантів за співпрацю з ворогом та інше.

Щодо жанрової різноманітності інформаційні матеріали, насамперед замітки, становили основу контенту — 50 відсотків. Зростає кількість офіційних повідомлень від органів влади — 16 відсотків. Інтерв'ю з військовими та волонтерами становлять 4 відсотки. Аналітичних матеріалів, як завжди, не було багато: огляди, кореспонденції — 2 відсотки від загальної кількості контенту. Авторські колонки та звернення читачів становлять 1 відсоток. Традиційно колонку чергового редактора готують «Подільські вісті», одна них була присвячена нашумілій темі зловживань у МОУ — емоційно-оцінне забарвлення притаманне жанру. Життєві історії та історичні екскурси становлять 9 відсотків. Газета «День за днем» заслуговує на увагу завдяки своїм художнім новелам на житейські теми, які заповнюють певну частину відділу художньої літератури. Приблизно п'яту частину контенту (19 відсотків) формують практичні поради, рецепти, реклама, приватні оголошення, привітання, розважальні матеріали та інше (ІДПО, 2023).

Кількість власного контенту поступово зростає (74 відсотки), використання запозиченого матеріалу становить 19 відсотків (прес-релізи, звіти, передруки), решта матеріалів становить сім відсотків (поради, рецепти, гороскопи та інше). «Подільські вісті» зосереджуються на власних матеріалах, опрацьовуючи офіційні джерела, тоді як «День за днем» більше сприяє публікації прес-релізів.

Незважаючи на трагічні події війни, газети зберігають нейтральний тон у подачі матеріалів — 47 відсотків. Матеріали з позитивним відтінком становлять 33 відсотки, а з негативним відтінком — 20 відсотків. Газети намагаються знайти позитивні сторони в житті для того, щоб не перенасичувати читачів війною: художні виставки, концерти, місцеві спортивні перемоги, традиції вишивання, вшанування літніх мешканців, поетичні сторінки тощо. Навіть у воєнний час газетам вдається знайти теплі моменти — наприклад, у статті «Кіт, який полонив серця саперів» («Подільський»).

Щодо матеріалів з ознаками замовності, то в друкованих виданнях їх загалом 3,8 відсотка. У «Подільських вістях» ця цифра становить 11,5 відсотка (як і в попередньому аналізі). У «Дні за днем» та

«Проскурів» виявлено залежність від офіційних джерел — 13,8 відсотків, зазвичай це включає звіти та прес-релізи від місцевих владних структур. Немаркована реклама присутня у 2,3 відсотка випадків (ІДПО, 2023).

На підставі оцінок експертів можна зробити висновок, що середній рівень виконання журналістських стандартів становить 9,2 (за 12-бальною шкалою). Газета «Проскурів» показує найкращий рівень — десять балів, за нею йде «Подільнин» з оцінкою 9,88, «День за днем» — 8,75 та «Подільські вісті» — 8,19. Що стосується дотримання балансу інформації, то середній рейтинг становить 0,67 з двох балів. Це вказує на те, що лише третина матеріалів має різнобічне висвітлення подій та різні точки зору. За показником повноти інформації середній бал — 1,53, що свідчить про те, що не всі аспекти ситуації подаються повністю та всебічно. Факти та думки зазвичай розділені (1,55), а виклад матеріалу є зрозумілим (1,98). Видання посилаються на джерела інформації (1,47), хоча часто це обмежується одним або загальними посиланнями, без конкретизації («за відомістю відомства/прес-служби»). Недостатньо використовуються живі джерела інформації, як, наприклад, показання свідків. («Подільнин»).

За результатами аналізу в березні 2023 року виявлено, що зацікавленість темою війни залежить від регіонального контексту: для газет Хмельниччини цей інтерес коливається в межах 10 — 15 відсотків. Однак у віртуальному середовищі ситуація трохи відрізняється, оскільки відбувається насамперед агрегація й хронікування подій — 15 відсотків для «Всі новини Хмельницького» та 25 відсотків для Інтернет-видання «Є».

Стосовно жанрової структури друкованих ЗМІ Хмельниччини, то вона залишається незмінною: 39,4 відсотка посідають інформаційні жанри, а 14,2 відсотка — оголошення та реклама. Журналістські розслідування, листи до редакції та рецензії є рідкісними жанрами. Ця картина не зазнає істотних змін уже протягом кількох років.

Тематичні пріоритети видань такі: 22 відсотки — зовнішня політика, міжнародні новини, 12 відсотків — кримінал, правоохоронні органи, життя місцевої громади, 10 відсотків — війна, реінтеграція ТОТ, 8 відсотків — ВПО, постраждали внаслідок війни, 7 відсотків — економіка, фінанси, промисловість, 3 відсотки — історія, по 1 відсотку — місцеве самоврядування, реформи на місцях, освіта, наука, надзвичайні ситуації, політика, вибори, релігія, корупція. Водночас матеріалів з ознаками пропаганди й маніпуляцій (проросійських меседжів) та фейків у газетах Хмельницької області не було зафіксовано (Стеблина, 2023).

У Хмельницькій області спостерігається значне збільшення уваги до теми великої війни. У порівнянні з 2022 роком, коли експерти відзначили лише окремі публікації в декількох виданнях, цього разу

практично всі видання приділили увагу цій темі. Серед тем, що акцентувалися, варто відзначити публікації про прощання з земляками, загиблими на Донбасі, а також вшанування героїв війни. Також увагу приділяли нагородженню добровольців, підготовці новобранців підрозділу «Лють», а також допомозі армії від волонтерів населених пунктів. Представники видань спілкувалися з військовими, які отримали поранення на Сході України й перебувають на стадії реабілітації.

Зауважимо, що в Хмельницькій області також значну увагу приділили кримінальним темам — вони становили 12 відсотків і були більш популярними в регіоні, ніж тема війни).

Натомість найменше уваги в хмельницьких виданнях було приділено викриттю корупції, темам релігії, освіти й науки, а також подіям надзвичайного характеру.

Спостерігається, що в усіх виданнях Хмельниччини переважали інформаційні жанри, які становили 39,4 відсотка від загального обсягу контенту. Проте в деяких виданнях ця кількість наближалася до половини від загального обсягу.

Власний контент видань Хмельницької області становить близько 77 відсотків, запозичений контент — 10 відсотків, а неідентифікований — 13 відсотків. Щодо тональності матеріалів, то нейтральна тональність переважає з відсотком 80, позитивна — 14 відсотків, а негативна — 6 відсотків.

Підсумовуючи моніторинг тематики крайових ЗМІ Хмельницької області, видно, що велика війна мала вирішальний вплив на тематику видань. На початку переважна більшість контенту була пов'язана з подіями на фронті; також видання активно публікували зарубіжні новини, щоб відстежувати реакцію світової спільноти. Проте після понад 1,5 року від початку війни тематичні пріоритети виявилися приблизно такими ж, як до вторгнення. Незважаючи на те, що увага до війни залишилася високою, інші аспекти також знову стали актуальними.

Газетам Хмельниччини властива звичка друкувати різноманітну суміш матеріалів (позначено як категорія «інше»), яка в середньому становить близько 30 відсотків, а в окремих випадках може досягати навіть 50 відсотків. Для сайтів — це увага до теми криміналу, яка має потенціал у подальшому обігнати тему війни.

Висновки

Тематичні пріоритети в крайових ЗМІ Хмельницької області, хоча й піддавалися впливу великої війни, стабілізувалися та зберегли певну консистентність, включаючи теми, про які майже не пишуть (корупція, освіта, наука, реформи).

Жанровий спектр майже не змінився (більше ніж 30 відсотків — інформативні жанри, кожен десятий текст — оголошення або реклама), співвідношення між власним, запозиченим і невідомим вмістом, а також виразність тональності залишаються практично такими ж.

Матеріали з ознаками замовності майже не зазнали змін під час вторгнення та після нього.

Донедавна базовими проблемами, притаманними крайовим ЗМІ України, були наявність «джинси»; причетність до протистояння компроматів між крайовими політиками й чиновниками; поширення неналежно маркованої реклами, зокрема сумнівного змісту. Водночас частина видань свідомо чи через нерозуміння професійних стандартів вдавалася й до поширення проросійських наративів. Після 24 лютого 2022 р. ЗМІ Хмельниччини стали головними джерелами інформації для місцевих спільнот, спрямовуючи зусилля на представлення повної картини подій у регіоні, країні та світі. Багато місцевих медіа відмовилися від некоректних практик («джинси»), надавши перевагу офіційним джерелам і підтримці ЗСУ, територіальної оборони, волонтерів і переселенців. Розміщення матеріалів про роботу місцевих підприємців, супермаркетів та фінансових установ тепер базується на суспільному інтересі, а не на комерційних міркуваннях. Крайові ЗМІ висвітлюють, як підприємці допомагають країні, розкривають режим роботи магазинів тощо. Оскільки в місцевих виданнях трапляються фейки, журналісти надають рекомендації, як виявити маніпулятивну інформацію. Проросійська пропаганда майже відсутня. Війна не зупинила роботу онлайн-сайтів, хоча деякі газети мають проблеми з випуском.

Активно висвітлюється волонтерський рух, що охопив усі регіони нашої країни. Окремі журналісти й редакції також долучилися до допомоги ЗСУ, територіальній обороні, біженцям.

Протягом російсько-української війни особливо актуальною стала проблема невідповідності крайових ЗМІ принципам об'єктивності, точності та відокремлення фактів від вимислів. Професійні журналісти ставлять акцент на доступність інформації та відсутність мови ворожнечі. Головна тематика видань: «інше» — 31,2 відсотка та життя місцевої громади — 14,4 відсотка. В онлайн-виданнях переважають кримінальні матеріали (16,2 відсотка) та життя місцевої громади (14,4 відсотка). Під час погіршення ситуації на кордоні між Україною та росією деякі місцеві видання, зокрема з Донеччини та Луганщини, майже не звертали увагу на ці події. Але на деяких онлайн-ресурсах, особливо в інтернет-ЗМІ, активно обговорювали російську агресію та міжнародні події. Щодо жанрів, то в газетах переважають інформаційні повідомлення, проте бракує журналістських розслідувань; часто місцеві видання взагалі не пропонують аналітичних матеріалів.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Данькова, Н. (2022, 28 травня). *Як виживають газети і журнали під час війни. Сім історій із різних кінців України*. Детектор медіа. <https://detector.media/rinok/article/199558/2022-05-28-yak-vyzhyvayut-gazety-i-zhurnaly-pid-chas-viyny-sim-istoriy-iz-riznykh-kintsiv-ukrainy/>
- Житарюк, М. (2023). Оцінка й переосмислення роботи журналістів в умовах війни за незалежність України. *Український інформаційний простір*, 1(11), 55–71. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279558](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279558)
- ЗМІ. (б.д.). В *Словник української мови*. Взято 21 червня 2023 з <http://sum.in.ua/person/register>
- Інститут демократії імені Пилипа Орлика. (2023, 10 лютого). *Моніторинговий звіт за січень 2023 року — Хмельницька область*. <https://idpo.org.ua/reports/5040-monitoringovij-zvit-za-sichen-2023-roku-xmelnicka-oblast.html>
- Інститут демократії імені Пилипа Орлика. (б.д.). *Моніторинговий звіт — Хмельницька область вересень 2022*. Взято 21 червня 2023 року з https://www.journalistic.space/wp-content/uploads/2023/02/zvit_khmel_obl_veresen_22.pdf
- Коверга, К. В. (2017). Особливості висвітлення проблем переселенців в регіональних ЗМІ. В *Регіональні ЗМІ України: історія, сучасний стан та перспективи розвитку* [Матеріали конференції] (с. 234–249). Луганський національний університет імені Тараса Шевченка.
- Отрішко, М. (2023). Муралі міста як форма інформаційного спротиву російській агресії. *Український інформаційний простір*, 1(11), 264–276. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279708](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279708)
- Рогова, Т., & Касімова, К. (2023). ЗМІ прифронтового міста у висвітленні повномасштабного вторгнення рф. *Український інформаційний простір*, 1(11), 133–148. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279620](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279620)
- Стеблина, Н. (2023, 27 квітня). *Велика війна, кримінал чи оголошення. Якими були тематичні пріоритети українських регіональних видань у березні*. Детектор медіа. <https://detector.media/regionalna-presonline/article/210599/2023-04-27-velyka-viyna-kryminal-chy-ogoloshennya-yakymy-buly-tematychni-priorytety-ukrainskykh-regionalnykh-vydan-u-berezni>
- Тимошик, М. (2022а, 6 травня). *Безграмотність і суржикізація журналістики як тривожна тенденція*. Детектор медіа. <https://detector.media/blogs/article/198928/2022-05-06-bezghramotnist-i-surzhikizatsiya-zhurnalistyky-yak-tryvozhna-tendentsiya/>
- Тимошик, М. (2022b, 1 квітня). *Рашистський журнал в українській обгортці: у Києві готуються відновити «Науку і техніку»*. Детектор медіа. <https://detector.media/blogs/article/198051/2022-04-01-rashystskyy-zhurnal-v-ukrainskiy-obgorttsi-ukyevi-gotyuyutsya-vidnovyty-nauku-y-tekhnyku/>
- Тимошик, М. (2023). «Лицарі Правдивого Слова» в КНУКіМі: як новий громадський рух студентів-журналістів став відомим за кордоном і спричинив збірку на європремії за кращі публікації. *Український інформаційний простір*, 1(11), 314–336. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279727](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279727)
- Хмельницька обласна рада. (2022). *Хмельницька область. Паспорт області*. <https://km-oblrada.gov.ua/khmelnitsky-region>

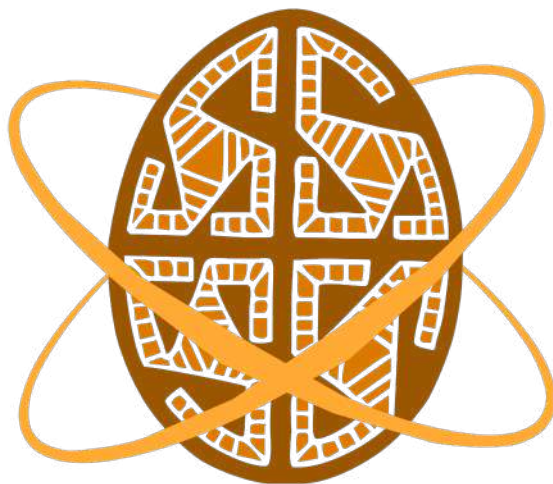
REFERENCES

- Dankova, N. (2022, May 28). *Yak vyzhyvaiut hazety i zhurnaly pid chas viiny. Sim istorii iz riznykh kintsiv Ukrainy* [How newspapers and magazines survive during the war. Seven stories from different parts of Ukraine]. Detektor media. <https://detector.media/rinok/article/199558/2022-05-28-yak-vyzhyvayut-gazety-i-zhurnaly-pid-chas-viyny-sim-istoriy-iz-riznykh-kintsiv-ukrainy/> [in Ukrainian].

- Khmelnyska oblasna rada. (2022). *Khmelnyska oblast. Pasport oblasti* [Khmelnyskyi region. Passport of the region]. <https://km-oblrada.gov.ua/khmelnysky-region> [in Ukrainian].
- Koverha, K. V. (2017). Osoblyvosti vysvitlennia problem pereselentsiv v rehionalnykh ZMI [Peculiarities of covering the problems of immigrants in the regional mass media]. In *Rehionalni ZMI Ukrainy: Istoriia, suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku* [Regional mass media of Ukraine: History, current state and development prospects] [Proceedings of the Conference] (pp. 234–249). Luhansk Taras Shevchenko National University [in Ukrainian].
- Otrishko, M. (2023). Muraly mista yak forma informatsiinoho sprotyvu rosiiskii ahresii [City murals as a form of information resistance to Russian aggression]. *Ukrainian Information Space*, 1(11), 264–276. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279708](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279708) [in Ukrainian].
- Pylp Orlyk Institute for Democracy. (2023, February 10). *Monitorynhovyi zvit za sichen 2023 roku – Khmelnytska oblast* [Monitoring report for January 2023 – Khmelnytskyi region]. <https://idpo.org.ua/reports/5040-monitoringoviy-zvit-za-sichen-2023-roku-xmelnytska-oblast.html> [in Ukrainian].
- Pylp Orlyk Institute for Democracy. (n.d.). *Monitorynhovyi zvit – Khmelnytska oblast veresen 2022* [Monitoring report – Khmelnytskyi region September 2022]. Retrieved June 21, 2023, from https://www.journalistic.space/wp-content/uploads/2023/02/zvit_khmel_obl_veresen_22.pdf [in Ukrainian].
- Rohova, T., & Kasimova, K. (2023). ZMI pryfrontovoho mista u vysvitlenni povnomasshtabnoho vtorhnennia rf [Media in a frontline city in covering the full-scale invasion of russia]. *Ukrainian Information Space*, 1(11), 133–148. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279620](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279620) [in Ukrainian].
- Steblyna, N. (2023, April 27). *Velyka viina, kryminal chy oholoshennia. Yakymy buly tematychni priorytety ukrainskykh rehionalnykh vydan u berezni* [Great war, crime or announcement. What were the thematic priorities of Ukrainian regional publications in March]. Detektor media. <https://detector.media/regionalna-presonlain/article/210599/2023-04-27-velyka-viyna-kryminal-chy-ogoloshennya-yakymy-buly-tematychni-priorytety-ukrainskykh-regionalnykh-vydan-u-berezni> [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2022a, May 6). *Bezghramotnist i surzhkizatsiia zhurnalistyky yak tryvozhna tendentsiia* [Illiteracy and surrealization of journalism as an alarming trend]. Detektor media. <https://detector.media/blogs/article/198928/2022-05-06-bezghramotnist-i-surzhkizatsiia-zhurnalistyky-yak-tryvozhna-tendentsiia/> [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2022b, April 1). *Rashytskyi zhurnal v ukrainskii obhorttsi: U Kyievi hotuiutsia vidnovyty "Nauku y tekhniku"* [A ruscist magazine in a Ukrainian cover: Kyiv is preparing to restore "Science and Technology"]. Detektor media. <https://detector.media/blogs/article/198051/2022-04-01-rashytskyi-zhurnal-v-ukrainskii-obgorttsi-u-kyievi-gotyuyutsya-vidnovyty-nauku-y-tekhnyku/> [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2023). *"Lytsari Pravdyvoho Slova" v KNUKiMi: Yak novyi hromadskiy rukh studentiv-zhurnalistiv stav vidomym za kordonom i sprychynyv zbirku na yevropremii za krashchi publikatsii* ["Knights of the Truthful Word" at KNUKiM: How a new social movement of journalism students became known abroad and led to a collection of european awards for the best publications]. *Ukrainian Information Space*, 1(11), 314–336. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279727](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279727) [in Ukrainian].
- Zhytariuk, M. (2023). Otsinka y pereosmyslennia roboty zhurnalistiv v umovakh viiny za nezalezhnist Ukrainy [Assessment and rethinking the journalists work in terms of war for Ukrainian independence]. *Ukrainian Information Space*, 1(11), 55–71. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279558](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279558) [in Ukrainian].
- ZMI. (n.d.). In *Slovnyk ukrainskoi movy* [Dictionary of the Ukrainian language]. Retrieved June 21, 2023, from <http://sum.in.ua/person/register> [in Ukrainian].

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ

HISTORY OF JOURNALISM

УДК 821.161.2–4:910.4(450):050(477.8)“19”

Подорожні нариси про Італію в західноукраїнських часописах першої третини ХХ століття: українські альянзи

Василь ГАБОР

канд. філол. н.

Львівська національна
наукова бібліотека України
імені В. Стефаникавул. Стефаника, 2,
79000, Львів, Україна

vsgabor@gmail.com

ORCID 0000–0002–5482–4529

© Габор В., 2023

Проаналізовано понад двадцять подорожніх нарисів про Італію, у яких наявні українські альянзи. Досліджено, що серед яскравих опосередкованих та прямих українських альянзів і порівнянь можна виділити такі умовні групи: 1) короткі екскурси в українську історію та окремі історичні вкраплення; 2) використання українських реалій у порівняннях, згадки про українських письменників і цитування їхніх творів, співзвучних настроям авторів; 3) рефлексії щодо впливів італійської культури й мистецтва на українську; 4) сприйняття італійцями України та «українізація» західноукраїнськими авторами імен італійських митців.

З'ясовано, що провідні західноукраїнські часописи першої третини ХХ ст., такі як «Літературно-Науковий Вістник», «Діло», «Новий Час», «Час» та «Назустріч», систематично публікували подорожні нариси, у яких наявні українські альянзи. Однак редакційна політика видань щодо публікації подорожніх нарисів була різною. У більшості з цих часописів друкувалися подорожні нариси різних за фахом авторів, що сприяло багатовекторності поглядів та емоційного сприйняття історичного, мистецького й духовного світу Італії, однак в «Літературно-Науковому Вістнику» та «Новому Часі» містилися подорожні есеї виключно їхніх редакторів, що суттєво звужувало широту поглядів та різноманітність емоційного тла.

У подорожніх нарисах відомих учених, митців та журналістів — Михайла Грушевського, Гавриїла Костельника, Осипа Назарука, Михайла Посацького, Святослава Гординського, Григорія Смольського, Михайла Островерхи, Миколи Троцького та ін. — виразно простежуються українські альянзи, які сприяли спорідненню нашого народу та його історії з іншими народами, їхньою культурою й дозволяли українцям відчувати себе частиною європейської цивілізації.

Ключові слова: західноукраїнська преса, подорожній нарис, мандри Італією, редакційна політика, українські альянзи.

TRAVEL ESSAYS ABOUT ITALY IN THE WESTERN UKRAINIAN MAGAZINES OF THE FIRST THIRD OF THE TWENTIETH CENTURY: UKRAINIAN ALLUSIONS

Vasyl GABOR

PhD in Philology, Senior Researcher
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
Stefanyk St., 2, 79000, Lviv, Ukraine
vsgabor@gmail.com
ORCID 0000-0002-5482-4529

More than twenty travel essays about Italy, containing Ukrainian allusions, were analysed. It has been found that among the striking indirect and direct Ukrainian allusions and comparisons, the following conventional groups can be distinguished: 1) brief excursions into Ukrainian history and some historical inclusions; 2) the use of Ukrainian realities in comparisons, references to Ukrainian writers and quotes from their works that are in tune with the mood of the authors; 3) reflections on the influence of Italian culture and art on Ukrainian culture; 4) the perception of Ukraine by Italians and the “Ukrainisation” of the names of Italian artists by Western Ukrainian authors.

It is revealed that leading Western Ukrainian periodicals of the first third of the twentieth century, such as “Literaturno-Naukovyi Vistnyk” (“Literary Scientific Herald”), “Dilo” (“Act”), “Novyi Chas” (“New Time”), “Chas” (“Time”), and “Nazustrich” (“Towards”), systematically published travel essays with Ukrainian allusions. However, the editorial policy of publications regarding the publication of travel essays varied. However, the editorial policy of publications regarding travel essays publication was different. Most of these magazines published travel essays by authors of various specialties, which contributed to multi-vector views and emotional perceptions of the historical, artistic, and spiritual world of Italy, but “Literaturno-Naukovyi Vistnyk” and “Novyi Chas” contained travel essays exclusively by their editors, which significantly narrowed the breadth of views and the diversity of the emotional background.

In the travel essays of famous scientists, artists, and journalists such as Mykhailo Hrushevskyy, Gavriil Kostelnyk, Osyp Nazaruk, Mykhailo Posatskyi, Sviatoslav Hordynskyy, Hryhorii Smolskyi, Mykhailo Ostroverkh, Mykola Trotskyi, and others, Ukrainian allusions are clearly visible, which contributed to the kinship of our people and their history with other nations, their cultures, and allowed Ukrainians to feel themselves a part of European civilisation.

Keywords: *Western Ukrainian press, travel essay, travels in Italy, editorial policy, Ukrainian allusions.*

Постановка проблеми

У західноукраїнській пресі першої третини ХХ ст. надзвичайно поширеним був жанр подорожніх нарисів. Публікації про мандрівки українців країнами Європи, Америки та екзотичними світами сприяли пізнанню світової історії та культури, а тому, відповідно, й розширювали світогляд читацької аудиторії, тож сьогодні є цінним джерелом для осмислення тогочасних суспільних та культурно-мистецьких настроїв.

Чимало подорожніх нарисів українських авторів є своєрідною пам'яткою про втрачені світи, а наявні в їхніх творах українські алюзії своєрідно споріднюють наш народ та його історію з іншими народами та їхньою культурою й дозволяють українцям відчути себе частиною європейської цивілізації. Однак особливо багато точок дотику спостерігаємо в подорожніх нарисах про Італію, зацікавлення історією та мистецтвом якої ніколи не згасало в українців, саме тому ми й обрали їх для дослідження.

Мета дослідження. З'ясувати наявність у подорожніх нарисах про Італію першої третини ХХ ст. українських алюзій та проаналізувати їхнє головне спрямування; осмислити редакційну політику видань та вдале чи надмірне використання авторами історичних і мистецьких алюзій в подорожніх нарисах та їхній вплив на видозміну структури означеного жанру; охарактеризувати сприйняття італійцями України та «українізацію» західноукраїнськими авторами імен італійських художників.

Об'єкт дослідження — подорожні нариси, опубліковані на сторінках західноукраїнських часописів першої третини ХХ ст. — «Літературно-Наукового Вістника», «Діла», «Нового Часу», «Часу» та «Назустріч».

Аналіз останніх публікацій

Окремі аспекти подорожніх нарисів та їхню жанрову видозміну в популярні сьогодні в Україні травелоги (травел-логи, travelogue) проаналізовано в наукових статтях, зокрема Т. Гаврилів (2020), Р. Голика (2020), Т. В. Ковальової (2014), Ю. Г. Полежаєва (2012, 2014), К. Стецюк (2015), М. Федунь (2017), О. Юферевої (2020). Кращому осмисленню задекларованої теми сприяють також огляди українсько-італійських взаємин до і після 1914 р., вміщені у публікаціях Я. Гординського (1930) та Я. Рудницького (1965). Однак ми вперше вирішили проаналізувати подорожні нариси про Італію першої третини ХХ ст. через призму наявності в них українських алюзій.

Методи дослідження. Використано такі методи: системний — для пошуку й виокремлення у подорожніх нарисах українських алюзій, їх класифікації за тематичним спрямуванням на історичні, мистецькі,

літературні, побутові теми; аналітичний — для осмислення специфіки їх використання; описовий — для характеристики контенту подорожніх нарисів.

Виклад основного матеріалу

У західноукраїнських часописах першої третини ХХ ст. — «Літературно-Наукового Вістника», «Вістника», «Діла», «Нового Часу», «Часу» та «Назустріч» — опубліковано понад двадцять подорожніх нарисів, у яких яскраво відображені українські алюзії. Авторами цих нарисів були відомі українські вчені, суспільно-політичні діячі, письменники, художники, журналісти — М. Грушевський, Г. Костельник, О. Назарук, М. Посацький, С. Гординський, Г. Смольський, М. Островерха, М. Троцький та ін.

Подорожні нариси, в яких наявні українсько-італійські тематичні перегуки, можна умовно поділити на такі групи: 1) короткі екскурси в українську історію та окремі історичні вкраплення; 2) використання українських реалій у порівняннях та згадки про українських письменників і цитування їхніх творів, співзвучних настроям авторів; 3) рефлексії щодо впливів італійської культури й мистецтва на українську; 4) сприйняття італійцями України та «українізація» західноукраїнськими авторами імен італійських митців.

Одним із найяскравіших українських подорожніх нарисів початку ХХ ст. можна вважати твір видатного українського історика М. Грушевського (1908a, 1908b, 1908c, 1909a, 1909b, 1909c, 1909d, 1909e) «По світу», опублікований на сторінках «Літературно-Наукового Вістника» впродовж 1908–1909 рр. Есе високо оцінили й сучасники автора. Зокрема, Я. Гординський так писав про цей твір: «Це, здається, найбагатіші описи подорожів по різних італійських місцях, що вийшли з-під пера українця. Тут маємо вражіння з Венеції із згадками про її минуле й артистичні пам'ятки; широкі описи Фльоренції та її пишноти; докладніші картини з Риму; а далі: Неаполь, Везувій, Помпеї... Усе те перетикане споминами, радісними й гіркими рефлексіями, яскравими образками — словом: вражіння дуже живі. Автор добачує всюди аналогії й зв'язки з Україною й її життям (Франц Скорина, фльорентійська унія, невідільництво) — і тому опис подорожі читається з великим зацікавленням» (Гординський, 1930, с. 62–63).

Подорожній нарис М. Грушевського «По світу», на нашу думку, став яскравим зразком для наслідування для інших пресодруків. Їхні автори намагалися пов'язувати свої розповіді про Італію з рідною історією та українськими реаліями, чи, кажучи словами Я. Гординського (1930, с. 62), «...добачувати всюди аналогії й зв'язки з Україною й її життям». Завдяки таким алюзіям читачі відчували певну спорідненість з Італією, її історією та культурою.

Однак нерідко західноукраїнські автори, а передовсім О. Назарук, відходили від головної теми, себто від опису мандрів, і містили розлогі відступи на суспільно-політичні та історичні теми. Так, у культурологічному есе О. Назарука (1934) «Венеція», яке друкувалося в 1933–1934 рр. на сторінках «Нової Зорі», а 1934 р. вийшло окремим видання, вміщено так багато полемічних, історичних, дидактичних відступів та роздумів автора на актуальні в той час теми, чимало цитат зі Святого Письма та віршів польських поетів мовою оригіналу і навіть своєрідну студію народної пісні «Ой копав я керниченьку», що сам автор назвав свої «відступи» «задовгими дигресіями». Вони не лише віддалили читача від головної теми мандрів, а й руйнували жанрову структуру подорожнього нарису.

Ще розлогіші «відступи» трапляються в іншому нарисі О. Назарука (1935b, 1935c, 1935d) «Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська», вміщеному на сторінках «Нової Зорі» у 1935–1936 р., який 1937 р. також вийшов окремим виданням. Зокрема, увесь розділ «В'їзд до Риму» автор присвятив роздумам над афоризмом «Кожного дня сходить сонце», який побачив на одному із будинків при в'їзді до Риму. У своїх розмірковуваннях про брак критичного мислення у провідній верстви України О. Назарук так сильно відійшов від жанру, що його текст радше нагадує своєрідний дидактичний трактат для молоді.

Розлогі екскурси в українську історію наявні насамперед в есе М. Грушевського (1908с) «По світу». Зокрема, в розповіді про Флоренцію він вмістив пов'язані з історією України «Спогади». У них учений висвітлив історію т. зв. Флорентійської унії, прийнятої на Флорентійському соборі 1439 р. На його думку, вона зовсім не була сприйнята українцями, але згодом послужила вихідною історичною й теоретичною основою для проведення унії православної церкви України й Білорусі в 1590-х р. І саме через Берестейську унію Флорентійська унія глибоко «врізалася» в життя українського народу, зазначав автор. Однак даремними виявилися його сподівання знайти у Флоренції якийсь відгомін цієї «многочислової для нас події», що залишила такі глибокі сліди в житті українського народу (с. 488–489).

Споглядаючи тогочасне життя в Італії, М. Грушевський спостерігав багато впливів на українську матеріальну культуру й духовне життя, зокрема, це засвідчували навіть численні італійські терміни в українській мові — від «барвників» і «любистків» до «фашій», «скринь», а водночас вчений зауважив цілковитий брак яких-небудь відгуків зворотного впливу — українських реалій на італійські. Хоча насправді українці брали певну участь в тутешньому житті безпосередньо чи опосередковано, вважав автор, і пристрасно писав про українських невольників і невольниць, які виплакували очі в тузі за рідним краєм. Кожен третій або четвертий невольник із тисячі нещасних рабів, кон-

статував М. Грушевський (1908с), був наш земляк XV ст. або початку XVI ст., що безслідно й безславно згасав тут у праці, нужді й горі, як інвентар, як робоча худоба, як погній серед тієї кипучої праці творчої мислі й енергії, що «записувала себе безсмертними буквами в вєлетенській книзі людства». Автор нарису з гіркотою запитував, коли ж Україна перестане бути постачальником сирового продукту і людської сили, а братиме участь в європейському житті творами культури, вибиваючи на них свою національну марку? (Грушевський, 1908с, с. 490–491).

У низці подорожніх нарисів трапляються короткі історичні вкраплення про Київську Русь та згадки про князів і княгиню Ольгу. Так, у подорожніх нарисах О. Назарука «Венеція» (1933, 1934) і «Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська» (1935, 1936) та Г. Костельника «Зі Львова до Риму» (1925) наявні асоціації з княжою Україною та згадки про княгиню Ольгу і послів Володимира Великого в Царгороді, Романа Великого та коронування Данила Галицького. Зокрема, хмари голубів на площі біля церкви св. Марка нагадали О. Назарукові події 1204 р., коли батько короля Данила, Роман Великий, готувався до великої війни з Польщею, а венеційський дож Дандоло взяв в облогу Кандію, і голуби принесли йому дуже важливу вістку. Відтоді у пам'ять про цю подію голубів годують у Венеції коштом держави, а відтак місту вже 730 літ. «Маємо й ми щось подібне в нашій традиції, — зазначав О. Назарук (1933а), — а саме історію нашої княгині Ольги з Деревлянами й голубами. Історію значно старшу від венецької традиції з голубами. Та хто в нас займався коли такими «дурницями»?».

Г. Костельник (1925b) у мандрівці «Зі Львова до Риму» (1925) згадав назву «Русь» і послів Володимира Великого в Царгороді. Як свого часу Олександр Великий, варвар-македонець, розніс ім'я греків по світу, так «Варвар Москвин розніс наше ім'я («Русь») і культуру по східному світі...» — писав автор. Ділячись враженнями про величну базиліку св. Петра у Римі, Г. Костельник (1925с) підкреслював: «Певне, що простолудин, як знайдеться в тій базиліці, думає, що він у небі і самого Бога бачить (як колись послы Володимира Вел. у св. Софії в Царгороді)».

Церква св. Павла у Римі навіяла О. Назарукові (1936b) низку асоціацій про коронування Данила Галицького. Так, у нарисі «Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська» автор із пієтетом писав: «Видси виїздили й ті папські послы, що везли корону для нашого короля Данила, котрою він коронувався в Дорогичині. Сей факт свідчить виразно, що наша Батьківщина була вже тоді обнята західною атмосферою, бо в тих часах в Західній Європі панував загальний погляд, що правдивий монарх тільки той, кого короновано римською короною.

Всі ті коронації мали також велике практичне значіння в виконванні влади. Бо кожний монарх, що одержував корону від папи, посвячену в церкві над гробом св. Петра, присягав, що уважатиме свою корону за Боже надання і тому буде правити справедливо».

У нарисах багатьох українських авторів-мандрівників виринали також Запорізька Січ, українські гетьмани й легендарні постаті, зокрема Байда Вишневецький. Так, чарівна Венеція викликала в О. Назарука роздуми про Запорізьку Січ. Доля венеційців, які втекли від навали орд Аттили на маленькі острівці серед моря, була спочатку подібною до долі наших утікачів на Запоріжжя й Дніпрові острови, розмірковував автор, однак венеційці створили висококультурну державу, а наші «славні запорожці» сотню літ сиділи в будах, пили горілку, писали «листи до султана» та робили інші кепські дотепи... На думку О. Назарука, дуже рухливі венеційці, напевно, не раз висилати своїх послів і на наше Запоріжжя, чи офіційно, чи зі шпигунською метою. Автор із гіркотою зазначав, що можна лише собі уявити враження висококультурних гостей з Італії, коли вони побачили, як із дірявих шоп, критих швартом, виводили наші запоріжці вимзаного дьогтем батька-«отамана» й зачинали йому на майдані сипати болото, грязюку й сміття на голову. Якби якийсь венеційський звідун описав своїй владі таку «коронацію» нашого отамана на Запоріжжі, то його вважали б чоловіком несповна розуму, зазначав О. Назарук (1933d), констатуючи, що так у нас і досі «коронують» провідників, але постійною брехнею та очорнюванням.

О. Назарук (1933c), захоплюючись будівельним хистом майстрів із Венеції, писав, що коли з цієї точки зору поглянути на історію України, то побачимо, що наша внутрішня щира пошана йде вслід тільки за тими її діячами, які будували; і серед них називав будівничими України гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Мазепу.

У Венеції згадав козаків і Григорій Смольський (1931a) у нарисі «Раз по Італії». Коли він оглядав палату дожів, то перед ним постала «... ціла історія цієї палати, володарів міста дожів, що колись гостили у себе козаків, а їх кораблі плили по Чорному Морі ген аж у Дніпро».

У нарисі «З минулого цариці моря» М. Островерхи (1936b) виринув образ козака Байди. Венеційці були відомі своїм верховодством на морі й вели завзяті бої з турками, зазначав автор, і в одному з таких боїв визволили з турецької неволі оспіваного народом нашого Дмитра Байду Вишневецького.

Іноді згадки про історичні події автори використовували для контрасту та підсилення іронії. Так, у подорожньому нарисі «Лист з Неаполю. На Везувію» автор під криптонімом М—м (1929b) порівняв величний в'їзд Богдана Хмельницького до Києва з майже карнавальним походом туристів на Везувій з галасливою юрбою провідників:

«Праворуч і ліворуч вас по двох чурів (неначе візд Хмельницького до Києва!), в переді провідник, а зі заду ще двох на конях. Словом, нічим хрестоносний похід».

Незначні вкраплення з української історії й тогочасних реалій, зокрема згадки про собор св. Юра у Львові, київські печери, львівських єпископів тощо, трапляються як у розлогіх есе М. Грушевського «По світу» та О. Назарука «Венеція» і «Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська», так і в багатьох подорожніх нарисах інших авторів. Зокрема, Г. Костельнику (1925а) церква св. Марка у Венеції видалася біля високої палати дожив трохи занизькою, тож він писав: «Колиб так стояла на горбку нашого св. Юра у Львові!.. Ото мали б ми чим похвалитися! Та й вона «возвисилася би»». А для повного ефекту додавав, що не було б жодним компліментом сказати, що в церкві св. Марка все з мармуру, бо в Італії скрізь повно мармуру, як у нас соломи.

Дуже часто автори використовували згадки про Львів в іронічних порівняннях. Зокрема, М. Грушевський (1908b) в есе «По світу» після довгого географічно-архітектурного переліку зазначав, що Флоренція має одну ріку й два береги, шість мостів, одну кафедральну церкву, звану Duomo,... одного префекта, одного корпусного коменданта й одного архієпископа, іронічно прокоментувавши: «(ми у Львові маємо трьох [архієпископів] — такого міста більше нема на світі!)» (с. 316).

У цьому ж есе М. Грушевський (1909b) порівнював своє враження від римських катакомб із спогадами про київські печери, зазначаючи: «Враженне подібне, як в київських печерах, тільки римські галереї вищі, багатші повітром, місцями мають отвори для світла» (с. 308).

Більшість авторів жили у Львові, тому вони часто згадували рідне місто в своїх подорожніх нарисах. Так, О. Назарук (1935е) у нарисі «Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська» порівнював розташування Рима й Львова, відзначаючи, що «... сам Рим положений в значній частині на мочаристім ґрунті, зовсім подібно як наш Львів». Він порівнював також рідне небо з італійським: «Я дивився на небо, зовсім так само захмарене, як у моїй Галичині, хоч Італія має славу ясно-го, синього неба...» (Назарук, 1935а).

М. Островерха (1936а) в есе «Вуличками та переулками Риму» та «У просторах сонця та моря» порівнював римські та львівські вулиці: «Самі вулички досить брудні. (Всеж — не такі, як ті у Львові в районі вул. Соняшної)», а трамваї у Римі — зі львівськими, зауважуючи: «Тут трамваї лізуть, як у нашому Львові; а то й задержуються між зупинками...» (Островерха, 1930а).

Невідомий нам автор подорожнього нарису «Лист з Венеції. Голуби й сонце... і казмати», який заховався під криптонімом М-м (1929а), радив читачам: «Венеції не оглядайте й не заходіть у крутий лябіронт вуличок: нагадається вам Скалат або чого доброго Замарстинів. Бруд,

нечистота, білля розвішене між вулицями, неприємна задуха з води й котів, котів!».

Г. Костельник (1925а) намагався навіть «одомашнити» Адріатичне море. Він зазначав: «Чому то так, моє серце по дурному мріє — нема моря біля нашого Львова, щоби глядіти на нього бодай через дірку від ключа?».

Примітною особливістю подорожніх нарисів означеного періоду було й те, що автори намагалися згадувати українських письменників та митців, життя яких було пов'язане з Італією. Зокрема, І. Куровець (1927b) у нарисі «З подорожі до Італії» писав: «Тут, на Капрі, перед світовою війною перебував довший час наш письменник Михайло Коцюбинський, що шукав поратунку для своєї тяжкої недуги серця, і разом з російським письменником Максимом Горким замешкував віллю на горі острова...». Власний кореспондент «Діла» М. Троцький (під псевдонімом М. Данько) у нарисі «Під непереможним чаром Італії» зазначав: «Капрі лишиться злучене в уяві українця з іменем велитня нашого красного письменства, Коцюбинського, — і додавав: — Олександр Мишуга, Сальомея Крушельницька та деякі інші наші мистці зазнали також непереможного чару Італії» (Троцький, 1938).

Доречними у подорожніх нарисах видаються нам і згадки про інших українських письменників та цитування їхніх творів. Так, у подорожньому нарисі «Лист з Венеції. Голуби й сонце... і казамати» вже згаданий автор М-м (1929а) навів поетичні рядки Павла Тичини, які були співзвучні його настроєві у Венеції: «А на площі св. Марка «й голуби, й сонце» — як писав колись соняшний Тичина...», а М. Островерха (1938) у «Листі з Риму» так відтворив свій настрій: «Заходить сонце: так глибоко, так гомінко воно заходить! Тут приходять на думку М. Хвильового: «І пахне горизонтом». (Цей образ він подає на перекір усім міщанським душам). Римські заходи сонця завсіди хвилюватимуть серце і [будуть] захоплювати людину».

О. Назарукові (1936с), коли минав каплицю Найсвятіших Тайн із залізною решіткою, пригадалися Шевченкові рядки: «Кругом неправда і неволя, / Народ замучений мовчить, / А на апостольським престолі...». І так продовжив свою думку в нарисі «Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська»: «Дальше слідує — неприлична лайка. Мабуть не було б її, якби так Шевченко мав був нагоду подивитися на Апостольський Престол і відчути благодать атмосфери довкруги нього».

Нерідко українські автори намагалися поділитися враженнями, які викликала у них велична архітектура Італії; і вони подумки порівнювали її з рідною архітектурою на тлі рідної історії. Так, С. Гординський (1936) у нарисі «Подорож до похилої вежі» писав про болю-

че розуміння того, що не менш давня українська культура майже не залишила слідів, якими могли би пишатися не менше, ніж італійці. Однак унаслідок численних завойовницьких воєн і тривалого національного поневолення знищені й архітектурні пам'ятки, і писемні: «Дивне почуття охоплює вас на вид тих будівель; вони з 11–12 століття, з часу, коли існувала в Україні потужна княжа держава, яка теж заковувала в камені свої пориви, з яких нині слідів майже нема: все розніс степовий вітер, наїзники з півночі й півдня, зі сходу й заходу...».

І якщо С. Гординський розуміє, який цінний пласт культури України було втрачено, та О. Назарук (1933b) неначе не зауважує історичних реалій, звинувачуючи далеких предків у тому, що вони начебто не змогли збудувати подібних шедеврів. Захоплюючись оздобленням церкви св. Марка, він резюмував: «Сумніваюся, чи багато тут чужинців зітхнуло до Бога в молитві за душі дожив, страшних володарів сего «міста серед води». Я зітхнув, — може більше з сорому, бо й ми мали довго державу серед филь Дніпрових, але вона не збудувала ні одного кусника муру, ні для нас на землі, ні для Господа Бога на небі...».

Згадуючи все, що побачив в Італії, Г. Смольський у нарисі «Раз по Італії» (1931) запитував себе, чи є у нас щось таке цінне й дороге нам, чим можна б захоплюватися, а в разі втрати — шкодувати за ним? У довгому переліку — собор св. Юра, П'ятницька церква, Богородчанський іконостас і Трьохсвятительська каплиця біля Волоської (тепер — Успенської) церкви, що «... маленька приперлася до мурів церкви і дзвіниці, та ледви її видно, як квітку прибиту бурянами. Ось маленька дорога перла! Дивлюся на її бані розписані, різьблені, де грає ясне золоте світло. У ній нема ні золота, ані срібла, нема дорогих маляхітових вівтарів, ані мармурових кольон, як у церкві св. Павла, ані проповідниці з міліоновими стовпиками, як у св. Марка у Венеції, та вона найкраща і найдорожча мені» (Смольський, 1931b).

Загальне захоплення українських авторів мистецтвом Італії можна передати словами І. Куровця (1927a) з нарису «З подорожі до Італії»: «Тут рай і школа для студій для всіх адептів мистецтва».

Опосередкованими алузіями з Україною у подорожніх нарисах є згадки про італійську мову та її творця — геніального Данте, які асоціювалися читачеві із розвитком української мови. Так, розповідаючи про Флоренцію, М. Грушевський (1908с) зазначав, що в цьому місті виріс і сформувався Данте — не лише один із найбільших геніїв людства, а й пророк італійського народу, творець її літературної мови й літератури, який ««испорченний латинській языкъ» середовіччя, мову «пастухів і свинопасів», кажучи словами наших галицьких ренегатів, зробив культурним знарядом, органом національного життя, і ся «попсована мова» здобула собі репутацію одного з найбільш гарних, милих, клясичних, виразистих языків світа» (с. 480—481). Укра-

їнську мову також називали вороги мовою «пастухів і свинопасів», і така опосередкована аналогія немов би творила почуття споріднення.

Опосередковані асоціації з українською мовою та її духовним центром — Полтавою — доповнюють роздуми М. Островерхи (1936с) з нарису «Сієна — русяве місто». Зокрема, він зазначав: «Всі сієнці, від верхів до низів, розмовляють тією чистою, що стала літературною, італійською мовою. Вона — дзвінка, ясна, прозора, складово легка, зрозуміла, — щось, як той готик Сієни. Це та чиста для вуха мова, про яку Данте у своїм безсмертнім творі каже, що в ній «*sìsuona*» — «так — звенить!» Для Італії Сієна те, що для України Полтава. Лиш галушок тут немає, — зате круторогі є».

Мандруючи Італією, автори намагалися також описати асоціації, які викликали в італійців назви «Україна» та «українці». Г. Костельник (1925е) розповідав про те, що коли українські паломники з Галичини у Венеції та Римі говорили італійцям, що вони «українці», то їх сприймали їх за вихідців з УРСР, казали, що вони «большевики з Кііва!», «з большевії». І додавав з гіркотою: «Правда така, що большевицька Україна розносить нашу назву по світі. От-що значить держава!».

Г. Костельник навів у нарисі й кумедні випадки, пов'язані з назвою «Україна». Так, Папа Римський під час авдієнції запитав трьох представників з їхнього паломництва: «Ucraino? Leopoli?». А вони відповіли: «Ucraino Leopoli!». Стільки й було розмови. Другий випадок був ще цікавішим. Як іронічно зауважував Г. Костельник (1925d), їх славний «професійний паломник» д. Барвінський подав Папі якийсь меморіал («певне в справі унії на Підляшші») і сказав: «*Memento Ucrainae!*» («Пам'ятай про Україну!»), але, побоюючись, що такий «титул» міг би бути заслабкий, додав по короткій надумі: «*Et Poloniae!*» («І про Польщу»).

Та особливо розлого описав сприйняття італійцями України й українців М. Троцький (1938) у нарисі «Під непереможним чаром Італії». Він стверджував, що ставлення пересічного італійського інтелігента до України й українців наскрізь приязне. Однак вагався констатувати, що італійці, попри їхню зацікавленість Україною та загальну поінформованість про неї, вважають нас народом «спільної з ними середземноморської культури».

М. Островерха (1927) в есе «Міляно. Нариси з профілю» підкреслював, що італієць пізнає Україну та українців, читаючи часто про сучасну Україну та її політичне життя у своїх щоденниках. А в іншому подорожньому нарисі, «У просторах сонця та моря», М. Островерха (1930b) навів приклад з виставки модерного мистецтва у Венеції, на якій було представлено й творчість художників СРСР, зокрема українських, однак італійці сприймали всю виставку як «*l' arte della Russia*». Автор писав з цього приводу, якби не участь наддніпрянських артистів, то «*l' arte della Russia*» не стояла б на виставці так висо-

ко. Однак тільки під творами І. Падалки був напис: I. Padalka, Charkiw, Ucraina. Бо лише «одинокий І. Падалка... зваживсь на такий контрреволюційний крок!».

Подорожні нариси про Італію дозволяють нам проаналізувати й редакційну політику видань і зробити певні узагальнення. Як бачимо, у більшості аналізованих часописах друкувалися подорожні нариси різних за фахом авторів, що сприяло багатовекторності поглядів та емоційного сприйняття історичного, мистецького й духовного світу Італії, а в окремих виданнях, зокрема в «Літературно-Науковому Віснику» та «Новому Часі», містилися подорожні есе виключно їхніх редакторів, що суттєво звужувало широту поглядів та різноманітність емоційного тла.

Цікавим аспектом у подорожніх нарисах видається певна традиція західноукраїнських авторів-мандрівників перекроювати на український лад імена італійських художників. Особливо активно це робив М. Островерха. Так, у подорожніх нарисах «Собор у Міляно» та «Жерці Краси. Про павійську Чертозу» він «українізував» Джовані Антоніо Амадео — на Івана Антіна Амадео (Івана Антона Амадео) (Островерха, 1929b) та Івана Антонія Амадео (Островерха, 1929a), в нарисах «У сонці» та «Зпід пальм у сніговію» Джованні Белліні — на Івана Белліні (Івана Беллінія), Паоло Веронезе — на Павла Веронезе (Островерха, 1930c, 1934b), Якопо Тінторетто — на Якова Тінторетта (Островерха, 1930c), в нарисі «Флоренція» Андреа дель Кастаньйо — на Андрія дель Кастанія (Островерха, 1934c), а в нарисі «Ассізі» П'єтро Лоренцетті — на Петра Льоренцеттія (Островерха, 1934a). Мікеланджело Буонаротті українські автори-мандрівники «перевдягали» в такі «українські строї»: Г. Смольський у нарисі «Раз по Італії» та О. Назарук у нарисі «Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська» назвали його Михайлом Ангелом (Смольський, 1931a, 1931b; Назарук, 1936a), а М. Островерха у нарисі «Жерці Краси. Про павійську Чертозу» — Михайлом Архангелом (Островерха, 1929a).

У вже згаданому нарисі «Жерці Краси. Про павійську Чертозу» М. Островерха щедро «українізував» й інших італійських художників, зокрема, Антоніо Поллайоло означив Антонієм Поллайолом, Філіпе да Молена — Пилипом да Молена, Амброджо да Фоссано — Амврозієм да Фоссано (Островерха, 1929a).

Висновки

Ретроспективний аналіз декількох десятків подорожніх нарисів про Італію, опублікованих на сторінках західноукраїнських часописів першої третини ХХ ст., таких, як «Літературно-Науковий Вісник», «Діло», «Новий Час», «Час» та «Назустріч», і в яких наявні українські алузії, дозволяє нам зробити такі висновки, а саме: 1) більшість за-

хідноукраїнських авторів вдало використовували короткі екскурси в українську історію та вносили у нариси окремі історичні вкраплення, зокрема, розповідаючи під час відвідин Флоренції про Флорентійську унію 1439 р., а у Венеції — про Запорізьку Січ та її устрій, козака Байду Вишневецького, якого викупили з неволі венеційські купці, тощо. Прикладом надмірного використання українських алюзій у подорожніх нарисах є публікації О. Назарука «Венеція» та «Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська», які не лише сильно віддалили читача від головної теми мандрів, а й руйнували жанрову структуру самого подорожнього нарису; 2) західноукраїнські автори вміло використовували у нарисах згадки про Київську Русь, київських і галицьких князів Володимира Великого, Данила Галицького, княгиню Ольгу та українських гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Мазепу та ін. 3) у багатьох подорожніх нарисах влучно й дотепно порівнювалися італійські реалії зі львівськими чи галицькими, які ще більше споріднювали українського читача з Італією; сприяли цьому також згадки про українських письменників і цитування їхніх творів, які були співзучні настроям авторів, та їхні емоційні рефлексії щодо впливів італійської культури й мистецтва на українську; 4) у подорожніх нарисах відображено також позитивне сприйняття італійцями України та «українізація» західноукраїнськими авторами імен італійських митців. Редакційна політика означених видань щодо публікації подорожніх нарисів була різною: у більшості з цих часописів друкувалися подорожні нариси різних за фахом авторів, що сприяло багатовекторності поглядів та емоційного сприйняття історичного, мистецького й духовного світу Італії, а в «Літературно-Науковому Вістнику» та «Новому Часі» містилися подорожні есеї виключно їхніх редакторів, що суттєво звужувало широту поглядів та різноманітність емоційного тла. Все це дозволяє зробити узагальнювальний висновок про те, що відомі західноукраїнські вчені, митці та журналісти, зокрема М. Грушевський, Г. Костельник, О. Назарук, М. Посацький, С. Гординський, Г. Смольський, М. Островерха, М. Троцький активно використовували в подорожніх нарисах українські алюзії, які сприяли спорідненню нашого народу та його історії з іншими народами та їхньою культурою й дозволяли українцям відчувати себе частиною європейської цивілізації.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Гаврилів, Т. (2020). Західноукраїнське подорожнє письменство першої половини ХХ століття: тенденції і семантика. В Т. Пастух (Ред.), *Стратегії мемуарної та мандрівної літератури західноукраїнських письменників другої половини ХІХ — першої половини ХХ століття* (с. 360—448). Інститут українознавства імені І. Крип'якевича.

- Голик, Р. (2020). Згадати час і простір: мемуаристика й література подорожей у галицькій культурній традиції. В Т. Пастух (Ред.), *Стратегії мемуарної та мандрівної літератур західноукраїнських письменників другої половини XIX — першої половини XX століття* (с. 472—561). Інститут українознавства імені І. Крип'якевича.
- Гординський, С. (1936). Подорож до похилої вежі. *Назустріч*, 18.
- Гординський, Я. (1930). Україна й Італія. Огляд взаємин до 1914 р. В Ф. Савченко (Ред.), *Збірник Заходознавства. Історія, економіка, література, лінгвістика* (Т. 2, с. 2—69). Державне видавництво України.
- Грушевський, М. (1908а). По світу. *Літературно-Науковий Вістник*, 44(10), 11—31.
- Грушевський, М. (1908б). По світу. *Літературно-Науковий Вістник*, 44(11), 302—319.
- Грушевський, М. (1908с). По світу. *Літературно-Науковий Вістник*, 44(12), 480—491.
- Грушевський, М. (1909а). По світу. *Літературно-Науковий Вістник*, 45(1), 16—31.
- Грушевський, М. (1909б). По світу. *Літературно-Науковий Вістник*, 45(2), 303—319.
- Грушевський, М. (1909с). По світу. *Літературно-Науковий Вістник*, 45(3), 515—532.
- Грушевський, М. (1909д). По світу. *Літературно-Науковий Вістник*, 46(4), 48—56.
- Грушевський, М. (1909е). По світу. *Літературно-Науковий Вістник*, 46(5), 234—244.
- Ковальова, Т. В. (2014). *Розвиток жанру подорожного нарису в українській журнальній періодиці 20—30-х рр. XX століття* [Автореферат дисертації кандидата наук із соціальних комунікацій, Дніпропетровський національний університет імені Олеся Гончара].
- Костельник, Г. (1925а). Зі Львова до Риму. *Діло*, 239.
- Костельник, Г. (1925б). Зі Львова до Риму. *Діло*, 243.
- Костельник, Г. (1925с). Зі Львова до Риму. *Діло*, 244.
- Костельник, Г. (1925д). Зі Львова до Риму. *Діло*, 246.
- Костельник, Г. (1925е). Зі Львова до Риму. *Діло*, 248.
- Куровець, І. (1927а). З подорожі до Італії. *Діло*, 33.
- Куровець, І. (1927б). З подорожі до Італії. *Діло*, 35.
- М—м. (1929а). Лист з Венеції. *Новий Час*, 85.
- М—м. (1929б). Лист з Неаполю. *Новий Час*, 108.
- Назарук, О. (1933а). Венеція. *Нова Зоря*, 55, 4—5.
- Назарук, О. (1933б). Венеція. *Нова Зоря*, 58, 4.
- Назарук, О. (1933с). Венеція. *Нова Зоря*, 61, 4.
- Назарук, О. (1933д). Венеція. *Нова Зоря*, 67, 4.
- Назарук, О. (1934). Венеція. *Нова Зоря*, 67, 4—5.
- Назарук, О. (1935а). Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська. *Нова Зоря*, 78, 3—5.
- Назарук, О. (1935б). Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська. *Нова Зоря*, 84, 4—5.
- Назарук, О. (1935с). Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська. *Нова Зоря*, 85, 4—5.
- Назарук, О. (1935д). Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська. *Нова Зоря*, 86, 4—5.
- Назарук, О. (1935е). Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська. *Нова Зоря*, 93, 4.
- Назарук, О. (1936а). Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська. *Нова Зоря*, 21, 4—5.
- Назарук, О. (1936б). Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська. *Нова Зоря*, 56, 4—5.
- Назарук, О. (1936с). Roma Aeterna. Вічний Рим — Столиця Апостольська. *Нова Зоря*, 57, 4—5.
- Островецька, М. (1927). Міляно. Нариси з профілю. *Діло*, 254.
- Островецька, М. (1929а). Жерці Краси. Про павійську Чертозу. *Діло*, 48.
- Островецька, М. (1929б). Собор у Міляно. *Діло*, 117.

- Островерха, М. (1930а). У просторах сонця та моря. *Діло*, 187.
- Островерха, М. (1930б). У просторах сонця та моря. *Діло*, 188.
- Островерха, М. (1930с). У сонці. *Діло*, 87.
- Островерха, М. (1934а). Ассізі. *Діло*, 8.
- Островерха, М. (1934б). Зпід пальм у сніговію. *Назустріч*, 2.
- Островерха, М. (1934с). Фльоренція. *Діло*, 276.
- Островерха, М. (1936а). Вуличками та переулками Риму. *Назустріч*, 12.
- Островерха, М. (1936б). З минулого цариці моря. *Час*, 215.
- Островерха, М. (1936с). Сіена — русяве місто. *Назустріч*, 8.
- Островерха, М. (1938). Лист з Риму. *Назустріч*, 10.
- Полежаєв, Ю. Г. (2012). До витоків тревел-журналістики в Україні: література мандрів. *Держава та регіони Серія: Соціальні комунікації*, 4, 109—113.
- Полежаєв, Ю. Г. (2014). Тревел-журналістика як об'єкт наукової рефлексії: здобутки, проблеми та перспективи. *Психолінгвістика*, 16, 322—331.
- Рудницький, Я. (1965). *З подорожей по Італії*. Новий шлях.
- Смольський, Г. (1931а). Раз по Італії. *Діло*, 149.
- Смольський, Г. (1931б). Раз по Італії. *Діло*, 150.
- Стецюк, К. (2015). Жанр подорожнього нарису на сторінках галицької щоденної преси (кінець XIX — початок XX ст.). *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 5(23), 394—415.
- Троцький, М. [Данько, М.]. (1938). Під непереможним чаром Італії. *Діло*, 233.
- Федунь, М. (Упоряд.). (2017). *Українські подорожі: західноукраїнська мемуаристика перших десятиріч XX століття. Спогадова праця Осипа Назарука «Венеція. Катедрa св. Марка. Палата дожив»*. Прикарпатський національний університет імені В. Стефаника.
- Юферева, О. (2020). Уявні світи у тревелозі Ярослава Окуневського «Листи з чужини». В Т. Пастух (Ред.), *Стратегії мемуарної та мандрівної літератури західноукраїнських письменників другої половини XIX — першої половини XX століття* (с. 449—469). Інститут українознавства імені І. Крип'якевича.

REFERENCES

- Fedun, M. (Comp.). (2017). *Ukraini podorozhi: zakhidnoukrainska memuarystyka pershykh desiatyrich XX stolittia. Spohadova pratsia Osypa Nazaruka "Venetsiia. Katedra sviatoho Marka. Palata dozhiv"* [Ukrainian travels: Western Ukrainian memoirs of the first decades of the 20th century. Osyp Nazaruk's memorial work "Venice. Saint Mark's Cathedral. Chamber of Doges"]. Vasyl Stefanyk Precarpathian National University [in Ukrainian].
- Havryliv, T. (2020). Zakhidnoukrainske podorozhnie pysmenstvo pershoi polovyny XX stolittia: Tendentsii i semantyka [Western Ukrainian travel literature of the first half of the 20th century: Trends and semantics]. In T. Pastukh (Ed.), *Stratehii memuarnoi ta mandrivnoi literatur zakhidnoukrainskykh pysmennykiv druhoi polovyny XIX — pershoi polovyny XX stolittia* [Strategies of memoir and travel literature of Western Ukrainian writers of the second half of the 19th — the first half of the 20th century] (pp. 360—448). I. Krypyakevich Institute of Ukrainian Studies [in Ukrainian].
- Holyk, R. (2020). Zghadaty chas i prostir: Memuarystyka u literatura podorozhei u halytskii kulturnii tradytsii [To remember time and space: Travel memoirs and literature in the Galician cultural tradition]. In T. Pastukh (Ed.), *Stratehii memuarnoi ta mandrivnoi literatur zakhidnoukrainskykh pysmennykiv druhoi polovyny XIX — pershoi polovyny XX stolittia* [Strategies of memoir and travel literature of Western Ukrainian writers of the second half of the 19th — the first half of the 20th century] (pp. 472—561). I. Krypyakevich Institute of Ukrainian Studies [in Ukrainian].

- Hordynskiy, S. (1936). Podorozh do pokhyloi vezhi [Journey to the Leaning Tower]. *Nazustrich*, 18 [in Ukrainian].
- Hordynskiy, Ya. (1930). Ukraina y Italiia. Ohliad vzaiemyn do 1914 r. [Ukraine and Italy. Review of relations until 1914]. In F. Savchenko (Ed.), *Zbirnyk Zakhodoznnavstva. Istorii, ekonomika, literatura, linhvistyka* [Collection of Western History. History, economy, literature, linguistics] (Vol. 2, pp. 2–69). Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1908a). Po svitu [Around the world]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 44(10), 11–31 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1908b). Po svitu [Around the world]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 44(11), 302–319 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1908c). Po svitu [Around the world]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 44(12), 480–491 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1909a). Po svitu [Around the world]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 45(1), 16–31 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1909b). Po svitu [Around the world]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 45(2), 303–319 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1909c). Po svitu [Around the world]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 45(3), 515–532 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1909d). Po svitu [Around the world]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 46(4), 48–56 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1909e). Po svitu [Around the world]. *Literaturno-Naukovyi Vistnyk*, 46(5), 234–244 [in Ukrainian].
- Kostelnyk, H. (1925a). Zi Lvova do Rymu [From Lviv to Rome]. *Dilo*, 239 [in Ukrainian].
- Kostelnyk, H. (1925b). Zi Lvova do Rymu [From Lviv to Rome]. *Dilo*, 243 [in Ukrainian].
- Kostelnyk, H. (1925c). Zi Lvova do Rymu [From Lviv to Rome]. *Dilo*, 244 [in Ukrainian].
- Kostelnyk, H. (1925d). Zi Lvova do Rymu [From Lviv to Rome]. *Dilo*, 246 [in Ukrainian].
- Kostelnyk, H. (1925e). Zi Lvova do Rymu [From Lviv to Rome]. *Dilo*, 248 [in Ukrainian].
- Kovalova, T. V. (2014). *Rozvytok zhanru podorozhnoho narysu v ukrainskii zhurnalnii periodytsi 20–30-kh rr. XX stolittia* [The development of the genre of the travel essay in Ukrainian periodicals of the 20s and 30s of the 20th century] [Abstract of PhD Dissertation, Dnipropetrovskiy natsionalnyi universytet imeni Olesia Honchara] [in Ukrainian].
- Kurovets, I. (1927a). Z podorozhi do Italii [From a trip to Italy]. *Dilo*, 33 [in Ukrainian].
- Kurovets, I. (1927b). Z podorozhi do Italii [From a trip to Italy]. *Dilo*, 35 [in Ukrainian].
- M–m. (1929a). Lyst z Venetsii [A letter from Venice]. *Novyi Chas*, 85 [in Ukrainian].
- M–m. (1929b). Lyst z Neapoliu [Letter from Naples]. *Novyi Chas*, 108 [in Ukrainian].
- Nazaruk, O. (1933a). Venetsiia [Venice]. *Nova Zoria*, 55, 4–5 [in Ukrainian].
- Nazaruk, O. (1933b). Venetsiia [Venice]. *Nova Zoria*, 58, 4 [in Ukrainian].
- Nazaruk, O. (1933c). Venetsiia [Venice]. *Nova Zoria*, 61, 4 [in Ukrainian].
- Nazaruk, O. (1933d). Venetsiia [Venice]. *Nova Zoria*, 67, 4 [in Ukrainian].
- Nazaruk, O. (1934). Venetsiia [Venice]. *Nova Zoria*, 67, 4–5 [in Ukrainian].
- Nazaruk, O. (1935a). Roma Aeterna. Vichnyi Rym — Stolytsia Apostolska [Roma Aeterna. Eternal Rome — the Apostolic Capital]. *Nova Zoria*, 78, 3–5 [in Ukrainian].
- Nazaruk, O. (1935b). Roma Aeterna. Vichnyi Rym — Stolytsia Apostolska [Roma Aeterna. Eternal Rome — the Apostolic Capital]. *Nova Zoria*, 84, 4–5 [in Ukrainian].
- Nazaruk, O. (1935c). Roma Aeterna. Vichnyi Rym — Stolytsia Apostolska [Roma Aeterna. Eternal Rome — the Apostolic Capital]. *Nova Zoria*, 85, 4–5 [in Ukrainian].
- Nazaruk, O. (1935d). Roma Aeterna. Vichnyi Rym — Stolytsia Apostolska [Roma Aeterna. Eternal Rome — the Apostolic Capital]. *Nova Zoria*, 86, 4–5 [in Ukrainian].
- Nazaruk, O. (1935e). Roma Aeterna. Vichnyi Rym — Stolytsia Apostolska [Roma Aeterna. Eternal Rome — the Apostolic Capital]. *Nova Zoria*, 93, 4 [in Ukrainian].
- Nazaruk, O. (1936a). Roma Aeterna. Vichnyi Rym — Stolytsia Apostolska [Roma Aeterna. Eternal Rome — the Apostolic Capital]. *Nova Zoria*, 21, 4–5 [in Ukrainian].

- Nazaruk, O. (1936b). Roma Aeterna. Vichnyi Rym — Stolytsia Apostolska [Roma Aeterna. Eternal Rome — the Apostolic Capital]. *Nova Zoria*, 56, 4–5 [in Ukrainian].
- Nazaruk, O. (1936c). Roma Aeterna. Vichnyi Rym — Stolytsia Apostolska [Roma Aeterna. Eternal Rome — the Apostolic Capital]. *Nova Zoria*, 57, 4–5 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1927). Miliano. Narysy z profiliiu [Miljano Profile essays]. *Dilo*, 254 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1929a). Zhertsy Krasny. Pro paviisku Chertozy [Priests of Beauty. About Pavia Certosa]. *Dilo*, 48 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1929b). Sobor u Miliano [Milan Cathedral]. *Dilo*, 117 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1930a). U prostorakh sotsia ta moria [In the spaces of the sun and the sea]. *Dilo*, 187 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1930b). U prostorakh sotsia ta moria [In the spaces of the sun and the sea]. *Dilo*, 188 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1930c). U sotsi [In the sun]. *Dilo*, 87 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1934a). Assizi [Assisi]. *Dilo*, 8 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1934b). Zpid palm u snihoviiu [From under the palm trees in the snowstorm]. *Nazustrich*, 2 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1934c). Florentsiia [Florence]. *Dilo*, 276 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1936a). Vulychkamy ta pereulky Rymu [The streets and alleys of Rome]. *Nazustrich*, 12 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1936b). Z mynuloho tsarytsi moria [From the past queen of the sea]. *Chas*, 215 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1936c). Sienna — rusiave misto [Siena is a blond city]. *Nazustrich*, 8 [in Ukrainian].
- Ostroverkha, M. (1938). Lyst z Rymu [Letter from Rome]. *Nazustrich*, 10 [in Ukrainian].
- Poliezhaiev, Yu. H. (2012). Do vytykiv trevel-zhurnalistyky v Ukraini: Literatura mandriv [To the origins of travel journalism in Ukraine: Travel literature]. *State and Regions. Series: Social Communications*, 4, 109–113 [in Ukrainian].
- Poliezhaiev, Yu. H. (2014). Trevel-zhurnalistyka yak ob'ekt naukovoi refleksii: Zdobutky, problemy ta perspektyvy [Travel journalism as an object of scientific reflection: Achievements, problems and prospects]. *Psycholinguistics*, 16, 322–331 [in Ukrainian].
- Rudnytskyi, Ya. (1965). Z podorozhei po Italii [From travels in Italy]. The New Pathway [in Ukrainian].
- Smolskyi, H. (1931a). Raz po Italii [Once in Italy]. *Dilo*, 149 [in Ukrainian].
- Smolskyi, H. (1931b). Raz po Italii [Once in Italy]. *Dilo*, 150 [in Ukrainian].
- Stetsiuk, K. (2015). Zhanr podorozhnoho narysu na storinkakh halytskoi shchodennoi presy (kinets XIX — pochatok XX st.) [The genre of the travel essay on the pages of the Galician daily press (end of the 19th — beginning of the 20th century)]. *Proceedings of Research and Scientific Institute for Periodicals*, 5(23), 394–415 [in Ukrainian].
- Trotskyi, M. [Danko, M.]. (1938). Pid neperemozhnym charom Italii [Under the invincible spell of Italy]. *Dilo*, 233 [in Ukrainian].
- Yufereva, O. (2020). Uivni svity u trevelozi Yaroslava Okunevskoho "Lysty z chuzhyny" [Imaginary worlds in the travelogue of Yaroslav Okunevsky "Letters from a foreign land"]. In T. Pastukh (Ed.), *Stratehii memuarnoi ta mandrivnoi literatur zakhidnoukrainskykh pismennykiv druhoi polovyny XIX — pershoi polovyny XX stolittia* [Strategies of memoir and travel literature of Western Ukrainian writers of the second half of the 19th — the first half of the 20th century] (pp. 449–469). I. Krypyakevich Institute of Ukrainian Studies [in Ukrainian].

УДК 070(510=161.2)"19"

Газета «Харбінський Вістник»: епізод історії українського пресовидання у Китаї

Олеся ДРОЗДОВСЬКА
канд. філол. н.

Львівська національна
наукова бібліотека України
імені В. Стефаника,

вул. В Стефаника, 2,
79000, Львів, Україна

olesyadroz@gmail.com

ORCID 0000-0001-6687-4518

© Дроздовська О., 2023

Останніми роками спостерігається зростання уваги науковців до української преси, яка впродовж 1917–1944 рр. виходила в Китаї. Українське пресовидання тут розвивалося хвилеподібно: були роки, коли світ побачило кілька видань, і роки повного вакууму. Нині відомо двадцять три часописи, які у зазначений період виходили в Харбїні, Цїндао, Шанхай. Найбільш плідними були 1930–1940-ві рр., коли представники української еміграції в Китаї заснували п'ятнадцять часописів, зокрема такі успішні пресові проєкти, як «Маньджурський Вістник» (Харбін, 1932–1937) і «Український Голос на Далекому Сході» (Шанхай, 1941–1944). Проте, допоки справа дійшла до видавання першого з них, було здійснено низку спроб забезпечити українців у Китаї власним пресовим органом. Серед них — газета «Харбінський Вістник», яка виходила у 1924–1925 рр. Єдиний відомий нині примірник цього видання зберігається у Львівській національній науковій бібліотеці України імені В. Стефаника, що дає нам право говорити про нього як про бібліографічну рідкість.

Мета дослідження полягає у вивченні історії функціонування «Харбінського Вістника», визначенні проблемних напрямів опублікованих матеріалів, розкритті його місця й ролі в житті української діаспори Китаю. Для досягнення окресленої мети застосовано систематичний та комплексний підходи до вивчення історії української преси у Китаї; використано такі методи: історичний, мікроісторичний, компаративний, якісний контент-аналіз, індукція та узагальнення. У процесі дослідження вивчено стан розробки теми, з'ясовано умови функціонування видання, визначено його завдання, здійснено аналіз тематичного спектра публікацій, встановлено коло авторів.

У висновках зазначається, що газета «Харбінський Вістник» не є унікальним пресовим проєктом українців Китаю з точки зору багатства тематичного наповнення. Вона не містить яскравих журналістських, публіцистичних, літературних текстів. Однак фактом свого існування в інформаційному полі Далекого Сходу часопис заявляв про присутність українців у цьому регіоні й привертав увагу до їхніх проблем. Наголошується, що вивчення епізодів історії української пресової журналістики XIX–XX ст., якими є історія окремих видань, формує підґрунтя для підготовки аналітичних праць, присвячених дослідженню комплексу часописів, пов'язаних між собою або періодом, або місцем виходу, або видавцем/редактором, або напрямом тощо.

Ключові слова: українська преса у Китаї, газета «Харбінський Вістник», тематика публікацій, Іван Герилук, Микита Квашенко, Панас Летута.

“KHARBINSKYI VISTNYK” NEWSPAPER: AN EPISODE IN HISTORY OF THE UKRAINIAN PRESS IN CHINA

Olesia DROZDOVSKA

PhD in Philology

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv

2 V. Stefanyk St., 79000, Lviv, Ukraine

olesyadroz@gmail.com

ORCID 0000-0001-6687-4518

In recent years, scholars have been paying increasing attention to the Ukrainian press that was published in China in 1917–1944. Ukrainian press publishing here developed in waves: there were years when several publications were published and years of complete silence. Twenty-three periodicals are known to have been published in Harbin, Qingdao, and Shanghai during this period. The most fruitful years were the 1930s and 1940s when Ukrainian emigration representatives in China founded fifteen periodicals, including such successful press projects as the “Mandzhurskyi vistnyk” (“Manchurian Herald”) (Harbin, 1932–1937) and the “Ukrainskyi Holos na Dalekomu Skhodi” (“Ukrainian Voice in the Far East”) (Shanghai, 1941–1944). However, before the first of these was published, some attempts were made to provide Ukrainians in China with their own press organ. Among them is the newspaper “Kharbinskyi Vistnyk”, which was published in 1924–1925. The only known copy of this publication is kept in the Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv, which gives us the right to speak of it as a bibliographic rarity.

The purpose of the study is to examine the history of the “Kharbinskyi Vistnyk” functioning, to identify problematic areas of its published materials, and to reveal its place and role in the life of the Ukrainian diaspora in China. To achieve this purpose, the article applies a systematic and comprehensive approach to the study of the history of the Ukrainian press in China; the following methods are used: historical, micro-historical, comparative, qualitative content analysis, induction, and generalization. The study examines the state of development of the topic, clarifies the conditions of the publication’s functioning, defines its tasks, analyses the thematic spectrum of publications, and identifies the range of authors.

The conclusions note that the “Kharbinskyi Vistnyk” newspaper is not a unique press project of Ukrainians in China in terms of the thematic content richness. It does not contain any bright journalistic, publicistic, or literary texts. However, by the fact of its existence in the information field of the Far East, the newspaper declared the presence of Ukrainians in the region and drew attention to their problems. It is noted that the study of episodes in the history of Ukrainian press journalism of the nineteenth and twentieth centuries, such as the history of individual publications, forms the basis for the preparation of analytical works on the study of a complex of periodicals related to each other either by period, place of publication, publisher/editor, direction, etc.

Keywords: Ukrainian Press in China, “Kharbinskyj Vistnyk” newspaper, publications topics, Ivan Heryliuk, Mykyta Kvashenko, Panas Letuta.

Актуальність проблеми

Історія української пресової журналістики XIX–XX ст. складається з кількох сотень тисяч міністорій, якщо до уваги брати як самі видання, так і людей які їх видавали, редагували, наповнювали зміст журналістськими та публіцистичними текстами. Серед них — історії українських часописів, які завдяки ініціативі та подвижницькій праці активістів українського національного життя в Китаї функціонували впродовж 1917–1944 рр. Як вдалося встановити на час підготовки пропонованої розвідки, в зазначений період тут побачило світ двадцять три українські видання, що виходили в Харбіні, Ціндао і Шанхаї. Найбільшим осередком українського пресовидавничого руху був Харбін, де в різний час функціонувало вісімнадцять часописів (переважно газет). Незважаючи на таке досить вагоме (з огляду на соціально-політичні та економічні умови) медіапредставництво українців у зазначеному регіоні, дотепер немає комплексного аналітичного дослідження цього сегмента української діаспорної преси. У довідкових та літературних джерелах трапляються розбіжності у назвах видань та роках їхнього виходу. До сьогодні немає конкретних відомостей (дослідники оперують лише припущеннями на основі непрямих фактів) про роки функціонування таких часописів, як: «Бюлетень СУМа» (Харбін, 1926?), «Далекий Схід» (Харбін, 1925 або 1926), «Молодий Українець» (Харбін, ?–1932, 1935–1936) та «The Manchurian Herald's Stamp Revue» (Харбін, перша половина 1930-х рр.). Лише системна розробка теми, опрацювання мемуарної літератури, пресових матеріалів, архівних джерел і поступове нашарування нововіднайдених фактів дасть змогу встановити істину.

Стан вивчення проблеми

Чи не вперше в українському науковому просторі питання комплексного дослідження цієї преси порушив О. Сидоренко в розвідці «Українська преса Китаю» (Сидоренко, 1995). Оглядові українських часописів, які виходили на Зеленому Клині й у Китаї, присвячено окремий розділ монографії А. Попка «Українські поселення на Далекому Сході» (Попка, 2001). Хоча зазначені автори й подали загальні відомості (роки й місце виходу, прізвища осіб, причетних до заснування й редагування) про більшість з цих видань, проте поза їхньою увагою залишилася газета «Харбінський Вістник».

Нині українська преса в Китаї як об'єкт дослідження і як унікальне джерело інформації про суспільно-політичне, культурне, економічне життя українців на землях, які від 1945 р. перебувають у складі цієї країни, дедалі частіше привертає увагу науковців. Наприклад, докладні відомості про умови функціонування, огляд змісту українських часописів, що виходили в Шанхаї («Вістник Української

Національної Кольонії», «Український Голос на Далекому Сході», «Шанхайська Громада», «The Call of the Ukraine»), подав В. Черномаз у монографії «Українці в Шанхаю» (Черномаз, 2017, с. 32–35, с. 47, с. 51–62, с. 81–83, с. 94). У 2021 р. цей же дослідник видав енциклопедичний довідник «Українці в Китаї». У ньому вміщено словникові статті, присвячені українським пресовим виданням, які в 1917–1944 рр. виходили у Китаї, серед них — газеті «Харбінський Вістник» (Черномаз, 2021).

Українські часописи, які в першій половині ХХ ст. функціонували на Далекому Сході, потрапили до фокуса уваги й інших українських та закордонних вчених. Наприклад, Р. Лах (2022) здійснив огляд тих пресових видань, які виходили від 1932 р. Інші праці цього дослідника присвячені аналізу китаєзнавчих та японознавчих публікацій на сторінках часопису «Далекий Схід», що функціонував у Харбіні впродовж 1938–1939 рр. (Лах, 2018, 2019). На фрагментах історії українського пресовидання в Китаї, які прямо чи опосередковано пов'язані з діяльністю Івана Світа, акцентує увагу О. Хоменко (2021) в монографії «Далекосхідна одіссея Івана Світа». Окремий підрозділ цієї праці вчена присвятила газеті «Маньджурський Вістник», редактором якої був об'єкт її наукового зацікавлення. Не оминув увагою цей часопис і японський вчений Йошіхіко Окабе. У дослідженні, присвяченому історії японсько-українських відносин 1915–1937 рр., він не лише окреслив основні етапи функціонування тижневика, а й здійснив докладний аналіз друкованих у ньому матеріалів, які стосувалися різних аспектів життя українців Зеленого Клину і Маньджурії (Окабе, 2021).

Завдання статті

З'ясувати стан розробки проблеми; дослідити особливості функціонування тижневика «Харбінський Вістник» як малознаного епізоду історії української преси в Китаї 1917–1944 рр.; проаналізувати проблемно-тематичний спектр публікацій; з'ясувати коло авторів; визначити місце та роль видання в інформаційному полі українців Китаю.

Виклад основного матеріалу

Історія українського пресовидання в Китаї розпочалася у червні 1917 р. з виходом першого і єдиного відомого нині номера газети «Вісти Українського Клуба в Харбіні» (Дроздовська, 2017, с. 26). До інших друкованих мас-медійних представників української діаспори у далекосхідному регіоні, які побачили світ у 1917–1921 рр., належать такі видання, як «Вимоги Життя» (Харбін, 1921), «Засів» (Харбін, 1917–1918), «Поступ» (Харбін, 1921), (Дроздовська, 2017, с. 27, с. 34, с. 35). Це були короткотривалі пресові проекти (за різними даними світ поба-

чило від 14 до 34 чисел газети «Засів» і по одному числі — решту часописів), на яких завершився перший період історії української преси в Китаї.

Черговою спробою після майже чотирирічної перерви налагодити комунікацію між представниками далекосхідної української діаспори через посередництво друкованих медіа стала газета «Харбінський Вістник». Її перший номер вийшов 18 грудня 1924 р. У самоанонсі, який щомісяця публікувався на першій сторінці, редакція зазначала, що «Харбінський Вістник» — це «українська поступова демократична газета», «одинокий часопис на Далекому Сході, який в дійсності заступає інтереси українського люду». Вона закликала: «Обовязком кожного свідомого українця стати передплатником цього часопису» («Харбінський Вістник», 1924).

У вихідних даних тижневика немає інформації про його видавців та редакторів. На неї ми натрапили у журналі «Українське Життя», який розпочав свій шлях до української аудиторії Харбіна у вересні 1925 р. У повідомленні під рубрикою «Українське місцеве життя» зазначається, що редактором «Харбінського Вістника» був І. М. Гериліук («В грудні 1924», 1925). Докладних відомостей про нього нам не вдалося відшукати. Знаємо лише те, що: він походить із Галичини; на Далекий Схід потрапив як військовополонений австро-угорської армії; «працював до 1935–36 рр. у японців в Дайрені»; у 1940-х рр. перебував у Шанхаї, де співпрацював «в радянських видавництвах», зокрема, друкувався в газеті «Новая жизнь» (Світ, 1967, с. 164), був ведучим радянської радіостанції (Хоменко, 2021, с. 140). Через цю співпрацю, а радше через критичні публікації «на весь український рух Зеленого Клину» здобув погані слави серед українців Китаю (Світ, 1967, с. 164).

Відомості про умови функціонування «Харбінського Вістника» зафіксовані на шпальтах перемишльського тижневика «Український Голос». У 5-му числі цієї газети за 31 січня 1926 р. опубліковано лист до її редакції, який надійшов від ради харбінського Українського видавничого товариства. Адресат повідомляв, що на той час у Китаї «зібралось 50 000 Українців», і зазначав: «Українцям місцева влада не дозволяє на видання часописів, реєстрацію товариств і т. ін., часто мотивуючи тим, що в поліції немає перекладчиків, які б уміли українську мову. Фактично український рух у Харбіні переслідують Москалі, які позалізали в чималій кількості до всіляких урядових установ і мають вплив на цілу політику місцевої китайської влади. Англійці, Американці, Французи, Японці та ще деякі користуються правами екстериторіальності, через те можуть видавати часописи та ін. незалежно від китайської влади. Але серед українців немає громадян, які користуються правами екстериторіальності, а через те Українці змушені шукати чужих покровителів» («Українці в Китаю», 1926).

Таким «покровителем» для «Харбінського Вістника», як повідомляється у згаданому листі, була англomовна газета «Harbin Herald». Український часопис обсягом дві сторінки виходив щотижня як додаток до неї. У цій же кореспонденції йшлося і про причини короткотривалого життя «Харбінського Вістника» — з виходом у світ 9 лютого 1925 р. шостого числа газета припинила існування. До цього призвела відсутність достатньої кількості передплатників, а відтак і коштів ("Українці в Китаю", 1926). Про цю ж причину закриття газети йдеться у журналі «Українське Життя». «Смілий крок, видання часопису, — підкреслював автор повідомлення, — не дав бажаних результатів. Напрямок тижневика не задовольнив громадян, які не підтримали видання, через що «Харб. Вістник» по 6 ч. перестав виходити» ("В грудні 1924", 1925). Згодом через фінансові причини припинило функціонування й «Українське Життя», яке заповнювало український інформаційний простір у Китаї від вересня до листопада 1925 р. «Але, не дивлячись на новий удар, — наголошувалося у цитованому раніше листі, — тамошні Українці даліше шукають виходів, щоб відновити це діло на більш тривких основах. Також вони стараються навязати взаємини з громадянством на матірніх землях» ("Українці в Китаю", 1926).

«Харбінський Вістник» виходив із двома підзаголовками: україномовний — «Українська Тижнева Газета» та англomовний — «Ukrainian Weekly Supplement». Другий підтверджує подану у листі до перемишльського тижневика інформацію про те, що харбінський український часопис був додатком до англomовного видання. Вартість одного номера тижневика становила 10 центів. У згаданому раніше самоанонсі редакція демонструвала стандартну для преси гнучкість передплатної політики. Вона пропонувала читачам до вибору три варіанти передплати: на місяць — 50 цент., три місяці — 1 дол. 50 цент., пів року — 2 дол. 50 цент. Це й же самоанонс свідчить і про амбітні плани редакції, яка мала намір знайти своїх прихильників і в країнах Америки та Європи ("«Харбінський Вістник»", 1924).

У вступному слові «Від Редакції» повідомлялося: «За останні роки Українське життя на Далекому Сході, почало цілковито завмірати, а це тому, що брак своєї української газети.... Поява в світ української газети повинна розбудити заспані кола нашого громадянства.... Наше стремління — це духово споріднитись з життям і рухом нашої Батьківщини» ("Від Редакції", 1924). В іншому числі редакція доповнювала: «Наша газета сповняє обовязки просвітні, і мов скала стоїть на сторожі нашого національного життя та підтримує надію на кращу будучність» ("До енергійної роботи", 1925). Перші чотири числа «Харбінського Вістника» відкривали промоційні передовиці, у яких редакція переконувала потенційних читачів не бути байдужими до

власного пресового представника і не баритися з передплатою, від якої залежало, чи продовжуватиме функціонувати видання.

Як ми уже згадували, газета, головною метою якої декларувалося служіння «життю і руху» української діаспори на Далекому Сході ("Бурливий початок", 1925), не зустріла повної, беззастережної підтримки з її боку. Цю проблему в одній із передовиць порушила і сама редакція «Харбінського Вістника», зазначивши: «Повинни констатувати, що найшлись й такі, що готові вести боротьбу проти нашої часописи, але ми, опираючись на демократично-поступові кола, не бачимо причини відходити від тої лінії, яку ми намітили в своїй доволі трудній праці». У цій же публікації повідомлялося про обмеженість бюджету часопису й наголошувалося на його партійній незаангажованості. «Ми тримаємося тої засади, — наголошувалося у ній, — що часопись не повинна служити якій небудь політичній групі — она служить для загалу і мусить бути строго непартійною, тільки тоді она задовольнить широкі маси, а такою наша часопись і єсть» ("Бурливий початок", 1925). Своєрідним маркетинговим ходом задля привернення уваги до тижневика був опублікований на його сторінках лист від читача А. Юрченка (1925), який вітав відродження українського пресовидання на Далекому Сході. Автор кореспонденції уклав список із сімнадцяти осіб (серед них такі відомі громадські діячі регіону, як Я. Ситницький, С. Кукуруза, Ф. Тоцький), до яких публічно звернувся із закликом не лише передплатити видання, а й зробити пожертву на його «пресовий фонд».

Плани засновників «Харбінського Вістника» щодо його змістового наповнення були такими: «... освітлювати головним чином життя і рух українського народу на Радянській Україні, Буковині, Галичині і на еміграції» і публікувати «цікаві вісти з цілого світа, а також поучаючи статті, розвідки і т. д.» ("«Харбінський Вістник»", 1924). За неповних два місяці, які випали на долю газети й фактично були часом її становлення і боротьби за читацьку аудиторію, редакції не вдалося розвинути повною мірою окреслених видавничих планів.

До уваги читачів тижневика пропонувалися як оригінальні матеріали, так і почерпнуті з інших українських пресових видань («Америка», «Селянська Правда», «Українське Слово» та ін.) чи повідомлень радіотелеграфного агентства (Ратау). Новинний блок у газеті представлений рубриками «Що діється на Радянській Україні» (від № 2 — «Радянська Україна»), «Галичина» (від № 3 — «В Польщі»), «Злучені Держави», «В Китаї», «Українське життя в Харбіні» (від № 2 — «Українське місцеве життя»), «Фелетон», «Новинки зі світа», «Хроніка», «Допись», «Театр і музика». Вони займали заледве не всю друковану площу газети, що було цілком закономірним для часопису, який головним своїм завданням декларував інформування цільової аудиторії про події в українському суспільно-політичному, культурному

тощо житті як на рідних землях і в різних частинах світу, так і в далекосхідному регіоні.

Нині особливо цінними для дослідників української діаспори в Китаї є матеріали рубрик «Українське життя в Харбїні»/«Українське місцеве життя», «Хронїка», «Допись», «Театр і музика». У їхніх межах публікувалися відгуки на аматорські театральні вистави, короткі повідомлення про діяльність низки українських організацій у Харбїні, серед яких Українське видавниче товариство, Українське Свято-Покровське братство, Український галицький комітет, Український клуб. Вони свідчать про поступову активізацію українського національного життя в Китаї, яка розпочалася в 1924 р. після кількарічного затишшя ("Українці на Д.-Сходї", 1932, с. 2).

Ці матеріали були своєрідним інформаційним підґрунтям для незначної кількості проблемних публікацій, які акцентували увагу на питаннях єднання українців і відновлення національного громадського життя в Китаї, закликали краян шанувати рідну мову, підтримувати рідномовну друковану продукцію.

На шпальтах «Харбїнського Вістника» виступали такі вже знані на той час у середовищі української далекосхідної діаспори громадські діячі, як Микита Квашенко та Панас Летута (також підписувався криптонїмом П. Л.). Окрім них, інші автори газети надавали перевагу публікуванню під прибраними іменами, які на момент підготовки цієї статті не вдалося дешифрувати. Серед них І. Роз-то, Не Хохол, Л. Орленко, Михайло Галицький (припускаємо, що це псевдонїм), О-с-а і Грицько Оса (думаємо, що обидва належать одному авторові, який друкував у газеті фейлетони).

Висновки

Як і більшості українських часописів, що виходили в Китаї впродовж 1917–1944 рр., тижневику «Харбїнський Вістник» судилося коротке життя. Від грудня 1924 р. до лютого 1925 р. вийшло всього шість чисел. Результати аналізу контенту газети не дають нам підстав говорити про неї як про унікальний пресовий проєкт, що містить яскраві (з точки зору стилїстики, пишномовності тощо) взірці журналістських і публіцистичних текстів, матеріали, в яких порушувалися важливі національні проблеми. Газета створювалася з метою наповнити інформаційний простір у далекосхідному регіоні україномовним друкованим продуктом, сприяти консолідації місцевої української громади, надавати відомості про життя українців на рідних землях й у Китаї. Фактом свого існування вона заслуговує на те, аби не залишати її поза увагою, ведучи мову про історію української преси в Китаї. Адже докладне вивчення кожного компонента історичного процесу (у нашому випадку — кожного видання з комплексу часописів, які чи

то у певний період, чи то у певному регіоні побачили світ) сприяє виявленню найдрібніших фактів, які стануть у нагоді при заповненні лакун у минувшині української друкованої журналістики, з'ясуванні розбіжностей і неточностей, розкритті прибраних імен, виявленні й фіксуванні доробку творчих працівників.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бурливий початок. (1925, 23 січня). *Харбінський Вістник*, 4, 1.
В грудні 1924 р.... (1925, 18 вересня). *Українське Життя*, 1, 11.
Від Редакції. (1924, 18 грудня). *Харбінський Вістник*, 1, 1.
До енергійної роботи. (1925, 3 січня). *Харбінський Вістник*, 3, 1.
Дроздовська, О. (2017). Українська преса на Зеленому Клині й у Маньчжурії 1917–1921 рр.: історія функціонування та особистості. *Збірник праць Науково-дослідного інституту пресознавства*, 7(25), 18–65.
Лях, Р. (2018). Китаєзнавчі студії на сторінках часопису «Далекий Схід» 1938–1939 рр. *Китаєзнавчі дослідження*, 2, 35–51. <https://doi.org/10.15407/chinese2018.02.035>
Лях, Р. (2019, 16 травня). Японознавчі студії на сторінках часопису «Далекий Схід» (1938–1939 рр.). В *До 100-річчя від дня народження академіка Омеляна Прицака (1919–2006)* [Матеріали конференції] (с. 51–53). Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського Національної академії наук України.
Лях, Р. (2022). Огляд української преси в Китаї 1932–1944 років. *Вісник НТШ*, 67, 93–96.
Летута, П. (1925, 30 січня). Українська мова. *Харбінський Вістник*, 5, 1–2.
Окабе, Й. (2021). *Історія японсько-українських відносин 1915–1937 рр.* (Н. Гораль, пер.). Видавництво Львівської політехніки.
Попок, А. (2001). *Українські поселення на Далекому Сході: Історико-соціологічний нарис*. Центр сучасного суспільствознавства.
Світ, І. (1967). 1917 рік на Далекому Сході. В *Золоті роковини: Календар-альманах Українського Народного Союзу на 1967 рік* (с. 151–164). Свобода.
Сидоренко, О. І. (1995, 22–23 грудня). Українська преса Китаю (друга половина XIX — перша половина XX ст.). В *Українська періодика: історія і сучасність* [Матеріали конференції] (с. 38–40). Львівська наукова бібліотека України імені В. Стефаника.
Українці в Китаю. (1926, 31 січня). *Український Голос*, 5(336), 1.
Українці на Д.-Сході. (1932, 1 травня). *Листи з Далекого Сходу*, 1, 1–2.
«Харбінський Вістник». (1924, 18 грудня). *Харбінський Вістник*, 1, 1.
Хоменко, О. (2021). *Далекосхідна одіссея Івана Світа*. Laurus.
Чорномаз, В. А. (2017). *Українці в Шанхаю (перша половина XX ст.)* [Монографія]. Знання України.
Чорномаз, В. А. (Уклад.). (2021). *Українці в Китаї* [Довідник]. Гельветика.
Юрченко, А. А. (1925, 23 січня). Лист в Редакцію. *Харбінський Вістник*, 4, 4.

REFERENCES

- Burlyvyi pochatok [A stormy start]. (1925, January 23). *Kharbinskyi Vistnyk*, 4, 1 [in Ukrainian].
Chornomaz, V. A. (2017). *Ukrainci v Shankhaiu (persha polovyna XX st.)* [Ukrainians in Shanghai (first half of the 20th century)] [Monograph]. Znannia Ukrainy [in Ukrainian].

- Chornomaz, V. A. (Comp.). (2021). *Ukrainci v Kytai* [Ukrainians in China] [Handbook]. Helvetyka [in Ukrainian].
- Do enerhiinoi roboty [To energetic work]. (1925, January 3). *Kharbinskyi Vistnyk*, 3, 1 [in Ukrainian].
- Drozdovska, O. (2017). *Ukrainska presa na Zelenomu Klyni i yu Manchzhurii 1917–1921 rr.: Istoriia funktsionuvannia ta osobystosti* [The Ukrainian press on the Green Wedge and in Manchuria 1917–1921: History of functioning and personality]. *Proceedings of Research and Scientific Institute for Periodicals*, 7(25), 18–65 [in Ukrainian].
- "Kharbinskyi Vistnyk" ["Harbinskyi Vistnyk"]. (1924, December 18). *Kharbinskyi Vistnyk*, 1, 1 [in Ukrainian].
- Khomenko, O. (2021). *Dalekoskhidna odisseia Ivana Svita* [The Far Eastern odyssey of Ivan Svit]. Laurus [in Ukrainian].
- Lakh, R. (2018). *Kytaieznavchi studii na storinkakh chasopysu "Dalekyi Skhid" 1938–1939 rr.* [Chinese studies on the pages of the Journal "The Far East" 1938–1939]. *Chinese Studies*, 2, 35–51. <https://doi.org/10.15407/chinesest2018.02.035> [in Ukrainian].
- Lakh, R. (2019, May 16). *Yaponoznavchi studii na storinkakh chasopysu "Dalekyi Skhid" (1938–1939 rr.)* [Japanese studies on the pages of the magazine "Far East" (1938–1939)]. In *Do 100-richchia vid dnia narodzhennia akademika Omeliana Pritsaka (1919–2006)* [To the 100th anniversary of the birth of academician Omelyan Pritsak (1919–2006)] [Proceedings of the Conference] (pp. 51–53). Instytutu ukrainskoi arkheohrafii ta dzhereloznavstva imeni M. S. Hrushevskoho Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy [in Ukrainian].
- Lakh, R. (2022). *Ohliad ukrainskoi presy v Kytai 1932–1944 rokiv* [Review of the Ukrainian press in China 1932–1944]. *Visnyk NTSh*, 67, 93–96 [in Ukrainian].
- Letuta, P. (1925, January 30). *Ukrainska mova* [Ukrainian language]. *Kharbinskyi Vistnyk*, 5, 1–2 [in Ukrainian].
- Okabe, Y. (2021). *Istoriia yaponsko-ukrainskykh vidnosyn 1915–1937 rr.* [History of Japanese-Ukrainian relations 1915–1937] (N. Horal, Trans.). Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].
- Popok, A. (2001). *Ukrainski poselennia na Dalekomu Skhodi: Istoryko-sotsiologichnyi narys* [Ukrainian settlements in the Far East: Historical and sociological essay]. Tsentr suchasnoho suspilstvoznavstva [in Ukrainian].
- Svit, I. (1967). *1917 rik na Dalekomu Skhodi* [1917 in the Far East]. In *Zoloti rokovyny: Kalendar-almanakh Ukrainskoho Narodnoho Soiuzu na 1967 rik* [The Golden anniversary: Calendar-almanac of the Ukrainian National Association 1967] (pp. 151–164). Svoboda Press [in Ukrainian].
- Sydorenko, O. I. (1995, December 22–23). *Ukrainska presa Kytaiu (druha polovyna XIX — persha polovyna XX st.)* [The Ukrainian press of China (second half of the 19th — first half of the 20th century)]. In *Ukrainska periodyka: Istoriia i suchasnist* [Ukrainian periodicals: History and modernity] [Proceedings of the Conference] (pp. 38–40). Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv [in Ukrainian].
- Ukrainci na D.-Skhodi [Ukrainians in the South-East]. (1932, May 1). *Lysty z Dalekoho Skhodu*, 1, 1–2 [in Ukrainian].
- Ukrainci v Kytaiu [Ukrainians in China]. (1926, January 31). *Ukrainskyi Holos*, 5(336), 1 [in Ukrainian].
- V hrudni 1924 r.... [In December 1924]. (1925, September 18). *Ukrainske Zhyttia*, 1, 11 [in Ukrainian].
- Vid Redaktsii [From the Editorial Board]. (1924, December 18). *Kharbinskyi Vistnyk*, 1, 1 [in Ukrainian].
- Yurchenko, A. A. (1925, January 23). *Lyst v Redaktsiiu* [Letter to the Editor]. *Kharbinskyi Vistnyk*, 4, 4 [in Ukrainian].

УДК 82–1–051(477):050(73=161.2)*1898/2021"

Часопис «Свобода» (США) про життя і творчість Лесі Українки

Сергій КОЗАК
PhD

Інститут літератури
імені Тараса Шевченка
НАН України

вул. Михайла Грушевського, 4,
01001, Київ, Україна

detr19411@gmail.com

ORCID 0000–0002–5849–9612

© Козак С., 2023

Часопис «Свобода», який уже майже сто тридцять років виходить у США, є важливим джерелом для вивчення проблематики української еміграції. Вагоме місце в цьому контексті посідають статті про Лесю Українку, зокрема на тему шанування її пам'яті в колі діаспори. Мета дослідження — крізь призму публікацій видатної поетеси й драматургині і матеріалів про неї в газеті «Свобода» з'ясувати їхню проблематику, підстави й час написання, а також їхню роль у формуванні змісту культурно-мистецького життя діаспори та національно-державницької ідеології в середовищі української еміграційної спільноти.

Головним методом досягнення мети став аналіз понад тисячі матеріалів часопису «Свобода». Їхні хронологічні межі такі: перша публікація (тема освіти в тогочасній Волині) — листопад 1898-го, остання (тема відзначення 150-річного ювілею поетеси) — квітень 2021-го. Таким чином, опрацьовано масив маловідомих публікацій, з'ясовано їхнє жанрово-тематичне наповнення, зокрема встановлено те, що вагомою частиною історико-літературної й бібліографічної спадщини діаспори стали заходи (літературно-мистецька хроніка) з ушанування пам'яті Лесі Українки; публікації поетичних і драматичних творів письменниці; театральні постановки за її творами на сцені театрів української діаспори; діяльність організацій, які іменовано на честь видатної українки; факти з біографії Лесі Українки; місця перебування поетеси (краєзнавчий аспект); публікації її творів у перекладах чужими мовами; відомості про її оточення (від Косачів — до Драгоманових); організація заходів, спрямованих на побудову пам'ятників Лесі Українці в США і Канаді; огляд книжкових видань творів поетеси і про неї, які вийшли поза Україною, тощо. Важливим складником цього дослідження стала підготовка хронологічного покажчика матеріалів за темою.

Ключові слова: *Леся Українка, «Свобода», еміграція, література, часопис.*

NEWSPAPER “SVOBODA” (USA) ABOUT LESIA UKRAINKA LIFE AND CREATIVITY

Serhii KOZAK

PhD

Taras Shevchenko Institute of Literature
of the National Academy of Sciences of Ukraine,
4 Mykhaila Hrushevs'koho St., 01001, Kyiv, Ukraine
detr19411@gmail.com
ORCID 0000-0002-5849-9612

The “Svoboda” newspaper, which has been published in the United States for almost one hundred and thirty years, is an important source for studying the problems of Ukrainian emigration. An important place in this context is occupied by articles about Lesia Ukrainka, in particular, on the topic of commemorating her memory in the diaspora. The purpose of the study is to examine the publications of the prominent poetess and playwright and materials about her in the “Svoboda” newspaper to determine their issues, the reasons and time of their writing, as well as their role in shaping the content of the cultural and artistic life of the diaspora and national-state ideology among the Ukrainian emigration community.

The main method of achieving this purpose was the analysis of more than a thousand materials from the “Svoboda” newspaper. Their chronological boundaries are as follows: the first publication (the topic of education in Volyn at that time) — November 1898, the last (the topic of celebrating the 150th anniversary of the poetess) — April 2021. Thus, an array of little-known publications has been processed, and their genre and thematic content has been determined, in particular, it has been established that a significant part of the historical, literary, and bibliographic heritage of the diaspora was the events (literary and artistic chronicle) to honour Lesia Ukrainka’s memory; poetry and drama publications by the writer; theatrical productions based on her works on the stage of the Ukrainian diaspora theatres; the organisations activities named after the prominent Ukrainian; facts from Lesia Ukrainka’s biography; places where the poetess lived (local history aspect); publications of her works in translations into foreign languages; information about her environment (from the Kosachs to the Drahomanovs); organisation of events aimed at building monuments to Lesia Ukrainka in the United States and Canada; book editions review of works by and about the poetess published outside Ukraine, etc. An important component of this research was the preparation of a chronological index of materials on the topic.

Keywords: Lesia Ukrainka, “Svoboda”, emigration, literature, newspaper.

Актуальність проблеми

Увага до змісту часопису «Свобода» як до одного з найпомітніших джерел для вивчення історії преси української діаспори цілком закономірна. Особливість цієї газети (перше число побачило світ 1893 року) полягає в тому, що вона належить до реєстру найдавніших періодичних видань діаспори, бо, існуючи вже понад сто тридцять років, стала не лише винятковим явищем в історії української журналістики, а й послідовним збирачем подій і фактів з літопису еміграційного буття, зокрема матеріалів про Лесю Українку. Таким чином, статті «Свободи» про поетесу й драматургиню залишаються однією з найважливіших тем про класиків української літератури на сторінках преси українського закордоння. Цим суттєвим чинником насамперед і викликана актуальність теми нашого дослідження.

Постановка проблеми

Мета дослідження — кризь призму публікацій Лесі Українки й матеріалів про неї в газеті «Свобода» з'ясувати їхню проблематику, підстави й час написання, а також роль у формуванні змісту культурно-мистецького життя діаспори й національно-державницької ідеології в середовищі українського еміграційного суспільства.

Головним методом досягнення мети став аналіз понад тисячі матеріалів у часописі «Свобода». Їхні хронологічні межі такі: перша публікація (тема освіти в тогочасній Волині) — листопад 1898-го, остання (тема відзначення 150-річного ювілею поетеси) — квітень 2021-го. Завдяки історичному методу об'єкти досліджено в хронологічній послідовності. Таким чином, на підставі вивчення матеріалів про Лесю Українку опрацьовано масив маловідомих публікацій, з'ясовано їхнє тематично-жанрове наповнення, підготовлено хронологічний і систематичний покажчики. Для теоретичної оцінки значення спадщини публікацій про Лесю Українку в житті діаспори використано метод узагальнення.

Стан вивчення проблеми

Щодо історіографії питання, то варто зазначити — попри те, що тема періодичних видань української еміграції дедалі більше зацікавлює українських науковців (зокрема, проблему вшанування пам'яті класиків української літератури в колі діаспори порушують у своїх дослідженнях Н. Сидоренко, М. Тимошик та ін.), все ж тема матеріалів про Лесю Українку на сторінках часопису «Свобода» дотепер залишалася малодослідженою, й окремої розвідки, яка була б присвячена цій проблематиці, не існувало.

Виклад основного матеріалу

«Її геніальність ось уже скільки років іде і в корінь, і в крону, і в цвіт, і в плід української культури», — наголошувала Ліна Костенко (1991). Закономірно, що й на прапорі української еміграції ім'я Лесі Українки викарбувано давно. Водночас про цю сторінку буття закордонних українців ще донедавна ми знали зовсім небагато. Ось, приміром, хоча б такий факт: перша публікація письменниці за океаном, як нам вдалося з'ясувати, побачила світ 125 років тому. То була оповідь про школу на рідній авторці волинській землі, опублікована в часописі «Свобода» (США) у листопаді 1898 р. (Українка, 1898а, 1898b). Цей матеріал, найімовірніше, і можна вважати першим у темі «Леся Українка і “Свобода”», історія якої завдяки шпальтам цього періодичного видання триває й досі.

Слід зазначити, що це одне з перших досліджень у контексті публікацій Лесі Українки і про неї на сторінках періодики української діаспори (Козак, 2020). Варто наголосити й на тому, що серед усього значного масиву видань діаспори «Свободу» ми виокремлюємо не випадково, адже це «найстаріша україномовна газета, що виходить у світ безперервно» (а саме — з 1893 року) (Гадзевич, 2021, с. 10). Мало того: її шпальти — це і є той надійний берег свободи для нашого рідного слова, до якого звіддавна причалювали серця українців-емігрантів — читачів часопису.

Утім, матеріали про Лесю Українку на його сторінках — це не лише одна з найприкметніших тем культурно-освітнього характеру, а й стимул до творення того національного чину, який потрібен був, щоб вистояти в умовах чужини, а ще — вагомий фактор, який допоміг українцям розкрити нові грані еміграційного буття й через сюжети, побудовані у творах письменниці, багатьом став знаком до усвідомлення власної національної історії.

Дослідження охоплює 1033 дописи, які нам вдалося розшукати на шпальтах часопису «Свобода» за всю історію його існування. Хронологічні межі цих матеріалів такі: перша публікація (тема освіти в тогочасній Волині) — листопад 1898-го, остання (тема відзначення 150-річного ювілею поетеси) — квітень 2021-го. Таким чином, матеріали про Лесю Українку на сторінках «Свободи», сягаючи відстані в понад сто двадцять років, дозволяють зазирнути в минуле й відтворити атмосферу трьох століть — кінця XIX, усього XX і майже чверті XXI ст. Водночас варто взяти до уваги й те, що наповнення публікаціями за цією темою в різні роки було неоднаковим. Ось, приміром, кількість матеріалів за десятиліттями: 1898–1919 рр. (13 публікацій), 1920–1929 (31), 1930–1939 (47), 1940–1949 (23), 1950–1959 (82), 1960–1969 (80), 1970–1979 (300), 1980–1989 (90), 1990–1999 (59), 2000–2009 (56), 2010–2021 (65).

Водночас, якщо брати до уваги низку спільних чинників (зміст матеріалів, персоналії авторів, обставини часу тощо), то маємо підстави всю цю бібліографічну спадщину упорядкувати за чотирма хронологічними періодами: перший (1898–1919), другий (1920–1945), третій (1946–1988) і четвертий (1989–2021). Адже, попри те, що всі вони об'єднані однією темою, публікації кожного із цих періодів мають і свої різні відмінності, які, на наш погляд, насамперед залежали від того ідейного змісту, який плекала в своєму середовищі кожна із хвиль української еміграції.

Наприклад, якщо йдеться про перший такий період (1898–1919), що його репрезентувала трудова (заробітчанська) еміграція, то матеріали, які тоді побачили світ у «Свободі», можна вважати лише своєрідним вступом до теми — публікації творів поетеси, факти її біографії тощо, про що свідчить і незначний кількісний набуток — усього 13 дописів за темою впродовж першого двадцятиліття.

Натомість з появою поза Україною унерівської еміграції (незважаючи на те, що фізично її представники здебільшого перебували в Європі), на сторінках «Свободи» починає формуватися масив матеріалів другого періоду (1920–1945), що характеризується як збільшенням (хоча й незначним) публікацій про Лесю Українку, так і урізноманітненням їхньої тематики. Сприяло цьому й розширення кола авторів, зокрема шляхом залучення до співпраці з часописом не лише місцевих — зі США й Канади, а й дописувачів із Західної України, яка тоді, до 1939-го року, перебувала під Польщею; а також інших країн Європи, для яких творчість Лесі Українки була більш відомою. Зокрема, в цей період на шпальтах газети друкуються статті Остапа Грицяя, Євгена Онацького та інших знаних тоді авторів. І хоча час перебування в дорозі їхніх матеріалів з Європи інколи був доволі тривалим (адже ж існувала безпосередня залежність від послуг тогочасної пошти), та все ж редакція, розраховуючи на авторів «з-поза Америки», очікувала на їхні дописи, демонструючи усвідомлення важливості цієї теми для читачів «Свободи», інтерес до якої хоча й поволі, але таки зростав.

Прикметно, що вже тоді, незважаючи на брак освічених кадрів, насамперед учителів, які могли б поширювати відомості про таку особистість не лише в класах, а й на сторінках «Свободи», на американському континенті, а відтак і на шпальтах видання, народжується традиція вшанування пам'яті Лесі Українки в школах. Матеріали на цю тему все частіше з'являються в газеті. Наприклад, 4 лютого 1926 року часопис повідомляє про концерт на пошану пам'яті видатної поетеси, який підготували учні й учителі української школи в промисловому Детройті (Гість, 1926, с. 2). І це був лише початок справи, бо відтоді кількість таких заходів на пошану Лесі Українки, які народжувалися в стінах українських шкіл, лише збільшуватиметься.

Значну увагу «Свобода» приділяла публікаціям творів поетеси, зокрема на сторінках видання тоді побачили світ «Досвітні огні», «Сльози-перли», «До (Гімн. Grave)», «Слово, чому ти не твердая криця...», «Єреміє, зловісний пророче», «Поет під час облоги», «Де поділися ви, голоснії слова», «Невільничі пісні», «До товаришів», «Порвалася нескінчена розмова», «Горить моє серце», «Не співайте мені сеї пісні» тощо. До того ж редакція використовувала різні форми їхньої подачі: спочатку друкувала лише деякі твори письменниці, а згодом, окрім окремих поезій, нам усе частіше трапляються публікації добірок («вибір з творів»), а також численні цитати з творів. Очевидно, що для більшості читачів саме шпальти цього часопису й стали тим джерелом, завдяки якому вони вперше ознайомилися з творчістю Лесі Українки. І це було вкрай важливо: «Свобода» таким чином допомагала емігрантам орієнтуватися на мапі української літератури, виконувала роль виховного чинника й першоджерела, адже ж збірок видатної поетеси в той час іще було обмаль (лише окремі примірники, привезені особливо зацікавленими і відданими українськими емігрантами), аж поки не з'явилися перевидання творів, здійснені зусиллями вже представників самої еміграції.

Водночас, не обмежуючись публікаціями текстів відомої письменниці, редакція все частіше вдавалася до оглядів її творчості, аналізу окремих поезій («Блакитна троянда», «На роковини Шевченка»). Одним із перших матеріалів такого напрямку стала стаття Т. Франка (1923, с. 3) про значення творчості Лесі Українки, надрукована 5 грудня 1923 р. Звідтоді редакція все частіше подає матеріали, спрямовані на урізноманітнення цієї проблематики. Часопис, приміром, переймається станом садиби Косачів у Колодяжному ("Лесин дімок", 1920, с. 2), висловлює протест щодо «нищення української книжки більшовиками в Україні», зокрема коли йдеться про заборону використовувати в школах «Стародавню історію східних народів» Лесі Українки ("Нищення української книжки", 1923, с. 3), навіть порушує питання щодо встановлення меморіальної дошки на будинку Лесі Українки в Ялті з написами українською і татарською мовами (1926 р.) ("Пам'яті українських письменників", 1926, с. 1) тощо. Таким чином, пильнуючи на своїх сторінках «справу Лесі Українки», «Свобода» зберігала за собою своєрідний статус найголовнішого інформаційного джерела про цю постать за океаном.

У 1930-х роках газета робить наступний крок на шляху наближення до творчості Лесі Українки, з'являються нові сенси й оцінки творів поетеси, дописи про неї як про «невтомну, непохитну, горду душу, в якій ніколи не згасав вогонь боротьби» (Фенчинська, 1932, с. 4), як про особистість, яка «вогнем і мечем боролася за українське визволення» (Душник, 1934, с. 3). Такі смислові наголоси на сторінках ча-

копису невинуватимі — вони є свідченням пошуків (уже в той час!) ідейної спрямованості української еміграції, яка, попри труднощі матеріального характеру, з часом усе більше звертала увагу на важливість національно-культурних запитів еміграційного суспільства, на допомогу в задоволенні яких вона й кликала собі у спільники слово українських класиків, зокрема (і насамперед!) Лесі Українки.

Саме у визначений нами другий хронологічний період (1920–1945) в середовищі українських еміграційних громад традиційними стають і доповіді, присвячені Лесі Українці, її оточенню (зокрема батькам письменниці — Петру Косачу й Олені Пчілці). Окрім уже згаданих авторів, про різні аспекти життя й творчості поетеси в той час пишуть Володимир Дорошенко, Мирон Куропась, Василь Гасій, Володимир Душник та ін. Скажімо, «Свобода» інформує своїх читачів про краківський вечір на честь Лесі Українки ("І в Кракові", 1934, с. 1), про публікації її творів у часописах Німеччини (Громадянин, 1920, с. 2) тощо. Таким чином, фіксуючи на своїх сторінках важливі відомості, зокрема про поширення творчості письменниці поза межами України, газета заклала цінний фундамент дослідницької бази для покоління майбутніх науковців.

Ще істотнішого змісту ця тема набуває в «Свободі» після Другої світової війни, звідколи на її шпальтах починає формуватися третій хронологічний період матеріалів (1946–1988) про Лесю Українку. В цей час у середовищі української громади не тільки відчутно збільшується кількість заходів (а відповідно, й кількість дописів про них у часописі), пов'язаних з іменем видатної поетеси, а й посутньо урізноманітнюється їхня проблематика й географія. Вагомою прикметою того періоду стало й те, що організаторами таких подій були як окремі активні персоналії (хоча й надалі багато залежатиме від них), так і цілі установи української еміграції, так би мовити, у «повному складі». Насамперед ідеться про Союз українок Америки, якщо брати до уваги організації громадсько-культурного спрямування, а також УВАН і НТШ, якщо говорити про наукові заклади.

Зауважимо, що важливість діяльності СУА полягала, зокрема, в тому, що завдяки розгалуженій мережі відділів учасниками заходів на пошану письменниці ставали не лише мешканці великих українських центрів США й Канади (Детройт, Нью-Йорк, Клівленд, Чикаго, Філадельфія, Торонто, Вінніпег, Лос-Анджелес, Сан-Франциско, Рочестер тощо), а й українці найвіддаленіших від цих центрів куточків і значно менших громад (Толідо, Ленсінг, Трой, Сакраменто, Купер-Сіті, Фінікс, Гемтремк тощо). Наприклад, про один із таких заходів — «Великий концерт пам'яті Лесі Українки», який відбувся в детройтській «Українській хаті» заходом трьох відділів СУА, — «Свобода» повідомила 19 березня 1949 р. (Біловус, 1949, с. 4). Натомість

14 листопада 1950 р. часопис опублікував оповідь про ще одну цікаву подію — виставу «На полі крові» (за твором Лесі Українки) в постановці театру під керівництвом відомого режисера В. Блавацького, глядачами якої стали учасники Конвенції Союзу українок Америки у Філадельфії ("Відбулася дев'ята Конвенція", 1950, с. 1, 4).

Окрім того, Союз українок Америки брав на себе відповідальність і за більш вагомі проекти, наприклад, завдяки його зусиллям 1950-го року в Нью-Йорку вийшла книжка вибраних творів Лесі Українки в перекладі англійською мовою. Згодом СУА підтвердив свою провідну роль у справі організації заходів, присвячених видатній поетесі, зокрема, доклавши максимум зусиль до відкриття її пам'ятника у Клівленді (1961). Цікаво, що ініціатива його зведення виникла в цьому місті в середовищі 33-го відділу СУА на літературному вечорі, який відбувся ще 2 жовтня 1955 року. До того ж уже наступного місяця було сформовано комітет побудови монумента, досягнуто угоди зі скульптором Михайлом Черешньовським й серед української спільноти розпочато збір необхідних на цю мету коштів (Кравченко, 1997, с. 155).

Ще однією адресою, навколо якої вдалося зосередити діяльність із дослідження спадщини письменниці, була Українська вільна академія наук (УВАН) у Нью-Йорку. Цей заклад, заснований одразу ж після війни в Західній Німеччині, від самого початку своєї праці на теренах США і Канади, об'єднавши зусилля багатьох науковців, став справжнім центром не тільки в напрямі вивчення проблематики багатогранної творчості поетеси, а й у такій не менш важливій справі, як збереження літературної та меморіальної спадщини родини Косачів. Цьому помітно сприяла співпраця УВАН із сестрою Лесі Українки Ізидорою Косач-Борисовою, яка долучилася до увіковічення всього, що стосувалося її видатної сестри. Підсумок цієї співпраці — низка проектів (конференції, симпозиуми, книжкові видання, газетні публікації), найвагомішим із яких стала підготовка та видання праці «Леся Українка. Хронологія життя й творчості» Ольги Косач-Кривинюк (1970). «Свобода» регулярно інформувала читачів про цю значну справу. Так, приміром, 28 лютого 1970 р. часопис помістив лист Ізидори Косач-Борисової «Про стан друкування хронології життя і творчості Лесі Українки», в якому наймолодша сестра Лесі Українки, зокрема, наголошувала: «Я щиро вдячна всім жертводавцям і тим, хто надіслав передплату на книжку. Прошу ще трохи терпіння — не забудьте матимете книжку в руках» (Косач-Борисова, 1970, с. 3).

Закономірно, що саме в середовищі УВАН розквітнув талант дослідника творчості Лесі Українки Петра Одарченка, який створив низку проектів, упродовж тривалого часу пропагував слово поетеси й драматургині, з матір'ю якої — письменницею Оленою Пчілкою — він

познайомився ще в дитинстві на рідній Полтавщині. За повідомленням «Свободи», наприклад, 20 жовтня 1963 року в приміщенні УВАН відбулася конференція, в програмі якої прозвучала доповідь Петра Одарченка «Нові дослідження про літературну творчість Лесі Українки» ("В УВАН відбулась", 1963, с. 1).

Про глибину досліджень творчості видатної українки свідчить і діяльність Наукового товариства ім. Т. Шевченка. Зі сторінок «Свободи» ми довідуємося про те, що вагома частина заходів, присвячених Лесі Українці, є набуток учених, які об'єдналися навколо цього товариства, причому як у США, так і в Канаді. З-поміж заходів НТШ, зокрема, й така помітна подія, як конференція за участю грона науковців діаспори, що відбулася до сторіччя від дня народження Лесі Українки 21 травня 1971 р. в Нью-Йорку.

Що ж до розвідок учених діаспори, то діапазон проблематики цих праць доволі широкий. Його на сторінках «Свободи» розкривають назви й ось цих доповідей, які було виголошено з різних нагод і в різний час: «Політичні і ідеологічні шляхи Лесі Українки», «Леся Українка в родинному оточенні», «Мова перекладів Лесі Українки з Біблії», «Леся Українка і Адам Міцкевич», «Творчість Лесі Українки в науково-дослідницькій праці Леоніда Білецького», «Народна пісня в житті та творчості Лесі Українки», «Фольклористична діяльність Лесі Українки», «Драматична творчість Лесі Українки в світлі чужомовної критики», «Прометейзм Лесі Українки», «Виховні проблеми в творчості Лесі Українки», «Роля Гете в житті і творчості Лесі Українки» тощо.

Звісно, тут треба віддати належне науковцям і письменникам повоєнної еміграції, які впродовж тривалого часу в умовах віддаленості від рідного краю торували непростий шлях дослідників спадщини Лесі Українки. Серед них — Петро Одарченко, Людмила Дражевська, Юрій Лавріненко, Оксана Радиш-Міяковська, Григорій Костюк, Володимир Міяковський, Роман Кухар, Улас Самчук, Леонід Рудницький, Альберт Кіпа, Лариса Онишкевич, Осип Кравченко, Леонід Лиман, Леонід Плющ, Наталя Пазуняк, Ася Гумецька, Яр Славутич, Володимир Барагура, Людмила Івченко (Коваленко), Ігор Качуровський, Михайло Ветухів, Леонід Білецький, Володимир Жила, Ірина Пеленська, Леся Храплива, Роман Смаль-Стоцький, Ярослав Рудницький та інші особистості, які сприяли суттєвому розширенню дослідницької парадигми матеріалів про класика української літератури, за словами академіка Миколи Жулинського, «одну з центральних постатей новітньої української літератури, творча спадщина якої має виняткове художнє, філософське, духовне і суспільне значення не лише для національної, а й для світової культури» (Жулинський, 2020, с. 29).

Маркерами діяльності діаспори стали сотні заходів (виставки, конференції, симпозиуми), що відбулися, вважай, на всіх континен-

тах. Саме так, бо, починаючи з 1950-х років, ці й подібні заходи стають невід'ємною частиною громадсько-культурного життя діаспори, вони відбуваються в середовищі більшості українських громад — від США й Канади до Англії й Аргентини, Франції і Німеччини. Підтвердження цього — сторінки «Свободи», яка систематично публікує матеріали за темою, висвітлюючи як невеликі за кількістю учасників події, так і масштабні акції, серед яких і такі етапні в культурному житті української діаспори заходи, як перевидання 12-томника творів Лесі Українки за редакцією Б. Якубського (Нью-Йорк, 1953–1954), відкриття пам'ятників поетесі у США (1961) й Канаді (1975), вшанування 100-ліття від дня народження письменниці, підготовка й видання «Хронології» — найповнішої біографії Лесі Українки тощо.

Саме зі шпальт «Свободи» ми нині довідуємося, що, крім уже згаданих Союзу українок Америки, УВАН і НТШ, організаторами заходів, присвячених Лесі Українці, в той період також були Об'єднання українських письменників «Слово», Літературно-мистецький клуб у Нью-Йорку, Літературний клуб у Детройті, Об'єднання демократичної української молоді (ОДУМ), Фундація ім. Івана Багряного, СФУЖО (Світова федерація українських жіночих організацій), Спілка української молоді (СУМ), Об'єднання державного визволення України (ОДВУ), Товариство «Свята Софія» та ін. Приміром, 25 жовтня 1970 року президія Світового конгресу вільних українців (СКВУ), проголосивши 1971 рік роком Лесі Українки, закликала українське громадянство всього світу гідно відзначити сторіччя видатної українки.

Цю активність, особливо помітну в 1950–1970-х роках, можна пояснити прибуттям на американський континент після Другої світової війни представників нової еміграції (політичної) з досвідом активного не лише культурно-мистецького п'ятиліття в Німеччині й Австрії (1945–1950 рр.), а й зі спадщиною політичного змагу на «планеті Ді-Пі» — протистояння советчині, небезпеці репатріаційних рейдів тощо. Саме завдяки свіжій хвилі української еміграції й підтримці «Свободи», на сторінках якої тема отримала сталу прописку, нашій закордонній спільноті вдалося піднести на новий рівень «взаємини» між класиками української літератури, їхньою спадщиною й змістом буття українців на чужині. Таким чином, редакція газети, підтримавши після Другої світової війни зусилля нової на той час хвилі еміграції, допомогла їй перейти від спорадичного до систематичного проведення заходів з ушанування пам'яті видатної українки, наближення до її полум'яного поетичного слова, драматичної творчості тощо. Було очевидно, що зі «словом і духом» Лесі Українки на шляху чину, першочерговою метою якого було відновлення й ствердження нашої державності, українська діаспора почувала себе захищенішою, а відтак — упевненішою.

Варто наголосити й на тому, що завдяки неймовірним зусиллям української діаспори світ побачила низка книжкових видань, про які інформує читачів «Свобода», як-от: збірка творів Лесі Українки в перекладі англійською мовою «Spirit of Flame» (New York, 1950), 12-томне видання творів великої української поетки ("Видавнича спілка Ю. Тищенко та А. Білоуса в Нью-Йорку", 1953–1954) ("Повідомлення до", 1953а, 1953б); «Творчий шлях Лесі Українки» Антона Княжинського (1961, Філадельфія, США, перевидання з краківського першодруку) та ін. Кілька разів у Сполучених Штатах і Канаді вийшла друком «Бояриня» — твір, на який у радянській Україні було накладено табу. Цікаво, що передвісниками цього важливого доробку стали публікації творів поетеси в книжковій серії «Просвіти», щорічних «Календарях» та інших виданнях Українського Народного Союзу.

Цей книжковий масив, як і статті в еміграційній пресі, дають уявлення про творчу спадщину Лесі Українки без ідеологічних викривлень, які науковці діаспори констатували в низці видань, що з'явилися в радянській Україні. Звідси ще один помітний тематичний напрям матеріалів «Свободи» — критика тих публікацій советських авторів, які відзначалися упередженістю й були написані на догоду советському режиму. Українська діаспора, за словами того ж таки Петра Одарченка, прагнула «розбити радянську схему», за якою Леся Українка «була слухняною послідовницею російської літератури». Показовим із цього погляду є цикл статей П. Заярського (псевдонім Петра Одарченка) «Леся Українка проти Москви» (Заярський, 1950а, 1950б, 1950с), в якому, зокрема, подано історію написання «Боярині», наголошено на темі визволення українського народу з московського ярма. Цю проблему порушує «Свобода» і в статті «Большевицька препарація клястиків літератури» (за підписом П. Василенка), де йдеться про приклади фальсифікації творчості Лесі Українки «большевицькими критиками», намагання показати її спадкоємицею «традицій російської революційно-демократичної літератури», натомість демонструється небажання бачити Леся Українку як європеїзатора української літератури, заперечується вплив на її творчість західноєвропейської літератури тощо (Василенко, 1951, с. 2, 5).

Водночас «Свобода» пильно придивлялася й до прикладів гідного шанування пам'яті поетеси в радянській Україні, писала про це на своїх сторінках, інколи не цураючись і передруків з преси тогочасної України, особливо коли це стосувалося подій, які відбувалися в місцях, що тісно пов'язані з життям видатної українки (Звягель, Луцьк, Колодяжне, Київ, Гадяч, Крим). Тим самим часопис не лише інформував читачів про конкретні події, а й нагадував українцям діаспори про дорозі їхньому серцю святині рідної землі.

У заходах із вшанування Лесі Українки в еміграційному середовищі прикметним стало те, що, крім науковців і письменників, у них брали участь найкращі мистецькі сили діаспори, які свого часу виступали у складі знаних колективів на сценах відомих театрів Європи. Ось приклад: 14 квітня 1953 р. «Свобода» повідомила про вечір у Детройті, який у пам'ять поетеси влаштували члени Літературно-мистецького клубу за участю письменників Докії Гуменної, Михайла Бажанського, Володимира Нестеровича, співачки Наталі Носенко, піаніста Б. Пюрка, а також драматичної студії на чолі з Катериною Кривуцькою (Несторович, 1953, с. 3). Ось такі літературно-мистецькі сили — і це лише в одній громаді! У когорті тих, чий талант збагачував мистецькі програми в інших містах, у чиєму виконанні також оживало слово Лесі Українки, — імена відомих митців Ростислава Василенка, Олімпії Добровольської, Йосипа Гірняка, Григорія Китастро, Л. Німців, Роми Романюк-Дзюбинської, Лідії Крушельницької, Ренати Бабак тощо. Крім персоналій, у подіях на честь видатної поетеси часто можна було бачити й чути виступи таких відомих в еміграції колективів, як Капела бандуристів ім. Т. Шевченка, хори «Трембіта» й «Боян», численні театральні групи.

Утім, «Леся Українка в репертуарі театральних колективів української діаспори» — це окрема, насичена особливим змістом тема. Чи не перша «театральна» публікація в часописі — відозва управи Незалежного українського театру у Львові до української громади в американському Ньюарку про допомогу у зв'язку з постановкою «Камінного господаря» Лесі Українки (1921 р.) (Ничка та ін., 1921, с. 2–3). Сторінки «Свободи» допомагають відтворити картину доволі насиченого театального життя, пов'язаного з творчістю Лесі Українки, зокрема те, що завдяки різним колективам світло театральної рампи поза Україною побачили такі драматичні твори видатної письменниці: «Орґія» (Театр-студія під керівництвом Йосипа Гірняка), «Лісова пісня» (Театр-студія під керівництвом Йосипа Гірняка, Студія мистецького слова Лідії Крушельницької, Студія ім. Леся Курбаса під керівництвом Ю. Григоренка, Аргентина), «На полі крові» (Театр акторів на чолі з Володимиром Блавацьким), «Іфігенія в Тавриді» (Театральна студія Спілки української молоді під керівництвом Катерини Бранки-Кривуцької), «Грішниця» (Драматична студія в Детройті), «Йоганна, жінка Хусова» (Театр акторів на чолі з Володимиром Блавацьким), «Камінний господар» («Новий театр», Нью-Йорк, режисер Володимир Лисняк), «Кассандра» (Драматичний ансамбль «Заграва», Торонто, мистецький керівник Юрій Бельський), «Одержима» (Театральний гурток у Детройті), «Бояриня» (Українська театральна група, режисер В. Лисняк). Зауважмо, що тут ідеться про доволі широкий спектр дуже різних театральних колективів — від аматорських до професійних.

Що ж до четвертого періоду (1989–2021) матеріалів про Лесю Українку в часописі «Свобода», то його головною особливістю стало те, що це був час спільних зусиль діаспори й України, позначений, зокрема, тим, що, починаючи з кінця 1980-х, на сторінках газети дедалі частіше з'являються матеріали про письменницю, авторами яких були науковці й журналісти з України, а також сформувалася тенденція, коли для участі в заходах, які були присвячені поетесі й відбувалися в середовищі діаспори, запрошували авторів з України. Так, аналізуючи дописи «Свободи» того часу, дослідники української преси допевняться і в тому, що зі словом про Лесю Українку в різних наукових і культурних установах США й Канади виступали такі відомі науковці, як Микола Жулинський, Тамара Гундорова, Оксана Забужко та інші знані постаті з України. І навпаки — мав місце «зустрічний рух», про який також писала газета, коли, наприклад, мистецька група «Яра» при експериментальному Театрі Ля Мама в Нью-Йорку (режисер — американка з українськими коренями Вірляна Ткач) не без допомоги діаспори представила виставу за «Лісовою піснею» в столиці України, а в київському видавництві «Смолоскип», зокрема, побачила світ книжка відомого діаспорного дослідника творчості Лесі Українки Петра Одарченка. Йдеться, отже, про період взаємозбагачення знавців творчості письменниці з діаспори і з України.

У цьому контексті матеріалів четвертого періоду на особливу увагу заслуговує доробок літературознавиці Тамари Скрипки, яка свого часу була ініціаторкою створення музею Лесі Українки у Волинському національному університеті (тоді — Луцькому державному педінституті) ім. Лесі Українки, а згодом, уже працюючи в УВАН (Нью-Йорк), здійснила низку важливих видавничих проєктів («Дворянське гніздо Косачів» (у співавторстві) (1999), «Лариса Петрівна Косач-Квітка (Леся Українка). Біографічні матеріали. Спогади. Іконографія» (2004), «Родові гнізда Драгоманових-Косачів: їх устрій та культура» (2013)). Окрім цього, завдяки зусиллям Тамари Скрипки частина раритетів зі спадщини Косачів, яка зберігалася за океаном, стала експонатами цінних виставок або ж посіла належне місце в музеях і наукових установах рідної України.

Підсумовуючи, зауважимо, що всі понад тисячу матеріалів часопису «Свобода», які стали об'єктом цього дослідження, а відтак вагомою частиною історико-літературної й бібліографічної спадщини, можна розподілити за такими тематичними напрямками: заходи (літературно-мистецька хроніка) з ушанування пам'яті Лесі Українки; публікації поетичних і драматичних творів письменниці; театральні постановки за творами Лесі Українки на сцені української діаспори; діяльність організацій, які іменовано на честь видатної українки; факти з біографії Лесі Українки; місця перебування поетеси (краєз-

навчий аспект); публікації творів Лесі Українки в перекладах чужими мовами; відомості про її оточення (від Косачів — до Драгоманових); організація заходів, спрямованих на побудову пам'ятників Лесі Українці в США й Канаді; огляд книжкових видань творів Лесі Українки і про неї, які вийшли поза Україною; Леся Українка у виданнях радянської доби; заходи з відзначення 100 і 150-ліття від дня народження Лесі Українки в середовищі українців діаспори тощо.

Що ж до жанрової палітри, то редакція «Свободи» подавала публікації під різним кутом зору: від, наприклад, інформаційної замітки про концерт пам'яті чи літературний вечір — до, приміром, звіту з конференції, від анонсів про нові книжки, присвячені творчості поетеси, — до рецензій на ці видання, від оглядів літературної спадщини — до відгуків на театральні вистави за творами Лесі Українки і аж до цитацій її епістолярної спадщини. Тут варто згадати і про рядки з редакційної пошти, що містять враження читачів про твори письменниці, з якими багато хто вперше знайомився завдяки сторінкам часопису.

Принагідно зазначимо, що низку матеріалів про Леся Українку ми знаходимо і в інших, супутніх зі «Свободою» виданнях, які випускав Український Народний Союз (УНС). Наприклад, у першій половині 1940-х на шпальтах «The Ukrainian Weekly» (тоді — англomовний додаток до «Свободи») побачили світ три статті про Леся Українку Онуфрія Іваха, а в середині 1990-х на сторінках «Альманаху УНСоюзу», приміром, вийшов огляд Осипа Кравченюка (1997) «Культ Лесі Українки в Америці».

Зміст матеріалів «Свободи» не раз нагадує нам і про те, що майже всі заходи, присвячені Лесі Українці, супроводжувалися акціями доброчинності. Особливо помітними були зусилля української громади США у справі зведення пам'ятника письменниці в Клівленді, підготовці до видання «Хронології життя і творчості», збірки перекладів її творів англійською мовою тощо. Жоден із цих та багатьох інших проєктів не міг відбутися без благодійної допомоги української громади. Зокрема, значні суми коштів на видання про Леся Українку перерахували фундації ім. Т. Шевченка (Канада) та ім. І. Багряного (США), а відомий художник Едвард Козак влаштував у штаті Мічиган (США) виставку власних малюнків з метою зібрати кошти на видання творів Лесі Українки англійською мовою (ЮМШ, 1949).

А принагідно ось ще одна адреса благодійності, твореної в ім'я Лесі Українки: йдеться про пожертву 86-го відділу Союзу українок Америки, який «передав на видання «Хронології...» тисячу доларів». Варто нагадати й про те, що у 1968 році цей самий відділ зібрав гроші на перевидання твору Василя Барки «Жовтий князь». Книжка вийшла, була розпродана, і з продажу повернулися зібрані громадські кошти.

Прикметно, що автор — відомий письменник — відмовився від запропонованого гонорару і висловив бажання, щоб гроші були передані Комітетові при УВАН у США на видання праці Ольги Косач-Кривинюк (1970) «Леся Українка. Хронологія життя і творчості». У зв'язку із цим Ізидора Косач-Борисова (1970) писала на сторінках «Свободи»: «Увесь комітет і я особисто як його голова висловлюємо глибоку подяку 86-му відділові Союзу українок Америки і Василеві Барці за жертву» (с. 3).

Висновки

Зрозуміло, що ім'я Лесі Українки посіло своє місце в культурно-освітній діяльності діаспори не випадково. Це був вибір закордонних українців. Вибір свідомий і бажаний. Він прочитується в річищі пошуків діаспори «з ким іти?», «куди йти?», «яким шляхом рухатися?». Йдеться про вибір насамперед тієї провідної верстви, що прагнула допомогти тим, хто «опинився на чужині», стати національною спільнотою, яка пильно прислухатиметься до голосу Лесі Українки, от хоча б до цього її заклику: «Он земля твого народу! Борись і добувайся батьківщини, бо прийдеться загинуть у вигнанні чужою-чуженицею, в неславі». Цей голос поетеси став і голосом діаспори, її власним вибором.

Недаремно у статтях, присвячених письменниці, йдеться про мобілізаційний характер її творчості, про «вплив її слова на патріотичне виховання української молоді, яка жила поза Україною» тощо. В середовищі діаспори були переконані, що творчість Лесі Українки, як і Тараса Шевченка й Івана Франка, є надійним захистом на сторожі національної душі українців. Ось чому часопис із захоотою друкує, наприклад, матеріал Л. Печинської про «роль Лесі Українки в духовному житті еміграції», або ж — вже у пізніший час — цитує відому культурну діячку, літературознавицю Оксану Забужко, яка розгорнула нові сторінки досліджень про Лесю Українку під час виступів як у середовищі українських громад США й Канади, так і перед студентами та викладачами університетів цих країн.

Леся Українка імпонувала українській громаді за океаном як «непримиренна і непохитна постать поетки і борця». Автор статті, написаної до 80-річчя від дня народження письменниці, зазначає: «Вся ця невмируща творчість великої поетки українського народу Лесі Українки — це урочиста могутня *Пісня до Свободи!*» (Заярський, 1951a, 1951b, с. 3).

Завершальним матеріалом бібліографічного літопису став цикл публікацій «Свободи», присвячений 150-річчю Лесі Українки. Це багато різнопланових дописів про важливі заходи (виставки, видання творів у перекладах чужими мовами, фільми, флешмоби, диску-

сії тощо), які завдяки тисячам учасників поширилися не лише рідною землею, а й усією планетою. Зокрема, це відеофільм за мотивами «Лісової пісні» мовою гінді в Індії, видання українцями Лівану першого тому перекладу прозових творів письменниці арабською мовою, чеськомовна виставка в Празі, відзначення українцями Німеччини ювілею біля будинку, де зупинялася поетеса в берлінський період свого життя у 1899 році. Зазначає часопис і те, що, крім України, вірші Лесі Українки в день її 150-річчя звучали також у містах Данії, Естонії, Канади, Латвії, Литви, Німеччини, Північної Македонії, Туреччини, Угорщини, багатьох інших країн, а Світовий конгрес українців (СКУ) підготував до цього ювілею відеомандрівку країнами й місцями, де зупинялася українська письменниця. Дуже прикметно, що посол Канади в Україні Лариса Галадза з нагоди 150-річчя Лесі Українки прочитала вірш поетеси «Contra spem spero!» українською, англійською і французькою мовами.

Усе це — також уже історія, зафіксована на берегах «Свободи». Історія, яка не залишається в минулому, а з якою ми рухаємося у завтрашній день разом з Лесею Українкою — її словом, її чином, її непереборною звитягою.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Біловус, А. (1949, 19 березня). Концерт у честь Лесі Українки. *Свобода*, 64, 4.
В УВАН відбулась конференція у честь Лесі Українки. (1963, 22 жовтня). *Свобода*, 201, 1.
Василенко, П. [Одарченко П.] (1951, 27 квітня). Большевицька препарация клясиків літератури. *Свобода*, 98, 2, 5.
Відбулася дев'ята Конвенція Союзу українок Америки. (1950, 14 листопада). *Свобода*, 265, 1, 4.
Гадзевич, Р. (2021, 5 листопада). «Свобода» — берегиня українства. *Свобода*, 45, 10.
Гість. (1926, 4 лютого). Попис української школи в Америці. *Свобода*, 28, 2.
Громадянин. (1920, 9 листопада). З українського життя в Німеччині. *Свобода*, 135, 2.
Друкується великий том «Леся Українка. Хронологія життя і творчисти». (1970, 18 квітня). *Свобода*, 69, 5.
Душник, В. (1934, 26 вересня). Одна з причин... *Свобода*, 225, 3.
Жулинський, М. Г. (2020). Леся Українка у боротьбі проти духовного рабства. Про участь гуманітарних установ НАН України у підготовці та відзначенні 150-річчя від дня народження письменниці: стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 4 листопада 2020 року. *Вісник Національної академії наук України*, 11, 29–32. <https://doi.org/10.15407/visn2020.11.029>
Заярський, П. (1951a, 27 лютого). Співець свободи: до 80-річчя з дня народження Лесі Українки. *Свобода*, 47, 3.
Заярський, П. (1951b, 1 березня). Співець свободи: до 80-річчя з дня народження Лесі Українки. *Свобода*, 49, 3.
Заярський, П. [Одарченко П.] (1950a, 4 серпня). Леся Українка проти Москви. *Свобода*, 179, 3.
Заярський, П. [Одарченко П.] (1950b, 5 серпня). Леся Українка проти Москви. *Свобода*, 180, 3.

- Заярський, П. [Одарченко П.] (1950с, 8 серпня). Леся Українка проти Москви. *Свобода*, 182, 3.
- І в Кракові українське життя. (1934, 12 лютого). *Свобода*, 36, 1.
- Козак, С. Б. (2020). «Борись і добувайся батьківщини...» (Життя і творчість Лесі Українки, вшанування її пам'яті на сторінках часопису «Українські вісті», Німеччина, 1945 — США, 2000). *Держава та регіони. Серія: Соціальні комунікації*, 3(47), 24–31.
- Косач-Борисова, І. (1970, 28 лютого). Про стан друкування хронології життя і творчості Лесі Українки. *Свобода*, 39, 3.
- Косач-Кривинюк, О. (1970). *Леся Українка: хронологія життя і творчості*. Українська вільна академія наук у США.
- Костенко, Л. (1991, 26 вересня). Геній в умовах заблокованої культури. *Літературна Україна*, 1, 3.
- Кравченко, О. (1997). Культ Лесі Українки в Америці. *Альманах Українського Народного Союзу*, 87, 151–158.
- Лесин дімок. (1920, 14 лютого). *Свобода*, 20, 2.
- Несторович, В. (1953, 14 квітня). З життя громад і організацій: Вечір Лесі Українки. *Свобода*, 86, 3.
- Ничка, Г., Сеньків, Я., & Бенцаль, М. (1921, 24 січня). Український театр в Галичині просить американських українців о поміч. *Свобода*, 18, 2–3.
- Нищенне української книжки большевиками на Україні. (1923, 1 листопада). *Свобода*, 255, 3.
- Пам'яті українських письменників. (1926, 3 грудня). *Свобода*, 281, 1.
- Повідомлення до 40-річчя смерті Лесі Українки. (1953а, 20 червня). *Свобода*, 134, 3.
- Повідомлення до 40-річчя смерті Лесі Українки. (1953б, 7 липня). *Свобода*, 144, 4.
- Українка, Л. (1898а, 17 листопада). Школа на Україні. *Свобода*, 46, 4.
- Українка, Л. (1898б, 24 листопада). Школа на Україні. *Свобода*, 47, 4.
- Фенчинська, Г. (1932, 19 липня). Роля жінки в громадським і політичним житті інших народів та на Україні. *Свобода*, 166, 4.
- Франко, Т. (1923, 5 грудня). Характеристика і значення української літератури. *Свобода*, 283, 3.
- ЮМШ. (1949, 1 грудня). З життя громад і організацій: Український фільмовий вечір і вистава малюнків Едварда Козака. *Свобода*, 279, 3–4.

REFERENCES

- Bilovus, A. (1949, March 19). Kontsert u chest Lesi Ukrainky [Concert in honor of Lesia Ukrainka]. *Svoboda*, 64, 4 [in Ukrainian].
- Drukuietsia velykyi tom "Lesia Ukrainka. Khronolohiia zhyttia i tvorchysty" [A large volume "Lesia Ukrainka. Chronology of life and artists"]. (1970, April 18). *Svoboda*, 69, 5 [in Ukrainian].
- Dushnyk, V. (1934, September 26). Odnа z prychnyn... [One of the reasons...]. *Svoboda*, 225, 3 [in Ukrainian].
- Fenchynska, H. (1932, July 19). Rolia zhinky v hromadskim i politychnim zhytti inshykh narodiv ta na Ukraini [The role of women in the public and political life of other nations and in Ukraine]. *Svoboda*, 166, 4 [in Ukrainian].
- Franko, T. (1923, December 5). Kharakterystyka i znachennia ukrainskoi literatury [Characteristics and significance of Ukrainian literature]. *Svoboda*, 283, 3 [in Ukrainian].
- Hadzevych, R. (2021, November 5). "Svoboda" — berehynia ukrainstva ["Svoboda" is the protector of Ukraine]. *Svoboda*, 45, 10 [in Ukrainian].
- Hist. (1926, February 4). Popys ukrainskoi shkoly v Amerytsi [Inventory of Ukrainian schools in America]. *Svoboda*, 28, 2 [in Ukrainian].

- Hromadianyn. (1920, November 9). Z ukrainskoho zhyttia v Nimechchyni [From Ukrainian life in Germany]. *Svoboda*, 135, 2 [in Ukrainian].
- I v Krakovi ukrainske zhyttia [And Ukrainian life in Krakow]. (1934, February 12). *Svoboda*, 36, 1 [in Ukrainian].
- Kosach-Borysova, I. (1970, February 28). Pro stan drukuvannia khronolohii zhyttia i tvorchosty Lesi Ukrainky [About the state of printing of the chronology of Lesia Ukrainka's life and work]. *Svoboda*, 39, 3 [in Ukrainian].
- Kosach-Kryvyniuk, O. (1970). *Lesia Ukrainka: Khronolohiia zhyttia i tvorchosty* [Lesia Ukrayinka: Chronology of life and creative work]. The Ukrainian Academy of arts and Sciences in the U.S.A. [in Ukrainian].
- Kostenko, L. (1991, September 26). Henii v umovakh zablokovanoi kultury [A genius in a blocked culture]. *Literaturna Ukraina*, 1, 3 [in Ukrainian].
- Kozak, S. B. (2020). "Borys i dobuvaisia batkivshchyny..." (Zhyttia i tvorchist Lesi Ukrainky, vshanuvannia yii pamiati na storinkakh chasopysu "Ukrainski visti", Nimechchyna, 1945 – SShA, 2000) ["Fight and get home..." (Lesia Ukrainka's life and work, honoring her memory in the Ukrainian news (Germany, 1945 – USA, 2000)]. *State and Regions. Series: Social Communications*, 3(47), 24–31 [in Ukrainian].
- Kravcheniuk, O. (1997). Kult Lesi Ukrainky v Amerytsi [Cult of Lesia Ukrainka in America]. *Almanac of the Ukrainian National Association*, 87, 151–158 [in Ukrainian].
- Lesyn dimok [Lesya's house]. (1920, February 14). *Svoboda*, 20, 2 [in Ukrainian].
- Nestorovych, V. (1953, April 14). Z zhyttia hromad i orhanizatsii: Vechir Lesi Ukrainky [From the life of communities and organizations: Lesia Ukrainka's evening]. *Svoboda*, 86, 3 [in Ukrainian].
- Nychka, H., Senkiv, Ya., & Bentsal, M. (1921, January 24). Ukrainskyi teatr v Halychyni prosyt amerykanskykh ukraintsiv o pomich [The Ukrainian Theater in Galicia is asking American Ukrainians for help]. *Svoboda*, 18, 2–3 [in Ukrainian].
- Nyshchennie ukrainskoi knyzhky bolshevykamy na Ukraini [Destruction of Ukrainian books by the Bolsheviks in Ukraine]. (1923, November 1). *Svoboda*, 255, 3 [in Ukrainian].
- Pamiaty ukrainskykh pysmennykiv [Memories of Ukrainian writers]. (1926, December 3). *Svoboda*, 281, 1 [in Ukrainian].
- Povidomlennia do 40-richchia smerty Lesi Ukrainky [Message for the 40th anniversary of Lesia Ukrainka's death]. (1953a, June 20). *Svoboda*, 134, 3 [in Ukrainian].
- Povidomlennia do 40-richchia smerty Lesi Ukrainky [Message for the 40th anniversary of Lesia Ukrainka's death]. (1953b, July 7). *Svoboda*, 144, 4 [in Ukrainian].
- Ukrainka, L. (1898a, November 17). Shkola na Ukraine [School in Ukraine]. *Svoboda*, 46, 4 [in Ukrainian].
- Ukrainka, L. (1898b, November 24). Shkola na Ukraine [School in Ukraine]. *Svoboda*, 47, 4 [in Ukrainian].
- V UVAN vidbulas konferentsiia u chest Lesi Ukrainky [A conference in honor of Lesia Ukrainka was held at UVAN]. (1963, October 22). *Svoboda*, 201, 1 [in Ukrainian].
- Vasylenko, P. [Odarchenko P.] (1951, April 27). Bolshevytska preparatsiia kliasykiv literatury [Bolshevik preparation of literary classics]. *Svoboda*, 98, 2, 5 [in Ukrainian].
- Vidbulasia deviata Konventsiia Soiuzu ukrainok Ameryky [The ninth Convention of the Union of Ukrainian Women of America was held]. (1950, November 14). *Svoboda*, 265, 1, 4 [in Ukrainian].
- YuMSh. (1949, December 1). Z zhyttia hromad i orhanizatsii: Ukrainskyi filmovyi vechir i vystava maliunkiv Edvarda Kozaka [From the life of communities and organizations: Ukrainian film evening and exhibition of drawings by Edward Kozak]. *Svoboda*, 279, 3–4 [in Ukrainian].
- Zaiarskyi, P. (1951a, February 27). Spivets svobody: Do 80-richchia z dnia narodzhennia Lesi Ukrainky [Singer of freedom: To the 80th anniversary of the birth of Lesia Ukrainka]. *Svoboda*, 47, 3 [in Ukrainian].

- Zaiarskyi, P. (1951b, March 1). Spivets svobody: Do 80-richchia z dnia narodzhennia Lesi Ukrainky [Singer of freedom: To the 80th anniversary of the birth of Lesia Ukrainka]. *Svoboda*, 49, 3 [in Ukrainian].
- Zaiarskyi, P. [Odarchenko P.] (1950a, August 4). Lesia Ukrainka proty Moskvyy [Lesia Ukrainka against Moscow]. *Svoboda*, 179, 3 [in Ukrainian].
- Zaiarskyi, P. [Odarchenko P.] (1950b, August 5). Lesia Ukrainka proty Moskvyy [Lesia Ukrainka against Moscow]. *Svoboda*, 180, 3 [in Ukrainian].
- Zaiarskyi, P. [Odarchenko P.] (1950c, August 8). Lesia Ukrainka proty Moskvyy [Lesia Ukrainka against Moscow]. *Svoboda*, 182, 3 [in Ukrainian].
- Zhulynskyi, M. H. (2020). Lesia Ukrainka u borotbi proty dukhovnoho rabstva. Pro uchast humanitarnykh ustanov NAN Ukrainy u pidhotovtsi ta vidznachenni 150-richchia vid dnia narodzhennia pysmennytsi: Stenohrama dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 4 lystopada 2020 roku [Lesia Ukrainka in the struggle against spiritual slavery. On the participation of humanitarian institutions of the NAS of Ukraine in the preparation and celebration of the 150th anniversary of the writers birth: Transcript of report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, November 4, 2020]. *Visnyk of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 11, 29–32. <https://doi.org/10.15407/visn2020.11.029> [in Ukrainian].

УДК 070(=161.2):930.23

До історіографії українського пресознавства: «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.» (т. 1–7)

Надія КУЛЕША

канд. філол. н., ст. н. сп.

Львівська національна
наукова бібліотека України
імені В. Стефаникавул. Стефаника, 2,
79000, Львів, Україна

nkleopolis@gmail.com

ORCID 0000-0001-9761-2713

© Кулеша Н., 2023

Мета статті — висвітлити результати досліджень історії української преси, які втілені в семи томах багатотомного видавничого проєкту «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.», підкреслити їхнє значення для вивчення історії української преси та журналістики. Для досягнення мети використано аналітичний, структурний, історичний, системний і статистичний методи.

Аналіз історіографії питання дозволяє стверджувати, що, незважаючи на фундаментальність зазначеного багатотомного видання в галузі українського пресознавства, в працях відомих вітчизняних дослідників історії преси й журналістики вказана тема розглянута переважно в рецензійній формі та стосується лише перших трьох томів. На сьогодні дослідження реалізоване вже в семи томах, де доступна історико-бібліографічна інформація про майже три тисячі українських пресодруків.

Розглянуто структуру вказаного багатотомного видання, здійснено аналіз його контенту, акцентовано значення передмов до перших чотирьох томів для розвитку українського пресознавства, означено основні віхи пресознавчого дискурсу вказаного часового періоду, здійснено статистичний підсумок зафіксованої інформації про пресові видання в семи реалізованих томах.

Підкреслено необхідність подальшого дослідження історії української преси, зокрема в межах проєкту «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.», що створює ґрунтовний контент насамперед для української гуманітарної науки.

Ключові слова: видання «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.», українська преса, історія преси, історіографія, бібліографія, пресознавство, журналістичне кознавство.

TO THE HISTORIOGRAPHY OF UKRAINIAN PRESS STUDIES: “THE UKRAINIAN PRESS IN UKRAINE AND THE WORLD IN THE NINETEENTH AND TWENTIETH CENTURIES” (VOLS. 1–7)

Nadiia KULESHA

PhD in Philology, Senior Researcher
Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv
Stefanyk St., 2, 79000, Lviv, Ukraine
nkleopolis@gmail.com
ORCID 0000–0001–9761–2713

The purpose of the article is to highlight the research results on the history of the Ukrainian press, which are embodied in seven volumes of the multi-volume publishing project “Ukrainian Press in Ukraine and the World in the nineteenth and twentieth centuries”, and to emphasise their importance for the study of the history of the Ukrainian press and journalism. To achieve this purpose, analytical, structural, historical, systemic and statistical methods were used.

An analysis of the issue historiography suggests that, despite the fundamental nature of this multi-volume publication in the field of Ukrainian press studies, the works of well-known domestic researchers of the history of the press and journalism deal with this topic mainly in a review form and concern only the first three volumes. To date, the research has been implemented in seven volumes, which provide historical and bibliographic information on almost three thousand Ukrainian press publications.

The author examines the structure of this multi-volume edition, analyses its content, emphasises the importance of the prefaces to the first four volumes for the development of Ukrainian press studies, identifies the main milestones of the press studies discourse of the specified period, and provides a statistical summary of the information on press publications in the seven volumes.

The author emphasises the need for further research into the history of the Ukrainian press, in particular, within the framework of the project “Ukrainian Press in Ukraine and the World in the Nineteenth and Twentieth Centuries”, which creates substantial content primarily for Ukrainian humanities.

Keywords: publication “Ukrainian press in Ukraine and the World in the 19th–20th centuries”, Ukrainian press, press history, historiography, bibliography, press studies, journalism studies.

Актуальність проблеми

Російська пропаганда століттями впроваджує у світ свою брехливу парадигму російської історії й державності, викреслюючи й заперечуючи існування української. І не тільки народу, держави й історії, а й мови, культури, науки. У цьому контексті перебуває й українська преса, яка відіграє важливу роль свідка української та світової історії й лише своєю наявністю є одним із доказів існування української нації. Історія української преси засвідчує феномен існування преси без держави, констатує реальне існування мови, культури, науки й носія цих мови, культури й науки. Сучасна російська агресія проти України спрямована на знищення всього українського, всього, що є доказом буття України та її народу, також і преси, яка, зокрема, зберігалася у знищених ворогом архівах і книгозбірнях. Тож написання історії української преси не лише зафіксує факт існування цієї преси, а й дозволить провадити, зокрема, аналітичні дослідження згубного впливу пропагандистської політики країни-агресора на свідомість кількох поколінь користувачів української преси радянського й пострадянського періодів, що суттєво уможливило нинішню російсько-українську війну.

У цьому контексті багатотомне видання «Українська преса в Україні та світі ХІХ–ХХ ст.» є неоціненним джерелом історіографії українського пресознавства. У семи його томах репрезентовано пресу, яка виходила у світ на території теперішньої України впродовж 1812–1919 рр., продовжується робота над наступними томами, в яких буде представлено великий масив преси радянського періоду, що стане фактологічним матеріалом для історико-джерелознавчого аналізу й наукових узагальнень впливу радянської пропаганди на денаціоналізацію українського народу.

Стан вивчення проблеми

Хоча перші сім томів видання «Українська преса в Україні та світі ХІХ–ХХ ст.» є єдиною фундаментальною працею в історіографії українського пресознавства, яка «під одним дахом» містить історико-бібліографічну інформацію про майже три тисячі періодичних видань, що виходили на етнічних українських землях а також в інших країнах світу упродовж 1812–1919 рр., однак дослідження цього феномену недостатньо засвідчене в наукових працях українських пресо- і журналістикознавців, хоча надбаннями титанічної пошукової й дослідницької праці науковців НДІ пресознавства ЛННБ України імені В. Стефаника користується, безперечно, більшість українських дослідників преси та низки інших галузей науки. Найбільше уваги приділив цьому виданню Ігор Михайлин, який високо оцінив три перші томи цього багатотомного дослідження (що вийшли у світ

ще за його життя) (Михайлин, 2009, 2012, 2014). Позитивні відгуки на перший том видання знаходимо в рецензіях провідних українських науковців Надії Зелінської (2008), Володимира Качкана, який визнав його «вагомим здобутком із пресології та літературознавства» (Качкан & Сулятицький, 2008, с. 214), Івана Лучука (2008), Богдана Мельничука (2008), які схвально оцінили концепцію й наукові засади цієї праці.

Мета статті — висвітлити результати досліджень історії української преси, які втілені в семи томах багатотомного видавничого проекту «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.», що охоплюють українську пресу 1812–1919 рр.; здійснити аналіз контенту видання, означити основні віхи пресознавчого дискурсу означеного періоду, зробити статистичний підсумок зафіксованої інформації про пресові видання в реалізованих томах.

Виклад основного матеріалу

Багатотомне видання «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.» є беззаперечно грандіозним підґрунтям історіографії й джерелом українського пресознавства. У семи його томах (реалізованих упродовж 2007–2022 рр.) бібліографовано 2786 періодичних видань, які виходили у світ на території теперішньої України та поза її межами у 1812–1919 рр. Як слушно зауважив професор І. Михайлин (2009), цитуючи свою рецензію «Національне надбання» на перший том проекту «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.», розпочатий 2007 р. у Науково-дослідному центрі періодики Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника (від 2010 р. — Науково-дослідний інститут пресознавства), «... національним надбанням є наша журналістика, яка забезпечувала освідомлення українського народу й перетворення його на історичну націю; національним надбанням є й історія цієї журналістики, створена у відділенні «Науково-дослідний центр періодики» Львівської національної наукової бібліотеки ім. В. Стефаника (Михайлин, 2012). Така висока оцінка праці наукового колективу одним із провідних сучасних українських пресознавців зумовлена тим, що колосальне за обсягом, надзвичайно трудомістке й часомістке у своїй реалізації видання «... буде працювати на українську націю, формування її повноцінного уявлення про саму себе не одне наступне століття» (Михайлин, 2012).

Кожен том видання має два розділи — «Бібліографія української преси» та «Бібліографія української іншомовної преси», що містять основну частину, яка складається з історико-бібліографічних нарисів про часописи окресленого періоду. Основній частині передують передмови (у першому та третьому томах — дві передмови; у другому й четвертому — одна). Окрім того, кожен том споряджено словом «Від укладачів» і потужним науково-довідковим апаратом.

Одразу зауважимо, що суттєвим історіографічним та джерелознавчим матеріалом з історії української преси й журналістики є передмови до цього багатотомного видання. Мирослав Романюк (2007) — автор проєкту й багаторічний керівник цієї наукової праці — у своїй передмові до першого тому «Українська преса як наративне джерело» докладно представив етапи становлення й розвитку української преси минулого. У підрозділі «До історіографії історії української преси XIX–XX ст.» автор проаналізував розвиток історіографії історії преси від часу заснування цієї наукової галузі до сьогодення, розглянувши й охарактеризувавши основні наукові праці вітчизняних пресознавців XIX–XXI ст. У цій історіографічній і бібліографічній розвідці М. Романюк (2007) спирається на 331 пункт джерельних даних, що засвідчує вичерпність досліджуваного питання.

Передмова М. Романюка (2011) «До історіографії бібліографії української преси XIX–XX ст.» до третього тому логічно продовжила його передмову до першого тому. Зупиняючись на питанні бібліографії, автор обґрунтовує важливість і необхідність національної бібліографії преси, яка завдяки зібраному емпіричному матеріалу вітчизняних бібліографів дозволить науковцям різних галузей науки використовувати цей матеріал у своїх аналітичних дослідженнях періодичних видань. У передмові вичерпно охарактеризовані праці українських бібліографів минулого й сучасності, зокрема масштабні результати бібліографічних досліджень науковців Львівської національної наукової бібліотеки України імені В. Стефаника, бібліографів наукових інституцій Києва, Одеси й Харкова. Згадані передмови М. Романюка (2007, 2011) — готові розділи майбутньої, сподіваємося, праці з історії історіографії та історії бібліографії української преси.

Перші три томи історико-бібліографічного дослідження «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.» містять також передмови професорки Лідії Сніцарчук (2007, 2009, 2011) — директорки НДІ пресознавства. Ці передмови, які охоплюють пресу 1812–1910 рр., є радше аналітичним пресознавчим дискурсом про пресу означеного періоду як складник суспільно-політичного життя українського народу у тогочасних реаліях поділу українських етнічних територій між двома імперіями, як свідка й учасника української історії. Авторка досконало типологізувала відповідно згруповані періодичні видання в кожному томі; дала, зокрема, квінтесенційну характеристику цих видань; розставила політико-правові акценти існування преси в просторі Російської й Австро-Угорської імперій; привернула належну увагу до формування читацької аудиторії тогочасної преси й розвитку дискусій між періодиками; проаналізувала непросту ситуацію з пресою української еміграції, яка стала масовою в останнє десятиріччя XIX ст. й почала активно розвиватися на американському кон-

тиненті, завдавши величезних збитків галицькій і буковинській пресі через втрату читачів.

Передмова Л. Сніцарчук (2007) до першого тому «Українська преса 1812–1890 рр. — “достойне свідоцтво культурної та народної свідомості”» вичерпно охарактеризувала пресу означеного періоду, структурувавши її відповідно до існування в межах різних державних утворень та в еміграції. Загалом, авторка, «озброївшись» матеріалами не лише самих досліджуваних періодиків, а й багатой бібліографічної джерельної бази (124 пункти), що гарантує достовірність історичних реалій, проаналізувала 176 українських часописів, «різновекторних за напрямками, сповідуваними ідеалами, позиціями щодо вирішення громадсько-політичних проблем, поглядами на майбутнє українства, більшість з яких намагалася плекати у читача почуття національної гідності, честі, самосвідомості. Переважна кількість цих видань побачила світ у Галичині, а саме — у Львові, незважаючи на значні зусилля і польських, і московфільських політичних діячів знівелювати національну позицію українців» (Сніцарчук, 2007, с. 101). Якщо відлік української преси за змістом (та не за мовою) у підросійській Україні розпочався 1812 р. у Харкові, то видавання україномовної преси у цей час було цілком неможливим, адже лише 1861 р. відбулися деякі зрушення в цьому питанні — з’явилися окремі двомовні видання (у Києві і Чернігові) та кілька україномовних рукописних видань. Однак Валуєвський циркуляр 1863 р. наклав жорстке вето на вихід українських часописів не лише за мовою, а й за змістом.

Перший том містить 176 історико-бібліографічних нарисів про часописи, 167 з яких зараховуємо до українських, 9 — до іншомовних (5 — російською мовою видання, 4 — угорською).

Передмова до другого тому видання «Українська преса 1891–1905 рр.: “Збудити і з’єднати нашу надпартію, якій на ім’я Нація!”» (Сніцарчук, 2009) стала продовженням передмови до попереднього тому, запропонувавши пресознавчий дискурс про пресу наступних п’ятнадцяти років. Дотримуючись усталеної концепції авторської передмови, Л. Сніцарчук проаналізувала на тлі тогочасних суспільно-політичних і територіальних реалій 150 пресодруків, на які збагатився український пресовий ареал: 13 — у підросійській Україні, 123 — у підавстрійській, 14 — на еміграції (США, Канада, Бразилія, Італія). Як зауважувала авторка, «... аналізоване п’ятнадцятиліття позначене в історії української преси помітним розширенням географії її виходу, продуманою типологічною диференціацією і передовсім політизацією медіапроцесу. Тематична конструкція української преси цього періоду, що виходила в Україні та світі, складалася із семи основних блоків: громадсько-політичних, універсальних (політематичних), культурологічних (переважно — просвітницькі й лі-

тературно-наукові), наукових, релігійно-виховних, фахових, спеціалізованих (монотематичних) видань» (Сніцарчук, 2009, с. 40). Солідна джерельна база (128 позицій) забезпечила вагоме історіографічне підґрунтя цієї розвідки.

Другий том містить 150 історико-бібліографічних нарисів про часописи, 142 з яких уміщені в розділі «Бібліографія української преси» (4 з них виходили польською й українською мовами), 8 — у розділі іншомовної преси (3 — німецькою, 2 — російською і 3 — угорською мовами).

Говорячи про передмову Л. Сніцарчук (2011) «Українська преса 1906–1910 рр. — «найдужчий нерв культурно-національного, політичного і соціально-економічного життя народу» — до третього тому видання, який охопив 176 українських пресодруків (і ґрунтується на 125 бібліографічних посиланнях), звернемося до авторитетної думки професора Ігоря Михайлина: «Як і інші томи, третій том супроводжує й друга передмова, яку написала директор Інституту пресознавства Лідія Сніцарчук... Лідія Віталіївна — справжній лідер, бо поклала на себе найскладніше завдання — написати історію української преси, описаної бібліографами. Висловлю спостереження: з часом передмови Лідії Сніцарчук, видані в окремому виданні, набудуть статусу цінкової праці з історії української журналістики, не меншої за значущістю, ніж «Історія української преси» Аркадія Животка... Її історіям (бо їх уже три, за кількістю томів) властива стислість, увага до найбільш важливого, головного, звідси деяка нарисовість, пунктирність, яка впливає з неможливості говорити докладно про навіть найважливіші видання. Зате її інтенція — вичерпність, прагнення охопити все, показати його місце в загальному розвитку... Як фахівець, можу сказати, що її тексти — то зразковий конспект для подальшого наповнення його глибшим змістом і спостереженнями» (Михайлин, 2014, с. 144).

Найбільшу кількість українських періодичних видань у 1906–1910 рр. було засновано в Австро-Угорській імперії (Буковина — 20 видань, Галичина — 66, Відень — 4 часописи). Зросла кількість українських видань у Російській державі (Східна Україна — 43, Росія — 9). Українська еміграція суттєво долучилася до збільшення кількості української преси (США — 23 видання, Канада — 6, Бразилія — 2, Швейцарія — 2, Італія — 1 видання).

Третій том містить 176 історико-бібліографічних нарисів українських часописів, 169 з яких відібрано до розділу української преси, 7 — до іншомовної (1 — німецькою, 1 — польською, 5 — російською мовою видання).

Передмову до четвертого тому видання «На стрічу великим подіям»: українська преса 1911–1916 рр. у соціокультурному контексті»

підготувала докторка філологічних наук Мар'яна Комариця (2014). Певна трудність поставленого перед нею завдання полягала в тому, щоби структуровано охарактеризувати періодичні видання, які належали до двох різних періодів історії української преси: від 1905 р. до початку Першої світової війни 1914 р. та від літа 1914 р. до Лютневої революції в Росії, на зміну якій настала доба Національно-визвольних змагань.

Знаковим для преси, репрезентованої в четвертому томі, є те, що після 1905 р. на Наддніпрянщині, із прийняттям урядового конституційного Маніфесту (17 жовтня), були проголошені основні громадянські свободи — слова, зборів, друку, що створило дещо сприятливіші умови для її виходу, що відразу позначилося на кількості українських пресових видань. Із початком Першої світової війни майже одночасно припинили виходити більшість українських часописів, а з окупацією Галичини царською армією ці ж заборони були застосовані до місцевої преси. Особливістю цього періоду є заснування преси мілітарних і парамілітарних формацій, виникнення явища таборової преси для військовополонених українців, яку взяв під свою опіку створений 1914 р. Союз визволення України і який заснував кілька солідних періодичних видань українською, німецькою та французькою мовами.

Спираючись на вагомий джерельний матеріал (135 позицій), авторка проаналізувала розвиток української преси на тлі складних епохальних подій; охарактеризувала найбільш знакові видання цього періоду, які мали значний вплив на розвиток української преси загалом і на плекання національної самосвідомості українського народу зокрема; структурувала пресу окресленого періоду не лише за територіальним принципом, а й за типологією; охарактеризувала й увиразнила особливості еміграційної преси, зокрема на американському континенті; прикметно означила пресу релігійного характеру; акцентувала зростання (водночас із розвитком різних політичних течій) кількості партійних видань, які «... відображали актуальні світові політичні тенденції й були висловом ідей нових партій та громадських рухів, які прагнули дати власну відповідь на тогочасні суспільні запити» (Комариця, 2014, с. 14). Загалом у зріз аналітичного огляду було взято 211 українських пресових видань зазначеного періоду, які здебільшого вказували «... українцям шляхи праці на всіх ділянках громадсько-політичного життя. Часописні публікації формували національно-державницьку ідеологію та колективну відповідальність за долю визвольних змагань у ширшому сенсі, що стали стимулом для пошуку нових оригінальних геополітичних концепцій» (Комариця, 2014, с. 44).

Загалом за період від 1911 р. до 1916 р. було засновано 210 пресодруків: 51 — на українських теренах, що перебували в межах Росій-

ської імперії, 90 — в Австро-Угорській імперії, 12 — в інших європейських країнах (Німеччині — 6, Швейцарії — 4, Болгарії — 1) та 57 — на американському континенті. За мовною ознакою 201 із них виходив українською мовою і двома мовами, 10 — іншими мовами (1 — англійською, 4 — німецькою, 2 — російською, 1 — угорською, 2 — французькою).

Наступні томи не споряджені передмовами, основній частині передує вступне слово «Від укладачів», де подається стисла характеристика історичного відтинку, в якому засновувалася бібліографована преса конкретного тому.

П'ятий том видання репрезентує українську пресу, що почала виходити у 1917 р. на українських етнічних землях і поза їхніми межами. Лютнева революція 1917 р. посприяла започаткуванню нового етапу українського пресовидавничого руху, що був зумовлений зняттям усіх цензурних обмежень з українського друкованого слова. Формування списку української преси кінця XIX — початку XX ст. до попередніх томів ґрунтувалося на методологічних принципах, викладених В. Ігнатієнком (1930) у «Бібліографії української преси 1816–1916». У передмові до цієї праці він зауважував, що для бібліографії дореволюційних українських періодичних видань найдоцільнішою системою відбору є територіально-етнографічний принцип у комбінації з ознакою мови, а для видань, які почали виходити після 1917 р., треба застосовувати принцип державно-територіальний, долучаючи українські часописи Галичини, Закарпаття й Буковини та українську еміграційну пресу. Водночас В. Ігнатієнко (1930) орієнтувався на тогочасні ідеологічні директиви й трактував формування УРСР як прояв державності. Проте інші історичні реалії, пов'язані з проголошенням Універсалів Української Центральної Ради й роботою Генерального Секретаріату, засвідчили процеси становлення державності на теренах УНР. Обмеження хронологічних меж тому одним роком зумовлено інтенсивним розвитком пресовидавничого руху. Якщо до 1917 р. видавничими центрами були великі міста (Київ, Харків, Одеса, Полтава), то революційні події 1917 р. стимулювали розвиток інформаційної мережі у провінційних містах і містечках, зокрема у Звенигородці, Золотоноші, Куп'янську, Лубнах, Ніжині, Ромнах, Сумах, Таращі, Хоролі.

П'ятий том містить 588 історико-бібліографічних нарисів про часописи, 251 з яких був україномовним та двомовним, 337 — іншомовними (для 333 із них мовою видання була російська, для 2 — німецька і 2 — французька).

Шостий том видання репрезентує українську пресу (анотовані описи газет, журналів, бюлетенів, вісників та ін.) українською мовою, двомовну та іншомовну, яка почала виходити в 1918 р. на українських

етнічних землях і поза їхніми межами. Принципи відбору видань, установлені у п'ятому томі історико-бібліографічного дослідження, збережені у шостому, сьомому й восьмому томах.

Зміни в суспільно-політичному житті України, що відбулися в 1918 р., вплинули на пресовидавничий процес: більшовицька навала з початком року зумовила припинення виходу багатьох «молодих» видань, а утвердження Гетьманату навесні цього року посприяло започаткуванню значної кількості нових видань, зокрема фахових і кооперативних. Формування Української Держави та її інституцій — міністерств, Академії наук, українських університетів, гімназій, загальноосвітніх і фахових шкіл — суттєво розширило тематичний діапазон пресових видань. Як і в попередньому томі, пресу диференційовано за мовною ознакою: якщо на західних теренах України функціонувала україномовна преса, то Схід і Південь України представлені здебільшого пресою російською мовою. Загалом том містить 674 історико-бібліографічні нариси про видання: 310 — україномовних і двомовних; 364 — іншомовних (для 357 — мова видання російська, 1 — англійська, 4 — німецька, 2 — французька).

Сьомий том історико-бібліографічного дослідження репрезентує українські пресодруки (анотовані описи українських часописів українською мовою, двомовних та іншомовних), які почали виходити в 1919 р. на українських етнічних землях і поза їхніми межами. На зміну Гетьманату в грудні 1918 р. владу перейняла Директорія, що зумовило на початку 1919 р. вихід низки нових пресових видань — офіційних вісників та бюлетенів державних інституцій, суспільно-політичних, військових і фахових видань. Кардинальні зміни відбулися також у політичному житті Галичини — унаслідок Листопадового чину 1918 р. у Східній Галичині була встановлена українська влада з центром у Львові, а згодом — у Станіславі, що спричинило вихід у світ офіційних друкованих органів. Розвинулася армійська стрілецька преса. Упродовж 1919 р. територія України стала театром збройного протистояння — території по чергово переходили під владу мілітарних угруповань, що представляли різні політичні сили: загони більшовицької Червоної армії, Добровольчу армію генерала А. Денікіна і союзні їй окупаційні французькі війська, анархістські загони Нестора Махна, що спричинило багатовекторність політичного підпорядкування преси. Це також вплинуло й на її мовний фактор: якщо періодичні видання в Галичині, на Закарпатті й Буковині виходили українською мовою, то на Сході українською мовою друкувалися національно орієнтовані видання, а радянські й білогвардійські — переважно російською. Еміграційні видання виходили українською мовою й мовами країн перебування. Водночас преса друкувалася також багатьма чужоземними мовами, що було зумовлено роботою численних інфор-

маційних пресових бюро, які представляли діяльність дипломатичних місій українських урядів у західноєвропейських країнах.

До сьомого тому ввійшли 811 історико-бібліографічних нарисів про часописи, засновані 1919 р.: 361 — українською й двома мовами, 450 — іншими мовами (4 — англійською, 1 — голландською, 1 — грецькою, 1 — дансько-англійською, 2 — італійською, 4 — їдиш, 8 — німецькою, 2 — польською, 408 — російською, 1 — угорською, 15 — французькою, 1 — французько-російською, 1 — французько-голландською, 1 — чеською).

Восьмий том видання, в якому представлена українська преса в Україні та світі, готується до друку. Він міститиме 791 опис періодичних видань, що почали виходити 1920 р., серед них — 449 україномовних та двомовних, решта — 342 іншомовних (6 — їдиш, 1 — литовською, 3 — німецькою, 328 — російською, 4 — французькою).

Усі томи видання «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.» споряджено потужним науково-довідковим апаратом, який складається з «Порічного реєстру часописів», що фіксує тривалість виходу кожного періодичного видання за роками, іменного покажчика редакторів і видавців (після кожного прізвища зазначено номер позиції, під яким описано часопис, що його редагувала чи видавала названа особа), іменного покажчика, покажчика місць видавання часописів.

Про масштабну рутину дослідження свідчить перелік фондів, якими користувалися науковці НДІ пресознавства для бібліографування — серед них вітчизняні і зарубіжні книгозбірні та архіви, які назвемо лише вибірково: Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаніка, Наукова бібліотека Львівського національного університету ім. І. Франка, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Державна наукова архівна бібліотека у м. Києві, національні наукові та університетські бібліотеки Одеси, Харкова, Херсона, Чернівців, зарубіжні книгозбірні — національні та університетські бібліотеки Великої Британії, Данії, Італії, Канади, Німеччини, Польщі, США, Франції, Чехії тощо.

Для виявлення українських періодичних видань, що вийшли друком упродовж 1812–1920 рр., використовувалися відомі праці бібліографів кінця XIX ст. і першої половини XX ст., бібліографічні покажчики вітчизняних колективів авторів радянського періоду й початку XXI ст., бібліографічні покажчики, видані в Росії, електронні ресурси та окремі пресознавчі публікації.

Тож можемо констатувати, що розпочата майже 30 років тому колективом НДІ пресознавства робота над віднайденням, систематизацією й бібліографуванням української преси реалізовується поетапним виходом у світ чергових томів проекту «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.». Перший том видання побачив світ 2007 р.;

сьомий том, робота над яким завершена 2022 р., чекає на своє паперове втілення; завершується робота над восьмим томом. Як говорив професор І. Михайлин (2012), «... здійснення грандіозного задуму просувається вперед. Переважна більшість* писаних в “Українській пресі” часописів... то наші кроки до становлення національної самосвідомості, формування мрії про Українську незалежну державу, то знамено, під яке збиралися герої — борці-будителі українського народу до самостійного життя».

Висновки

На завершення хочемо наголосити на актуальності історико-бібліографічного дослідження «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.», оскільки Україна є чи не єдиною країною у світі, яка не має національної бібліографії преси, яка є неоціненним джерелом інформації про становлення й розвиток нації, свідком боротьби народу за незалежну державу, формування національної свідомості. Українська преса зафіксувала фактологічний матеріал життя народу в усіх суспільно-політичних і культурних аспектах, зокрема щодо становлення та розвитку суспільних рухів і політичних партій, освітніх, наукових і мистецьких інституцій, стала трибуною популяризації ідеї української державності не лише на українських теренах, а й серед громадськості зарубіжних країн. Продовження вивчення історії української преси, зокрема подальше провадження роботи над проектом «Українська преса в Україні та світі XIX–XX ст.», слугує, зокрема, створенню фактажного підґрунтя для різноаспектних досліджень у різних галузях гуманітарної науки.

Резюмуючи, підсумуємо кількісний і темпоральний складники обговорюваного видання. Перший том видання охоплює пресу 1812–1890 рр. і містить історико-бібліографічну інформацію про 176 пресових видань, які почали виходити в цей майже 80-річний період; другий том репрезентує пресу 1891–1905 рр. і містить описи 150 видань, які почали виходити в цей шістнадцятирічний період; третій том пропонує до диспозиції 176 видань, що почали з'являтися у світ упродовж 1906–1910 рр., охоплюючи період тривалістю п'ять років. Четвертий том репрезентує пресу 1911–1916 рр. і містить історико-бібліографічні описи 211 періодичних видань цього шестирічного періоду. Починаючи з п'ятого тому (і до восьмого, який перебуває в опрацюванні), кожен наступний присвячено репрезентації преси, що почала виходити впродовж лише одного року, зазначеного в назві тому, тобто: п'ятий

* Цитуємо рецензію І. Михайлина на другий том видання; преса, яка виходила у 1917–1920 рр., здебільшого представлена більшовицькими й радянськими виданнями, працювала на денационалізацію українського народу, однак наше завдання — зафіксувати видавану на українських теренах пресу того періоду для подальшого вивчення, аналізу та оприлюднення наслідків заподіяного нею світоглядного геноциду нації.

том — 1917 р. (588 періодичних видань), шостий том — 1918 р. (674 періодичних видань), сьомий том — 1919 р. (811 періодичних видань), восьмий том — 1920 р. (791 періодичне видання). Обмеження цих томів лише одним роком виходу періодичних видань зумовлено різким зростанням кількості преси, яка почала з'являтися на теренах України з початком революційних подій і краху імперій, поміж яких була поділена етнічна територія України. Якщо кількість видань, що містяться у перших чотирьох томах, сягає відмітки 713, то загальна кількість репрезентованих, включно із сьомим томом, видань сягає 2786 позицій у наскрізній пагінації статей «Української преси в Україні та світі XIX–XX ст.». Разом із восьмим томом, робота над яким добігає завершення, буде представлено понад три з половиною тисячі пресових видань. Очевидно, що й наступні, після восьмого, томи також будуть присвячені дослідженню видань лише одного року. З огляду на кількість і специфіку досліджуваної преси радянського періоду необхідно відкоригувати схему опису періодичного видання й, починаючи з дев'ятого тому (1921 р.), дещо змінити концепцію видання.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Зелінська, Н. (2008). [Рецензія на книгу *Українська преса в Україні та світі, XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження*, М. М. Романюк, М. В. Галушко, & Л. В. Сніцарчук, уклад., Т. 1: 1812–1890 рр., 2007]. *Вісник НТШ*, 40, 58–59.
- Ігнатієнко, В. А. (1930). *Бібліографія української преси 1816–1916* (Т. 4). Державне видавництво України.
- Качкан, В. А., & Сулятицький, М. І. (2009). [Рецензія на книгу *Українська преса в Україні та світі, XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження*, М. М. Романюк, М. В. Галушко, & Л. В. Сніцарчук, уклад., Т. 1: 1812–1890 рр., 2007]. *Український історичний журнал*, 4, 212–214.
- Комариця, М. (2014). «На стрічу великим подіям»: українська преса 1911–1916 рр. у соціокультурному контексті. В М. М. Романюк, М. В. Галушко, & Л. В. Сніцарчук (Уклад.), *Українська преса в Україні та світі, XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження* (Т. 4: 1911–1916 рр., с. 3–47). Оріяна-Нова.
- Лучук, І. (2008, 31 жовтня). Енциклопедичне дослідження української преси [Рецензія на книгу *Українська преса в Україні та світі, XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження*, М. М. Романюк, М. В. Галушко, & Л. В. Сніцарчук, уклад., Т. 1: 1812–1890 рр., 2007]. *Новий погляд*, 43, 10.
- Мельничук, Б. (2008). Історія української преси: рік за роком. *Літературний Тернопіль*, 3, 122–123.
- Михайлин, І. Л. (2009). Дві праці з історії української журналістики: 1. Національне надбання [Рецензія на книгу *Українська преса в Україні та світі, XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження*, М. М. Романюк, М. В. Галушко, & Л. В. Сніцарчук, уклад., Т. 1: 1812–1890 рр., 2007]. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціальні комунікації*, 874(1), 111–116.
- Михайлин, І. Л. (2012). Історія журналістики як національно-історичне завдання [Рецензія на книгу *Українська преса в Україні та світі, XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження*, М. М. Романюк, М. В. Галушко, & Л. В. Сніцарчук, уклад., Т. 2: 1891–1905 рр., 2009]. Кафедра журналістики Харківського

- національного університету імені В. Н. Каразіна. <http://www.kafedrajourn.org.ua/media/162>
- Михайлин, І. Л. (2014). До вивчення української преси — вагомого складника інтелектуальної спадщини народу [Рецензія на книгу *Українська преса в Україні та світі, XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження*, М. М. Романюк, М. В. Галушко, & Л. В. Сніцарчук, уклад., Т. 3: 1906–1910 рр., 2011]. В *Медіанпростір* (Спецвип. 5 журналу «Літературний Тернопіль», с. 143–151). Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка.
- Романюк, М., & Галушко, М. (1994). Схема повного бібліографічного опису періодичного видання. *Збірник праць Науково-дослідного центру періодики*, 1, 271–290.
- Романюк, М. (2007). Українська преса XIX–XX ст. як нарративне історичне джерело. В М. М. Романюк, М. В. Галушко, & Л. В. Сніцарчук (Уклад.), *Українська преса в Україні та світі, XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження* (Т. 1: 1812–1890 рр., с. 3–56). Оріяна-Нова.
- Романюк, М. (2011). До історіографії української преси XIX–XX ст. В М. М. Романюк, М. В. Галушко, & Л. В. Сніцарчук (Уклад.), *Українська преса в Україні та світі, XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження* (Т. 3: 1906–1910 рр., с. 3–22). Оріяна-Нова.
- Сніцарчук, Л. (2007). Українська преса 1812–1890 рр. — «достойне свідoctво культурної та народної свідомості». В М. М. Романюк, М. В. Галушко, & Л. В. Сніцарчук (Уклад.), *Українська преса в Україні та світі, XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження* (Т. 1: 1812–1890 рр., с. 57–105). Оріяна-Нова.
- Сніцарчук, Л. (2009). Українська преса 1891–1905 рр.: «збудити і з'єднати нашу надпартію, якій на ім'я нація!». В М. М. Романюк, М. В. Галушко, & Л. В. Сніцарчук (Уклад.), *Українська преса в Україні та світі, XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження* (Т. 2: 1891–1905 рр., с. 3–43). Оріяна-Нова.
- Сніцарчук, Л. (2011). Українська преса 1906–1910 рр. — «найдужчий нерв культурно-національного, політичного і соціально-економічного життя народу». В М. М. Романюк, М. В. Галушко, & Л. В. Сніцарчук (Уклад.), *Українська преса в Україні та світі, XIX–XX ст.: історико-бібліографічне дослідження* (Т. 3: 1906–1910 рр., с. 23–65). Оріяна-Нова.

REFERENCES

- Ihnatiienko, V. A. (1930). *Bibliografiia ukrainskoi presy 1816–1916* [Bibliography of the Ukrainian press 1816–1916] (Vol. 4). Derzhavne vydavnytstvo Ukrainy [in Ukrainian].
- Kachkan, V. A., & Suliatytskyi, M. I. (2009). [Retsenziia na knyhu *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti, XIX–XX st.: Istoryko-bibliografichne doslidzhennia*, М. М. Romaniuk, М. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk, uklad., Т. 1: 1812–1890 rr., 2007 [Review of the book *Ukrainian press in Ukraine and the world, 19th–20th centuries: Historical and bibliographic research*, М. М. Romaniuk, М. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk, Comps., Vol. 1: 1812–1890, 2007]]. *Ukrainian Historical Journal*, 4, 212–214 [in Ukrainian].
- Komarytsia, M. (2014). "Na strichu velykym podiiam": Ukrainska presa 1911–1916 rr. u sotsiokulturnomu konteksti ["On the tape of great events": The Ukrainian press of 1911–1916 in the sociocultural context]. In М. М. Romaniuk, М. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk (Comps.), *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti, XIX–XX st.: Istoryko-bibliografichne doslidzhennia* [The Ukrainian press in Ukraine and the world, XIX–XX centuries: A historical and bibliographical study] (Vol. 4: 1911–1916, pp. 3–47). Oriiana-Nova [in Ukrainian].
- Luchuk, I. (2008, October 31). Entsyklopedychne doslidzhennia ukrainskoi presy [Retsenziia na knyhu *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti, XIX–XX st.: Istoryko-bibliografichne doslidzhennia*, М. М. Romaniuk, М. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk,

- uklad., T. 1: 1812–1890 rr., 2007 [Encyclopedic study of the Ukrainian press [Review of the book *Ukrainian press in Ukraine and the world, XIX–XX centuries: Historical and bibliographic research*, M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk, Comps., Vol. 1: 1812–1890, 2007]]. *Novyi pohliad*, 4356, 10.
- Melnichuk, B. (2008). Istoriiia ukrainskoi presy: Rik za rokom [History of the Ukrainian press: Year by year]. *Literaturnyi Ternopil*, 3, 122–123 [in Ukrainian].
- Mykhailyn, I. L. (2009). Dvi pratsi z istorii ukrainskoi zhurnalistyky: 1. Natsionalne nadbannia [Retsenziia na knyhu *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti, XIX–XX st.: Istoryko-bibliografichne doslidzhennia* M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk, ukklad., T. 1: 1812–1890 rr., 2007] [Two works on the history of Ukrainian journalism: 1. National heritage [Review of the book *Ukrainian press in Ukraine and the world, XIX–XX centuries: Historical and bibliographic research* by M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk, Comps., Vol. 1: 1812–1890, 2007]]. *The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Social Communications*, 874(1), 111–116 [in Ukrainian].
- Mykhailyn, I. L. (2012). Istoriiia zhurnalistyky yak natsionalno-istorychne zavdannia [Retsenziia na knyhu *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti, XIX–XX st.: Istoryko-bibliografichne doslidzhennia*, M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk, ukklad., T. 2: 1891–1905 rr., 2009] [The history of journalism as a national-historical task [Review of the book *Ukrainian press in Ukraine and the world, XIX–XX centuries: Historical and bibliographic research*, M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk, Comps., Vol. 2: 1891–1905, 2009]]. Department of Journalism V. N. Karazin Kharkiv National University. <http://www.kafedrajourn.org.ua/media/162> [in Ukrainian].
- Mykhailyn, I. L. (2014). Do vuvchennia ukrainskoi presy — vahomoho skladnyka intelektualnoi spadshchyny narodu [Retsenziia na knyhu *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti, XIX–XX st.: Istoryko-bibliografichne doslidzhennia*, M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk, ukklad., T. 3: 1906–1910 rr., 2011] [To the study of the Ukrainian press — an important component of the intellectual heritage of the nation [Review of the book *Ukrainian press in Ukraine and the world, XIX–XX centuries: Historical and bibliographic research*, M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk, Comps., Vol. 3: 1906–1910, 2011]]. In *Mediaprostir* [Mediaspace] (Spec. Iss. 5, journal "Literary Ternopil", pp. 143–151). Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University [in Ukrainian].
- Romaniuk, M. (2007). Ukrainska presa XIX–XX st. yak naratyvne istorychne dzherelo [Ukrainian press of the XIX–XX centuries as a narrative historical source]. In M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk (Comps.), *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti, XIX–XX st.: Istoryko-bibliografichne doslidzhennia* [The Ukrainian press in Ukraine and the World, XIX–XX centuries: Historical and bibliographic research] (Vol. 1: 1812–1890, pp. 3–56). Oriiana-Nova [in Ukrainian].
- Romaniuk, M. (2011). Do istoriohrafii ukrainskoi presy XIX–XX st. [To the historiography of the Ukrainian press of the XIX–XX centuries]. In M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk (Comps.), *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti, XIX–XX st.: Istoryko-bibliografichne doslidzhennia* [The Ukrainian press in Ukraine and the World, XIX–XX centuries: Historical and bibliographic research] (Vol. 3: 1906–1910, pp. 3–22). Oriiana-Nova [in Ukrainian].
- Romaniuk, M., & Halushko, M. (1994). Skhema povnoho bibliografichnoho opysu periodychnoho vydannia [Scheme of a complete bibliographic description of a periodical]. *Zbirnyk prats Naukovo-doslidnoho tsentru periodyky*, 1, 271–290 [in Ukrainian].
- Snitsarchuk, L. (2007). Ukrainska presa 1812–1890 rr. — "dostoinne svidotstvo kulturnoi ta narodnoi svidomosti" [The Ukrainian press of 1812–1890 is a "worthy certificate of cultural and national consciousness"]. In M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk (Comps.), *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti, XIX–XX st.: Istoryko-*

- bibliografichne doslidzhennia* [The Ukrainian press in Ukraine and the World, XIX–XX centuries: Historical and bibliographic research] (Vol. 1: 1812–1890, pp. 57–105). Oriiana-Nova [in Ukrainian].
- Snitsarchuk, L. (2009). Ukrainska presa 1891–1905 rr.: "zbudyty i ziednaty nashu nadpartiiu, yakii na imia natsiia!" [The Ukrainian press of 1891–1905: "to wake up and unite our super-party, whose name is the nation!"]. In M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk (Comps.), *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti, XIX–XX st.: Istoryko-bibliografichne doslidzhennia* [The Ukrainian press in Ukraine and the World, XIX–XX centuries: Historical and bibliographic research] (Vol. 2: 1891–1905, pp. 3–43). Oriiana-Nova [in Ukrainian].
- Snitsarchuk, L. (2011). Ukrainska presa 1906–1910 rr. — "naiduzhchyi nerv kulturno-natsionalnoho, politychnoho i sotsialno-ekonomichnoho zhyttia narodu" [The Ukrainian press of 1906–1910 was "the strongest nerve of the cultural-national, political and socio-economic life of the people"]. In M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk (Comps.), *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti, XIX–XX st.: Istoryko-bibliografichne doslidzhennia* [The Ukrainian press in Ukraine and the World, XIX–XX centuries: Historical and bibliographic research] (Vol. 3: 1906–1910, pp. 23–65). Oriiana-Nova [in Ukrainian].
- Zelinska, N. (2008). [Retsenziia na knyhu *Ukrainska presa v Ukraini ta sviti, XIX–XX st.: istoryko-bibliografichne doslidzhennia*, M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk, uklad., T. 1: 1812–1890 rr., 2007 [Review of the book *Ukrainian press in Ukraine and the world, XIX–XX centuries: Historical and bibliographical research*, M. M. Romaniuk, M. V. Halushko, & L. V. Snitsarchuk, Comps., Vol. 1: 1812–1890, 2007]]. *Visnyk NTSh*, 40, 58–59 [in Ukrainian].

УДК 070(477)*18/19*(091):001.814]:[050:061.2](477.83–25)

«Записки Наукового товариства імені Шевченка» як джерело вивчення історії преси XIX – першої третини XX ст.

Лідія СНИЦАРЧУК

д-р н. із соц. комунік, проф.

Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника

вул. Стефаника, 2,
79000, Львів, Україна

lidija_s@ukr.net

ORCID 0000-0002-7272-9357

© Сніцарчук Л., 2023

Важливим джерелом для вивчення історії преси слугує нині поважний національний науковий часопис «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (1892–). У статті розглянуто матеріали про пресу, опубліковані в цьому виданні впродовж 1892–1937 рр. Мета статті: виокремити й вивчити кластер публікацій часопису про пресу, зміст яких сприяє поглибленню чинних і формуванню нових знань про функціонування та розвиток української преси загалом та знакових для її історії пресодруків. Завдання статті: з'ясувати й охарактеризувати особливості (тематичні, проблемні, жанрові) матеріалів пресознавчого напрямку, які розкривають редакційні стратегії щодо опублікування результатів прочитання авторами «Записок НТШ» української (українськомовної та іншомовної) преси. Для розв'язання завдань використано ретроспективний, контекстуальний, прес-кліпінгу, аналітичний, системний, контент-аналізу, історико-бібліографічний, структурно-функціональний методи.

З'ясовано, що опубліковані в часописі матеріали для вивчення історії преси XIX – першої третини XX ст. формують такі секції: 1) репрезентативна (наукові статті, розвідки, розправи); 2) аналітична (загальні / тематичні огляди преси загалом або ж певних пресодруків зокрема, докладний розгляд їхнього змісту та оцінювання); 3) бібліографічна (інформаційний огляд преси, короткий відгук про окремі публікації здебільшого задля залучення їх до наукового обігу); 4) біографічна (відомості про основні віхи життя та творчу діяльність, учасників процесу творення української преси, їхнє листування, некрологи тощо). Загалом, зосереджений на сторінках часопису пресознавчий дискурс потужної когорти українських інтелектуалів потребує й надалі уважного вивчення, що сприятиме збагаченню історії преси новим інформаційним продуктом.

Ключові слова: «Записки НТШ», національний науковий часопис, історія преси, пресознавчий дискурс, огляд преси, інформаційний продукт.

“NOTES OF THE SHEVCHENKO SCIENTIFIC SOCIETY” AS A SOURCE FOR STUDYING THE HISTORY OF THE PRESS OF THE 19TH CENTURY AND FIRST THIRD OF THE 20TH CENTURIES

Lidiia SNITSARCHUK

DSc in Social Communication, Professor

Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv

2, Stefanyk St., 79000, Lviv, Ukraine

lidija_s@ukr.net

ORCID 0000-0002-7272-9357

The prestigious national scientific publication “Notes of the Shevchenko Scientific Society” (1892–) is a crucial resource for research on the history of the press. The article examines the press-related materials that were published in this periodical between 1892 and 1937. The purpose of the article is to identify and analyze a group of press-related publications, the content of which advances our understanding of the operation and growth of the Ukrainian press in general and specific press publications that are important to the press’s historical development. The objective of the article is to figure out and describe the features (thematic, problematic, and genre) of press studies materials that reveal editorial strategies for publishing the reviews of Ukrainian (Ukrainian-language and foreign-language) press in “The Notes of the Shevchenko Scientific Society”. The article employs retrospective, contextual, press clipping, analytical, systemic, content analysis, historical and bibliographic, structural, and functional methods to solve the tasks.

It was found that materials published in the journal and related to the study of the press history during the 19th century and the 1930s form the following sections: 1) representative (scientific articles, research, and discussions); 2) analytical (general or thematic reviews of the press in general or certain press publications, a detailed examination of their content and evaluation); 3) bibliographic (informational press reviews, a brief review of individual publications, mainly to introduce them into scientific circulation); 4) biographical (information about the main milestones of life and creative activity, participants in the process of creating the Ukrainian press, their correspondence, obituaries, etc.). Overall, in-depth research on the press studies discourse of a significant group of Ukrainian intellectuals concentrated on the journal’s pages is worth continuing. It will help enrich the history of the press with a new information product.

Keywords: “Notes of the Shevchenko Scientific Society”, national scientific journal, history of the press, press studies discourse, press review, information product.

Актуальність проблеми

В українських часописах другої половини XIX — першої третини XX ст. зосереджено значну кількість інформації, яка слугує нині цінним джерелом для формування знань про функціонування й розвиток преси, що виходила в Україні та поза її межами. Ця інформація, подана в різножанровому інформаційному, аналітичному, публіцистичному виконанні, дозволяє заповнювати лакуни під час реконструкції національного медіапростору, в історико-бібліографічному описі пресодруків, з'ясуванні їхніх типологічних характеристик, увиразненні редакційно-журналістських практик тощо. Ця інформація сприяє також розкриттю особливостей та основних тенденцій розвитку преси; виявленню комунікаційної специфіки, відповідності форми й змісту контенту вимогам часу; визначенню опірності соціальним, політичним, економічним збуренням і викликам того дня, які багато років фіксувала й по-різному висвітлювала преса.

Формування науково-публіцистичного дискурсу пресознавчого напрямку відбувалося в останній чверті XIX ст., коли українська преса, пройшовши нелегкі початки становлення й розвитку, намагалася достойно функціонувати в зовсім не гомогенному українському медіапросторі. Важливим джерелом до вивчення історії преси слугує нині поважний національний науковий часопис «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (1892–).

Мета статті — виокремити й вивчити кластер публікацій часопису «Записки Наукового товариства імені Шевченка», зміст якого сприяє поглибленню чинних і формуванню нових знань про історію преси. *Завдання статті* — з'ясувати й охарактеризувати особливості (тематичні, проблемні, жанрові) публікацій про пресу, окреслити авторське коло. Для розв'язання завдань використано ретроспективний, контекстуальний, прес-кліпінгу, аналітичний, системний, контент-аналізу, історико-бібліографічний, структурно-функціональний методи.

Стан розробки проблеми

Упродовж багатьох років «Записки Наукового товариства імені Шевченка» (далі — «Записки НТШ») приваблювали увагу дослідників як цінне історичне джерело, де фіксувалися, обговорювалися, рецензувалися надбання українських і закордонних учених в царині гуманітаристики. Непроста історія видавання часопису висвітлена в багатьох публікаціях науковців минулого й сьогодення. Про часопис писали М. Возняк (1929) «Ол. Кониський і перші томи “Записок” (з додатком його листів до Митр. Дикарева)»; М. Грушевський (1930) «Ювілей львівських “Записок” і постулату Української Академії Наук»; З. Зайцева (2004а, 2004б) «“Записки Наукового товариства

ім. Т. Г. Шевченка”: започаткування та шлях до академічного стандарту (1892–1914)»; О. Купчинський (1991) («Про 156-й том Записок Наукового товариства імені Шевченка, який не вийшов друком у 1939 році»), інші відомі науковці. Відзначимо також покажчик «Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка. Томи I–CCXL 1892–2000», який уклав з нагоди 130-ліття першої національної академії наук В. Майхер (2003).

Уміщені в часописі публікації вивчали за тематичними компонентами І. Грабинський (1993), Р. Конта (2013), І. Демуз (2018), інші дослідники. Однак матеріали часопису про пресу, що з'ясовують певні етапи її розвитку, своєрідність обговорення й оцінювання публікацій значної кількості пресодруків донині докладно не розглянуто.

Виклад основного матеріалу

Зазвичай у пошуках потрібної історичної інформації, що розкриває особливості формування та функціонування українського інформаційного простору, дослідники зосереджують свою увагу на архівних джерелах, що зрозуміло й, зрештою, доцільно. Першоджерела — це важливий дослідницький матеріал, підґрунтя, «сировина» історії, завдяки яким отримуємо нові знання про пресу, наповнюємо їх потрібною історичною інформацією, зокрема значущими фактами, підтверджуємо важливість обставин, явищ, умов у житті українського соціуму загалом. Однак публікації про пресу слугують не менш важливим джерельним опертям для досліджень, які нині проводять науковці, зацікавлені в докладному вивченні історії журналістики загалом та історії преси зокрема.

Національний науковий часопис «Записки Наукового товариства імені Шевченка» виходить від 1892 р. під егідою потужного Наукового товариства імені Шевченка, яке ось уже 150 років дбайливо плече науковий світ українства. «“Записки НТШ” виходили і виходять, незважаючи на різні суспільно-політичні завірюхи, міжвоєнні та післявоєнні катаклізми, які спіткали Україну, нарешті більшовицькі і фашистські заборони Товариства і його видань», — відзначав О. Купчинський (2003) у ґрунтовній статті, що відкриває згадану «Бібліографію Записок Наукового товариства імені Шевченка». На сторінках видання зосереджено значну кількість наукової інформації, що висвітлювала й висвітлює донині розвій української наукової думки загалом і пресознавчої зокрема. У статті проаналізовано матеріали про пресу, що були опубліковані впродовж 1892–1937 рр.

Доволі важко розпочинався видавничий прохід «Записок НТШ». Про це, зокрема, вели мову у своїх статтях М. Возняк (1929) та М. Грушевський (1929), наголошуючи на складнощах, що супроводжували початковий етап видавання «Записок НТШ» — від комунікаційних,

організаційних, фінансових, творчих, видавничих питань до проблем формування авторського кола, а відтак і редакційного портфеля. У «привітній статті» М. Грушевський (1929) відзначав, що важливою заслугою НТШ було започаткування й провадження низки особливих для української науки пресодруків, зокрема «предтечі нової журналістики» «Літературно-Наукового Вістника» та наукового журналу «Записки НТШ»: «Учасники сеї роботи — десятки їх ще маємо приємність мати між собою, — можуть бути горді: їм довелося поставити на рейки велике діло, як не часто стрічається в людських досягненнях» (Грушевський, 1929, с. 6).

Загалом, опубліковані в журналі матеріали до історії преси ХІХ — першої третини ХХ ст. пропонуємо поділити на такі секції: 1) репрезентативна (наукові статті, розвідки, розправи); 2) аналітична (загальні / тематичні огляди преси загалом або ж певних пресодруків зокрема, докладний розбір їхнього змісту та оцінювання окремих публікацій); 3) бібліографічна (інформаційний огляд преси, рецензії на пресові публікації переважно задля залучення їх до наукового обігу); 4) біографічна (відомості про основні віхи життя та творчу діяльність, характеристика журналістської, редакторської, видавничої праці учасників творення української преси, листування, некрологи тощо). Звісно, така сегрегація матеріалу є певним чином умовною, оскільки провести демаркаційну лінію між публікаціями, що містять важливу інформацію про пресовидавничий процес минулого, доволі складно. Її знаходимо в текстах з історії України загалом і певних її земель зокрема, краєзнавчих, біографічних; літературознавчих тощо, а також у матеріалах, де розкривається діяльність тих чи інших політичних економічних, культурних об'єднань, товариств, спілок тощо. Подана інформація у багатьох випадках є тематично й проблемно багаторівневою, а отже, містить відомості, що належать до кількох визначених нами секцій заразом. Скажімо, у ґрунтовній розвідці К. Студинського (1929) розкрито особливості спілкування О. Кониського з видавцями й редакторами, що пояснює специфіку організації та провадження тих чи інших пресодруків, серед яких — «Вечерниці», «Діло», «Мета», «Основа», «Слово»; відзначено його зусилля щодо заснування народовського часопису «Русалка», а також охарактеризовано проблемно-тематичні аспекти його дописів до львівської преси, сформовано реєстр його поетичної публіцистики («з громадськими мотивами й настроями»), «побутових» та «еротичних» віршів.

Матеріали першої — репрезентативної — секції знайомлять читачів із результатами досліджень, спрямованих на висвітлення умов творення й функціонування преси загалом та окремих пресодруків, на визначення особливостей редакційної комунікації, типологічної специфіки тощо. Ці дослідження провадили й описували науковці,

імена яких доволі часто трапляються в українському пресознавчому дискурсі: М. Возняк (1912a, 1912b), В. Гнатюк (1920), І. Кривецький (1926), В. Щурат (1907), Ф. Савченко (1929). Загалом, публікації цієї секції містять у заголовку концепти, які дозволяють безпомилково визначити основну мету авторів — дати якісний продукт про видавання української преси загалом та окремих пресодруків зокрема.

Про те, що редакція надавала значної уваги змісту інших часописів, свідчать аналітичні матеріали, які формують другу секцію публікацій: систематично здійснювані загальні та тематичні огляди (рецензії, коментарі) наукових, громадсько-політичних, економічних, правничих, релігійних педагогічних, літературних (книжкових) часописів. Вміщені здебільшого під рубрикою «Наукова хроніка», а згодом і під рубрикою «Бібліографія», ці публікації слугували не лише документально точним реєстром фактів і подій з медійного поля, а й містили значну кількість інформації про особливості змістового комплексу українських і зарубіжних видань, їхні проблемно-тематичні напрями, науковий контент, специфіку його творення, дослідницьку потугу, авторську майстерність тощо. Уперше такий інтегральний матеріал було опубліковано у т. 6 «Записок НТШ» з назвою «Огляд часописей за р. 1894» Ініціатор заснування цього відділу часопису, активний оглядач преси, автор низки перших матеріалів цього огляду (вступне слово, «Часопись Правнича», «Зоря») М. Грушевський (1895), наголошуючи у вступі до основної частини на важливості аналітичного обстеження пресодруків, відзначав: «Уважаємо потрібним подавати надалі огляд наукового материялу, що з'являвся в часописах, часто не виходячи навіть в передруках і відбитках... В сей огляд заводимо місячники, двохмісячники і чвертьмісячники (виїмки робимо для українських видавництв) і в них — материял науковий (не популяризацію наукову)» (с. 1). «Не популяризація» — наголошував М. Грушевський (1895), окреслюючи чітко завдання «колективних оглядів» — об'єктивний докладний аналіз обстежуваного об'єкта. Особливості матеріалів, уміщених під цією рубрикою, — їхня «неформна» форма й виразно фаховий вияв досвідчених оглядачів, що вказували авторам уважно прочитаних публікацій на можливості покращання їхніх текстів, рівно ж як і працівникам редакційних колегій на важливості наповнення редакційного портфеля добротним матеріалом.

Загалом, сталі огляди преси публікувалися в часописі регулярно — до т. 91 (1909 р.). У т. 93 (1910 р.) М. Грушевський (1910) наголосив, що «Щорічні огляди часописей, подавані в Науковій Хроніці, не будуть міститися, а статі з часописей будуть обговорюватися або ж принотовуватися референтами в Бібліографії. При тім з українських періодичних видань, за браком иньших бібліографічних показників, бу-

дуть визначуватися всі статі, без огляду на їх науковість. З інших видань будуть визначуватися ті, що підходять під поняття українознавства просто або безпосередно, або, вкінці, мають загально-методичний інтерес» (с. 170). Надалі оглянуті аналітично чи «принотовані» інформаційно матеріали публіковано в рубриці «Бібліографія» з поділом на тематичні відділи, що змінювалися відповідно до змістового наповнення. Назвемо, зокрема, вперше сформовані відділи, що відбулося у т. 93: а) «Преісторія, археологія, історія штуки»; б) «Історія політична і культурна (з церковною вкл.) до поч. XVII в.»; в) «Історія політична і культурна XVII–XIX в.»; г) «Мова»; д) «Література». Серед цих і надалі дещо змінюваних рубрик (однак без виходу за межі, окреслені М. Грушевським) вміщено також низку важливих матеріалів преси про пресу.

Аналітичне прочитання українських і зарубіжних часописів, належало талановитим авторам, імена яких не потребують нині докладного представлення: М. Возняк, М. Грушевський, І. Джиджора, В. Дорошенко, І. Кревецький, І. Крип'якевич, О. Маковей, Я. Пастернак, Ю. Сіцінський, К. Студинський, І. Франко, інші непересічні особистості. Ці та інші оглядачі преси аналізували специфіку подання інформації та зміст українськомовних («Буковина», «Діло», «Житє і Слово», «Літературно-Науковий вісник», «Молода Україна», «Народ», «Наша Школа», «Нива», «Рада», «Рідний Край», «Руслан», «Українська Хата», «Учитель» та ін.) та іншомовних («Вѣра и Разумъ», «Записки Императорскаго Харьковского Университета», «Кіевская Старина», «Труды Кіевской Духовной Академіи», «Университетскія Извѣстія» та ін.) часописів. До слова, особливу прихильність виявила редакція до виходу в світ часопису «Записки Українського Наукового Товариства в Києві». І. Джиджора (1909) в огляді першої книги цієї «нової чисто української строго-наукової часописи» відзначав, що «Кіевская Старина», а потім «Україна», не говорячи вже про інші напр. наукові органи університетів на українській території, ніколи вповні не відповідали двом зазначеним в горі умовам. Не будучи строго науковими по вмісту не були вони й чисто українськими головною з огляду на мову, а що за тим іде — з огляду на основні принципи, бо мова, на якій журнал виходить, спеціально у нас, Українців по тім боці кордону, з причини відомих претенсій далеко не формальна тільки річ» (с. 160).

Задля орієнтації читачів у дослідницькому полі зарубіжжя автори ЗНТШ уважно аналізували також і публікації закордонних часописів. Ця тематика не належить до обговорюваних проблем у нашій статті. Однак не оминемо її, оскільки чимало рецензій стосувалося публікацій, що висвітлювали українську проблематику українських (перекладна) і зарубіжних авторів, уміщених в австрійській («Archiv

für österreichische Geschichte», «Sitzungsberichte der k. Akademie der Wissenschaften in Wien», «Zeitschrift für österreichische Volkskunde»), німецькій («Byzantinische Zeitschrift», «Das literarische Echo»), польській («Biblioteka pisarzy polskich», «Lud», «Nowa Reforma», «Przegląd polski», «Przewodnik naukowy i literacki», «Wisła»), російській («Мір Божій», «Богословский Вѣстникъ», «Вѣстникъ Европы», «Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія», «Историческій Вѣстникъ», «Филологическое Обозрѣніе»), чеській («Věstnik Slovanských starožytosti», «Česka Osvěta», «Národopisný Věstnik Československý»). Відзначимо, наприклад, докладну «наукову бібліографію» П. Богацького (1927) «Ucrainica z журналу “Časopis Českého Museum” від початку його існування по 1926 рік, 1827–1925» (т. 146), С. Наріжного (1929) «Ucrainica в Чеському Історичному Часописі — Český Časopis Historický» (т. 150).

Під рубрикою «Бібліографія», більшість якої формує третю секцію — бібліографічну, вміщено значну кількість інформаційного продукту про політематичні публікації преси. До слова, у різні роки редакція часопису так означувала жанрове плато цієї рубрики: оцінки, реферати, замітки, рецензії, справоздання тощо. Тут планувалося публікувати «новинки наукової літератури з різних фахів про Україну-Русь, переважно ті, що з'являються окремими виданнями і відбитками» (Грушевський, 1895). Зауважимо, що матеріали преси про пресу посідали одне з чільних місць рубрики. Так, скажімо, зацікавлений читач міг за мав змогу зафіксувати для опрацювання статті, вміщені в часописах «Будучність», «Дніпрові Хвилі», «Економіст», «Світло», «Сніп», «Украинская Жизнь», «Ukrainische Rundschau», що дозволяли зорієнтуватися, наприклад, у тематичному синкретизмі змісту видань.

До формування «швидкої» бібліографії долучилися, крім названих авторів аналітичних матеріалів, Я. Гординський, О. Грушевський, З. Кузеля, М. Лозинський, О. Назаріїв, І. Свенціцький, С. Томашівський, які впевнено почували себе також у творенні бібліографії «обговорення» й бібліографії «онотовування» публікацій преси вказаних років.

Четверта означена нами секція публікацій про пресу — біографічна. Назвемо її умовно «Редактори, видавці, журналісти, ідейні натхненники преси». Про важливість і запотребованість біографічного напрямку розвідок нині ведуть мову багато дослідників преси. З огляду на популярність біографічних досліджень пресова біографіка є надзвичайно цінним матеріалом для науковців, адже не тільки дозволяє заповнити «порожнини» в життєвих і творчих історіях журналістів, редакторів, видавців, інших учасників процесу пресотворення, а й підтверджує важливість біографічного підходу задля формування знань про пресовий рух XIX — першої третини XX ст.

Цей корпус публікацій містить ґрунтовну різножанрову (стаття, нарис, ескіз, замальовка, есей, «причинки до...», некролог, посмертна звітка тощо) інформацію про персону та її внесок у розвиток преси. «Давно вже пора узятися до всесторонньої оцінки життя і діяльності українських діячів старшої генерації, з першої половини XIX ст. Проте про деяких визначних навіть осіб, не кажучи вже про дрібніших, окрім матеріалів, розкиданих по всіх усюдах, нічого поважнішого не маємо. Час би вже взятися до систематичних монографій про тих людей, маємо вже й історичну перспективу для них, та й матеріалу досить» — відзначав В. Доманицький (1908, с. 228), характеризуючи «спасенний замір» О. Грушевського — опублікувати розвідку про М. Костомарова. Важливі етапи становлення й розвитку особистості «на тлі епохи» зафіксовано у низці біографічних публікацій К. Студинського, серед яких — «Павло Леонтович (Павло зі Щуткова)» (1921, 1922, 1925), матеріали культурницької проблематики якого вміщувано у часописах «Вечерниці», «Зоря Галицка», Слово» та ін.); «Епізод із життя Антона Могильницького» (Студинський, 1918), де наведено розповідь про деякі фрагменти біографії культурного й релігійного діяча, автора публікацій в «Зорі Галицкій» та інших виданнях; «Слідами Куліша» (Студинський, 1928) (т. 148, який присвячено пам'яті Пантелеймона Куліша «в тридцяті роковини смерті»).

У часописі опубліковано також чимало рецензій, які розкривали інформаційний потенціал пресової біографіки («Діло», «Неділя», «Рада», «Світло», «Сніп»), що висвітлювала невідомі сторінки життя й творчості учасників пресовидавничого руху: К. Горбала, Б. Грінченка, Б. Дідицького, В. Масловича, П. Скобельського, М. Устияновича, В. Шашкевича та ін.

До біографічної секції варто віднести низку листів із опублікованого листування громадських, політичних, культурних, педагогічних, релігійних, наукових діячів, які суттєво причинилися до творення української преси минулого. «Шість листів галицьких “старорусів” з рр. 1853–1863» І. Франка, т. 48; «Із кореспонденції Р. Моха» М. Возняка, т. 81; «Лист Ксенофонта Климковича до Марка Вовчка» В. Доманицького, т. 87; «Михайло Максимович і журнал “Основа”. Листи Василя Білозерського до М. Максимовича» В. Данилова, т. 100; «3 переписки письменників 1860-тих років в Галичині» Т. Реваковича, тт. 117–118; «Шевченків лист в справі “Живописної України”» П. Зайцева, т. 114; інші уважно відчитані й прокоментовані епістолярії акумулювали біографічний наратив, що дає змогу заповнити потрібною інформацією історії життя і творчості учасників пресовидавничого процесу.

Висновки

Інтелектуальний набуток потужної когорти вчених, зосереджений на сторінках національного наукового часопису «Записки НТШ» (1892–), слугує й слугуватиме багатьом поколінням науковців як важливе джерело вивчення історії преси минулих століть. У 1990-ті рр., коли стало можливим вивчати творчу спадщину не тільки «ідеологічно надійним» дослідникам, частина пресознавчого дискурсу часопису була запроваджена до наукового обігу, однак ґрунтовного прочитання цього компоненту змісту «Записок НТШ» все ж не відбулося. Вивчення й аналіз пресознавчого аспекту змістового наповнення часопису дозволить заповнити чимало білих плям в історичному проході преси минулого, розкрити «таємниці» заснування, формування змісту, провадження діяльності часописів, вникнути й зрозуміти видавничі й редакційні стратегії та практики і, головню, ознайомитися з «інтересними причинками» до історії української преси загалом.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Богацький, П. (1927). Ucrainaica з журналу “Časopis Českého Museum” від початку його існування по 1926 рік (1827–1925). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 146, 203–214.
- Возняк, М. (1912a). З-за редакційних куліс віденського Вістника та Зорі Галицької. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 107(1), 73–109.
- Возняк, М. (1912b). З зарання української преси в Галичині. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 111(5), 140–159.
- Возняк, М. (1929). Ол. Кониський і перші томи «Записок». (З додатком його листів до Митр. Дикарева). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 150, 339–390.
- Гнатюк, В. (1920). Рукописні гумористичні часописи. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 130, 133–167.
- Грабинський, І. (1993). Економічні студії на сторінках «Записок Наукового Товариства ім. Т. Шевченка» (1892–1939). В *Джерела економічної україністики [Матеріали конференції]* (с. 8–11). Львівський державний університет.
- [Грушевський, М.] (1895). Огляд часописей за р. 1894. *Записки наукового товариства імені Шевченка*, 6(2), 1–3.
- [Грушевський, М.] (1910). Бібліографія. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 93, 170–208.
- Грушевський, М. (1929). З нагоди 150-ої книги «Записок». *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 150, 5–7.
- Грушевський, М. (1930). Ювілей львівських «Записок» і постулату Української Академії Наук. *Україна*, 40, 3–8.
- Демуз, І. (2018). Козакознавчі студії на шпальтах «Записок Наукового товариства імені Шевченка» (кінець XIX ст.). *Часопис української історії*, 38, 78–87.
- Д[жиджора], І. (1909). Огляд часописей за р. 1908: часописи українські. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 89(3), 160–164.
- Доманицький, В. (1908). А. Грушевській. Изъ харьковскихъ лѣтъ Н. И. Костомарова. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 83(3), 228–230.
- Зайцева, З. І. (2004а). «Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка»: започаткування та шлях до академічного стандарту (1892–1914 рр.). *Український історичний журнал*, 2, 104–112.

- Зайцева, З. І. (2004b). «Записки Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка»: започаткування та шлях до академічного стандарту (1892–1914 pp.). *Український історичний журнал*, 5, 122–134.
- Конта, Р. (2013). «Записки НТШ» як джерело до історіографічного дослідження розвитку етнології в Науковому товаристві ім. Шевченка (кінець XIX — початок XX ст.). *Краєзнавство*, 3(84), 5–12.
- Кревецький, І. (1926). Початки преси на Україні. 1776–1850. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 144–145, 185–208.
- Купчинський, О. (2003). Бібліографія фундаментального видання Наукового товариства ім. Шевченка. В В. Майхер (Уклад.), *Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка. Томи I–CCXL. 1892–2000* (с. 3–30). Наукове товариство імені Шевченка.
- [Купчинський, О.] (1991). Про 156-й том Записок Наукового товариства імені Шевченка, який не вийшов друком у 1939 році. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 222, 427–432.
- Майхер, В. (Уклад.). (2003). *Бібліографія Записок Наукового товариства імені Шевченка. Томи I–CCXL. 1892–2000* (О. Купчинський, ред.). Наукове товариство імені Шевченка.
- Наріжний, С. (1929). Ucrainica в Чеському Історичному Часописі (Český Časopis Historický). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 150, 445–458.
- Савченко, Ф. (1929). Справа про щорічну, таємну субсидію львівському «Слову» (1875–1881). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 150, 391–404.
- Студинський, К. (1918). Епізод із життя Антона Могильницького. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 126–127, 269–275.
- Студинський, К. (1921). Павло Леонтович (Павло зі Щуткова). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 131, 197–229.
- Студинський, К. (1922). Павло Леонтович (Павло зі Щуткова). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 132, 135–184.
- Студинський, К. (1925). Павло Леонтович (Павло зі Щуткова). *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 136–137, 159–196.
- Студинський, К. (1928). Слідами Куліша. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 148, 241–306.
- Студинський, К. (1929). Зв'язки Олександра Кониського з Галичиною в pp. 1862–1866. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 150, 271–338.
- Щурат, В. (1907). Львівський тижневик з 1749 р. *Записки Наукового товариства імені Шевченка*, 77(3), 177–182.

REFERENCES

- Bohatskyi, P. (1927). Ucrainica z zhurnalu "Časopis Českého Museum" vid počatku yoho isnuvannia po 1926 rik (1827–1925) [Ukrainica from the magazine "Časopis Českého Museum" from the beginning of its existence to 1926 (1827–1925)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 146, 203–214 [in Ukrainian].
- Demuz, I. (2018). Kozakoznavchi studii na shpaltakh "Zapysok Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka" (kinets XIX st.) [Cossack studios on pages of "Notes of Shevchenko Scientific society" (end of the XIX century)]. *Journal of Ukrainian History*, 38, 78–87 [in Ukrainian].
- Domanyskyi, V. (1908). A. Hrushevskiy. Iz kharkovskikh let N. I. Kostomarov [A. Hrushevskiy. About Kharkiv period in the life of N. I. Kostomarov]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 83(3), 228–230 [in Ukrainian].
- D[zhydzhoraj], I. (1909). Ohliad chasopysy za r. 1908: Chasopysy ukrainski [Review of periodicals for 1908: Ukrainian periodicals]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 89(3), 160–164 [in Ukrainian].

- Hnatiuk, V. (1920). Rukopysni humorystychni chasopysy [Handwritten humorous magazines]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 130, 133–167 [in Ukrainian].
- Hrabynskyi, I. (1993). Ekonomichni studii na storinkakh "Zapysok Naukovoho Tovarystva im. T. Shevchenka" (1892–1939) [Economic studies on the pages of "Notes of the Scientific Society named after T. Shevchenko" (1892–1939)]. In *Dzherela ekonomichnoi ukrainistyky* [Sources of economic Ukrainian studies] [Proceedings of the Conference] (pp. 8–11). Lvivskiy derzhavnyi universytet [in Ukrainian].
- [Hrushevskiy, M.] (1895). Ohliad chasopysy za r. 1894 [Review of periodicals for 1894]. *Zapysky naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 6(2), 1–3 [in Ukrainian].
- [Hrushevskiy, M.] (1910). Bibliohrafiia [Bibliography]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 93, 170–208 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1929). Z nahody 150-oi knyhy "Zapysok" [On the occasion of the 150th book "Note"]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 150, 5–7 [in Ukrainian].
- Hrushevskiy, M. (1930). Yuvilei lvivskykh "Zapysok" i postulatu Ukrainkoi Akademii Nauk [Anniversary of the Lviv "Notes" and postulate of the Ukrainian Academy of Sciences]. *Ukraina*, 40, 3–8 [in Ukrainian].
- Konta, R. (2013). "Zapysky NTSh" yak dzherelo do istoriohrafichnogo doslidzhennia rozvytku etnologii v Naukovomu tovarystvi im. Shevchenka (kinets XIX — pochatok XX st.) ["Zapysky NTSh" as source to historiography research of development of ethnology in Shevchenko Scientific Society (the end XIX — beginning of XX century)]. *Kraieznavstvo*, 3(84), 5–12 [in Ukrainian].
- Krevetskyi, I. (1926). Pochatky presy na Ukraini. 1776–1850 [The beginnings of the press in Ukraine. 1776–1850]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 144–145, 185–208 [in Ukrainian].
- [Kupchynskiy, O.] (1991). Pro 156-i tom Zapysok Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka, yakiy ne vyshov drukom u 1939 rotsi [About the 156th volume of the Notes of the Shevchenko Scientific Society, which was not published in 1939]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 222, 427–432 [in Ukrainian].
- Kupchynskiy, O. (2003). Bibliohrafiia fundamentalnogo vydannia Naukovoho tovarystva im. Shevchenka [Bibliography of the fundamental publication of the Scientific Society named after Shevchenko]. In V. Maikher (Comp.), *Bibliohrafiia Zapysok Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. Tomy I–CCXL. 1892–2000* [Bibliography of Notes of the Shevchenko Scientific Society. Volumes I–CCXL. 1892–2000] (pp. 3–30). Naukove tovarystvo imeni Shevchenka [in Ukrainian].
- Maikher, V. (Comp.). (2003). *Bibliohrafiia Zapysok Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka. Tomy I–CCXL. 1892–2000* [Bibliography of Notes of the Shevchenko Scientific Society. Volumes I–CCXL. 1892–2000] (O. Kupchynskiy, Ed.). Naukove tovarystvo imeni Shevchenka [in Ukrainian].
- Narizhnyi, S. (1929). Ucrainica v Cheskomu Istorychnomu Chasopysi (Český Časopis Historický) [Ucrainica in the Czech Historical Magazine (Český Časopis Historický)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 150, 445–458 [in Ukrainian].
- Savchenko, F. (1929). Sprava pro shchorichnu, taiemnu subsydiu lvivskomu "Slovu" (1875–1881) [The case of the annual, secret subsidy to the Lviv "Slovo" (1875–1881)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 150, 391–404 [in Ukrainian].
- Shchurat, V. (1907). Lvivskiy tyzhdnevnyk z 1749 r. [Lviv weekly since 1749]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 77(3), 177–182 [in Ukrainian].
- Studynskiy, K. (1918). Epizod iz zhyttia Antona Mohylnytskoho [An episode from the life of Anton Mohylnytskyi]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 126–127, 269–275 [in Ukrainian].
- Studynskiy, K. (1921). Pavlo Leontovych (Pavlo zi Shchutkova) [Pavlo Leontovych (Pavlo from Shchutkovo)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 131, 197–229 [in Ukrainian].

- Studynskyi, K. (1922). Pavlo Leontovych (Pavlo zi Shchutkova) [Pavlo Leontovych (Pavlo from Shchutkovo)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 132, 135–184 [in Ukrainian].
- Studynskyi, K. (1925). Pavlo Leontovych (Pavlo zi Shchutkova) [Pavlo Leontovych (Pavlo from Shchutkovo)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 136–137, 159–196 [in Ukrainian].
- Studynskyi, K. (1928). Slidamy Kulisha [In the footsteps of Kulish]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 148, 241–306 [in Ukrainian].
- Studynskyi, K. (1929). Zviazky Oleksandra Konyskoho z Halychynoiu v rr. 1862–1866 [Oleksandr Konysky's connections with Halychyna in 1862–1866]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 150, 271–338 [in Ukrainian].
- Vozniak, M. (1912a). Z-za redaktsiinykh kulis videnskoho Vistnyka ta Zori Halytskoi [From behind the editorial scenes of the Viennese Herald and Zora Halytska]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 107(1), 73–109 [in Ukrainian].
- Vozniak, M. (1912b). Z zarannia ukraïnskoi presy v Halychyni [From the dawn of the Ukrainian press in Galicia]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 111(5), 140–159 [in Ukrainian].
- Vozniak, M. (1929). Ol. Konyskyi i pershi tomy "Zapysok". (3 dodatkom yoho lystiv do Mytr. Dykareva) [Ol. Konyskyi and the first volumes of "Notes". (Appendix 3 of his letters to Mytr. Dykarev)]. *Zapysky Naukovoho tovarystva imeni Shevchenka*, 150, 339–390 [in Ukrainian].
- Zaitseva, Z. I. (2004a). "Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. H. Shevchenka": Zapochatkuvannia ta shliakh do akademichnoho standartu (1892–1914 rr.) ["Notes of the Scientific Society named after T. H. Shevchenko": The beginning and the path to the academic standard (1892–1914)]. *Ukrainian Historical Journal*, 2, 104–112 [in Ukrainian].
- Zaitseva, Z. I. (2004b). "Zapysky Naukovoho tovarystva im. T. H. Shevchenka": Zapochatkuvannia ta shliakh do akademichnoho standartu (1892–1914 rr.) ["Notes of the Scientific Society named after T. H. Shevchenko": The beginning and the path to the academic standard (1892–1914)]. *Ukrainian Historical Journal*, 5, 122–134 [in Ukrainian].

УДК 351.858:050]:341.344(430=161.2)"1917/1918"

**Національно-виховна
місія часопису
«Громадська Думка»
у таборі полонених
українців Вецляр,
Німеччина
(1917 – початок 1918 рр.)**

Ігор СРІБНЯК

д-р. іст. н., проф.

Київський університет
імені Бориса Грінченка

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2,
04070, Київ, Україна

i.sribniak@kubg.edu.ua

ORCID 0000-0001-9750-4958

Дмитро ГРИНЬ

канд. іст. н., доц.

Київський університет
імені Бориса Грінченка

вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2,
04070, Київ, Україна

d.hryn@kubg.edu.ua

ORCID 0000-0002-1378-636X

© Срібняк І., Гринь Д., 2023

У статті проаналізовано вибрані публікації з таборового часопису «Громадська Думка» у Вецлярі і, зокрема, ті з них, які сприяли формуванню послідовно українського світогляду таборян та стверджували їх у необхідності боротьби за незалежність України. Протягом усього часу свого видання таборовий часопис «Громадська Думка» відіграв надзвичайно важливу роль у справі національного освідомлення та громадського виховання полонених українців табору Вецляр. Це стало можливим завдяки відповідному тематичному наповненню газети, кожна рубрика якої прямо або опосередковано підводила її читачів до розуміння найвищої цінності всіх проявів національного життя для українців, повноцінний розвиток якого може бути забезпечений лише за умов існування незалежної Української держави. Саме цій меті слугувала публікація матеріалів про динаміку розвитку таборової січової організації, а також громадську активність полонених, яка, зокрема, виявляла себе в збиранні коштів на різні загальнонаціональні та таборові потреби.

У своїй більшості полонені українці повністю довіряли газеті, усвідомлюючи водночас, що у висвітленні ситуації на фронті та політичних подій в Центральних країнах редакція часопису була змушена дотримуватися цензурних приписів військового часу. Також газета доволі об'єктивно висвітлювала процес політичних перетворень в Україні та Росії, покладаючи на них надії докорінних суспільних змін. «Громадська Думка» та інші таборові видання залишалися для більшості полонених єдиними інформаційними «шлюзами», з яких вони черпали новини та знання в умовах полону. Водночас газета завжди виконувала для них роль співрозмовника, здатного вислухати й порадити в складній для таборян ситуації. Власне цим і була обумовлена та висока довіра, яку мала «Громадська Думка» серед таборян, що дозволяло їй ефективно виконувати покладену на неї національно-виховну та організаційну місію.

Ключові слова: полонені українці, табір Вецляр, часопис «Громадська Думка», редакція, стаття, Німеччина.

NATIONAL EDUCATIONAL MISSION OF THE NEWSPAPER “HROMADSKA DUMKA” IN THE CAMP OF UKRAINIAN PRISONERS IN WETZLAR, GERMANY (1917 – EARLY 1918)

Ihor SRIBNIAK

Doctor of Sciences (History), Professor
Head of the Department of World History
Borys Hrinchenko Kyiv University
Bulvarno-Kudriavska St., 18/2, 04070, Kyiv, Ukraine
i.sribniak@kubg.edu.ua
ORCID 0000–0001–9750–4958

Dmytro HRYN

PhD in History, Associate Professor
Department of World History
Borys Hrinchenko Kyiv University
Bulvarno-Kudriavska St., 18/2, 04070, Kyiv, Ukraine
d.hryn@kubg.edu.ua
ORCID 0000–0002–1378–636X

The article analyses selected publications from the camp newspaper “Hromadska Dumka” (“Public Opinion”) in Wetzlar, and in particular, those that contributed to the formation of a consistently Ukrainian worldview of the campers and convinced them of the need for Ukraine’s independence. Throughout its publication, the camp newspaper “Hromadska Dumka” played an extremely important role in the national awareness and civic education of the Ukrainian prisoners of the Wetzlar camp. This became possible thanks to the corresponding thematic content of the newspaper, each section of which directly or indirectly led its readers to understand the highest value of all manifestations of national life for Ukrainians, whose full development can only be ensured under the condition of the existence of an independent Ukrainian state. This was the purpose of the materials’ publication about the dynamics of the camp Sich organisation development, as well as the civic activity of the prisoners, which, in particular, manifested itself in raising funds for various national and camp needs.

Most of the Ukrainian prisoners trusted the newspaper completely while realising that in covering the situation at the front and political events in the Central countries, the editors were forced to comply with wartime censorship regulations. The newspaper also provided fairly objective coverage of the process of political transformations in Ukraine and Russia, pinning hopes for radical social change on them. “Hromadska Dumka” and other camp publications remained the only information “gateways” for most prisoners from which they received news and knowledge in captivity. At the same time, the newspaper has always played the role of an interlocutor for them, able to listen and advise them in difficult situations. This was precisely the reason for the high level of trust that “Hromadska Dumka” (“Public Opinion”) had among the campers, which allowed it to effectively carry out its national educational and organisational mission.

Keywords: captured Ukrainians, Wetzlar camp, newspaper “Hromadska Dumka” (“Public Opinion”), editorial office, article, Germany.

Постановка проблеми

Поразки царської армії на фронтах Першої світової війни призвели до потрапляння в полон десятків і сотень тисяч її вояків, які після цього утримувалися у багатонаціональних таборах полонених на теренах Німеччини та Австро-Угорщини. З метою послаблення Російської імперії уряди протиборчих їй держав вдалися до створення національних таборів, у яких на добровільних засадах почали концентрувати представників пригноблених царатом народів. Задля пробудження їхнього національного «я» в цих таборах провадилася інтенсивна культурно-освітня робота, а крім того — для їхніх мешканців були дещо поліпшені й побутові умови. В числі інших національних таборів у Німеччині були створені й українські, але полонені українців, які були в них зібрані, мали у своїй масі дуже низький рівень національної свідомості.

Але попри всі пов'язані з цим труднощі Берлінська централа Союзу визволення України (СВУ) у травні 1915 р. ініціювала створення української організації в таборі полонених царської армії Раштат у Німеччині (травень 1915 р.). Це дало можливість набути відповідного досвіду проведення національно-організаційної роботи в середовищі таборян, який було успішно використано вже за кілька місяців під час українізації табору Вецляр. Заходами відряджених сюди у різний час представників СВУ (д-ра Р. Смаль-Стоцького, Б. Лепкого, П. Лисецького та ін.), які утворили таборовий Просвітній відділ, у таборі були створені перші українські осередки — театр, хор, народна школа для неписьменних та малописьменних. До активізації їхньої діяльності долучалися українські активісти, що входили до таборового «Кружка української інтелігенції».

Протягом 1916 р. гуртки збільшили свій кількісний склад (що уможливило їхню реорганізацію в самоврядні товариства); крім того, весь цей час заходами Просвітнього відділу та комендатури з табору усувався антиукраїнський елемент, що розширяло поле для проведення національно-організаційної роботи. Український актив табору все активніше перебирав на себе ведення різних ділянок культурно-освітньої роботи; зокрема, у Вецлярі було створено загальнотаборові центральні представництва — «Генеральну Раду» й «Генеральну Старшину», що дозволило об'єднати роботу всіх інституцій та посилити їхній вплив на полонених. Провід Вецлярської громади полонених підтримував сталий зв'язок із робітничими командами, відряджаючи до них своїх представників зі свіжими примірниками таборового часопису та книжками.

Невід'ємним складником такої роботи було видання таборової преси, яка являла собою один із серцевинних сегментів діяльності просвітніх відділів СВУ в таборах. Слід зазначити, що таборіві га-

зети в цьому часі уникали проголошення на своїх шпальтах національно-визвольних гасел, пропонуючи увазі полонених матеріали здебільшого історично-краєзнавчого та просвітницького змісту. Насамперед редакції видань прагнули лише одного — призвичаїти свого читача до українського друкованого слова. Зауважимо, що цю місію успішно виконав попередник «Громадської Думки» — часопис «Просвітній листок». Але вже після Лютневої революції національно-патріотичне звучання таборової преси набуває все виразнішого характеру, і шпальти таборових газет заповнюють матеріали громадсько-політичного змісту, через які рефреном проходить ідея самоствердження України як незалежної держави.

Актуальність теми зумовлена насамперед необхідністю повнішого введення до наукового обігу матеріалів таборової преси полонених українців у Німеччині в часі Першої світової війни і, зокрема, часопису «Громадська Думка», який зробив вагомий внесок у формування національно-державницьких почувань полонених українців у таборі Вецляр.

Історіографія проблеми. Докладний аналіз першого етапу історії функціонування таборового часопису у Вецлярі (в цьому часі він мав назву «Просвітній Листок») та джерельної вартості його матеріалів вже було проведено у двох статтях (Срібняк & Шнайдер, 2020a, 2020b), там же було вміщено й докладний огляд історіографії досліджуваної проблеми. Також було висвітлено й особливості діяльності Видавничого товариства імені Бориса Грінченка, заходами членів якого забезпечувалося змістовне наповнення та тиражування згадуваного часопису (Срібняк & Голоско, 2019; Срібняк & Сидоренко, 2023).

Попри це варто згадати про деякі роботи дослідників саме з історії таборової преси з метою деталізації їхнього внеску в наукове опрацювання цієї теми. Одним із перших до цієї тематики звернувся О. Сидоренко (1995; 1996), завдяки працям якого ця дослідницька проблема набула контурних рис. Натомість стаття І. Крупського (1996), хоча й засвідчила обізнаність її автора з матеріалами таборових видань полонених українців у Німеччині, вирізнялася хаотичною структурованістю. В ній міститься лише одна маргінальна згадка про таборову пресу Вецляра, між тим остання мала би претендувати на чільну увагу автора цієї розвідки з огляду на назву його дослідження. Зрештою, формат цієї публікації (доповідь на конференції) залишав для І. Крупського (1996) широке поле для вибору способу подання інформації та не вимагав системності в його викладі.

Значним внеском у процес наукового опрацювання специфіки таборової преси стала узагальнювальна монографія Н. Сидоренко (2000), авторка якої використала для її підготовки архівні матеріали, що стосувалися обставин видання «Громадської Думки» у Вецлярі,

а також проаналізувала її тематичний репертуар. До заслуг Н.Сидоренко слід віднести й наведення переліку найдіяльніших його дописувачів та редакторів (із наведенням їхніх псевдонімів), а також цінні авторські судження про основні напрями редакційної політики часопису.

Також належить згадати й про спеціальну статтю А. Гречила (2019), в якій було використано матеріали таборового часопису, що стосувалися обставин виготовлення, посвячення та передання до України прапора 1-го січового Петра Дорошенка полку, що був сформований із числа полонених українців табору Вецляр.

Метою дослідження є деталізація змістового насичення часопису «Громадська Думка» і, зокрема, встановлення тих тематичних напрямів та окремих матеріалів, які сприяли формуванню послідовно українського світогляду таборян та стверджували їх у необхідності боротьби за незалежність України.

Виклад основного матеріалу

Початок 1917 р. був позначений для таборової газети полонених українців у Вецлярі «Просвітній Листок» неординарною подією — зміною назви; в редакційній статті видання максимально переконливо спробували пояснити доцільність цього кроку. Зробивши короткий екскурс в історію газето-видавничої справи в таборі Вецляр, редакція відзначила, що «... назва “Просвітній Листок” була прийнята ще в той час просвітної праці в таборі, коли панував один клич — “Просвіта!”», і коли просвіта розумілась як проповідь, яка приходить і яку тільки треба приймати». Назва таборового часопису додатково наголошувала на важливості просвіти для всіх таборян, але з плином часу — «... коли ж просвіта розвинулася у ширших розмірах, коли забило живцем організаційне життя і у просвітній праці стало брати живу участь ціла громада табору», у декого з полонених настало розуміння того, що ця назва є «завузькою». Особливо невідповідність назви газети почала впадати у вічі після проведення реформи просвітно-організаційного життя громади, коли «... кермо і відповідальність за працю взяли на себе організації табору» («Громадська Думка», 1917а, с. 2).

На глибоке переконання редакції часопису: «... святе слово “просвіта”» вже не охоплювало всього того, що відбувалося у таборі протягом 1916 р., бо «просвіта є джерелом, із якого живі люди черпають духову силу для розуміння громадського життя», а під її впливом «розвивається і збагачується[...] думка, громадська думка». Нова назва таборового часопису («Громадська Думка») також «апелювала» до однойменної київської газети, яка недовгий час виходила в 1905 р., перш ніж була заборонена царським урядом. Тому, приймаючи цю назву, українська таборова громада прагнула нагадати, що «... українська

громадська думка не спинилася від заборони, не пішла на угоду своїм ворогам, а розвинулася й прийняла виразніщі й грізніщі форми» для Російської імперії, і що навіть на чужині — в полоні — українці здатні відродити «щирі думки рідних громадян» та з'єднати їх «в ту свідому і нову силу», яка буде здатна перемогти царську деспотію ("Громадська Думка", 1917а, с. 2).

Аргументуючи свою думку, редколегія наполягала: «... громадська думка є та непереривна сила, яка відбиваючись на всіх сторонах життя, диктує устрій і лад тому життю», з огляду на що «... треба дбати, щоби громадська думка виростала, піднімалась, набирала б розуму із тяжкого досвіду і вела до кращого життя». Редколегія газети запропонувала кожному полоненому долучати свою власну слушну думку до громадської, дбаючи водночас як про своє особисте добро, так і добробут громади, нести «своє зерно до[...] «Громадської Думки», щоб вона збагачувалася[...] й відбивала б те, що ми є та як хочемо бути» ("Громадська Думка", 1917а, с. 3).

Можна лише припустити (через відсутність зворотної реакції полонених українців на зміну назви), що ця аргументація була достатньо переконливою для таборового загалу, і серед таборян не знайшлося противників такого перейменування. Так само позитивно полонені сприйняли й оновлений дизайн графічної заставки газети, але найголовнішим для них залишався її зміст, який після Лютневої революції в Росії набув значно більшого різноманіття та набагато виразнішого громадсько-політичного звучання. До цього була вже готова й переважна більшість таборян, для яких повалення царату стало подією першорядного значення, що уможливила їм позбутися почуття страху за долю своїх родин та вже вільно читати все, що вони вважали собі за потрібне.

Водночас газета навіть у цей сприятливий для таборової журналістики час не збиралася «почивати на лаврах», а навпаки — її провід (управа Видавничого товариства і редакція) «... не спускав з ока ваги друкованого слова й завше старався, що б наша часопись, оскільки то було можливе, відбивала в собі як загальне життя, так само й спеціально наше таборове». Хоча редакція не мала в цей час жодних проблем із наповненням більшості тематичних рубрик, і за її зізнанням «матеріалу для заповнення газетних шпальт» цілком вистарчало, все ж існувала «... прогалина за браком в ній статей на суспільні та економічні теми, як також статей популярно-наукових» ("Видавниче т[овариство]", 1917, с. 5–6).

Наклад газети в цей час становив 3000 примірників, невдовзі збільшившись до 3500. З цієї кількості розповсюджувалися від 2300 до 3300 примірників кожного випуску газети; решта передавалася до таборових бібліотек, а також пересилалася для провідних функціо-

нерів СБУ. Газета отримувала пожертви від полонених, які переказувалися за бажанням жертводавців на визначені ними цілі через касу «Громадської Думки» (Видавниче т[овариств]во, 1917, с. 6). Як і раніше, в таборовій друкарні виготовляються афіші, оповістки, програмки, бланки, статuti організацій та інша поліграфічна продукція, завдяки чому українське друковане слово проникало в усі сфери таборового життя та увиразнювало національну душу цього таборового вогнища української національно-визвольної думки.

Надзвичайно ефективним засобом впливу на полонених було видання тематичних номерів, присвячених найвизначнішим українцям — творцям новітньої України. На початку березня 1917 р. редакція опублікувала окреме число газети, яке містило цілу низку матеріалів про життя та діяльність Тараса Шевченка ("Громадська Думка", 1917b). Його відкривала велика стаття з портретом Кобзаря на першій сторінці, в якій були наведені основні віхи його життєвого шляху (рис. 1). Матеріал «Великий Невільник» містив численні цитування поетичної творчості Т. Шевченка, що стосувалася насамперед пригнобленого становища українського народу в Російській імперії та поневірянь Кобзаря під час заслання. У замітці С. Зубченка (1917) «Встане Україна!..» містилася згадка про «малодухів» з числа тих полонених українців, які «ще до недавна противилися [...]освідомляючій праці, зрікалися свого національного імені», але під впливом геніального Шевченкового слова навіть у цієї категорії таборян «озивається їх українська совість, сміливо лунає українське слово» (с. 9–10). Номер був багато ілюстрований, зокрема в ньому були розміщені кілька фото (у т.ч. й могила Т.Шевченка на Чернечій горі в Каневі).

Газета шукала і знаходила й інші способи згуртування полонених під гаслами визволення України, зокрема через регулярне висвітлення діяльності різних таборових організацій, серед яких одне з центральних місць посідало засноване ще 2 листопада 1916 р. парамілітарне товариство «Січ», одним із завдань якого стало виховання «національно свідомих людей, здорових душею і тілом» (Лисецький, 1918, с. 132). На виховній меті діяльності цього товариства було наголошено й у замітці таборової газети, яка містила таку деталізацію: «виховувати своїх членів фізично й морально і плекати в них дух громадянського почуття і дисципліни». Автор допису відзначав, що в першій фазі своєї діяльності воно «стояло на висоті своїх завдань», бо спочатку до його складу увійшли «більш сміливі ідеалісти, які розуміли вагу його для української національної справи» ("Т[овариств]во «Січ», 1917a, с. 4).

Станом на 14 грудня 1916 р. у складі «Січі» перебувало вже близько 100 членів, які були згуртовані міцною дисципліною та ясним розумінням своїх завдань. Товариством керувала виборна січова (ота-

манна) старшина на чолі з кошовим отаманом (*Постанови для, б.д., арк. 18–19*). Члени «Січі» щосуботи відбували гімнастичні вправи (у супроводі таборового оркестру); крім того, січовиків регулярно

Видає „Видавниче Товариство імени Б. Грінченка“.

Виходить 6 разів на місяць. Ціна одного примірника 2 фен.

Ч. 14. (61). Вецляр, 10. березня, 1917. р. Рік III.

Коли безталанна Україна „обідраною сиротою по-над Дніпром ходила й плакала“, коли „пани дукави людей у ярма запрягли“, коли „з каліки латану світану з шкурою здіймали, вдову розпинали за подуше, а єдиного її сина в військо отдавали“; коли „оухла дитина з голоду мерла, а мати на панському лані шпеницю жала“, коли „не було семі, не було хати, не було брата, ні сестри, щоб не заплакати ходили“, а „од Молдаванина до Фінна на всіх язиках все мовчало,“— тоді явив ся — Він... найбільший поет України, один з найбільших творців слова в світі, борець за волю, мученик за правду—**Тарас Шевченко**.

І як колись вефесемська зоря зійшла над убогою стаїнею, так засяїла зоря нашого

вiдродження над кріпачською, селянською стріхою кiївської губернії, звiнгородського повіту, у селі Моринцях, дня 25. лютого ст. ст. 1814 року.

Григорій Шевченко й Катерина Бойківна були батьками **Тараса**. Селянське горе й народна кривда прийшли на його хрестини, туга за кращим життям, мов тiнь, ходила за дитиною, а глибокий український смуток колесав його коліска і зробив ся його невідступним товаришем. Смуток—не мрія, а дійсність...

Батьки поета були кріпаками, а щож значило отсе нещасне слово кріпак? Невольник, ще гірше ніж невольник, ніж робуча худобина, сотворіння без права і волі, жертва невиправданого кривдячого європейського устрою. Родичі Шевченка були Українцями—а щож се значило тоді?

Рис. 1. Титульна сторінка присвяченого Т. Шевченкові номеру газети полонених українців, табір Вецляр, Німеччина «Громадська Думка» (1917, 10 березня, Ч. 14(61), с. 1)

но скликали на товариські сходини, під час яких для присутніх виголошувалися реферати на різні національні теми. На початку січня 1917 р. січовики порушили питання про видачу їм традиційних козацьких строїв (шапок сизого кольору, синіх штатів та чумарок) ("Т[оварист]во «Січ»", 1917b, с. 7) (рис. 5).

За доволі короткий час ставлення таборян до січовиків кардинально змінилося, і за оцінкою таборової газети вже у січні 1917 р. до її складу вписувалися «навіть ті, хто раніше як не цілком вороже, то в найменшій мірі пересудно відносилися до неї». 18 січня члени «Січі» ухвалили рішення про виконання ними функцій таборової пожежної варти (сторожі), після чого почали робити обходи території табору в нічний час. На кінець січня 1917 р. загальна кількість січовиків становила 193 особи ("Т[оварист]во «Січ»", 1917с, с. 5), а їх товариство набуло деяких виразніших парамілітарних рис (це, зокрема, виявилось у зведенні всіх січовиків до складу «Січового полку ім. Союзу визволення України».

Поступальний розвиток «Січі» тривав і протягом лютого 1917 р., про що свідчила чергова замітка на шпальтах таборового часопису: «... життє в Товаристві йде нормальним шляхом. Товариство збільшується новими членами, які мешкають у таборі, а також надходить до Січі чимало листів від товаришів із робітничих команд або з проханнями прийняти їх до Січі, або з запитаннями, чи приймає Товариство в члени тих, що зістаються на командах». 14 лютого 1917 р. — на чергових товариських сходинах — провідом товариства було повідомлено, що загальна кількість його членів склала 235 осіб ("Т[оварист]во «Січ»", 1917d, с. 6).

Рис. 5. Невідомий січовик в однострої, на другому плані — вхід до таборової друкарні та редакції газети «Громадська Думка» (на вивісці у лівому верхньому кутку фотографії надпис — «Друкарня», «Редакція» (німецькою і українською мовами), без дати, табір Вецляр, Німеччина (ЦДАВО України, ф. 4382, оп. 1, спр. 30, арк. 36) (Листи Союзу Визволення, 1916–1918)

«Січ» брала активну участь у проведенні усіх таборових урочистостей, зокрема Шевченківських свят (9 і 11 березня 1917 р.), на яких січовики виступали з гімнастичними вправами в супроводі оркестру на майдані та січовим концертом ("Т[оварист]во «Січ»", 1917e, с. 13). Деяка декоративність у діяльності товариства (однострої, участь у всіх святкуваннях, проходи табором у супроводі оркестру та ін.), а головню відомі політичні події (повалення царату в Росії) — істотно збільшили число таборян, що прагнули приєднатися до «Січі». Наслідком цього стала значне кількісне збільшення товариства — вже станом на 17 травня 1917 р. до його складу входило 575 осіб ("Народна Рада", 1917, с. 4).

Влітку 1917 р. газета доклала всіх зусиль, аби прищепити полоненим розуміння важливості праці для громадських потреб, для чого (за дорученням проводу української таборової громади) ініціювала збір коштів для українських народних шкіл на окупованих Німеччиною волинських землях — там, де проходили військову службу й колишні полонені українці (які добровільно до цього зголосилися) з табору Вецляр. Полонені взяли діяльну участь у цій акції, що свідчило про доволі високий ступень їхньої національної свідомості, зібравши протягом березня — першої половини червня 1917 р. 528,68 м.н. (марок німецьких) пожертв на потреби волинських шкіл, які через Берлінську централю (офіс) СВУ були передані за призначенням ("З листів від Централі", 1917, с. 4).

Завдяки цьому та іншим внескам (кошти на волинські школи збирали й таборіві громади Раштату і Зальцведеля) стало можливим заснувати цілу низку початкових шкіл, які радо відвідували діти українських родин. Збір коштів на цю мету було продовжено, і для привернення уваги до цієї ініціативи українські активісти час від часу інформували про величезну вагу освітньої праці на Волині, яка провадилася силами таборян. Для цього використовувалися таборіві та блокові віча, що регулярно відбувалися в таборі. Так, зокрема, на одному з вічей на початку серпня 1917 р. голова віча спеціально наголосив на цьому, зазначивши водночас, що для її успішного продовження потрібні чималі кошти, які можуть бути зібрані тільки як пожертви, внесенням яких полонені навечно лишать «для історії доказ нашої національної свідомості й нашої національної сили». Для збору пожертв було створено комісію з трьох осіб (полонені Дончак, Малуа, Осьмак) ("Бльокове віче", 1917, с. 3).

Вихід 100-го номера «Громадської Думки» теж став слушною нагодою для того, аби ще раз нагадати полоненим про визначальні цінності, що були виплекані українською таоровою громадою «в днях кривавої світової війни». Попри всі обтяжливі таборіві умови «громадська думка українського народу» пробудилася й ожила, а громади

полонених українців, які були засновані СВУ в кількох таборах, поклали свій «камінчик» у розбудову політичного українства. Їх мешканці, «загнані в далекі чужі землі, збираються в одну сімю, читають, пишуть і вчаться по своєму». Початки цієї роботи буди дуже складними, але в українців був у руках потужний інструмент — таборова газета «Просвітній Листок», поява якої з ненавистю була сприйнята чорносотенцями й малоросами, які дерли перші його номери та викидали ці обривки за дроти. «Не раз зі співами “Боже царя храни” проганяли [вони] “Просвітній Листок” з бараку». Але коли здавалося би, що з часописом було покінчено, «за кілька днів він знову появлявся... І так тяглося цілими місяцями». Протягом перших трьох місяців свого існування часопис вийшов вісім разів, маючи наклад 130 примірників. Ці номери зробили своє, долучившись «до прориву “фронта” царської політики, до зламання великої скали темноти, і перші внесли блиск живого й правдивого світла в бараки» (“Жнива «Громадської Думки»”, 1917, с. 1) (рис. 2).

«Просвітній Листок» не втомлювався «... скликати і вербувати все

Рис. 2. Оновлена титульна заставка газети «Громадська Думка» (1917, 8 квітня, Ч. 20(67), с. 1)

нових і нових приклонників» — навколо нього збільшується коло українських активістів, і в 1916 р. часопис «... з більшою силою й шкорою починає вдаряти в стіну темноти і страхіття». Збільшується частота його виходу, і вже невдовзі він перетворюється на щотижневик, несучи «в найглухійший куток бараку кличі до волі, змагання за щастя», розбуджуючи у таборян «громадське бажання». Маючи перед собою завдання «виробити свідомого громадянина-Українця», «Громадський Листок» починає досягати найвіддаленіших робітничих команд, послідовно й неухильно роблячи свою справу. Змінивши свою назву, часопис залишає незмінним своє призначення: «Наче бджола збирає всі соки з різних цвітів, так [і] “Громадська Думка” за-

ходить всюди й до всіх, збирає їхні думки, вяже в одно, і з тих порозкиданих думок, гадок, міркувань, слів творить думку, слово всієї української громади» ("Жнива «Громадської Думки», 1917, с. 1).

Весь цей час таборова газета закликала полонених до об'єднання: «... збирайтеся в одну велику сімю — в українську громаду, обєднайте ставайте в боротьбу за ваші права і волю, крашу будучність своєї батьківщини». Її редакція апелювала й до тих полонених, які все ще сумнівалися й уникали брати до рук «Громадську Думку». Та все ж саме вони мали почути пораду газети: «читай, міркуй, толкуй другим і ставай в ряди тих, які не мечем, а громадською думкою йдуть до боротьби за свої права політичні». Долучившись до читання часопису, полонений знатиме, «... як закладати й вести організації, товариства, як вести вдома хазяйство, як поступати при виборах до парламенту, чи то ради громадської; хто читає «Громадську Думку» постійно, той зачинає розуміти і розбирати політику». Закликавши таборян активніше передплачувати газету, редколегія слушно вважала, що це допоможе «звалити остатки темноти серед нашого народу», бо «... чим більше передплатників обєднаємо для «Громадської Думки», тим більше буде в нас на вільній Україні розумних людей» ("Жнива «Громадської Думки», 1917, с. 1) (рис. 3).

Восени 1917 р. громадські ініціативи, що були започатковані полоненими українцями, були продовжені та розширені. Таборяни, зокрема, підтримали пропозицію СВУ взяти на утримання таборової громади одну з українських народних шкіл у с. Ворокомель на Волині, що була відповідно іменована — «Школа ім. Вецлярського табору», в якій навчалося 65 учнів. На прохання української Шкільної ради у м. Білій, яка безпосередньо спрямовувала процес заснування українських шкіл на Волині, повідомлення про це було вміщено в таборовому часописі для того, аби полонені «... знали та любувалися своєю квіткою — рідною школою, яка пишається за їх невтомну працю під час перебування у полоні» ("Громадська Думка", 1917f, с. 3).

Патріотичний порив полонених українців був настільки сильним, що дехто з них навіть заповідав зароблені тяжким трудом власні кошти на громадські потреби. Так вчинив, зокрема, таборянин Андрій Заболотний, який перед своєю смертю заповів свої особисті кошти на добродійні цілі (15 м.н. — на волинські школи, 10 м.н. — «на допомогу бідним в таборі», 10 м.н. — на будову пам'ятника тим полоненим, які пішли з життя в таборі внаслідок давнених хвороб та фронтових поранень ("Громадська Думка", 1917с, с. 4).

Ще одним патріотичним почином полонених влітку 1917 р. став збір коштів до Українського національного фонду, і вже станом на кінець червня ц.р. було зібрано понад 300 м.н., які були вручені голові Берлінської централі СВУ О. Скоропису-Йолтуховському для подаль-

шого передання УЦР (останній за короткий час виїхав до Швеції, сподіваючись через Петроград дістатися Києва) ("З листів від Централі", 1917, с. 4). До 7 липня 1917 р. на Український національний фонд було пожертвувано ще 798,75 м.н., і за дорученням полонених всі ці кошти заходами СВУ мали бути переправлені до Києва та вручені керівництву УЦР ("Громадська Думка", 1917d, с. 4). Протягом липня ц.р. до згадуваного фонду було додатково зібрано ще 213,01 м.н. пожертв, 55,18 м.н. були внесені полоненими на потреби волинських шкіл, 982,23 м.н. — на будову пам'ятника померлим у таборі полоненим ("Громадська Думка", 1917e, с. 4) (рис. 4).

Ідея спорудження такого пам'ятника теж стала потужним мобілізаційним імпульсом для полонених, який знайшов у їхніх серцях найгарячіший відгук, об'єднавши їх у бажанні вшанувати пам'ять тих земляків, чий земний шлях закінчився на чужині. Збір коштів та будівництво пам'ятника провадив спеціально створений для цього Комітет, який регулярно звітував про свою діяльність на шпальтах таборового часопису. В одному з розміщених у «Громадській Думці» повідомлень йшлося про надходження пожертв від полонених, які працювали в складі робітничих команд. Їхніми стараннями впродовж серпня 1917 р. на різні гуманітарні цілі було передано 902,78 м.н., зокрема 696,96 м.н. — на спорудження пам'ятника померлим у таборі полоненим українцям ("Звіт жертв", 1917, с. 4).

Станом на 1 листопада 1917 р. у касі Комітету було зібрано вже 3160 м.н., але цієї суми було замало для покриття всіх видатків для спорудження пам'ятника. Тому Комітет спробував привернути увагу таборового загалу до ідеї спорудження пам'ятника померлим полоненим, замовивши друк 2500 примірників відозв із проханням продовжити вносити пожертви на цю мету, що була адресована тим таборянам, які працювали у складі робітничих команд ("Звіт Комітета", 1917, с. 6).

Зрештою, на початку грудня 1917 р. це питання було винесено на загальнотаборове віче. Присутні на ньому таборяни заслухали та обговорили звіт про діяльність Комітету щодо спорудження пам'ятника померлим полоненим, після чого ухвалили рішення про кооптацію архітектора М. Паращука, якому й було доручено підготовка проекту пам'ятника (з кошторисом 7000 м.н.), до складу комітету, Водночас належалося додатково зібрати ще 3800 м.н., і в же після цього закупити необхідні матеріали та розпочати практичну роботу з його спорудження ("Громадська Думка", 1917g, с. 4) (рис. 6).

Як уже зазначалося, товариство «Січ» взимку-навесні 1917 р. відіграло важливу роль у таборовому житті, але вже влітку-восени ц.р. — через майже неконтрольоване збільшення її складу та проникнення до організації значної кількості невідповідних осіб — її справи

Табір Вецляр.

Заходом Генеральної Старшини й усіх організац. Українськ. Громади

В НЕДІЛЮ 2. ВЕРЕСНЯ ЦЬОГО РОБУ

відбудеться

СВЯТО ВІДРОДЖЕННЯ УКРАЇНИ

З ТАКОЮ ПРОГРАМОЮ

— I —

На сїчовій площі початок рано в 10. год.

- 1). Терлецький. „Святочний марш сїчового полку С. В. У.“—Відограє
духова орхестра.
- 2). Привіт представн. Української Громади.
- 3). Сїчові вправи.
- 4). Церемонїяльний похід.
- 5). Похід до театру зі співом і орхестрою.

— II —

— Коло театру. —

- 1). Промова президен. Українськ. Громади і президента Народ. Ради.
- 2). Проф. Лепкий. Реферат про відродження України
- 3). Шевченко. „Заповіт“—Проспіває хор т-ва ім. Лисенка разом з
учасниками свята.
- 4). Франко. „Прольог до поеми „Мойсей“—деклямація т. Біличенка.
- 5). Лисенко. „Встала хмара з за Лиману“—проспів. хор т-ва ім. Лисенка.
- 6). Промови.
- 7). Лисенко. „Наш Отаман Гамалїя“—проспівасхор т-ва ім. Лисенка.
- 8). Національні пісні.

— III —

В НАРОДНІМ ДОМІ

Музично-Драматичне т-во ім. Лисенка виставить пєсу
Старицької-Черняхівської

„ГЕТЬМАН ДОРОШЕНКО“

Початок вистави рівно о 2. годинї.

I, II, і III. дїї до вечері. Решта—2 дїї з 7. год.

В перервах гратиме духова орхестра.

Комітет по уладженню свята.

З друкарні „Союза Визволення України“ в таборі Вецляр.

Рис. 4. Оповідка про «Свято відродження України», що була розміщена в газеті «Громадська Думка», табір Вецляр, Німеччина (1917, 30 серпня, Ч. 60(107), с. 4) («Свято відродження України», 1917)

опинилися в кризовому становищі. Про це свідчить критична ремарка таборового часопису: «Виявилося, що багато ще товаришів, злучених в організації, хатні знайомства ставлять вище над організаційні справи і їм бракує ще дійсної товариської солідарності», до того ж — «в таборі є ще й такі, що весь час ставилися як не вороже, то у всякому разі байдуже до української справи, та й тепер починають цікавитися лиш остільки, оскільки їм подобається запорізький жупан і шапка» ("Громадська Думка", 1917h, с. 4).

Невдовзі газета спрямувала на адресу «Січі» чергову порцію критики, вказавши на відчутний брак серед його членів «товариської солідарности, громадянського почуття і організаційної дисципліни», наслідком чого ситуація в товаристві у моральному відношенні «далеко погіршала», а восени «життя в ньому[...] почала завмирати» і «Січ» стала уявляти з себе «скоріше дезорганізацію як організацію». Всі спроби проводу товариства («Отаманної старшини») навести хоча би елементарний лад виявилися безуспішними тому, що значна кількість членів «Січі» вважала своїм обов'язком виступати наперекір своїм виборним начальникам (отаману й січовому писарю), так що обов'язки останніх звелися до озвучення списку новоприйнятих членів ("Т[овариств]во «Січ», 1917a, с. 4).

Рис. 6. Пам'ятник померлим у таборі Вецляр полоненим українцям, що був споруджений на міському цвинтарі м. Вецляр (відкритий 16 серпня 1919 р.), фото — Збігнев Мар'ян Рап (Zbigniew Marian Rap), опубліковано в дописі «Пам'ятник українському воїнові» (Рап, б.д.)

Слід зауважити, що під впливом цієї критики, а також виходячи з посилення в анархії в Росії та злочинних дій більшовицького керівництва щодо України, провід «Січі» дійшов думки про необхідність активізації роботи товариства, а також тіснішого згуртування його членів та заведення «кращого ладу на підставі організаційної дисципліни і більшого довірря» до новообраного проводу. 19–21 грудня 1917 р. було проведено підготовчі організаційні збори для виборів «Отаманної старшини», під час яких також було визначено кандидатів на посади трьох курінних отаманів і дев'яťох сотників ("Т[оварист]во «Січ»", 1917а, с. 4).

24 грудня 1917 р. відбулися вибори нового складу полкової старшини в товаристві «Січ», про що таборова газета повідомила вже на початку наступного року. Полковим отаманом був обраний полонений офіцер Денис Андріюк, писарем — Сергій Салівон, скарбником — Онуфрій Дейнеко; курінними отаманами — Михайло Якубів, Яків Волошин, Григорій Бортняк; сотниками — Федір Ємець, Василь Синицин, Петро Вдовиченко, Іван Біляїв, Володимир Гажало, Микола Корольчук, Іван Кривохижа, Яків Отрешко, Леонід Никутка. Було вирішено, що всі накази полку видаватимуться на підставі відповідних рішень полкової старшини. Також було ухвалено рішення про заснування при товаристві «Січ» інструкторської школи «для виховання кадру будучих полків» (програму для неї мали виробити курінні отамани). Новим патроном полку було визначено гетьмана Петра Дорошенка (відповідно й сам «вещлярський» полк став називатися його іменем). Отаманна старшина взяла на себе виготовлення полкового прапора та підготовку привітання до УЦР ("Полкова Отаманна Старшина", 1918, с. 8).

3 січня 1918 р. було проведено збори членів товариства, під час яких отаман «Січі» звернув увагу присутніх на те, що частина січовиків недбало ставиться до січового одягу (про це ж йшлося в наказі полку) ("Т[оварист]во «Січ»", 1918а, с. 6). Ще за три тижні були скликані чергові збори «Січі», які провадив заступник отамана С. Салівон, котрий оголосив наказ про започаткування вечірньої «військової школи» (в її програмі були передбачені «танці, строевий устав, гімнастичні вправи, військові науки, спів»). Також відбулося обговорення проекту прапора полку, який, на думку присутніх, повинен був мати з одного боку хрест, а з протилежного — образ Покрови Пресвятої Богородиці. Хрест мав також бути прикрашений зірками й місяцем та містити напис «І.С.Г.Д.П.» ("Т[оварист]во «Січ»", 1918b, с. 4) («Перший Січовий Гетьмана Дорошенка Полк» — *авт.*). Згадуваний полк у подальшому став називатися «1-й січовий Петра Дорошенка полк», і для нього було виготовлено прапор, який було посвячено 9 червня 1918 р. й наступного дня відправлено до України (Гречило, 2019, с. 17).

У кінці січня 1918 р. таборовий часопис відзначив, наскільки кардинально — під впливом культурно-просвітньої та національно-організаційної роботи в таборі — змінилася ментальність полонених українців і спостерігався «значний поступ в [їх] громадським життю». Це яскраво унаочнилося під час проведення 27 січня ц.р. блокового віча (5-го блоку), на якому «особливу увагу звернула на себе дискусія над способом боротьби з брудною, огидливою московською лайкою (матерщиною)». Присутні на віче були свідомі того, що «лайка є одною з брудних плям», яка була перейнята в часі московського панування і яка, на жаль, глибоко вкоренилася в свідомості широких верств малограмотних українців. Українським активістам вдалося переконати учасників віча в тому, що необхідно рішуче та безкомпромісно боротися з цим явищем, для чого було створено комісію, якій доручалося «слідкувати й безоглядно переводити установлену кару на всякого мешканця» бараків цього блоку, «котрий буде вживати московської лайки» ("Бльокове віче", 1918, с. 4).

На слушну думку тих таборян, які виступали на вічі, цю боротьбу належалося вести й для того, аби українська жінка посіла в суспільстві «заслужене нею почесне місце». Бо хіба «не завдяки жінці-матері ми існуємо, маємо найкращі спомини дитячих років, обвіяних теплотою материнської любови?», — риторично запитував на шпальтах табового часопису невідомий дописувач. Він наголошував, що життя чоловіка нерозривно пов'язане з жінкою і в подальшому — «в часі розцвіту [...] фізичних і духових сил» кожного парубка, коли «любов жінки-дівчини [стає] святим вогнем, що пориває [його] до усього гарного і доброго, та зміцнює [його] сили для боротьби за кращу долю». Нарешті — «чи не жінка-дружина стає нам на нашому життєвому шляху за найближчого друга, найширшого супутника?» — завершував свою пристрасну тираду таборянин, справжнє ім'я якого було заховане під криптонімом «В-к». Відтак уникнення вживання брутальної московської лайки в українському середовищі допомогло би піднесенню статусу жінки, яка мала «зайняти належне їй в життю місце», тому приклад таборян 5-го блоку мали наслідувати полонені з інших бараків, позбуваючись у спілкуванні московської лайки ("Бльокове віче", 1918, с. 4).

Але найпотужнішим мобілізаційним засобом у справі національного освідомлення та патріотичного виховання полонених стали матеріали часопису про хід формування у таборі підрозділів 1-го січового Петра Дорошенка полку та їхній виїзд для формування української Синьожупанної дивізії, створення якої санкціонувала німецька влада. Це стало наслідком підписання УЦР мирної угоди з Центральними державами у Брест-Литовському (9 лютого 1918 р.), з нагоди чого вже наступного дня у Вецлярі було проведено парад 1-го січового Пе-

тра Дорошенка полку. У репортажі на шпальтах «Громадської Думки» зазначалося, що він розпочався о 10 годині ранку на таборовому плацу в присутності коменданта табору та інших німецьких офіцерів.

Січовиків у строю привітав голова таборового «уряду» (Генеральної Старшини) Федір Пасюра, який наголосив на величезному значенні підписання УНР мирної угоди з центральними державами, а офіцер комендатури лейтенант Крігер зачитав телеграму, що була надіслана начальником відділу полонених Королівського прусського військового міністерства (*Königlich Preußische Kriegsministerium*) генералом Е. Фрідріхом, з привітаннями таборовим організаціям. Оркестр відіграв гімни України та Німеччини, і за тим полк пройшов церемоніальним маршем на плацу, а потім вирушив до Народного Дому, де січовики у строю прослухали ще кілька промов, кожного разу покриваючи вітання промовців на адресу УЦР криками «Слава!» («Січова парада», 1918, с. 4).

12 лютого 1918 р. Генеральна Старшина табору Вецляр отримала від Української мирної делегації з Брест-Литовського телеграму, в якій пропонувалося відрядити до України 800 «узброєних свідомих Українців, певних людей, яким могло б українське правительство цілком довіряти». Цей заклик того ж дня було обговорено на зборах товариства «Січ», після чого одностайно ухвалено рішення про відрядження членів цієї організації до України. Наступного дня у таборі відбулися збори членів кількох інших організацій; деякі з них припинили свою діяльність, а провід над ними перейшов до рук спеціально для цього призначених уповноважених. Всі ці дні тривав процес приїзду до табору полонених з робітничих команд, які зголошувалися до складу першого транспорту поворотців з полону. Одночасно тривав процес виборів старшини (сотників і курінних). 13–15 лютого до табору прибули 42 офіцери-українці з табору Ганновер-Мюнден. 16 лютого формування відділу було завершено, і ввечері цього дня вояки-українці (близько 800 осіб) відбули на залізничний вокзал, де на них чекав потяг («З таборового життя», 1918, с. 4).

Ще за два дні (18 лютого) до табору з Ганновер-Мюндена прибуло ще 53 офіцери-українці, які мали укомплектувати наступний транспорт тими полоненими, які перебували в таборі, а також постійно поверталися з робітничих команд. Прибулі до табору офіцери ініціювали жваве обговорення політичних подій в Росії та обставин підписання мирного договору в Бресті. Поза своїми прямим обов'язками з формування сотень дехто з офіцерів виступав і з доповідями на вічах, намагаючись роз'яснити таборянам глибинний сенс тогочасних подій. Так, зокрема, делегат 2-го всеукраїнського військового з'їзду офіцер Стецюк розповів таборянам про ситуацію на Поділлі, настрої селянства та ситуацію на фронті влітку 1917 р., а також ініцію-

вав створення земляцтва подоляків з числа полонених, чим справив на таборян «дуже гарне враження» ("З таборового життя", 1918, с. 4).

«Громадська Думка» намагалася закарбувати на своїх шпальтах те емоційне піднесення, яке охопило членів української громади в ці дні та знаходило свій найповніший вияв під час таборових вічей. Під час роботи одного з них (23 лютого ц.р.) з рефератом про світові події виступив Богдан Лепкий, який довший час працював у таборі як організатор культурно-освітньої роботи. На його думку, в цей час Україна переживала надзвичайно важливу подію в своїй історії, бо Лютьнева революція в Росії «... дала Україні нарівні з другими народами волю», але на неї «посягають сусіди, які хоч і голосять на словах право всім народам бувшої Росії самоозначуватися аж до цілковитого відділення від Росії», насправді ж й надалі прагнуть управляти Україною, плекаючи надію загарбати українські багатства — «хліб, цукор, залізо, вугіль і інше, які Москалі вважали досі своїм і без яких за судженні на уступленне з першорядного місця в колі других народів світа» ("Таборове віче", 1918, с. 4).

Українською відповіддю на це мала стати демонстрація готовності громадян УНР до «самостійного вільного життя», а також їхня готовність захистити свою Батьківщину від московської навали. Від українців вимагалася лише одного — «витревалости, єдності думки та послуху тій власти, яку сам народ собі обрав». У цей час всі думки українців «повинні бути звернені в один бік: все для нашої політичної незалежности», і лише за такої умови можна було би, на слушну думку Б.Лепкого, «удержати і скріпити [...]молоду волю» Української держави та успішно розбудувати її державні інститути. Насамкінець доповідач закликав присутніх на вічу «до сповнення своїх горожанських обов'язків перед батьківщиною, ставши до оборони її в ряди організованої української армії аж до повного визволення її од нападу грабіжників (російських більшовиків — *авт.*)». Цей заклик було гаряче сприйнято таборянами, які криками «Слава» задекларували свою готовність взяти до рук зброю, аби захистити Україну ("Таборове віче", 1918, с. 4).

У кінці лютого 1918 р. в центрі уваги редакції газети були події навколо формування другого транспорту полонених, призначеного для поповнення згадуваної дивізії. 27 лютого було завершено укладання списків добровольців на від'їзд, після чого останніх (як і всіх інших таборян) зібрали на чергове віче. Присутні на ньому члени Союзу визволення України Б.Лепкий, А.Жук і В.Козловський виступили з політичними промовами; після цього було проведено вибори отаманної старшини, під час яких полонені виявили (за оцінкою таборової газети) «дуже багато розважности та організаційного хисту побіч дуже високої національної свідомости» ("Таборове віче", 1918, с. 4).

Вранці 3 березня 1918 р. таборовий плац був заповнений полоненими українцями (у кількості 1200 осіб), які належали до складу другого транспорту, сформованого здебільшого з членів українських організацій. Близько 10-ої години відбулося їхнє ладування, куреням були вручені жовто-блакитні прапори, після чого у супроводі духової оркестри вояки вирушили на залізничну станцію для завантаження у вагони. Частина з них була вдягнена в однострої (сині жупани) ("Одїзд другого транспорту", 1918, с. 4). Того ж дня ешелон з полоненими українцями вирушив до Ковеля, до якого одночасно прибували транспорти з інших українських таборів (Раштата і Зальцведеля), що дозволило в скорому часі завершити формування Синьожупанної дивізії.

Висновки

Протягом усього часу свого видання таборовий часопис «Громадська Думка» відігравав надзвичайно важливу роль у справі національного освідомлення та громадського виховання полонених українців табору Вецляр. Це стало можливим завдяки відповідному тематичному наповненню газети, кожна рубрика якої прямо або опосередковано підводила її читачів до розуміння найвищої цінності усіх проявів національного життя, повноцінний розвиток якого може бути забезпечений лише за умови існування незалежної Української держави.

Саме цій меті слугувала публікація матеріалів про динаміку розвитку таорової січової організації, а також громадську активність полонених, яка, зокрема, виявляла себе в збиранні коштів на різні загальнонаціональні потреби (на Українській національній фонд, для волинських шкіл, на сиріт і вдів волинських, на прикрасу могили Т. Шевченка, на пам'ятник загиблим Богданівцям у Києві). Водночас у газеті регулярно вказувалися й суми пожертв полонених на різні таборові потреби (для таорової газети, хворих у таоровому лазареті, Видавничого товариства ім. Б. Грінченка, на бібліотеку товариства «Самостійна Україна», на прапор товариства «Січ», на потреби різних таорових товариств, для будівництва пам'ятника померлим полоненим українцям та ін.

На шпальтах «Громадської думки» в рубриці «З таорового життя» регулярно вміщувалися короткі огляди основних подій в житті української таорової громади. Зокрема, подавалися інформація про таборові віча й засідання Народної Ради й Генеральної Старшини з викладом тих питань, які на них обговорювалися; друкувалися списки новоприйнятих членів різних таорових організацій, і, зокрема, товариства «Січ». У таоровій хроніці також повідомлялося про перебіг виборів делегатів до складу проводу української таорової громади (Генеральної ради й Генеральної старшини), а також про засідання та

поточну роботу. Тут же вміщувалися оголошення про чергові вистави таборового театру та розгорнуті рецензії на ті з них, які вже відбулися. Наводилася інформація й про нові книжкові надходження до таборової книгарні.

Таким чином, газета «Громадська Думка» була готова дати відповідь на будь-яке запитання таборян; з цією метою її редакція провадила жваве листування з тими полоненими, які перебували поза табором (у складі робітничих команд). Більшість полонених українців довіряли газеті, усвідомлюючи водночас, що у висвітленні ситуації на фронті та політичних подій в Центральних країнах редакція часопису була змушена дотримуватися цензурних приписів військового часу. Водночас газета доволі об'єктивно відтворювала процес політичних перетворень в Україні та Росії, покладаючи на них надії докорінних суспільних змін. З висоти сьогодення є всі підстави стверджувати, що сподівання на російську демократію були цілком хибними, але вони обумовлювали на загал позитивне ставлення редакції до революційних перетворень в Росії (до жовтня 1917 р.).

«Громадська Думка» та інші таборові видання залишалися для більшості полонених єдиними інформаційними «шлюзами», з яких вони черпали новини та знання в умовах полону. Водночас газета завжди виконувала для них роль співрозмовника, здатного вислухати й дати пораду в складній для таборян ситуації. Власне цим і була обумовлена та висока довіра, яку мала «Громадська Думка» серед таборян, що й дозволяло їй ефективно виконувати покладену на неї національно-виховну та організаційну місію.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бльокове віче III. бльоку. (1917, 9 серпня). *Громадська Думка*, 55(102), 3.
Бльокове віче. (1918, 7 лютого). *Громадська Думка*, 11(150), 4.
Видавниче т[овариств]во імені Б. Грінченка. (1917, 5 березня). *Громадська Думка*, 13(60), 5–6.
Гречило, А. (2019). Перший січовий Петра Дорошенка полк: відзнака та прапор 1918 року. *Collectsion*, 12, 14–18.
Громадська Думка. (1917a, 5 січня). *Громадська Думка*, 1(48), 2–3.
Громадська Думка. (1917b, 10 березня). *Громадська Думка*, 14(61), 1–16.
Громадська Думка. (1917c, 14 червня). *Громадська Думка*, 39(86), 4.
Громадська Думка. (1917d, 12 липня). *Громадська Думка*, 47(94), 4.
Громадська Думка. (1917e, 16 серпня). *Громадська Думка*, 57(104), 4.
Громадська Думка. (1917f, 1 листопада). *Громадська Думка*, 75(122), 3.
Громадська Думка. (1917g, 6 грудня). *Громадська Думка*, 85(132), 4.
Громадська Думка. (1917h, 9 грудня). *Громадська Думка*, 86(133), 4.
Жнива «Громадської Думки». (1917, 2 серпня). *Громадська Думка*, 53(100), 1–2.
3 листів від Централі Союзу Визволення України до Генеральної Старшини. (1917, 1 липня). *Громадська Думка*, 44(91), 4.
3 таборового життя. (1917, 26 квітня). *Громадська Думка*, 25(72), 4.
3 таборового життя. (1918, 23 лютого). *Громадська Думка*, 14(153), 4.

- Звіт жертв, надісланих з команд на різні благодійні цілі протягом серпня місяця. (1917, 6 вересня). *Громадська Думка*, 62(109), 4.
- Звіт Комітета по будові пам'ятника помершим полоненим Вецлярського табору. (1917, 22 листопада). *Громадська Думка*, 80–81(127–128), 6.
- Зубченко, С. (1917, 10 березня). Встане Україна!.. *Громадська Думка*, 14(61), 9–10.
- Крупський, І. В. (1996). Становлення української таборової преси. Основні тематичні напрями її діяльності. В *Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики* [Матеріали конференції] (с. 341–352). Львівська наукова бібліотека імені В. Стефаника.
- Лисецький, П. (1918, 3 березня). Як виглядає просвітньо-організаційне життя в українським таборі у Вецлярі. *Вістник політики, літератури й життя*, 9(192), 132–133.
- Листи Союзу Визволення України в Німеччині про закупку літератури, висилку друкованих видань табору, заяви полонених про встановлення суворого режиму в таборі і інших питаннях та фотографії полонених.* (1916–1918). (Фонд 4382, опис 1, справа 14), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- Народна Рада. (1917, 24 травня). *Громадська Думка*, 33(80), 4.
- Одїзд другого транспорту на Україну. (1918, 9 березня). *Громадська Думка*, 16(155), 4.
- Полкова Отаманна Старшина. (1918, 6 січня). *Громадська Думка*, 1–2(140–141), 8.
- Постанови для «старших бараків і блоків», статуту музичного драматичного товариства імені М. Лисенка і товариства «Січ».* (б.д.). (Фонд 4382, опис 1, справа 14), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- Рап, З. М. (б.д.). *Пам'ятник українському воїнові.* Kultur und Alltag. <http://www.foto-kunst-tschernow.de/ka070141.html>
- Свято відродження України. (1917, 30 серпня). *Громадська Думка*, 60(107), 4.
- Сидоренко, Н. М. (2000). *Національно-духовне самоствердження* (Ч. 1: Українська таборова періодика часів Першої світової війни). Дослідницький центр історії української преси.
- Сидоренко, О. (1995). *Українська таборова преса часів Першої світової війни* [Бібліографічний покажчик]. Дослідницький центр історії української преси.
- Сидоренко, О. (1996, 26–29 серпня). Українська таборова преса часів Першої світової війни: національно-політичні орієнтири. В *Матеріали третього міжнародного конгресу українців* (с. 207–210). Харків.
- Січова парада. (1918, 14 лютого). *Громадська Думка*, 13(152), 4.
- Срібняк, І., & Голоско, С. (2019). Видавнича діяльність полонених вояків-українців у таборах Раштат і Вецляр, Німеччина (1915–1918 рр.). In I. Sribnyak (Ed.), *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość* (pp. 108–112). Międzynarodowy konsorcjum naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra.
- Срібняк, І., & Сидоренко, Н. (2023). Видавниче Товариство імені Бориса Грінченка в таборі Вецляр, Німеччина (кінець 1915 – початок 1917 рр.): до історії створення та діяльності. *Український інформаційний простір*, 1(11), 221–237. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(11\).2023.279680](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(11).2023.279680)
- Срібняк, І., & Шнайдер, В. (2020а). Формування світогляду полонених українців засобами друкованого слова: національно-виховна місія часопису «Просвітній Листок» у таборі Вецляр, Німеччина (1916 р.). *Синопсис: текст, контекст, медіа*, 26(3), 90–97. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2020.3.3>
- Срібняк, І., & Шнайдер, В. (2020б). Часопис «Просвітній Листок» як джерело для реконструкції історії розвитку української громади у таборі Вецляр, Німеччина (1916 р.). *Київські історичні студії*, 2(11), 50–59. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2020.2.7>

- Таборове віче. (1918, 2 березня). *Громадська Думка*, 15(154), 4.
 Т[оварист]во «Січ». (1917a, 23 грудня). *Громадська Думка*, 90(137), 4.
 Т[оварист]во «Січ». (1917b, 5 січня). *Громадська Думка*, 1(48), 7.
 Т[оварист]во «Січ». (1917c, 1 лютого). *Громадська Думка*, 6(53), 5.
 Т[оварист]во «Січ». (1917d, 25 лютого). *Громадська Думка*, 11(58), 6.
 Т[оварист]во «Січ». (1917e, 10 березня). *Громадська Думка*, 14(61), 13.
 Т[оварист]во «Січ». (1918a, 13 січня). *Громадська Думка*, 3–4(142–143), 6.
 Т[оварист]во «Січ». (1918b, 31 січня). *Громадська Думка*, 9(148), 4.

REFERENCES

- Blokove viche [Blokove viche]. (1918, February 7). *Hromadska Dumka*, 11(150), 4 [in Ukrainian].
- Blokove viche III. bloku [Blokove viche III. block]. (1917, August 9). *Hromadska Dumka*, 55(102), 3 [in Ukrainian].
- Hrechylo, A. (2019). Pershyi sichovy Petra Doroshenka polk: Vidznaka ta prapor 1918 roku [The first Sich regiment of Petro Doroshenko: The award and flag of 1918]. *Collectsion*, 12, 14–18 [in Ukrainian].
- Hromadska Dumka [Public Opinion]. (1917a, January 5). *Hromadska Dumka*, 1(48), 2–3 [in Ukrainian].
- Hromadska Dumka [Public Opinion]. (1917b, March 10). *Hromadska Dumka*, 14(61), 1–16 [in Ukrainian].
- Hromadska Dumka [Public Opinion]. (1917c, June 14). *Hromadska Dumka*, 39(86), 4 [in Ukrainian].
- Hromadska Dumka [Public Opinion]. (1917d, July 12). *Hromadska Dumka*, 47(94), 4 [in Ukrainian].
- Hromadska Dumka [Public Opinion]. (1917e, August 16). *Hromadska Dumka*, 57(104), 4 [in Ukrainian].
- Hromadska Dumka [Public Opinion]. (1917f, November 1). *Hromadska Dumka*, 75(122), 3 [in Ukrainian].
- Hromadska Dumka [Public Opinion]. (1917g, December 6). *Hromadska Dumka*, 85(132), 4 [in Ukrainian].
- Hromadska Dumka [Public Opinion]. (1917h, December 9). *Hromadska Dumka*, 86(133), 4 [in Ukrainian].
- Krupskiy, I. V. (1996). Stanovlennia ukrainskoi taborovoi presy. Osnovni tematychni napriamy yii diialnosti [Formation of the Ukrainian camp press. The main thematic areas of its activity]. In *Teoretychni ta orhanizatsiini problemy formuvannia repertuaru ukrainskoi knyhy ta periodyky* [Theoretical and organizational problems of forming the repertoire of Ukrainian books and periodicals] [Proceedings of the Conference] (pp. 341–352). Lviv Stefanyk Scientific Library [in Ukrainian].
- Lysets'kyi, P. (1918, March 3). Yak vyhliadaie prosvitno-organizatsiine zhyttie v ukrainskim tabori u Vetsliari [What does educational and organizational life look like in the Ukrainian camp in Vetslyar]. *Vistnyk polityky, literatury y zhyttia*, 9(192), 132–133 [in Ukrainian].
- Lysty Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy v Nimechchyni pro zakupku literatury, vysylku drukovanykh vydan taboru, zaiavy polonenykh pro vstanovlennia suvoroho rezhymu v tabori i inshykh pytanniakh ta fotohrafii polonenykh [Letters from the Union for the Liberation of Ukraine in Germany about the purchase of literature, the expulsion of printed publications of the camp, statements of prisoners about the establishment of a strict regime in the camp and other issues, and photographs of prisoners]. (1916–1918). (Fund 4382, Inventory 1, File 14), The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Narodna Rada [People's Council]. (1917, May 24). *Hromadska Dumka*, 33(80), 4 [in Ukrainian].

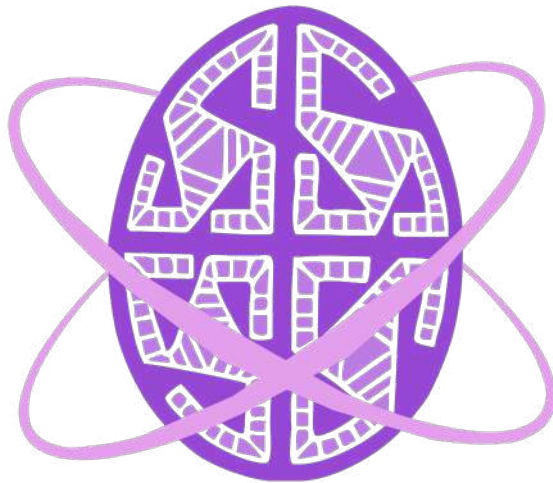

- Odizd druhoho transportu na Ukrainu [Departure of the second transport to Ukraine]. (1918, March 9). *Hromadska Dumka*, 16(155), 4 [in Ukrainian].
- Polkova Otamanna Starshyna [Regimental Chief Officer]. (1918, January 6). *Hromadska Dumka*, 1–2(140–141), 8 [in Ukrainian].
- Postanovy dlia "starshykh barakiv i blokiv", statuty muzychnoho dramatychnoho tovarystva imeni M. Lysenka i tovarystva "Sich"* [Regulations for "senior barracks and blocks", statutes of the musical drama society named after M. Lysenko and the "Sich" society]. (n.d.). (Fund 4382, Inventory 1, File 14), The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Rap, Z. M. (n.d.). *Pamiatnyk ukrainskomu voinovi* [Monument to a Ukrainian soldier]. Kultur und Alltag. <http://www.foto-kunst-tschernow.de/ka070141.html> [in Ukrainian].
- Sichova parada [Military parade]. (1918, February 14). *Hromadska Dumka*, 13(152), 4 [in Ukrainian].
- Sribniak, I., & Holosko, S. (2019). Vydavnycha diialnist polonenykh voiakiv-ukraintsiv u taborakh Rashtat i Vetsliar, Nimechchyna (1915–1918 rr.) [Publishing activity of captured Ukrainian soldiers in Rastatt and Wetzlar camps, Germany (1915–1918)]. In I. Sribnyak (Ed.), *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość* [By the Vistula and the Dnieper. Poland and Ukraine in the European Space – Past and Present] (pp. 108–112). Międzynarodowy konsorcjum naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra [in Ukrainian].
- Sribniak, I., & Shnaider, V. (2020a). Formuvannia svitohliadu polonenykh ukraintsiv zasobamy drukovanoho slova: Natsionalno-vykhovna misiia chasopysu "Prosvitnii Lystok" u tabori Vetsliar, Nimechchyna (1916 r.) [Formation of the worldview of captured Ukrainians by means of the printed word: The national educational mission of the magazine "Prosvitny Listok" in the Wetzlar camp, Germany (1916)]. *Synopsis: Text, Context, Media*, 26(3), 90–97. <https://doi.org/10.28925/2311–259x.2020.3.3> [in Ukrainian].
- Sribniak, I., & Shnaider, V. (2020b). Chasopys "Prosvitnii Lystok" yak dzherelo dlia rekonstruktsii istorii rozvytku ukrainskoi hromady u tabori Vetsliar, Nimechchyna (1916 r.) [Periodical "Prosvitnii Lystok" as source for reconstruction of history of Ukrainian community development in Wetzlar camp, Germany (1916)]. *Kyiv Historical Studies*, 2(11), 50–59. <https://doi.org/10.28925/2524–0757.2020.2.7> [in Ukrainian].
- Sribniak, I., & Sydorenko, N. (2023). Vydavnyche Tovarystvo imeni Borysa Hrinchenka v tabori Vetsliar, Nimechchyna (kinets 1915 — pochatok 1917 rr.): Do istorii stvorennia ta diialnosti [Borys Hrinchenko publishing company in the Wetzlar Camp, Germany (late 1915 — early 1917): To the history of creation and activity]. *Ukrainian Information Space*, 1(11), 221–237. [https://doi.org/10.31866/2616–7948.1\(11\).2023.279680](https://doi.org/10.31866/2616–7948.1(11).2023.279680) [in Ukrainian].
- Sviato vidrozhennia Ukrainy [The holiday of the revival of Ukraine]. (1917, August 30). *Hromadska Dumka*, 60(107), 4 [in Ukrainian].
- Sydorenko, N. M. (2000). *Natsionalno-dukhovne samostverzhennia* [National and spiritual self-affirmation] (Pt. 1: Ukrainska taborova periodyka chasiv Pershoi svitovoi viiny [Ukrainian camp periodicals of the First World War]). Doslidnytskyi tsentr istorii ukrainskoi presy [in Ukrainian].
- Sydorenko, O. (1995). *Ukrainska taborova presa chasiv Pershoi svitovoi viiny* [Ukrainian camp press of the First World War] [Bibliographic index]. Doslidnytskyi tsentr istorii ukrainskoi presy [in Ukrainian].
- Sydorenko, O. (1996, August 26–29). Ukrainska taborova presa chasiv Pershoi svitovoi viiny: Natsionalno-politychni oriientyry [Ukrainian camp press during the First World War: National and political orientations]. In *Materialy tretoho mizhnarodnoho konhresu ukrainistiv* [Materials of the third International congress of Ukrainianists] (pp. 207–210). Kharkiv [in Ukrainian].

- Taborove viche [Camp gathering]. (1918, March 2). *Hromadska Dumka*, 15(154), 4 [in Ukrainian].
- T[ovaryst]vo "Sich" [Society "Sich"]. (1917a, December 23). *Hromadska Dumka*, 90(137), 4 [in Ukrainian].
- T[ovaryst]vo "Sich" [Society "Sich"]. (1917b, January 5). *Hromadska Dumka*, 1(48), 7 [in Ukrainian].
- T[ovaryst]vo "Sich" [Society "Sich"]. (1917c, February 1). *Hromadska Dumka*, 6(53), 5 [in Ukrainian].
- T[ovaryst]vo "Sich" [Society "Sich"]. (1917d, February 25). *Hromadska Dumka*, 11(58), 6 [in Ukrainian].
- T[ovaryst]vo "Sich" [Society "Sich"]. (1917e, March 10). *Hromadska Dumka*, 14(61), 13 [in Ukrainian].
- T[ovaryst]vo "Sich" [Society "Sich"]. (1918a, January 13). *Hromadska Dumka*, 3–4(142–143), 6 [in Ukrainian].
- T[ovaryst]vo "Sich" [Society "Sich"]. (1918b, January 31). *Hromadska Dumka*, 9(148), 4 [in Ukrainian].
- Vydavnyche t[ovaryst]vo imeni B. Hrinchenka [Publishing company named after B. Hrinchenko]. (1917, March 5). *Hromadska Dumka*, 13(60), 5–6 [in Ukrainian].
- Z lystiv vid Tsentrali Soiuzu Vyzvolennia Ukrainy do Heneralnoi Starshyny [From the letters from the Central Office of the Liberation Union of Ukraine to the General Elder]. (1917, July 1). *Hromadska Dumka*, 44(91), 4 [in Ukrainian].
- Z taborovoho zhyttia [From camp life]. (1917, April 26). *Hromadska Dumka*, 25(72), 4 [in Ukrainian].
- Z taborovoho zhyttia [From camp life]. (1918, February 23). *Hromadska Dumka*, 14(153), 4 [in Ukrainian].
- Zhnyva "Hromadskoi Dumky" [The harvest of "Public Opinion"]. (1917, August 2). *Hromadska Dumka*, 53(100), 1–2 [in Ukrainian].
- Zubchenko, S. (1917, March 10). Vstane Ukraina!.. [Ukraine will stand up!]. *Hromadska Dumka*, 14(61), 9–10 [in Ukrainian].
- Zvit Komiteta po budovi pamiatnyka pomershym polonenym Vetsliarskoho taboru [Report of the Committee on the construction of a monument to the dead prisoners of the Vetslyar camp]. (1917, November 22). *Hromadska Dumka*, 80–81(127–128), 6 [in Ukrainian].
- Zvit zhertv, nadislanykh z komand na rizhni blahodiini tsili protiahom serpnia misiatsia [A report of donations sent from teams to various charitable causes during the month of August]. (1917, September 6). *Hromadska Dumka*, 62(109), 4 [in Ukrainian].

НОВІТНІ МЕДІА

NEW MEDIA

УДК 004.8:[070:654.19

Проблематика впровадження штучного інтелекту в сучасних ЗМІ та медіатехнологіях

Олексій СИТНИК

канд. наук із соц. комунік., доц.

Київський національний
університету імені Тараса
Шевченкавул. Ю. Іллєнка, 36/1, 04119,
Київ, Україна

sytnyk@knu.ua

ORCID 0000-0002-0853-1442

© Ситник О., 2023

Актуальність. Спрощення роботи, зменшення її обсягів і збалансованість ресурсів, що уможлиблюється технологіями штучного інтелекту (ШІ), зумовлюють впровадження його в різних сферах медіагалузі. З'являються можливості, зокрема для генерації контенту, розроблення концепцій (інформаційних, візуальних, структурних), для виробництва мультимедійного контенту, титрів, трейлерів до фільмів, сюжетів, які значно ефективніше будуть взаємодіяти та привертати увагу аудиторії. Активне використання алгоритмів та платформ штучного інтелекту дає змогу використовувати їх для підвищення ефективності низки часозатратних завдань — пошук та збір контенту, опрацювання пулів даних, створення та розповсюдження інформаційного продукту різними каналами, а також для рекомендацій мультимедійного контенту на основі релевантності, користувацького досвіду та попередніх принципів залученості аудиторії. Перед сучасними журналістами технології ШІ відкривають можливість миттєвої фільтрації фейкових новин, перевірки фактажу, джерел тощо, використовуються для швидкого створення ілюстрацій, інфографіки, інтерактивних візуалізацій даних. Штучний інтелект має великий потенціал у формуванні відбору контенту для споживачів інформаційного продукту, підбору релевантного контенту в ході комунікацій і уточнень, які аналізує ШІ в процесі взаємодії з користувачем. Водночас практичні аспекти впровадження ШІ в медіа (напрями, можливості, переваги, недоліки, правила, принципи, технології, методи) потребують теоретичного обґрунтування та систематизації методологічних питань. Науковий аналіз технологій та потенціалу штучного інтелекту (ШІ) дасть змогу розробити методологію продуктивного використання його для підвищення ефективності виробничих та видавничих процесів сучасних медіа та функціонування медіасфери загалом, зокрема обґрунтувати принципи застосування в різних сферах медіагалузі, окреслити регламент та правові аспекти його роботи.

Мета наукової розвідки — виявити й обґрунтувати виробничі сфери впровадження та базові принципи застосування штучного інтелекту в новітньому медіасередовищі, визначити та окреслити етичні моменти цього явища в сучасному журналістичознавстві та в системі соціальних комунікацій.

Ключові слова: штучний інтелект, медіа, ЗМІ, ШІ, медіатехнології, етика медіа, новітні медіа, медіаіндустрія, академічна доброчесність.

PROBLEMS OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IMPLEMENTATION IN MODERN MASS MEDIA AND MEDIA TECHNOLOGIES

Oleksii SYTNYK

PhD in Social Communications, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv
36/1, Yu. Illienko St., 04119, Kyiv, Ukraine
sytnyk@knu.ua
ORCID 0000-0002-0853-1442

Work simplification, its volume reduction, and resources balance made possible by artificial intelligence (AI) technologies are driving its adoption in various areas of the media industry. There are opportunities, in particular, for generating content, developing concepts (informational, visual, structural), producing multimedia content, titles, film trailers, plots that will interact and attract the audience's attention much more effectively. The active use of artificial intelligence algorithms and platforms makes it possible to use them to improve the efficiency of a number of time-consuming tasks, such as content searching and collecting, processing data pools, creating and distributing information product through various channels, and recommending multimedia content based on relevance, user experience, and previous audience engagement. For modern journalists, AI technologies open up the possibility of instant filtering fake news, verifying facts, sources, etc., and are used to quickly create illustrations, infographics, interactive data visualizations. Artificial intelligence has great potential in shaping the selection of content for consumers of an information product, the selection of relevant content in the course of communications, and clarifications analysed by AI in the process of user interaction. At the same time, the practical aspects of AI implementation in the media (directions, opportunities, advantages, disadvantages, rules, principles, technologies, methods) require theoretical justification and systematization of methodological issues. A scientific analysis of AI technologies and potential will make it possible to develop a methodology for its productive use to increase the efficiency of production and publishing processes of modern media and the functioning of the media sphere in general, in particular, to substantiate the principles of application in various areas of the media industry, to outline the regulations and legal aspects of its work.

The purpose of our scientific research is to identify and justify the production areas of implementation and basic principles of artificial intelligence application in the latest media environment, to determine and outline the ethical aspects of this phenomenon in modern journalism and the system of social communications.

Keywords: artificial intelligence, media, mass media, AI, media technologies, media ethics, new media, media industry, academic integrity.

Актуальність проблеми

Стрімкий розвиток онлайн-медіа та медійних технологій актуалізує дослідницьку зацікавленість наукової спільноти до цих процесів. Динамічне зростання інформаційного потоку, як у кількісному розумінні (значне збільшення кількості інформації в медіапросторі), так і у швидкісному (експоненційне збільшення швидкості поширення інформації, її генерації, а найголовніше — опрацювання і сприймання її аудиторією) спонукає медіаіндустрію до активного впровадження технологій, що здатні максимально ефективно оптимізувати всі виробничі процеси. Одним із найбільш динамічних напрямів кібернетичних інновацій в медіа можна вважати розробку алгоритмів обробки, вдосконалення та застосування інформаційних даних, або іншими словами так званого штучного інтелекту (ШІ).

Штучний інтелект відіграє у медіаіндустрії все важливішу роль, його застосування в сучасних медіа дуже поширене і може варіюватися від автоматизації робочих процесів, пов'язаних із генерацією й опрацюванням контенту, до підвищення ефективності та покращення взаємодії з користувачами. Також алгоритми штучного інтелекту використовуються в сучасних ЗМІ для створення сховищ даних задля автоматизації редакційних завдань різної складності, фільтрації фейкових новин, персоналізації контенту для користувачів, пошуку необхідного фактажу тощо. Перспективність подальшого розвитку ШІ засвідчується дослідженнями та інвестиційним попитом, зокрема, за прогнозами аналітичних центрів, світовий ринок штучного інтелекту в медіа та індустрії розважального контенту зросте з 1,8 мільярда доларів у 2018 році до 8,4 мільярда доларів у 2023 році (*USAID-Internews 2021, 2021*). Однак вже в січні 2023 року корпорація Microsoft оголосила про інвестування 10 мільярдів доларів лише у проєкти Open AI (GPT, 2023), що може свідчити про те, що штучний інтелект інвестиційно привабливий, а отже, і надалі розвиватиметься й відіграватиме важливу роль у медійній сфері (Березовський, 2023).

Окрім компліментарних властивостей штучного інтелекту та перспективності технологій його використання, в медіа постає низка етичних, юридичних і соціальних проблем щодо його функціонування. Ці фактори також потребують глибокого наукового вивчення та оновлення нормативно-правової бази для регламентування його подальшого функціонування в сучасному інформаційному просторі.

Постановка проблеми

Аналізуючи наукові розвідки щодо проблематики вивчення штучного інтелекту в медіаіндустрії та свідомо уникаючи певних публіцистичних матеріалів, що масово ширяться в інтернет-середовищі та продукуються переважно навіть не фахівцями сфери, без факта-

жу і достовірних джерел, емпіричних чи наукових досліджень тощо, мусимо констатувати брак українських дослідників. На нашу думку, проблема полягає у тому, що зазначена тематика лежить на перетині різновекторних досліджень, зокрема у сферах кібернетики, психології, соціології, лінгвістики, соціальних комунікацій та журналістики. Саме тому наразі можна спостерігати дослідження окремих компонентів цієї сфери. Так, проблематикою технологій і алгоритмів штучного інтелекту в Україні у сфері кібернетики займаються Н. Шаховська, А. Агарков, І. Качур, М. Глибовець та О. Олецкий та інші. Проте їхні дослідження стосуються переважно роботи алгоритмів, програмного опрацювання великих масивів даних, принципів їх оптимізації тощо. Зокрема, М. Глибовець та О. Олецкий (2002) досліджували теорію штучного інтелекту, базові методи роботи зі знаннями, алгоритмізацію цілеспрямованих дій та прийняття рішень, принципів цифрового розпізнавання образів та нейронні мережі. Дослідженнями інтерактивних медійних технологій в Україні займаються А. Бесараб та ін. (Bessarab et al., 2022), Л. Городенко та ін. (2018), К. Горська, О. Грозна (2022), А. Досенко та О. Ситник (Dosenko & Sytnyk 2022), Д. Філоненко тощо. Однак варто зауважити, праці перелічених дослідників мають вузькоспрямований вектор досліджень. Наприклад, А. Бесараб та ін. (Bessarab et al., 2022) у низці своїх праць досліджують сучасні трансформаційні процеси в інтернет-комунікації; Л. Городенко, Є. Цимбаленко та І. Гащенко (2018) вивчають соціально-комунікаційні технології у соціальних мережах, інновації в новітніх медіа; А. Досенко та О. Ситник (Dosenko & Sytnyk, 2022) розглядають комунікаційні платформи як інструмент управління соціальною думкою; О. Ситник (2020) досліджує явища адикції та девіацій мережної комунікації, а також технології візуалізації контенту та фактори, що впливають на процес його сприймання, О. Грозна (2022) досліджує форми й формати, а також жанрове різноманіття онлайн-медіа та в інтернет-журналістиці зокрема тощо. Попри умовну дотичність розглянутих праць щодо дослідження інтерактивних технологій, до яких можна віднести і ШІ, стверджувати про глибинний аналіз саме особливостей функціонування алгоритмів штучного інтелекту в сучасних медіа, на жаль, не можна. На підставі аналізу наявних наукових розвідок визначено чітку необхідність конвергенції напрямків дослідження з різних галузей науки задля глибокого вивчення досліджуваної проблематики.

Стан вивчення проблеми

Багатовекторне наукове вивчення принципів функціонування штучного інтелекту в сучасному інформаційному середовищі та його використання в медіа може допомогти зрозуміти, як ШІ можна ви-

користувати для підвищення ефективності процесів виробництва медіа, підвищення ефективності виконання типових завдань, аналітики пулів даних, створення та розповсюдження медіа, алгоритмізації інформаційних процесів тощо. Таким чином, комплексне вивчення штучного інтелекту та його використання в ЗМІ може допомогти сформулювати принципи та методологію його застосування в різних аспектах медійної галузі, вирішити етичні, нормативні та законодавчі аспекти функціонування ШІ в медіа та зокрема в українському інформаційному просторі.

Метою нашої статті є виявлення виробничих сфер впровадження та базових принципів застосування штучного інтелекту в новітньому медіасередовищі, визначення та обґрунтування етичних моментів цього явища у сучасному журналістикознавстві та в системі соціальних комунікацій. Задля досягнення результату вбачаємо необхідність реалізації таких завдань: виявити сфери та напрями активного впровадження штучного інтелекту у сучасних ЗМІ; схарактеризувати основні вектори еволюції цих технологій; виявити етичні проблеми функціонування ШІ в сучасних медіа.

Виклад основного матеріалу

У сфері українського журналістикознавства під дефініцією «штучний інтелект» переважно тлумачиться певний автоматизований процес обробки, аналітики, управління та генерації даних, який спрямований на оптимізацію виробничого процесу, комунікаційних та комунікативних аспектів взаємодії з аудиторією. Характерною ж і в той самий час відмінною ознакою ШІ у порівнянні зі звичними нам процесами автоматизації є можливість до «самонавчання системи» в процесі аналітики інформаційного масиву, коригування подальшого процесу в залежності від раніше опрацьованих даних, досвіду взаємодії. У сфері цієї проблематики можна почути й низку інших термінів, що пропонуються для послуговування в професійній діяльності задля більшого уточнення тих чи інших особливостей і процесів, зокрема, «обмежено штучний інтелект», «кіберінтелект», «кіберлінгвістика», «штучні інтелектуальні системи», «системна алгоритмізація даних», «нейромережі» тощо. З метою однозначного розуміння сутності нашого дослідження у цій статті використовується наймасовіша дефініційна одиниця в науковому просторі — «штучний інтелект» або «ШІ».

Перспективність розвитку та масове впровадження штучного інтелекту в новітні медіа стає все більш актуальним завданням сучасної медіаіндустрії. Цей процес визначається низкою причин. Передусім це значна економія ресурсів та підвищення ефективності виробничих процесів, адже алгоритми штучного інтелекту здатні ав-

томатизувати багато механічних і трудомістких завдань у медіаіндустрії, зокрема процес редагування, генерації (написання), а також модерацію контенту. На сьогодні у редакційному процесі вже масово використовуються різноманітні інструменти онлайн-редагування, перевірки правопису і граматики, технічного оформлення, шаблонності матеріалів тощо. У результаті це значною мірою дає змогу медіаорганізаціям заощаджувати час і ресурси, а головне — підвищувати загальну ефективність виробництва та швидкість, яка в умовах інформаційного сьогодення є визначальним фактором взаємодії з аудиторією онлайн.

Наступним напрямом впровадження штучного інтелекту є робота над аналітикою даних. Алгоритми штучного інтелекту масово використовуються для аналізу величезних обсягів даних. Зокрема аналізуються наукові та аналітичні матеріали, бази публікаційних даних, а також можуть аналізуватися поточний контент, наприклад новинні статті, інформаційні зведення з певних каналів, публікації в соціальних мережах, коментарі тощо, для виявлення користувацьких зацікавлень, запитів, рівня розуміння і тенденцій як глобальних, так і глокальних аудиторій. Це значною мірою допомагає медіаорганізаціям зрозуміти свою аудиторію, її запити й потреби та приймати рішення на підставі отриманих даних щодо способів створення, формування стратегій поширення контенту.

Активно впроваджуючи алгоритми штучного інтелекту, сучасні медіа можуть набагато ефективніше взаємодіяти зі своєю аудиторією та забезпечити ефективність персоналізованого підходу до задоволення інформаційних потреб користувача. Наприклад, використовувати формат персоналізації медіаконтенту для окремих користувачів на основі їхніх інтересів, зацікавлень, інформаційних запитів, історії читання та демографічних, соціальних чи економічних показників тощо. У результаті споживач такої інформації буде мати позитивний користувацький досвід, так би мовити «знайшов що хотів», а це підвищує релевантність та відповідно перетворює випадкового відвідувача на постійну аудиторію медійного ресурсу.

Максимально насторожує працівників сучасних медіа можливість генерації контенту засобами штучного інтелекту, адже це зменшує кількість робочих місць у сучасних редакціях, а також потребу у фахівцях певної сфери медіавиробництва. Низка світових і українських медіа зокрема вже активно використовують ШІ для написання, а коректніше було б висловитися — для генерації, компіляції та виробництва високоякісного медійного контенту, зокрема інформаційних повідомлень, статей, подкастів, елементів візуалізації та віртуальної реальності тощо. Ці технології надають медіаорганізаціям можливості для динамічного розвитку, розширення своїх інфор-

маційних пропозицій, охоплення нової аудиторії, оптимізації виробничого процесу створення контенту. Так, наприклад, на сьогодні набагато ефективніше буде виконувати завдання щодо створення інформаційних повідомлень, скажімо, на новинній стрічці умовного інформагентства, алгоритмом ШІ, генеруючи стандартизований текст з певним отриманим фактажем, кількісними чи якісними показниками, іменами чи геоданими тощо, підставляючи отримані дані у стандартизовану лінгвістичну форму (на зразок шаблону чи так званої «риби» яка часто використовується журналістами у своїй діяльності), аніж людським ресурсом. Перевага ШІ тут очевидна, адже алгоритми штучного інтелекту здатні генерувати сотні повідомлень за хвилину на противагу одного-трьох повідомлень, сформованих людиною, навіть із досвідом роботи. Окрім швидкості, алгоритми ШІ здатні генерувати граматично якісний контент з правильною пунктуацією, стилістикою, визначеними обсягами контенту, релевантними ключовими словами, а також можуть здійснювати швидку перевірку його фактажу, правдивість джерел, не використовуючи певні особистісні наративи, емоційно забарвлену чи нативну лексику, яка часто характерна контенту, створеному людиною (іноді навіть не свідомо), але вкрай не актуальна для класичного журналістського повідомлення. Офіційних визнань щодо роботи ШІ в медіа щороку все більше, зокрема редакції «The Washington Post», «The New York Times», «BBC», «Reuters», «День», «Тексти», «ВСЛ» та багато інших вже офіційно визнали використання технологій чи алгоритмів ШІ у своїй професійній діяльності щодо виробництва різнопланового контенту.

Ефективно використовуються програмні алгоритми штучного інтелекту в сфері контролю якості медійного контенту. ШІ здатний моніторити та фільтрувати інформаційні потоки на предмет релевантності, точності, змістовності, а у певних випадках і упередженості, фейковості чи шкідливого вмісту. Таке опрацювання інформаційного потоку надає можливості збереження цілісності, ґрунтовності медіаконтенту, а також захистити споживачів інформаційного продукту від введення в оману чи різнопланових інформаційних впливів, агітацій, маніпуляцій тощо. Однак змушені констатувати і зворотній свідомий процес, в якому залучений ШІ. Так за допомогою певних запитів генеруються фейкові матеріали, публікації, ілюстрації, відео тощо, які навмисно створюються задля формування свідомо хибної думки аудиторії, соціуму. Такі факти вже помічено в росіяньському медійному полі, зокрема в інформаційному протиборстві. Подібні факти викликають занепокоєння щодо етики функціонуванні ШІ в медіапросторі.

Комунікація з аудиторією — це ще один напрям, що перекладається медіаорганізаціями на алгоритми штучного інтелекту. Пряма персоніфікована взаємодія з аудиторією є вкрай ефективною, а її

спектр широким. З одного боку ШІ може аналізувати користувацьку взаємодію із контентом та пропонувати релевантну видачу у відповідь, більше того може модифікувати форми та формати подачі матеріалів, опрацьовувати та стилістично змінювати контент, насичувати його різноманітним фактажем, числовими даними, компілювати зміст у відповідь на користувацький запит тощо. З іншого боку ШІ здатний комунікувати наживо із користувачами безпосередньо на сайті, додатках, чатах чи коментарях. Низка медіа використовують ШІ у соціальних мережах з метою комунікації чи донесення певного інформаційного меседжу крізь «живу» взаємодію з користувачем чи користувачами. Позитивний досвід використання ШІ в комунікації із клієнтами вже впроваджений в багатьох галузях, не лише медійних: зокрема в банківській, сфері IT, консультативних, освітянських тощо. ШІ в соцмережах здатний працювати вкрай ефективно, збираючи та опрацьовуючи персональну користувацьку інформацію та у відповідь генеруючи необхідну відповідь, яка буде позитивно сприйнята респондентом, адже міститиме той фактаж чи банально стилістику подачі, яка переконливо вплине на нього. Алгоритми штучного інтелекту здатні повністю замінити та перевершити по ефективності навіть так звані «ботоферми». На сьогодні вже виявлені ознаки використання ШІ в російсько-українській інформаційній війні. Низка програмних алгоритмів генерує та поширює на різних платформах і у соцмережах, чатах певний наратив, дезінформацію тощо, у вигляді публікацій, коментарів та навіть «вподобайок». Що створює ілюзію масової думки аудиторії.

Помилково вважати, що результат роботи ШІ в медіа на сьогодні відображається лише у формі генерації чи інтерпретації суто текстового контенту. Різні сервіси на базі ШІ здатні генерувати будь-який мультимедійний контент. Так, наприклад, якщо такі продукти як ChatGPT, Notion, Jasper.AI, Copy.AI тощо переважно працюють над генерацією текстового контенту, то Dale-e, Stable Diffusion, Midjourney, DeviantArt та ін. здатні генерувати ілюстративний чи зображальний матеріал; CLIP Open, AIsynthesis.io створюють відеоматеріали або ж навчальний відео контент; Flow Machines, AIVA, Synthesia, Murf генерують аудіальний контент (як музичний, так і модулятори голосу), Sensorium Galaxy, Stable Diffusion створюють віртуальну та доповнену реальність; Durable — це платформа на базі штучного інтелекту для розробки сайтів. Існують навіть пошукові системи, які працюють за алгоритмами ШІ, наприклад Perplexity.AI, які здатні не просто шукати інформацію, а одразу інтерпретувати її відповідно до формулювань запитів користувача, розширюючи результати пошуку, чи змінюючи його вектор зацікавлень. Це лише поверхневий аналіз ринку ШІ в медійній сфері, загалом нами було виявлено понад 50 платформ,

сервісів чи ресурсів, які працюють на базі штучного інтелекту, або використовують його для роботи. Кожен з них є унікальним як за алгоритмом роботи, так і за типом генерованого контенту або результату, тому можуть широко використовуватися в медіасфері для виконання конкретних завдань.

Варто окреслити ще один проблемний аспект використання штучного інтелекту в медійному просторі, а саме — правові та законодавчі межі. Якщо розглядати українське законодавство, то на жаль, мусимо констатувати досить складну ситуацію. На сьогодні існує Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02 грудня 2020 р. № 1556-р, яким було схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні (Кабінет Міністрів України, 2020), ЗАКОН УКРАЇНИ Про медіа 2849–ІХ, від 13.12.2022 (Верховна Рада України, 2022b), а також ЗАКОН УКРАЇНИ Про авторське право і суміжні права 2811–ІХ, від 01.12.2022 (Верховна Рада України, 2022a), які б теоретично мали регламентувати роботу штучного інтелекту в медіа. Однак детальний аналіз останніх двох Законів України не виявив і згадки про штучний інтелект, хоча ШІ вже мінімум десятиріччя є елементом медійного процесу, зокрема і в Україні. Аналіз Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні виявив певну узагальнену декларативність документа, зазначаючи тільки вектори та сфери можливого розвитку ШІ в Україні. У цьому документі ШІ розглядається лише як технологія чи інструмент оптимізації процесів, однак зовсім оминається питання регламентування результатів діяльності ШІ. Фактично, сучасне законодавство роботу штучного інтелекту номінально або умовно прирівнює та отожднює із програмним кодом. Умовно, в Законі України Про авторське право і суміжні права, можна віднести штучний інтелект до «неоригінальних об'єктів», тобто до тих, які згенеровані комп'ютерною програмою (програмами), без участі людини і без творчого підходу, завдяки автоматичному аналізу даних (Верховна Рада України, 2022a). Складність цього формулювання полягає в тому, що на сьогоднішньому етапі розвитку ШІ результатом його роботи може бути не просто видача певних даних, а й цілісний твір у вигляді статті, публікації, зображення, відео чи аудіоматеріалу, композиції тощо, яка фактично буде оприлюднена у згенерованій формі. Наразі у світовій практиці подібним творам присвоюється унікальний правовий статус (*sui generis*), адже неоригінальні об'єкти, згенеровані ШІ, не можуть потрапити під захист «класичного» авторського права, тому що не мають ознак оригінальності, адже створені на основі існуючих творів, матеріалів чи даних. Проблематика майнових і немайнових прав на твори ШІ також є предметом дискусій, адже згідно з чинними актами ці права можуть бути лише у фізичної особи. Тому й виникає питання належності їх автору коду чи алгоритму ШІ, чи власнику цього продук-

ту, чи користувачу, який сформулював свій запит до системи. Аналогічні проблеми стосуються і відповідальності за наслідки роботи ШІ: на кого вона покладається? Наразі є низка прецедентів в українській і світовій практиці щодо позовів на продукти чи результати діяльності ШІ. Однак чіткого законодавства щодо цього не існує, а юристи змушені варіювати формулювання чинних актів і законів.

В українському законодавстві взагалі відсутні положення про можливості притягнення ШІ до відповідальності за дії, що заподіяли шкоду третім особам. Однак, досліджуючи напрацювання ЄС з цього питання, зокрема Резолюцію 2015/2103 Європейського парламенту (European Parliament, 2006), було виявлено положення, в якому зазначається, що немає можливості в правовому полі притягнути ШІ до відповідальності за такі дії, адже відповідальність покладається лише на одного з human agent (власник, виробник, оператор або користувач ШІ тощо). Тому питання правових і законодавчих відносин з ШІ для більшості країн стає все більш актуальним, адже стає все більше галузей і сфер, де ШІ чи його діяльність може бути об'єктом, чи суб'єктом права.

У медійній сфері на рівні доброчесності на сьогодні рекомендують у разі використання у своїй діяльності «творчості» кібералгоритму, програми (текст, зображення, відео, аудіо, аналітика, дослідження тощо) зазначити наступне: дані суб'єкта, який користується унікальним правовим статусом (*sui generis*); зазначити джерело записування інформації; вказати платформу чи інструмент ШІ, на базі якого було згенеровано чи опрацьовано матеріал; зазначити відсоток авторського і штучно згенерованого з допомогою ШІ контенту. Законодавство низки світових країн вже готується до обов'язкового маркування контенту, згенерованого ШІ.

Означена проблема в нашій науковій розвідці лише поверхнево розглядає правову проблематику, актуалізуючи подальші дослідження українського і світового досвідів, та спонуки до проведення реформи авторського права, в якій має змінитися бачення щодо творення і творців контенту, та мають бути чітко виписані механізми відповідальності за шкоду, спричинену штучним інтелектом, майнові та немайнові права. У медійній сфері варто провести глибоку фахову дискусію щодо ШІ і чітко регламентувати його діяльність з позицій доброчесності, відповідальності, суспільних ризиків, юридичного і правового полів. Саме тому це питання має стати вектором наступних досліджень у цій сфері.

Загалом результатом активного впровадження технологій і алгоритмів штучного інтелекту в сучасній медіасфері можна вважати низку організаційних змін, зокрема у ЗМІ, оптимізовані людські ресурси в редакціях, всю нетворчу, трудомістку роботу перекладено на

ШІ. Медійні корпорації, наприклад «Washington Post», «The New York Times», «BBC», «Reuters», звітують про появу віртуальних відділів, роботу яких виконують ШІ, переважно це аналітичні, новинні, економічні та спортивні напрямки. Кіно та телеіндустрія активно використовує ШІ для візуалізації, обробки відеоматеріалу, а іноді навіть для створення контенту, сюжетів, образів тощо. Наприклад, українські видавництва «ВСЛ» і «Ранок» презентували книжки «Книжка любові і люті» та «Хочу на Марс» відповідно, які проілюстровані з допомогою платформ на базі ШІ, а у книзі «Хочу на Марс» ще й авторство тексту книги належить ШІ. Медіахолдинг «Netflix» презентував вже не один відеопродукт (кіно, теле, анімаційний), який був створений із допомогою ШІ, наприклад, аніме «Dog and The Boy» (2023). Також варто згадати серію короткометражних фільмів «Сіль» (2022), де з допомогою ШІ було згенеровано і зображення, і голоси, і навіть тексти. В розробці сценарію науково-фантастичного фільму «Сонячна весна» (2016), також використовувався ШІ. Створюються аудіотвори, музичні композиції, які використовують ШІ як для обробки, так і для її генерації. Наприклад композитор SKYGGЕ разом з нейромережею Flow Machines у 2018 році створили музичний альбом «Hello World». Відомою композицією Святослава Вакарчука «#БезТебеМенеНема» написана штучним інтелектом, це визнав сам Вакарчук у своєму Twitter — «*Тепер, коли всі вже почули пісню #БезТебеМенеНема розкрию вам таємницю. Пісня написана штучним інтелектом. Програма послухала всі пісні ОЕ, і написала свою... ну місцями подібно вийшло*» (Vakarchuk, 2021).

В образотворчому мистецтві також обговорюються результати ШІ в генерації картин, ілюстрацій. Зокрема не лише про їх культурну чи мистецьку складову, а й вартість, за яку вони були продані на аукціонах. Наприклад «Портрет Едмонда Беламі» (2018) — 435500\$, «Спогади про перехожих» (2018) — 52 634\$, «Квітучий труп. Період Буття» (2021) — 184 777\$. Список відомих творів в різних медіасферах, згенерованих ШІ, сьогодні можна вже перераховувати годинами, і це може свідчити про те, що не варто нехтувати цим явищем, і на жаль йому вже неможливо протидіяти. Тому українській і світовій науковій спільноті варто дослідити цю тенденцію, цей інструмент, ці технології, регламентувати їх діяльність та максимально нівелювати можливі ризики за допомогою законодавства та принципів гуманності, доброчесності, етики.

Висновки

У ході нашого дослідження було виявлено низку сфер активного впровадження штучного інтелекту у сучасних ЗМІ. Зокрема технології ШІ вже більше десятиріччя надають можливість оптимізувати і автоматизують виробничі та видавничі процеси, що використовують

ються для пошуку, збору й опрацювання аналітичних даних, генерації контенту тощо. ШІ також використовується для підвищення ефективності та автоматизації виснажливих та часозатратних завдань, для створення субтитрів, цифровізації аналогового контенту, роботи чат-ботів, персоналізації контенту, перевірки фактів тощо. Також технології штучного інтелекту допомагають створювати, цілеспрямовано поширювати персоналізований контент, покращувати користувацький досвід аудиторії, адаптувати контент для пошукових систем, та низку інших завдань.

Схарактеризовано основні вектори еволюції технологій штучного інтелекту в медіасфері, а саме напрямок розвитку алгоритмів генерації якіснішого контенту, розвиток кіберлінгвістики, агрегація мультимедійного та віртуального контенту; автоматизація виробничих процесів, пришвидшення виготовлення і перевірки інформації тощо; комунікаційні і комунікативні аспекти, а саме комунікація з аудиторією, збір інформації про неї, стимулювання до взаємодії, аналітика ЦА тощо. Активно обговорюється тенденція появи так званої ШІ-журналістики, суть якої полягає в автоматизованій генерації новинних статей, аналітичних текстів, шаблонних інформаційних публікацій за допомогою комп'ютерних алгоритмів, кодів, програм тощо, де людині (журналісту) буде відведена роль модератора процесу.

Виявлено етичні проблеми функціонування ШІ в сучасних медіа, зокрема на законодавчому та правовому рівнях. Українське законодавство на сьогодні не готове до реалій активного функціонування технологій штучного інтелекту в медіапросторі, відповідно можна спостерігати певну хаотичність дій як з боку держави, так і з боку суспільства.

Підсумовуючи, можна зазначити, що штучний інтелект стає все більш актуальним у медіаіндустрії, оскільки він пропонує значні переваги, такі як: підвищена ефективність, персоналізація, аналіз даних, створення контенту та контроль якості. Оскільки технологія штучного інтелекту продовжує розвиватися, вона, ймовірно, матиме ще більший вплив на медіаіндустрію та спосіб споживання та взаємодії з медіаконтентом.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Березовський, Д. (2023, 24 січня). Microsoft планує інвестувати \$10 млрд в OpenAI. *ChatGPT*. <https://chatgpt.com.ua/post/microsoft-invest-more-openai>
- Верховна Рада України. (2022a, 1 грудня). *Про авторське право і суміжні права* (Закон № 2811-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>
- Верховна Рада України. (2022b, 13 грудня). *Про медіа* (Закон № 2849-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
- Глибовець, М. М., & Олецкий, О. В. (2002). *Штучний інтелект*. Видавничий дім «Києво-Могилянська академія».

- Городенко, Л., Цимбаленко, Є., & Гащенко, І. (2018). Соціально-комунікаційні технології розбалансування у соціальних мережах. *Evropský politický a právní diskurz*, 5(1), 210–216.
- Грозна, О. (2022). Дефініційна полеміка в сфері інтернет-журналістики щодо понять «жанр» і «формат» у сучасному інформаційному просторі. *Український інформаційний простір*, 2(10), 119–130. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.269834>
- Кабінет Міністрів України. (2020, 2 грудня). *Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні* (Розпорядження № 1556-р). Верховна Рада України. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text>
- Ситник, О. В. (2020). Адикції та девіації мережної комунікації у сучасних Digital media. В М. М. Поплавський & Л. О. Кочубей (Ред.), *Digital media: становлення новітньої комунікації* (с. 210–223). Видавничий центр КНУКіМ.
- Bessarab, A., Hyrina, T., Sytnyk, O., Kodatska, N., Yatchuk, O., & Ponomarenko, L. (2022). The modern transformation of Internet communications. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 100(15), 4710–4722.
- Dosenko, A., & Sytnyk, O. (2022). Communication platforms as a tool for managing social opinion. *Innovations in the Scientific, Technical and Social Ecosystems*, 1(2), 14–21.
- European Parliament. (2006, December 12). *Directive 2015/2103 on the term of protection of copyright and certain related rights (codified version)*. Council of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32006L0116>
- USAID-Internews 2021 Media Consumption Survey. (2021, November). Internews. https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/USAID_Internews-Media-Consumption-Survey-2021_ENG.pdf
- Vakarchuk, S. [@s_vakarchuk]. (2021, 16 лютого). *Тепер, коли всі вже почули пісню #БезТебеМенеНема розкрию вам таємницю. Пісня написана штучним інтелектом. Програма послухала всі пісні OE [Твіт]*. Twitter. <https://is.gd/T8g3hh>

REFERENCES

- Berezovskyi, D. (2023, January 24). Microsoft planuje investувати \$10 mlrd v OpenAI [Microsoft plans to invest \$10 billion in OpenAI]. *ChatGPT*. <https://chatgpt.com.ua/post/microsoft-invest-more-openai> [in Ukrainian].
- Bessarab, A., Hyrina, T., Sytnyk, O., Kodatska, N., Yatchuk, O., & Ponomarenko, L. (2022). The modern transformation of Internet communications. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 100(15), 4710–4722 [in English].
- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2020, December 2). *Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini* [On the approval of the Concept of the development of artificial intelligence in Ukraine] (Order No. 1556-r). Verkhovna Rada of Ukraine. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].
- Dosenko, A., & Sytnyk, O. (2022). Communication platforms as a tool for managing social opinion. *Innovations in the Scientific, Technical and Social Ecosystems*, 1(2), 14–21 [in English].
- European Parliament. (2006, December 12). *Directive 2015/2103 on the term of protection of copyright and certain related rights (codified version)*. Council of the European Union. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/ALL/?uri=CELEX%3A32006L0116> [in English].
- Hlybovets, M. M., & Oletskyi, O. V. (2002). *Shtuchnyi intelekt* [Artificial Intelligence]. *Vydavnychiy dim "Kyievo-Mohylianska akademiia"* [in Ukrainian].
- Horodenko, L., Tsybalenko, Ye., & Hashchenko, I. (2018). Sotsialno-komunikatsiini tekhnologii rozbalansuvannia u sotsialnykh merezhakh [Disbalancing Communication Technologies in Social Networks]. *European Political and Law Discourse*, 5(1), 210–216 [in Ukrainian].

- Hrozna, O. (2022). Definiitsiina polemika v sferi internet-zhurnalistyky shchodo poniat "zhanr" i "format" u suchasnomu informatsiinomu prostori [Definition Polemic in the Sphere of Internet Journalism Regarding the Concepts of "Genre" and "Format" in the Modern Information Space]. *Ukrainian Information Space*, 2(10), 119–130. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.269834> [in Ukrainian].
- Sytnyk, O. V. (2020). Adyktсии ta devyatsii merezhnoi komunikatsii u suchasnykh Digital media [Addictions and deviations of network communication in modern Digital media]. In M. M. Poplavskiy & L. O. Kochubei (Ed.), *Digital media: Stanovlennia novitnoi komunikatsii* [Digital media: The emergence of modern communication] (pp. 210–223). KNUCA Publishing Centre [in Ukrainian].
- USAID-Internews 2021 Media Consumption Survey. (2021, November). Internews. https://internews.in.ua/wp-content/uploads/2021/11/USAID_Internews-Media-Consumption-Survey-2021_ENG.pdf [in English].
- Vakarchuk, S. [@s_vakarchuk]. (2021, February 16). *Teper, koly vsi vzhe pochuly pisniu #BezTebeMeneNema rozkryiu vam taiemnytsiu. Pisnia napysana shtuchnym intelektom. Prohrama posluhala vsi pisni OE* [Now that everyone has already heard the song #BezTebeMeneNema, I will reveal a secret to you. The song was written by artificial intelligence. The program listened to all songs by OE] [Tweet]. Twitter. https://twitter.com/s_vakarchuk/status/1361644625593856002 [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2022a, December 1). *Pro avtorske pravo i sumizhni prava* [On copyright and related rights] (Law No. 2811–IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2022b, December 13). *Pro media* [About media] (Law No. 2849–IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> [in Ukrainian].

УДК 004:334.78]:[070:004:654.19

Бізнес-модель Microsoft Corporation: роль у глобальній медіаіндустрії

Оксана ГОЦУР

канд. н. із соц. комунік.

Національний університет
«Львівська політехніка»вул. Князя Романа, 1/3,
79000, Львів, Україна

oksana.i.hotsur@lpnu.ua

ORCID 0000-0002-6589-0011

Ростислав ДОБРЯНСЬКИЙ

магістр

Національний університет
«Львівська політехніка»вул. Князя Романа, 1/3,
79000, Львів, Українаrostyslav.dobrianskyi.
mzhrzv.2022@lpnu.ua

ORCID 0009-0000-4776-7143

© Гоцур О., Добрянський Р., 2023

Актуальність. Microsoft Corporation значно вплинула на індустрію технологій і відіграла вирішальну роль у просуванні інновацій і виведенні на ринок нових продуктів і послуг. Продукти та послуги компанії, яка має потужну та віддану клієнтську базу, використовують підприємства та окремі особи в усьому світі. Прихильність Microsoft Corporation до інновацій та її зосередженість на задоволенні потреб клієнтів сприяли успіху компанії та допомогли їй стати однією з найуспішніших і найвпливовіших у світі.

Мета дослідження — на прикладі Microsoft Corporation окреслити головні шляхи застосування інновацій ІТ-індустрії в медіаіндустрії, в бізнес-моделі яких медійний складник є основним двигуном їхнього ефективного розвитку та конкурентоспроможності на ринку новітніх цифрових технологій.

Методологія дослідження. Систему методології нашої розвідки становлять загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а також окремі прийоми та засоби. У дослідженні використано такі методи, як порівняльно-аналітичний, описовий, класифікації та структурно-функціональний. Окрім цього, використано такі підходи, як соціальнокомунікаційний, системний та інформаційний.

Результати. ІТ-гіганти своїми розробками продуктів та послуг змінюють життя суспільства в усіх сферах. Сфера медіа медіа не виняток. Уже зараз світові економісти, обговорюючи ситуацію зі ШІ, зазначають, що «боятися варто всім, хто не займається фізичною працею» (Задерей, 2023), а власник Politico, Business Insider і Bild нішов іще далі, вважаючи, що «журналістів може замінити штучний інтелект» (Коваль, 2023).

Висновки та обговорення. Компанія має широкий асортимент продуктів і послуг, і це означає те, що вона не залежить від якогось одного продукту чи послуги для отримання прибутку. Це допомагає зменшити вплив будь-якого окремого продукту чи послуги. І в цьому головна мета стратегії диверсифікації Microsoft Corporation.

Ключові слова: медіабізнес, бізнес-модель медіа, штучний інтелект, корпорація, медіаіндустрія.

MICROSOFT CORPORATION BUSINESS MODEL: ROLE IN THE GLOBAL MEDIA INDUSTRY

Oksana HOTSUR

PhD in Social Communication
Lviv Polytechnic National University
1/3 Knyaza Romana St., 79000, Lviv, Ukraine
oksana.i.hotsur@lpnu.ua
ORCID 0000-0002-6589-0011

Rostyslav DOBRIANSKYI

Master
Lviv Polytechnic National University
1/3 Knyaza Romana St., 79000, Lviv, Ukraine
rostyslav.dobrianskyi.mzhrzv.2022@lpnu.ua
ORCID 0009-0000-4776-7145

Microsoft Corporation has had a significant impact on the technology industry and has played a crucial role in promoting innovation and bringing new products and services to market. The company's products and services, which have a strong and loyal customer base, are used by businesses and individuals around the world. Microsoft Corporation's commitment to innovation and its focus on customer satisfaction has contributed to the company's success and helped it become one of the most successful and influential companies in the world.

The purpose of the study is to outline the main ways of applying IT industry innovations in the media industry, where the media component is the main driver of their effective development and competitiveness in the market of the latest digital technologies, using the example of Microsoft Corporation.

Research methodology. The methodology system of our research consists of general scientific and special research methods, as well as individual techniques and tools. The study uses such methods as comparative and analytical, descriptive, classification, and structural and functional. In addition, such approaches as socio-communication, systemic, and informational were used.

Results. IT giants are changing the life of society in all spheres by developing products and services. The media sector is no exception. Already, global economists, discussing the situation with AI, note that "everyone who is not engaged in physical labour should be afraid" (Zaderei, 2023), and the owner of Politico, Business Insider, and Bild went even further, believing that "journalists may be replaced by artificial intelligence" (Koval, 2023).

Conclusions and discussion. The company has a wide range of products and services, which means that it is not dependent on any one product or service to generate revenue. This helps to reduce the impact of any single product or service. This is the main goal of Microsoft Corporation's diversification strategy.

Keywords: media business, media business model, artificial intelligence, corporation, media industry.

Постановка проблеми

Медіасфера на сьогодні охоплює не лише конкретні види традиційних медіа (телебачення, радіо, друковані засоби масової інформації) та нових медіа (соціальні мережі, інформаційні ресурси та сайти тощо), а й цифрові технології та платформи, розроблені ІТ-компаніями. Так, *Microsoft Corporation* включає в себе низку медійних інновацій, що посідає важливе місце в його загальній бізнес-моделі. ІТ-гігант не просто продукує програмне забезпечення для багатьох бізнесових платформ, а й має продукти цифрового комунікаційного зв'язку, соціальні мережі, геймінгові платформи тощо.

Зовсім донедавна запровадження штучного інтелекту (ШІ) та безкоштовний доступ кожної людини до нього вважалося чимось недосяжним. Але вже з лютого 2023 року кожний мав можливість зайти на платформу ШІ ChatGPT і дати певні завдання, які, іноді вдало, іноді не дуже, все ж таки вдавалося виконувати. Вже зараз деякі медіа шукають редакторів, які б пропрацювали-редагували тексти, зроблені ШІ — наприклад, новини. Тобто можна говорити про те, що дуже швидко ШІ вплине на те, як ми працюємо. Особливо, коли його інтегрують в Office від Microsoft, як про це пише *Forbes* (Кендрік & Конрад, 2023).

Отже, можна зробити висновок, що *Microsoft Corporation* намагається бути фарватером інновацій на ринку цифрових технологій, без яких сучасна медіаіндустрія не можлива.

Стан вивчення проблеми

Сьогодні науковці активно цікавляться впливом ШІ на сферу штучного інтелекту. Зокрема, цінним є дослідження «Пояснення впливу штучного інтелекту на модель прийняття технологій у ЗМІ: підхід хмарних обчислень», у якому зазначено, що штучний інтелект відкрив новий простір у цифровому світі, особливо в ЗМІ, і це значно вплинуло на життя людей. Медіасередовище з інформацією про технології Індустрії 4.0, особливо технології хмарних обчислень, змінило способи доступу та використання продуктів і послуг (Tavakoli et al., 2023, p. 1).

Американські вчені Університету Флорида ще в 2019 році здійснили огляд застосування штучного інтелекту в медіаіндустрії та дійшли висновку, що застосування штучного інтелекту в медіа відбувається у восьми основних сферах: рекомендації/відкриття вмісту для аудиторії, залучення аудиторії, розширений досвід аудиторії, оптимізація повідомлень, управління контентом, створення контенту, аналіз аудиторії та автоматизація операцій (Chan-Olmsted, 2019, p. 194).

Невирішені питання

Натомість ґрунтовних наукових розробок щодо застосування не лише ШІ, а й усіх інновацій великих ІТ-компаній в медіаіндустрії (таких, як *Microsoft Corporation*), а також вивчення цих інновацій із позицій бізнес-моделі ІТ-компаній та медіабізнесу, не здійснено. Є намагання українських вчених дати теоретичне та прикладне визначення понять «медіаіндустрія» (Сухорукова & Григорова, 2021) та «бізнес-модель медіа» (Шкілевич, 2019).

Завдання статті

Вказана мета зумовлює постановку декількох завдань:

- 1) виокремити основні ніші медійної індустрії, в яких працює *Microsoft Corporation*;
- 2) з'ясувати вплив медійних інновацій на успішність бізнес-моделі світового ІТ-гіганта;
- 3) на прикладі *Microsoft Corporation* пояснити взаємозв'язок медіаіндустрії та ІТ-індустрії в сучасних ринкових реаліях.

Виклад основного матеріалу

Microsoft Corporation значно вплинула на суспільство завдяки розробці та широкому впровадженню своїх продуктів і послуг. Вона допомогла сформувати спосіб нашої роботи, спілкування та доступ до інформації. «Microsoft здійснила неймовірний вплив на індустрію технологій і відіграла ключову роль у просуванні інновацій і виведенні на ринок нових продуктів і послуг», — вважає Марк Цукерберг, генеральний директор Facebook (Thompson, 2022).

Є дві головні цінності корпорації для суспільства. Перша — вона допомогла стимулювати технологічні інновації та прогрес. Як наслідок, постійно представляючи нові продукти та функції, *Microsoft* допомогла розширити межі того, що можливо з технологіями, і відіграла вирішальну роль у розвитку технологічного прогресу. Друга цінність *Microsoft* для суспільства полягає в тому, як вона допомогла створити робочі місця та стимулювати економічне зростання. Як велика й успішна технологічна компанія, *Microsoft* працевлаштувала тисячі людей по всьому світу й зробила свій внесок у зростання та розвиток індустрії технологій.

Британське видання *The Guardian* говорить про *Microsoft* як про приклад компанії, яка змогла «створити та підтримувати бар'єри входу» (бар'єри входу — це економічний і бізнес-термін, що описує чинники, які можуть заважати перешкоджати або перешкоджати новачкам на ринку чи в галузевому секторі й таким чином обмежувати конкуренцію. Це можуть бути високі стартові витрати, регуляторні перешкоди або інші перешкоди, які заважають но-

вим конкурентам легко ввійти в бізнес-сектор. Бар'єри входу на ринок приносять користь наявним фірмам, оскільки вони захищають їхню частку ринку та здатність отримувати дохід і прибуток) та захистити свою позицію на ринку, часто за допомогою «консервативних політичних сил», які підтримують слабке антимонопольне право (Stiglitz, 2016).

Бізнес-модель *Microsoft Corporation* охоплює продукти та послуги, які допомогли запровадити технологічні інновації та прогрес.

Екосистема бізнес-моделі робить корпорацію успішною та незбитковою ось уже багато років на протипагу іншим компаніям, як наприклад *Apple*, *Linoks*, *Samsung* чи *Sony* тощо. Головна причина в тому, що *Microsoft* застосовує та реалізовує стратегію диверсифікації. **Диверсифікація** — це стратегія, яка передбачає розподіл ваших інвестицій або ресурсів між різними варіантами з метою зменшення ризику. Наприклад, якщо ви інвестуєте всі свої гроші лише в одну компанію, і ця компанія збанкрутує, ви можете втратити все. Але якщо ваші гроші інвестовані в різні компанії, навіть якщо одна з них збанкрутує, ви все одно матимете інвестиції в іншій компанії, які можуть допомогти компенсувати збитки.

Медійний складник у загальній бізнес-структурі доходів корпорації становить чималу частку.

Серед медійних інновацій *Microsoft Corporation*, які вплинули на розвиток медіа та роботу журналістів, можна виділити такі: *Microsoft Office*, *LinkedIn*, *Microsoft Azure*, пошукові системи *Microsoft* та *Bing*.

Вже сьогодні інтеграція штучного інтелекту в пошуковий сервіс *Bing* є дуже важливим кроком у розвитку технологій, які допомагають людям знаходити потрібну інформацію в мережі Інтернет. Ця інтеграція дає змогу зробити пошуковий процес більш ефективним і зручним для користувачів. Завдяки штучному інтелекту *Bing* може розуміти запит користувача краще й швидше. Аналізуючи текст запиту, він може зрозуміти, що саме шукає користувач і який контекст має запит.

Окрім того, видання *The Verge*, посилаючись на власні джерела, пише, що *Microsoft Corporation* вже навесні 2023 року готується продемонструвати, як її новий штучний інтелект *Prometheus*, подібний до популярного нині *ChatGPT*, розширить основні програми *Word*, *PowerPoint* і *Outlook* (Warren, 2023). Варто зауважити, що корпорація швидко просувається з оголошенням планів застосування III переважно завдяки *Google*. Відомо, що спочатку *Microsoft* планувала запустити свій новий штучний інтелект *Bing* наприкінці лютого, але перенесла дату на той тиждень, коли *Google* готував власні оголошення. Потім *Google* оголосив про свого конкурента *ChatGPT Bard* за день до події *Microsoft*.

Хоча нова модель *Prometheus* від *Microsoft* вже змінила веб-пошук, наступні кроки з інтеграції цієї функції в основні програми *Microsoft Office* і *Teams* перевірять, наскільки впевнена *Microsoft* у своїй роботі зі ШІ.

Як відомо, в медіаіндустрію входить і геймінговий складник та кіноіндустрія. Ці дві значно затребувані у суспільстві категорії послуг та продуктів *Microsoft* також не залишає поза увагою. Так, на початку минулого року компанія оголосила про плани придбати ігрову компанію *Activision Blizzard* за готівкову угоду на суму 68,7 мільярда доларів США, що перевершує 26-мільярдну угоду *Microsoft* з *LinkedIn* у 2016 році та стане найбільшим придбанням *Microsoft* за всю історію, якщо це відбудеться. Придбання також знаменує перехід корпорації до того, щоб більше зосередитися на доставці ігрового контенту на додаток до створення платформи, а також прагнення компанії вийти на індустрію метавсесвіту, що розвивається. Ще одним недавнім грандіозним придбанням *Microsoft* (у 2021 році за 19,7 мільярда доларів США) є компанія *Nuance*, яка розробляє голосовий штучний інтелект (AI). Це свідчить про галузеву хмарну стратегію *Microsoft*, оскільки *Nuance* має хорошу репутацію на ринку медицини.

Нещодавно в ЗМІ була анонсована інформація про можливу купівлю однієї з найбільших стрімінгових платформ *Netflix* (Saba, 2022), що мало б стратегічний сенс. Дві компанії вже тісно співпрацюють. *Netflix* обрав *Microsoft* своїм рекламним партнером для нової послуги підписки з рекламою. Президент *Microsoft* Бред Сміт також входить до правління *Netflix*. Частково обґрунтування угоди полягає в тому, що *Microsoft* хоче запропонувати послугу потокової передачі відеоігор на кількох пристроях.

Netflix має великі плани щодо ігор. У 2022 році компанія, яку очолює Рід Гастінгс, придбала розробника *SpyFox*, свою шосту власну студію. Стати частиною імперії *Microsoft* посилює ці амбіції. Набір із поточним телебаченням та іграми — це цілком виправдані капіталовкладення та в перспективі виграшна стратегія розвитку й функціонування компанії в період сучасної економічної кризи, яку переживає світ через війну в Україні. Також у стратегічному плані *Microsoft* задасть тон розвитку ІТ-ринку та медіаіндустрії.

Вище згадана диверсифікація — це основна ознака складу бізнес-моделі *Microsoft Corporation*. Основний бізнес програмного забезпечення компанія активно диверсифікувала ще в 1990-х роках і завжди використовувала неорганічне зростання через глобальні придбання як частину своєї стратегії розширення. Яскраві приклади включають придбання *Skype Technologies* за 8,5 мільярда доларів у травні 2011 року, а потім *LinkedIn* за 26,2 мільярда доларів у грудні 2016 року.

Останні придбання (або спроби придбання) у 2020–2022 рр. включають такі визначальні для медіаіндустрії напрями:

- оголошення про придбання компанії з бездротових мереж *Affirmed Networks* за 1,3 мільярда доларів;
- невдала заявка на американський бізнес *TikTok*, яку заохочував тодішній президент Дональд Трамп;
- придбання компанії *ZeniMaxMedia* за 8,1 мільярда доларів, яка стала частиною підрозділу *Microsoft Xbox Game Studios*;
- придбання компанії *Nuance Communications*, яка займається програмним забезпеченням ШІ;
- придбання програмного сервісу *Ally.io*, який вимірює прогрес компаній.

Згадуючи штучний інтелект, слід зауважити, що в останні роки корпорація *Microsoft* інвестувала значні кошти в ШІ, зосереджуючись на розробці нових технологій і рішень, які можуть покращити спосіб життя та роботи людей. Одним із визначальних способів використання штучного інтелекту *Microsoft* є його інтеграція в наявні продукти та послуги, такі як пакет *Office* і платформа хмарних обчислень *Azure*. Це дозволяє корпорації пропонувати нові можливості та функції своїм користувачам — покращену аналітику даних; машинне навчання та автоматизацію, які можуть допомогти їм бути більш продуктивними та ефективними у своїх повсякденних завданнях. *Microsoft* вже запустила нові інструменти для творчості та продуктивності для користувачів *Microsoft 365*. Найзначнішим є *Microsoft Designer*. Ця програма для графічного дизайну в *Microsoft 365* використовує технологію штучного інтелекту для створення унікальних запрошень, цифрових листівок тощо. Також можна створювати зображення за допомогою *ImageCreator* у *Bing*. Інструмент використовує ту саму технологію штучного інтелекту в *Designer*, щоб допомогти створювати нові зображення. Тут, як бачимо, всі ці напрацювання та розробки є тими інноваціями, які активно використовуються в медіаіндустрії.

Висновки

1. Глобальна медіаіндустрія постійно змінюється й розвивається, вбираючи в себе продукти та сервіси, які пропонує ринок цифрових і технологічних інновацій. *Microsoft Corporation* — приклад ІТ-гіганта, який задає темп розвитку медіаіндустрії і певною мірою формує її екосистему.

2. Численні придбання *Microsoft Corporation* за останні два роки значно змінило напрями розвитку самих медіа та медіабізнесу в цілому. Власне, це й сформувало ту бізнес-модель корпорації, яка завдяки ефективним диверсифікаційним стратегіям успішно функціонує на ринку та диктує правила іншим гравцям ось уже багато років.

3. На сьогодні штучний інтелект — це основний інструмент впливу на медіа та працю журналістів зокрема. *Microsoft Corporation*, добре розуміючи це, активно розвиває цей напрям і виступає своєрідним фарватером у його застосуванні в медіаіндустрії. Визначальний метод використання штучного інтелекту *Microsoft* є його інтеграція в наявні продукти та послуги, такі як пакет *Office* і платформа хмарних обчислень *Azure*. Але в перспективі III буде застосовуватися і в інших нішах, що значно змінить, на нашу думку, сам процес медіавиробництва та систему освіти й підготовки журналістів у цілому.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Задерей, Н. (2023, 17 березня). *Штучний інтелект та майбутнє праці. Яким професіям варто боятися?* Liga.net. <https://tech.liga.net/ua/all/opinion/iskusstvennyu-intellekt-i-buduschee-truda-kakim-professiyam-sleduet-boyatsya>
- Кендрік, К., & Конрад, А. (2023, 3 лютого). Шість фактів, які ви не знали про ChatGPT, Stable Diffusion і майбутнє III. *Forbes*. <https://forbes.ua/innovations/shist-dosi-nevidomikh-faktiv-pro-kompanii-shi-eksklyuziv-vid-amerikanskogo-forbes-03022023-11520>
- Коваль, О. (2023, 1 березня). Журналістів може замінити штучний інтелект — власник Politico, Business Insider і Bild. *Дзеркало тижня*. <https://zn.ua/ukr/CULTURE/zhurnalistiv-mozhe-zaminiti-shtuchnij-intelekt-vlasnik-politico-business-insider-i-bild.html>
- Сухорукова, О. А., & Григорова, З. В. (2021). Проблеми формування медіаіндустрії у сучасних дослідженнях. *Причорноморські економічні студії*, 62, 87–64. <https://doi.org/10.32843/bes.62-15>
- Шкілевич, А. М. (2019). Поняття про бізнес-моделі електронних медіа у науковому осмисленні. *Наукові записки Інституту журналістики*, 1(74), 145–153. <https://doi.org/10.17721/2522-1272.2019.74.13>
- Chan-Olmsted, S. M. (2019). A Review of Artificial Intelligence Adoptions in the Media Industry. *International Journal on Media Management*, 21(3–4), 193–215. <https://doi.org/10.1080/14241277.2019.1695619>
- Saba, J. (2022, December 20). *Netflix will be next on Microsoft's shopping list*. Reuters. <https://www.reuters.com/breakingviews/netflix-will-be-next-microsofts-shopping-list-2022-12-20/>
- Stiglitz, J. (2016, May 13). The new era of monopoly is here. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/business/2016/may/13/-new-era-monopoly-joseph-stiglitz>
- Tavakoli, S. S., Mozaffari, A., Danaei, A., & Rashidi, E. (2023). Explaining the effect of artificial intelligence on the technology acceptance model in media: A cloud computing approach. *The Electronic Library*, 41(1), 1–29. <https://doi.org/10.1108/EL-04-2022-0094>
- Thompson, B. (2022, October 12). *An interview with Meta CEO Mark Zuckerberg and Microsoft CEO Satya Nadella about partnering in the Metaverse*. Stratechery. <https://stratechery.com/2022/an-interview-with-meta-ceo-mark-zuckerberg-and-microsoft-ceo-satya-nadella-about-partnering-in-the-metaverse/>
- Warren, T. (2023, February 10). *Microsoft to demo its new ChatGPT-like AI in Word, PowerPoint, and Outlook soon*. The Verge. <https://www.theverge.com/2023/2/10/23593980/microsoft-bing-chatgpt-ai-teams-outlook-integration>

REFERENCES

- Chan-Olmsted, S. M. (2019). A Review of Artificial Intelligence Adoptions in the Media Industry. *International Journal on Media Management*, 21(3–4), 193–215. <https://doi.org/10.1080/14241277.2019.1695619> [in English].
- Kendryk, K., & Konrad, A. (2023, February 3). Shist faktiv, yaki vy ne znaly pro ChatGPT, Stable Diffusion i maibutnie Shi [Six facts you didn't know about ChatGPT, Stable Diffusion and the future of AI]. *Forbes*. <https://forbes.ua/innovations/shist-dosi-nevidomikh-faktiv-pro-kompanii-shi-eksklyuziv-vid-amerikanskogo-forbes-03022023-11520> [in Ukrainian].
- Koval, O. (2023, March 1). Zhurnalistiv mozhe zamyntyty shtuchnyi intelekt — vlasnyk Politico, Business Insider i Bild [Journalists can be replaced by artificial intelligence — the owner of Politico, Business Insider and Bild]. *Mirror of the week*. <https://zn.ua/ukr/CULTURE/zhurnalistiv-mozhe-zaminiti-shtuchnij-intelekt-vlasnik-politico-business-insider-i-bild.html> [in Ukrainian].
- Saba, J. (2022, December 20). *Netflix will be next on Microsoft's shopping list*. Reuters. <https://www.reuters.com/breakingviews/netflix-will-be-next-microsofts-shopping-list-2022-12-20/> [in English].
- Shkilevych, A. M. (2019). Poniattia pro biznes-modeli elektronnykh media u naukovomu osmyslenni [Concept of the digital media business model in scientific understanding]. *Scientific Notes of Institute of Journalism*, 1(74), 145–153. <https://doi.org/10.17721/2522-1272.2019.74.13> [in Ukrainian].
- Stiglitz, J. (2016, May 13). The new era of monopoly is here. *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/business/2016/may/13/new-era-monopoly-joseph-stiglitz> [in English].
- Sukhorukova, O. A., & Hryhorova, Z. V. (2021). Problemy formuvannia mediaindustrii u suchasnykh doslidzhenniakh [Problems of mediaindustry model formation in modern research]. *Black Sea Economic Studies*, 62, 87–64. <https://doi.org/10.32843/bes.62-15> [in Ukrainian].
- Tavakoli, S. S., Mozaffari, A., Danaei, A., & Rashidi, E. (2023). Explaining the effect of artificial intelligence on the technology acceptance model in media: A cloud computing approach. *The Electronic Library*, 41(1), 1–29. <https://doi.org/10.1108/EL-04-2022-0094> [in English].
- Thompson, B. (2022, October 12). *An interview with Meta CEO Mark Zuckerberg and Microsoft CEO Satya Nadella about partnering in the Metaverse*. Stratechery. <https://stratechery.com/2022/an-interview-with-meta-ceo-mark-zuckerberg-and-microsoft-ceo-satya-nadella-about-partnering-in-the-metaverse/> [in English].
- Warren, T. (2023, February 10). *Microsoft to demo its new ChatGPT-like AI in Word, PowerPoint, and Outlook soon*. The Verge. <https://www.theverge.com/2023/2/10/23593980/microsoft-bing-chatgpt-ai-teams-outlook-integration> [in English].
- Zaderei, N. (2023, March 17). *Shtuchnyi intelekt ta maibutnie pratsi. Yakym profesiiam varto boiatysia?* [Artificial intelligence and the future of work. What professions should be feared?] Liga.net. <https://tech.liga.net/ua/all/opinion/iskusstvenny-intellekt-i-buduschee-truda-kakim-professiyam-sleduet-boyatsya> [in Ukrainian].

УДК 004:316.472.4

Особливості Telegram як інтернет-платформи поширення соціально значущої інформації

Анна ДАНЬКО-СЛІПЦОВА
канд. політ. н., доц.

Київський університет
інтелектуальної власності та
права Національний університет
«Одеська юридична академія»

вул. Харківське шосе, 210,
02121, Київ, Україна

danko_anna@ukr.net

ORCID 0000-0003-2263-2917

© Данько-Сліпцова А., 2023

Війна змінила інформаційні звички українців. Ще до 24 лютого більшість із нас, попри значну цифровізацію, доступність інтернету та наявність смартфонів, надавали перевагу перегляду телевізійних каналів. І хоча телебачення постійно втрачало частину своїх глядачів, однак це було не так критично й воно все ж домінувало серед ЗМІ як таке, інформацію з якого найбільше споживають українці. Однак після 24.02.2022 дослідження, проведені Київським міжнародним інститутом соціології, засвідчили, що умови, в яких опинилися українці, стали причиною зміни звичок у споживанні інформації. Навіть попри те, що найбільші телеканали об'єдналися в телемарафон і намагалися висвітлювати новини найоперативніше, все ж інформації не вистачало, адже вона змінювалася не лише щогодини, а й щохвилини й була життєво необхідною для українців та й усього світу. І саме в цей час увага українців переключилася на Telegram-канали. Для цього було декілька причин.

Наявність у населення гаджетів і доступність інтернету сприяла тому, що смартфон, який завжди був під рукою, замінив екран телевізора, який не завжди можна було ввімкнути і якого не було у сховищах під час обстрілів. Серед інших переваг телеграм-каналів — легкість отримання та поширення інформації, її незначний обсяг та доступність; велика кількість абонентів, яку можна приєднувати до телеграм-каналів, та відсутність цензури, яка існує, наприклад, у фейсбуці. До того, телеграм легше завантажувється навіть при мінімальному інтернеті, і це важливо під час зникнення інтернет-мережі в умовах вимкнення світла. Свої телеграм-канали створили багато традиційних ЗМІ, проте водночас на цій платформі почали виникати й інші канали, які не є журналістським творінням, однак які активно перепощували інформацію з різних джерел. Саме такий перехід українців у цю соціальну мережу зафіксували й дослідники КМІС. Однак, поряд з перевагами, телеграм має і численні небезпеки. Зокрема, через легкість поширення контенту він є одним із провідних майданчиків для поширення недостовірної інформації. Через неможливість прослідкувати засновників каналів, їхню анонімність, а також через складність у юридичному впорядкуванні є труднощі щодо відстеження та припинення діяльності відверто антиукраїнських телеграм-каналів. Через недостатню медіаграмотність багато користувачів сприймали ці канали як медіа, вважаючи інформацію в них такою ж достовірною й перевіреною, як і в традиційних ЗМІ. Проте масмо одразу зауважити, що телеграм-канали не є медіа, а лише платформами для поширення різноманітної інформації. Відповідно, жодної відповідальності за її достовірність, дотримання журналістських стандартів чи будь-якої іншої, що стосується журналістики, тут не відстежено.

Ключові слова: Нові медіа, телеграм, телеграм-канали, інтернет, соціальні мережі, інтернет-платформи.

FEATURES OF TELEGRAM AS AN ONLINE PLATFORM FOR DISSEMINATING SOCIALLY RELEVANT INFORMATION

Anna DANKO-SLIPTSOVA

PhD in Political Sciences, Associate Professor
Kyiv University of Intellectual Property and Law
of the National University “Odesa Law Academy”
Kharkivske Shose St., 210, 02121, Kyiv, Ukraine
danko_anna@ukr.net
ORCID 0000-0003-2263-2917

The war changed the information habits of Ukrainians. Even before February 24, most of us preferred watching TV channels despite significant digitalisation, access to the Internet, and the availability of smartphones. Although television was constantly losing some of its viewers, it was not so crucial, as nevertheless, it dominated the media as the one from which Ukrainians consume the most information. However, after February 24, 2022, the research conducted by the Kyiv International Institute of Sociology (KIIS) testified that the conditions in which Ukrainians found themselves caused changes in information consumption habits. Even though the largest TV channels united in a telethon and tried to cover the news as quickly as possible — there was still not enough information, as it changed not only hourly but minute by minute and was vital for Ukrainians and the whole world. It was at this time that Ukrainians attention switched to Telegram channels. There were several reasons for this.

The population's gadget availability and Internet accessibility contributed to the fact that the smartphone, which was always at hand, replaced the TV screen, which could not always be turned on and was not in the shelters during the shelling. Other advantages of Telegram channels include the ease of obtaining and disseminating information, its small volume and accessibility; the large number of subscribers that can be added to Telegram channels; and the absence of censorship, which exists, for example, on Facebook. In addition, Telegram is easier to download even with minimal Internet traffic, and this is important when the Internet goes down during a power outage.

Many traditional media outlets have created their Telegram channels, but at the same time, other channels that are not journalistic creations but actively repost information from various sources have begun to emerge on this platform. This is exactly the transition of Ukrainians to this social network that was also recorded by the researchers of KIIS. However, along with the advantages, Telegram also has numerous dangers. In particular, due to the ease of content distribution, it is one of the leading platforms for false information distribution. Due to the impossibility of tracing the founders of the channels, their anonymity, and the complexity of legal regulation, there are difficulties in tracking and stopping the activity of obviously anti-Ukrainian Telegram channels. Due to insufficient media literacy, many users perceived these channels as media, considering the information found there as reliable and verified as in traditional mass media. Although, we should immediately note that Telegram channels are not media but only platforms for the diverse information dissemination. Accordingly, there is no responsibility for its reliability, compliance with journalistic standards, or anything else related to journalism.

Keywords: new media, Telegram, Telegram channels, Internet, social networks, Internet platforms.

Актуальність теми

Після раптового інфощоку перших днів війни українські телеканали переключилися на цілодобове мовлення в режимі інформаційного телемарафону. Його транслювали та підтримували й радіостанції. Наприклад, Українське радіо, з першого дня війни почало вести свої спецефіри. Вони перемижовувалися з випусками телемарафону, але в проміжках радіо давало власну оперативну інформацію. І саме радіо стало тим ЗМІ, завдяки якому люди, що опинилися в окупації, без світла та інтернету, змогли дізнатися хоч якусь інформацію за допомогою старих радіоприймачів, закинутих давно на горище (Коломієць, 2022).

Однак навіть такої оперативності та цілодобового мовлення не вистачало для задоволення інформаційних потреб суспільства, адже новини в перші тижні й місяці війни змінювалися блискавично. І часто те, що можна було почути на телемарафоні, через годину ставало неактуальним, тому що лінія фронту змінювалася блискавично, як і новини війни.

Саме тоді на перший план з отримання інформації у населення вийшли телеграм канали, які з неймовірної швидкістю почали створюватися. Проведене опитування у липні 2022 року свідчило, що українці змінили свої медіа-звички й головною особливістю стало те, що майже дві третини українців визначальним джерелом інформації для себе вважають інтернет-ресурси й на перше місце зачисляють Телеграм. І, навіть попри значні потуги найбільших телеканалів у створенні телемарафону, все ж таки телебачення вже не є домінантним для отримання інформації серед українців, і на зміну кільком загальнонаціональним телеканалам виходять сотні а то й десятки сотень менших, але дуже популярних каналів із інформацією в телеграмі. Це було зумовлено як об'єктивними обставинами (блекаути, вимкнення інтернет-мережі), так і суб'єктивними (доступність, легкість у сприйнятті та відтворенні інформації).

Стан розробки теми

Для початку варто пояснити значення терміна «Нові медіа». Найвичерпніше, на нашу думку, йому дав визначення професор Мічиганського університету Рассел Нойман: «New media — це новий формат існування засобів масової інформації, постійно доступних на цифрових пристроях, у яких відбувається активна участь користувачів у створенні та розповсюдженні контенту» (Данько-Сліпцова, 2014).

Звичайно, у час стрімкого поширення мережі інтернет та легкого доступу до неї багато ЗМІ перейшли в цифровий формат. А деякі з них існують виключно в електронному варіанті, наприклад, Українська правда, Обозреватель, Цензор.нет. Проте на всіх цих ресурсах вказано, що це медіа. У них є засновник, і там працюють професійні

журналісти, які у своїй роботі керуються стандартами професії. Водночас популярність соціальних мереж, таких як фейсбук, інстаграм, телеграм та інші, спонукали традиційні ЗМІ створювати свої офіційні сторінки й на цих платформах, адже сьогодні медіа ідуть за користувачем, а не навпаки. Водночас у соціальних мережах існує безліч сторінок, які просто поширюють інформацію.

Саму ж проблему виміру інфоспоживання українцями постійно досліджують соціологічні експерти. Так, наприклад, Київський міжнародний інститут соціології, попри всю складність і обставини, лише на час активних бойових дій припинив свої медіа-дослідження. І вже 13–18 травня 2022 року КМІС провів телефонне опитування щодо користування інтернетом серед українців. А в липні 2022 відбулося ще одне велике опитування «Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни». Таким чином, поєднавши попередні дані з новими й зробивши певні висновки. У серпні 2022 року ГО «Детектор медіа» також провів опитування восьми фокус-груп щодо зміни у медіаспоживанні, сприйнятті інформаційного простору та чутливості до спотвореного контенту. Дослідники також зауважили тенденцію споживання інформації з телеграм-каналів у перші місяці повномасштабної війни.

Завдання статті

Осмыслити, як і коли інтернет-платформи, зокрема телеграм канали, стали для українців провідними джерелами для отримання інформації, витіснивши традиційні ЗМІ; окреслити переваги й небезпеки цього явища.

Виклад основного матеріалу

Сьогодні все більша кількість людей отримує інформацію не з традиційних ЗМІ (преса, радіо, телебачення), а з мережевих, тобто таких, які існують у віртуальному світі — в мережі Інтернет. Такі мас-медіа прийнято називати новими медіа.

Проте не всі сторінки в соціальних мережах ми можемо вважати ЗМІ, хоча багато з них, наприклад, сторінки відомих блогерів, мають велику кількість підписників.

На цю проблему звертає увагу дослідник журналістики з багаторічним досвідом роботи у ЗМІ професор Микола Тимошик (2021a, 2021b). Він, зокрема, слушно наголошує: «Соціальні мережі — це такі не журналістика. Журналістика, як освітня програма і як спеціальність, може лише використовувати платформи різноманітних фейсбуків, інстаграм, тік-токів передусім для: а) промоції самої себе, розширення читацької (глядацької, слухацької) аудиторій у вигляді анонсів та посилань на професійно підготовлені тексти; б) відбору й

аналізу первинного емпіричного матеріалу, яким заповнені ці платформи, для творення якісної журналістики. Однак не для того, щоб обростати навчальними дисциплінами, що до професії журналіста не мають прямого стосунку» (Тимошик, 2021a).

Відповідно до статті 22 Закону України «Про інформацію»: «... масова інформація — інформація, що поширюється з метою її доведення до необмеженого кола осіб. Засоби масової інформації — засоби, призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації» (Верховна Рада України, 2011). Відповідно, інформація про нові відтінки помади на аудиторію у два мільйони — це теж масова інформація. Проте новий закон «Про медіа» визначає медіа як «... засіб поширення масової інформації у будь-якій формі, який періодично чи регулярно виходить у світ під редакційним контролем та постійною назвою як індивідуалізуючою ознакою» (Верховна Рада України, 2022). Зауважимо, що медіа має бути зареєстроване. Тобто, редакційна політика, реєстрація і, відповідно, чіткість в розумінні, хто саме створив цей канал, є головною відмінністю медіа від сторінок, які схожі на медіа на різних платформах, але такими не є. Проте у перші дні повномасштабного вторгнення традиційні ЗМі просто не могли впоратися з навалюю інформації й у цю прогалину зайшли канали, які були наповнені інформацією з різних джерел, часто не підтвердженою й не перевіреною, але оперативною й такою бажаною для споживачів.

Тоді на перший план в отриманні інформації вийшли телеграм-канали, які з неймовірної швидкістю почали створюватися. І це зрозуміло, адже запит на новини з інтернету були колосальні. Це зумовлено ще й наявністю гаджетів у населення. Адже 75 % українців мають смартфони. Серед молоді цей показник досягає 96 %. Тобто, в кожного українця до 30 років є смартфон. Проте й старше покоління надзвичайно цифровізоване, й смартфон є вже в кожного другого українця старшого ніж 60 років (Київський міжнародний інститут соціології [КМІС], 2022).

Відповідно, наявність під руками смартфона, який більшість із нас тримає в руках довше, ніж будь-яку іншу річ, спонукає до постійного перегляду інформації. До того ж, гарне інтернет-покриття, наявність недорогого інтернету та вайфаю також сприяє тому, що українці все більше шукають інформацію з інтернет-джерел. Так, наприклад, згідно з дослідженням Київського міжнародного інституту соціології у червні 2022 року щодо користування інтернетом серед українців, було зазначено, що 82 % наших громадян використовує хоча б раз на тиждень інтернет, і з них щодня користується ним 78 %. Водночас містяться інтенсивніше користуються мережею, ніж мешканці сіл. Освічені українці також частіше використовують інтернет, ніж громадя-

ни з нижчим рівнем освіти (Черьомухіна, 2022). Тобто, чотири з п'яти українців (українок) щодня зазирають у мережу, шукаючи там нову інформацію. Якщо ж аналізувати за віковим критерієм, то люди віком до 50 років щодня використовують інтернет.

Проте відімкнення світла, важкодоступність традиційних ЗМІ (коли в підвалі не можливо дивитися телевізор), нестабільне інтернет-з'єднання стали головними факторами, які спричинили зміну медіаландшафту в українців, тобто змінили як способи споживання інформації, так і джерела.

У липні 2022 року Київський міжнародний інститут соціології на замовлення ОПОРИ провів соціологічне дослідження щодо медіаспоживання українців. Ось його головні висновки: «Лейтмотив, який пронизує і телефонне опитування, і щоденникове дослідження, — це «велике переселення» в онлайн для пошуку новин. Зараз телебачення ще зберігає значні позиції, але це вже точно не домінує (як це було до 24 лютого 2022 року). Насправді переважають онлайн канали інформації (особливо Telegram і YouTube. Фактично ми є свідками кардинальної трансформації медіаландшафту, де замість кількох потужних телевізійних каналів «виросли» сотні онлайн-джерел, кожне з яких не може похвалитися великою часткою «ринку» (КМІС, 2022).

За результатами цього опитування соціальні мережі вважають головними джерелами новин 59% респондентів. А, наприклад, телемарафон «Єдині новини» зараховують до топ-2 джерел 43%. Якщо проаналізувати час і тематику споживання інформації, то майже половина всього часу, який витрачають українці, шукаючи й читаючи новини (48%), припадає саме на соціальні мережі. З телевізійних каналів новини отримують 34%. І лише 11% українців у пошуку новин цілеспрямовано заходять на новинні сайти.

Поміж соціальних мереж трійка лідерів виглядає так: Telegram, YouTube, Facebook. А якщо взяти весь час, який витрачають опитані українці на соціальні мережі як 100%, то на Telegram припадає 41% часу, на YouTube — 37%, 12% — Facebook, 6% — Viber, останні 3% — на всі інші мережі та месенджери.

Тобто, попри потуги найбільших загальнонаціональних каналів, цілодобового мовлення, державного фінансування, більшість опитаних отримували інформацію не з телебачення, а саме з чатів та соціальних медіа. І лідером тут став саме телеграм. Для цього також є свої об'єктивні причини, частина яких спровоковані війною. Так, 62% українців, які дивляться новини в соціальних мережах та месенджерах, надають перевагу коротким відео та коротким інформаційним повідомленням

Такий тренд підтверджує й глобальне дослідження Statista. Користувачі обирають Telegram насамперед як джерело споживання

новин (Романюк, 2022). Це пояснюється тим, що телеграм-канали надзвичайно легко створювати й наповнювати. До них легко приєднатися. Вони завантажуються навіть тоді, коли поганий сигнал мережі Інтернет а також складаються з коротких повідомлень, які швидко можна прочитати й оперативно на них відреагувати. І поки на офіційному телемарафоні з'явиться спікер і розповідь про події — телеграм канали покажуть їх у розвитку. Телебачення та «Єдині новини» стали головним джерелом інформації лише для населення 60+ (КМІС, 2022).

Зауважимо, що саме Телеграм та телеграм-канали українці сприймають як джерела інформації, тобто як традиційні медіа. І навіть не замислюються про те, що жодної відповідальності за недостовірну інформацію власники телеграм-каналів не несуть, адже, по суті, це лише платформи для поширення інформації різного змісту. Тобто, там може бути інформація, створена журналістами, і є багато каналів, які створили журналісти, наприклад, В. Бутусов. Те, що вони на них публікують, — їхня особиста відповідальність, яка ніяк не регулюється законом, а лише їхнім добрим ім'ям. А от, наприклад, Viber, який є дуже популярним месенджером для спілкування серед українців (58 % громадян користуються ним), вважають лише каналом спілкування, а не джерелом інформації.

І ще однією причиною того, чому більшість українців шукають та знаходять інформацію в телеграм-каналах, є особливості подачі цієї інформації. Якщо інформація в телемарафоні — це розлогі розповіді експертів чи військових про події, їхній аналіз чи поточну ситуацію, то телеграм-канали — це, переважно, короткі відео чи повідомлення. Власне, саме цю властивість і називають як перевагу ті, хто перейшов з початком війни до телеграму. Окрім того, перевагами Телеграм є анонімність та можливість створювати чати до 200 і більше тисяч користувачів.

Саме Телеграм став каналом, який використовували під час революційних мітингів у Білорусі. До нього звернулися й українці після початку повномасштабного вторгнення. Адже ще одна особливість цього додатка — мінімум модерування. Якщо у фейсбуці вас забанять за антиросійські вислови, то в телеграмі можна писати чи показувати все без обмежень.

Відповідно, до топ-2 найбільш важливих для себе соціальних мереж Telegram-канали зараховують 76 % опитаних віком 18–29 років. А от показник серед 30–44-річних цей показник становить 52 % (КМІС, 2022).

І хоча телеграм-канали й справді стали основними джерелами інформації для багатьох українців після початку повномасштабного вторгнення, однак існують різні думки щодо довіри до таких джерел

інформації. Найбільше довіряє Telegram-каналам молодь — до 30 років. Українці 30–59 років довіряють Телеграму на 39%, а от старші за 60 років мають найменшу довіру — 16% (КМІС, 2022).

Це є свідченням часткової медіаграмотності українців, адже, окрім підписки на телеграм канали, 39% українців читають канали офіційних осіб. Зокрема, на Президента України підписаний майже кожен другий користувач — 48%, на різні офіційні канали ЗСУ — 17%, на Валерія Залужного — 6% (КМІС, 2022).

Однак вузька направленість телеграм каналів провокує появу великої кількості фейкової інформації та інформаційних вкидів, які швидко розходяться мережею та дезінформують суспільство. Через це українці визнають, що не можуть впевнено орієнтуватися в інформації, яку отримують. Наприклад, 40% українців скаржаться, що через те, що отримують інформацію з багатьох джерел, не можуть визначити, яка з них є правдивою, а яка — фейковою. Водночас більшість опитаних (56%) вважають, що саме держава має боротися з дезінформацією і на ній лежить відповідальність за це. А лише третина українців готові брати відповідальність за власне споживання інформації та вибір повідомлень (КМІС, 2022).

Тобто, перевіряти інформацію ще досі не входить в обов'язки більшості з нас. А це, зокрема, є однією з найбільших небезпек телеграм-каналів. Проте на неї часто не зважають користувачі, адже є інші переваги, зокрема безпека даних у месенджері. Принаймні, багато користувачів вважають, що їхні дані в телеграмі захищені, так само як і номер телефону.

Якщо звернути увагу на захист даних від передачі їх третім особам, то варто звернути увагу на те, під юрисдикцію якої країни потрапляє компанія-власник месенджера. «У цьому контексті Telegram дуже непрозорий — ні адреси, ні контактних даних у публічному доступі немає.

Наприклад, за інформацією самої компанії, її офіс працює в ОАЕ, юридично вона зареєстрована на Британських Віргінських островах, а для обслуговування користувачів у Європейській економічній зоні Telegram зареєстрував юридичну особу у Великій Британії» (Романюк, 2022; *Українська аудиторія після*, 2022).

Єдина інформація, в якій мовиться про розташування серверів компанії, — це твіт від 2014 року. Тоді сам профіль Телеграм відповів одному з користувачів, що їхні сервери розміщені в Лондоні — для європейських користувачів, Сінгапурі — для країн Азії та в Сан-Франциско — для користувачів зі США (*Політика конфіденційності Telegram*, 2023).

Як зазначає журналістка Анастасія Романюк (2022), перевірити правдивість цих даних наразі неможливо. Однак, згідно з політикою

конфіденційності, дані користувачів із Великої Британії чи Європейської економічної зони зберігаються на серверах у Нідерландах.

Як раніше справедливо зазначали журналісти видання Liga.net, єдине, на що ми можемо спиратися, — це чесне слово команди Telegram і самого Дурова, а також дані комісії з цінних паперів США, опубліковані в доповіді щодо заборони випуску криптовалюти Telegram (Смирнов, 2020).

Фактично непрозорість компанії унеможливило контроль за дотриманням безпеки даних користувачів, особливо в умовах конфліктів.

Саме тому від початку війни СБУ постійно веде перемовини з Telegram щодо блокування каналів з дезінформацією. І з початку війни вже заблоковано понад 1,5 тисячі, більшість із них — анонімні (Балачук, 2022).

Про це в інтерв'ю для Ліги.Tech розповів керівник Департаменту кібербезпеки СБУ Ілля Вітюк. «Величезний масив непідтвердженої інформації у Telegram-каналах — це серйозна проблема. З нею складно боротися — сервери Telegram, де зберігається інформація, розташовані не в Україні, і як юридична особа Telegram тут не представлений. З погляду національного законодавства, механізм блокування Telegram-каналів наразі відсутній» (Шевченко, 2022).

Щоб таки заблокувати такі канали, доводиться звертатися до розробників. Ілля Вітюк зазначив: «СБУ офіційно звертається до адміністрації Telegram з вимогами заблокувати певні канали з поясненням, чому це слід зробити. З початку війни ми передали на блокування понад 1500 Telegram-каналів, більш як 1500 акаунтів в Instagram, Facebook і TikTok. Інколи Telegram реагує й блокує, деколи — ні» (Шевченко, 2022). Коли ж це не спрацьовує, в СБУ використовують власні методи, які допомагають блокувати такі канали. Така ж проблема є й з іншими соціальними мережами. Але, на відміну від Telegram, Viber є менш популярним серед українців і, відповідно, охоплення в нього теж менше.

Висновки

Слід зазначити, що велика війна росії проти України значно змінила український медіаландшафт. Українці змінили свої інформаційні звички. Переважна більшість із них перевели свій пошук інформації на нові платформи в інтернеті. Серед них, поряд з уже традиційними Інтернет-медіа, з'явилися ще й телеграм-канали. Це зумовлено багатьма аспектами. Зокрема, тим, що ЗМІ, через професійні особливості (необхідність перевіряти інформацію, визначені години виходу в ефір, час, який необхідний на верифікацію новини та написання статті) не встигають так швидко публікувати інформацію, яку прагнуть миттєво отримати читачі. Цю прогалину заповни-

ли телеграм-канали, які миттєво перепощують новини з різних джерел, часто не перевіряючи їх, адже не є медіа.

Цей новий вид отримання масової інформації для українців став провідним для багатьох у перші місяці війни у зв'язку з численними перевагами, як от: оперативність, анонімність, можливість публікувати контент без цензури, можливість створювати чати з понад 200 тисячами підписниками, легкість у використанні та можливість завантажувати стрічку навіть з мінімальним підключенням до мережі «Інтернет». Однак, попри ці переваги, використання телеграм-каналів породило й низку небезпек, як от: інформаційні вкиди, пропаганда, створення телеграм каналів, які б маскувалися під українські, з поширенням антидержавницького змісту. Адже, попри медіаграмотність і цифровізацію українців (наявність смартфонів та доступу до інтернету), вміння розрізнити та перевірити інформацію залишається на низькому рівні, а тим паче в стані стресу.

Проте маємо зауважити, що з часом потреба українців у постійному пошуку інформації 24/7 спадала й це привело до зменшення споживання інформаційних повідомлень в усіх ЗМІ, соцмережах і на інтернет-платормах. Про причини та наслідки такої тенденції ми простежимо в наступних дослідженнях.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Балачук, І. (2022, 9 листопада). *СБУ від початку війни просила Telegram заблокувати понад 1,5 тисячі анонімних каналів*. Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/9/7375618/>
- Верховна Рада України. (2011, 13 січня). *Про внесення змін до Закону України «Про інформацію»* (Закон № 2938-VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/en/2938-17?lang=uk>
- Верховна Рада України. (2022, 13 грудня). *Про медіа* (Закон № 2849-IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>
- Данько-Сліпцова, А. (2014). Нові медіа: історія, типологія. *Освіта регіону: політологія психологія комунікації*, 1-2, 80-82. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1242>
- Засоби масової інформації. (2023, 2 липня). В *Вікіпедія*. <https://is.gd/QmLwPI>
- Київський міжнародний інститут соціології. (2022, 17 серпня). *Демократія, права і свободи громадян та медіаспоживання в умовах війни: результати опитування КМІС для ОПОРИ*. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1132&page=1&y=2022&m=8>
- Коломієць, Д. (2022, 27 жовтня). *«Радіо врятувало нам життя». Як приймачі допомагали людям під час окупації*. Суспільне. <https://suspilne.media/303930-radio-vratuvalo-nam-zitta-ak-prijmaci-dopomagali-ludam-pid-cas-okupacii/>
- Політика конфіденційності Telegram*. (2023, 8 липня). Telegram. <https://telegram.org/privacy#3-what-personal-data-we-use>
- Романюк, А. (2022, 29 липня). *Ілюзія безпеки: Telegram*. Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/07/29/7360729/>
- Смирнов, Ю. (2020, 3 лютого). *Із Росії з любов'ю — анонімна імперія Павла Дурова*. Liga.net. https://project.liga.net/projects/durov_telegram_ua/

- Тимошик, М. (2021а). Журналіст як професія: ретроспективний огляд побутування поняття в інформаційному просторі. *Український інформаційний простір*, 2(8), 39–73. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(8\).2021.245811](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(8).2021.245811)
- Тимошик, М. (2021b). Як звільнити журналістську освіту з пут теорій масової комунікації: до проблеми викладання фахових дисциплін на факультетах журналістики українських університетів. *Український інформаційний простір*, 1(7), 31–68. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233877](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233877)
- Українська аудиторія після початку великої війни: зміни у медіаспоживанні, сприйнятті інформаційного простору, чутливість до спотвореного контенту.* (2022, 16 листопада). Детектор медіа. <https://is.gd/tsjXfc>
- Черьомухіна, О. (2022, 1 червня). *Користування інтернетом серед українців: результати телефонного опитування, проведеного 13–18 травня 2022 року.* Київський міжнародний інститут соціології. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=1&y=2022&m=6>
- Шевченко, Л. (2022, 9 листопада). *Перша у світі кібервійна. Як СБУ відбиває російські кібератаки на енергетику та блокує фейки.* Liha.Tech. <https://tech.liga.net/ua/ukraine/interview/gorit-kiberbavovna-glavnyy-kiberkontrrazvedchik-sbu-o-gryaznoy-bombe-i-hakerah-iz-rf>

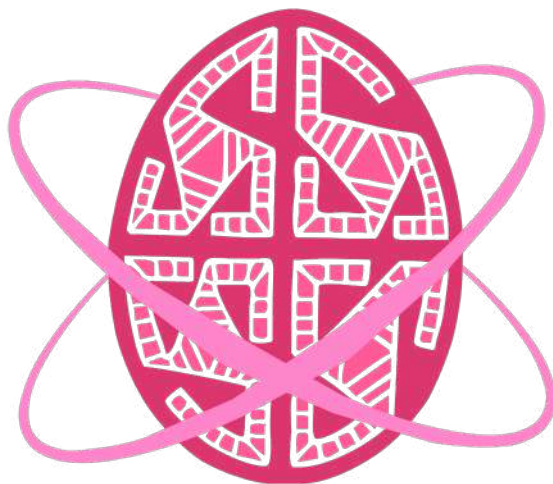
REFERENCES

- Balachuk, I. (2022, November 9). *SBU vid pochatku viiny prosyla Telegram zablokovaty ponad 1,5 tysiach anonimnykh kanaliv* [Since the beginning of the war, the SBU has asked Telegram to block more than 1,500 anonymous channels]. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/news/2022/11/9/7375618/> [in Ukrainian].
- Cheromukhina, O. (2022, June 1). *Korystuvannia internetom sered ukrainsiv: Rezultaty telefonnoho opytuvannia, provedenoho 13–18 travnia 2022 roku* [Internet use among Ukrainians: Results of a telephone survey conducted on May 13–18, 2022]. Kyiv International Institute of Sociology. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1115&page=1&y=2022&m=6> [in Ukrainian].
- Danko-Sliptsova, A. (2014). *Novi media: Istoriia, typolohiia* [New media: History, typology]. *Osvita rehionu: Politolohiia psykholohiia komunikatsii*, 1–2, 80–82. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1242> [in Ukrainian].
- Kolomiets, D. (2022, October 27). *"Radio vriatovalo nam zhyttia". Yak prymachi dopomahaly liudiam pid chas okupatsii* ["Radio saved our lives". How receivers helped people during the occupation]. *Suspilne*. <https://suspilne.media/303930-radio-vriatovalo-nam-zitta-ak-prijmaci-dopomagali-ludam-pid-cas-okupacii/> [in Ukrainian].
- Kyiv International Institute of Sociology. (2022, August 17). *Demokratiia, prava i svobody hromadian ta mediaspozhyvannia v umovakh viiny: Rezultaty opytuvannia KMIS dlia OPORY* [Democracy, rights and freedoms of citizens and media consumption in the conditions of war: Results of the KIIS survey for OPORA]. <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1132&page=1&y=2022&m=8> [in Ukrainian].
- Polityka konfidentsiynosti Telegram* [Telegram Privacy Policy]. (2023, July 8). *Telegram*. <https://telegram.org/privacy#3-what-personal-data-we-use> [in Ukrainian].
- Romaniuk, A. (2022, July 29). *Iliuziia bezpeky: Telegram* [The illusion of security: Telegram]. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/07/29/7360729/> [in Ukrainian].
- Shevchenko, L. (2022, November 9). *Persha u sviti kiberviina. Yak SBU vidbyvaie rosiiski kiberataky na enerhetyku ta blokuie feiky* [The world's first cyber war. How the SBU repels Russian cyberattacks on the energy industry and blocks fakes]. *Liha.Tech*. <https://tech.liga.net/ua/ukraine/interview/gorit-kiberbavovna-glavnyy-kiberkontrrazvedchik-sbu-o-gryaznoy-bombe-i-hakerah-iz-rf> [in Ukrainian].

- Smyrnov, Yu. (2020, February 3). *Iz Rosii z liuboviu — anonimna imperiia Pavla Durova* [From Russia with love — Pavlo Durov's anonymous empire]. Liha.net. https://project.liga.net/projects/durov_telegram_ua/ [in Ukrainian].
- Тимошук, М. (2021a). Zhurnalyst yak profesiia: Retrospektyvnyi ohliad pobutuvannia poniattia v informatsiinomu prostori [Journalist as a profession: A retrospective review of the concept existence in the information space]. *Ukrainian Information Space*, 2(8), 39–73. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.2\(8\).2021.245811](https://doi.org/10.31866/2616-7948.2(8).2021.245811) [in Ukrainian].
- Тимошук, М. (2021b). Yak zvilnyty zhurnalistsku osvitu z put teorii masovoi komunikatsii: Do problemy vykladannia fakhovykh dystsyplin na fakultetakh zhurnalistyky ukrainskykh universytetiv [How to release journalist education from the hobble of mass communication theory: To the problem of teaching professional disciplines at the faculties of journalism of Ukrainian universities]. *Ukrainian Information Space*, 1(7), 31–68. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(7\).2021.233877](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(7).2021.233877) [in Ukrainian].
- Ukrainska audytoriiia pislia pochatku velykoi viiny: Zminy u mediaspozhyvanni, spryiniattia informatsiinoho prostoru, chutlyvist do spotvorenoho kontentu [Ukrainian audience after the beginning of the great war: Changes in media consumption, perception of information space, sensitivity to distorted content]. (2022, November 16). Detektor media. <https://is.gd/tsjXfc> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2011, January 13). *Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy "Pro informatsiiu"* [On Amendments to the Law of Ukraine "On Information"] (Law No. 2938–VI). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/en/2938-17?lang=uk> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2022, December 13). *Pro media* [About media] (Law No. 2849–IX). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text> [in Ukrainian].
- Zasoby masovoi informatsii [Mass media]. (2023, July 2). In *Wikipedia*. <https://is.gd/QmLwPI> [in Ukrainian].

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ

PUBLIC RELATIONS

UDC 659.1–056.157:32]-029:17

Ethical challenges of political advertising

Nataliia VOITOVYCH

PhD in Social Communication

Ivan Franko National University
of Lviv1, Universytetska St.,
79000, Lviv, Ukraine

nataliya.voytovych@lnu.edu.ua

ORCID 0000–0001–9466–0787

© Voitovych N., 2023

The article examines the violation of ethical standards as a negative aspect of the election campaign. The relevance of the study is justified by the importance of complying with ethical norms in political advertising to ensure a fair election process. The necessity of research is also caused by the insufficient study of ethical violations in political advertising aspects and consequences. The main goal of the article is to define the types of ethical violations in political advertising as well as their indications.

The research methodology is based on a combination of general scientific approaches to the analysis of social and communication phenomena. The analytical-synthetic method was used to analyze political advertising as a social communication phenomenon, which made it possible to determine the principles and approaches to the selection, analysis, and generalization of theoretical research material. The application of the content analysis method made it possible to identify the key characteristics of the content of political advertising in the media.

The researcher emphasizes the legislative and ethical basis for controlling the distribution of political advertising. The lack of legal recognition of ethical norms in journalism leads to various violations.

The article examines the types of violations of ethical norms during the creation and distribution of political advertising in Ukraine. In particular, it is about hidden political advertising. The use of information materials that positively reflect the activities of civil servants and letters to editors in support of politicians has been studied. The use of literary works with political connotations for advertising purposes has been analyzed. Cases of false starts, when pre-election commercials with a positive tone become political advertisements, have also been considered. Examples of anti-advertising as a method of discrediting opponents have been described. Violations of ethical norms during election campaigns, such as low-quality campaigning and “black PR”, have been analyzed in detail.

Keywords: *hidden political advertising, black PR, mass media, pre-election campaign, ethical norms of political advertisement, journalistic standards.*

ЕТИЧНІ ВИКЛИКИ ПОЛІТИЧНОЇ РЕКЛАМИ

Наталія ВОЙТОВИЧ

канд. н. із соц. комунік.

Львівський національний університет імені Івана Франка

вул. Університетська, 1, 79000, Львів, Україна

nataliya.voytovych@lnu.edu.ua

ORCID 0000-0001-9466-0787

У статті досліджено порушення етичних стандартів як негативного аспекту в передвиборчій кампанії. Актуальність розвідки зумовлена важливістю дотримання етичних норм у політичній рекламі для забезпечення чесного виборчого процесу. Потреба в дослідженні також викликана недостатнім вивченням проблем етичних порушень у політичній рекламі та їхніх наслідків. Основною метою статті є виокремлення різновидів етичних порушень у політичній рекламі та визначенні їхніх ознак.

Методологія дослідження базується на поєднанні загальнонаукових підходів до аналізу соціально-комунікаційних явищ. Для аналізу політичної реклами як соціально-комунікаційного феномена було використано аналітико-синтетичний метод, що дозволив визначити принципи та підходи до відбору, аналізу та узагальнення теоретичного матеріалу дослідження. Застосування методу контент-аналізу дозволило виділити головні характеристики змістового наповнення політичної реклами в медіа.

Дослідниця робить наголос на законодавчій та етичній базі контролю поширення політичної реклами. Відсутність юридичного визнання етичних норм у журналістиці призводить до різноманітних порушень.

Стаття розглядає різновиди порушення етичних норм під час створення та поширення політичної реклами в Україні, зокрема прихованої політичної реклами. Досліджено використання інформаційних матеріалів, що позитивно відображають діяльність держслужбовців, та листів до редакцій на підтримку політиків. Проаналізовано використання з рекламною метою літературних творів із політичною конотацією. Розглянуто випадки фальстарту, коли передвиборчі ролики з позитивним відтінком стають політичною рекламою. Описано приклади антиреклами як методу дискредитації опонентів. Детально проаналізовано порушення етичних норм під час виборчих кампаній, зокрема недоброякісну агітацію та «чорний піар».

Ключові слова: прихована політична реклама, чорний піар, мас-медіа, передвиборча кампанія, етичні норми політичної реклами, журналістські стандарти.

The relevance of the problem

Since Ukraine's independence, political advertising has gone from its inception to the active development phase. If, at the end of the twentieth century, this type of political communication with voters only developed, then at the beginning of the twenty-first century, with the development of technologies and social networks, political advertising began to actively change and improve. The legislative framework, which aimed to control the dissemination of political advertising and the campaigning process, has been changing along with it. However, considering political advertising as a factor in the social communication process, it is worth focusing not only on legislative aspects but also on ethical ones. Compliance with ethical standards when creating and distributing political advertising is one of the crucial principles of the legal electoral process. However, in Ukraine, very often, there is a violation of ethical standards regarding the creation and distribution of political advertising and campaigning.

The problem statement

In Ukraine, compliance with journalistic standards is based on the "Ethical Code of the Ukrainian Journalist". However, it should be noted that, unlike laws, ethical norms are not legally recognized. Compliance with ethical norms is only a moral component of journalists since media workers have no criminal or administrative liability for violating journalistic standards.

The state of problem studying

Ukrainian and foreign experts studied ethical norms and journalistic standards in political advertising. O. Kuznetsova (1998, 2007), in her works "Professional Ethics of Journalists" and "Journalistic Ethics and Etiquette" examines the ethical norms of political advertising in mass media. She emphasizes on the prohibitive and obligatory norms of political advertising and highlights ethical requirements for television and radio advertising. Professor O. Kuznetsova was one of the first scientists who began to study hidden advertising. However, she focused more attention on commercial jeansa (hidden political advertisement).

Among foreign researchers, the importance of the ethical norms of journalism functioning during election campaigns was studied by E. Modzelewski (2006), who, in the work "Ethics and Politics", wrote about the importance of journalists' responsibility to society. In the works of W. Cwalina and A. Falkowski (2006) "Political Marketing" as well as in R. Wiszniowski and A. Kasińska-Metryka's (2012) "Political Marketing" black PR is described as one of the unethical elements of the election campaign. Ethical norms in journalism were also studied by E. Pietrzyk-Zieniewicz (2004) — "The Political Scene and Media", J. Pleszczyński (2015) — "Ethics of Journalists and Journalism".

Unresolved issues. However, the topic of identifying the signs of inappropriate political advertising, which violates ethical standards of journalism and leads to a destructive impact on society and, probably, to the wrong choice in the election, remains insufficiently studied.

The research tasks are: to define the main types of ethical violations in political advertising and identify their indications.

The main material

During pre-election campaigns, journalists do not always comply with high professional standards, which leads to the appearance of specially commissioned materials in the media, the so-called hidden political agitation (advertising), i.e., political “jeansa” and/or anti-advertising. Professor O. Kuznetsova (2007) identifies six ethical principles of advertising in the media (p. 139). We believe that three of these principles can be applied to political advertising: the principle of identification, the principle of good faith, and the principle of honesty.

The principle of identification requires that advertisements must be clearly marked before and after their coverage on radio and television or indicated with the headings “Advertising” and “As an advertisement” when advertising is placed in print media or on the Internet. The absence of such marks is considered as the distribution of hidden political advertising. For the first time, this principle of political advertising dissemination was applied in 1999 in the newspaper “Fakty”. It was the year that the publication published almost the entire autobiographical book of Leonid Kuchma on the eve before the elections. “Fakty managed to get an “in progress” version of Leonid Kuchma’s future book, which deals not only with the results of the past but also with the plans for the future. There was also a frank, sincere, sometimes even harsh analysis of his own miscalculations and mistakes. Such is Kuchma” (Ft, 1999, 10bcent.). Excerpts from the future book were presented as exclusive material and an extraordinary find for publication. However, in our opinion, this material is a perfect example of hidden advertising. After all, at that time, all Ukrainian publications of a socio-political nature did not print any other books that were soon to be published. This way of presenting information about the future book is inherent only in specialized literary publications.

Informational materials, which in a praising form provide information about the ordinary working days of civil servants or their work trips, can be considered as another method of spreading hidden political advertising. For the first time, such materials were published about the candidate for the post of President of Ukraine L. Kuchma, in the newspaper “Fakty” under the headings “Work trips”, “State problems”, “First-hand”, etc. (FT, 1999, June 1–15 November), which refers to his work as a statesman. Journalists present positive facts from the frequent working days of the President of Ukraine.

During the next elections, there was a similar situation. Positive facts about the common working days of the Prime Minister of Ukraine, presidential candidate V. Yanukovich, were published by the newspaper "Moloda Halychyna" — "Viktor Yanukovich obliged the authorities to reach every victim" ("Viktor Yanukovich zoboviazav", 2004), "Viktor Yanukovich: pensions will be raised again from August 1" (MH, 2004, July 2). Also, "Moloda Halychyna" has several publications about the summer of 2004, which became a real test for the population of the Lviv region. The natural disaster that covered the Lviv region was another reason to show the care of the then Prime Minister. "Viktor Yanukovich obliged the authorities to reach every victim. The natural disaster in the Lviv region resonated with pain throughout Ukraine. The Prime Minister began to control the situation the minute he received messages" ("Viktor Yanukovich zoboviazav", 2004). For greater emotionality, the material also used a photo in which V. Yanukovich hugs an elderly woman. Another example was in the "Topical-interview" section: "Viktor Yanukovich: Every person is responsible before the law and the Constitution" ("Viktor Yanukovich: "Kozhna liudyna", 2004). For a more positive effect, the following sections were used: caring for people (MG, 2004, September 23), caring for the future (MG, 2004, September 30), tax progress (MG, 2004, October 14), helping people (MG, 2004, Oct. 26.), etc. We consider such materials as hidden advertising. In addition, we consider it an act of abusing administrative resources and the use of the situation in favor of the politician.

The publication of lines from letters to the editor in the "Silski Visti" newspaper is another type of hidden political advertising. In their letters, the authors express support for Oleksandr Moroz, using epithets that inspire confidence in the politician: "We, ordinary peasants, consider O. Moroz an honest and frank person, devoted to his homeland", "he has a bright mind, honesty, decency, nobility, and sincerely roots for his Ukraine-mother..." ("Riadky z lystiv", 1999). The same letters of support were published in the newspaper "Moloda Halychyna" in support of V. Yanukovich: "We understood what feature Viktor Yanukovich has — he does not make unrealizable promises. He can quickly and promptly resolve issues. His belief that we will soon be able to overcome difficulties, as well as his optimism, are transmitted to people" ("Lysty pidtrymky", 2004).

During 2006–2007, hidden political advertising, as a phenomenon, also appeared in literature. Ukrainian printed publications, such as Yurii Rohoza's books "To Kill Yuliia", Volodymyr Pishko "You-Yuliia: Circler of Sonnets", Maria Matios' "Mr. and Mrs. Yu-Ko in the Land of Ukrainians" and Andriy Kokotiukha "Yurii Lutsenko. Field Commander", contain elements of political advertising. They are present both in the texts and in the visual design of the covers. Although literature primarily serves an aesthetic and educational purpose, in this case, it functions as political advertising. And

since we do not have a clear identification, we can interpret the spread of such information as political jeans.

During the 2010 elections, in addition to hidden advertising, a phenomenon such as a false start appeared. Long before the beginning of the election campaign, commercials appeared on television that could not be marked as political advertising or campaigning. Several videos talked about the mysterious "SHE" that claimed to work! Later, with the beginning of the official election campaign, the continuation of these advertising videos appeared on the screens, which turned into political advertising. At that point, the advertisement directly indicated: "She works! She is Ukraine. Yuliia Tymoshenko". At the same time, Viktor Yanukovich's team developed promotional material that was posted even on the day of silence under the slogan "Ukraine for people!"

In 2019, the candidates also started political advertising long before the official start of the pre-election campaign. Officially, the campaign began in January 2019, but promotional materials appeared much earlier. On many boards in Ukrainian cities, there were slogans like "New course" by Yuliia Tymoshenko, "President is a servant of the people", "Offensive 2019" and others. Formally, this did not violate the Law, but in fact, it was already the beginning of political competition.

Another type of poor-quality political advertising that violates ethical principles is anti-advertising.

It appeared almost simultaneously with the political jeans. Anti-advertising is a violation of the principle of good faith because, according to ethical norms, political advertising should not violate fair competition principles by pointing out other people shortcomings, praising themselves, or comparing. It is also the decency principle violation, the main criterion of which is not to humiliate honor, dignity, and competitors' business reputation.

Analyzing 1999 agitation materials, elements of anti-advertising against Leonid Kuchma can be seen. One of the agitations in style resembles an acrostic poem. From the words that characterize the negative phenomena in society: crisis, poverty, bureaucracy, mafia, oligarchy, corruption, racketeering, immorality, terrorism, and intrigue, the word KUCHMOCRACY can be assembled in Ukrainian. The campaign depicts Leonid Kuchma with a whip over a herd of sheep and the signature "All to the elections!!", symbolizing Ukrainian people who are being driven to the polls. Another agitation presents Ukrainian society in a negative light. Leonid Kuchma claims that the Ukrainian population is extremely gullible, and if the electorate is persuaded correctly, it will "step on a rake" for the second time. With this message, the campaign creators tried to convey to the audience that the first term of L. Kuchma's presidency was unsuccessful, and voters chose the wrong one.

In the 2010 presidential election campaign, presidential candidates also actively used anti-advertising. A striking example of anti-advertising was

commercials that were broadcasted before the elections on the all-Ukrainian channels 1+1 and Inter.

During the pre-election period, all Ukrainian TV channels aired Yuliia Tymoshenko's political party campaign commercial "She Works". In the video, Yuliia Tymoshenko's video alternates with a video, in which the then-prime minister visits factories and enterprises where he communicates with people. "Every day until late at night, I work because I know that every minute is for the sake of people, the sake of Ukraine. I know that millions of people work every day too, because they understand that their work is needed more than ever. Every minute our country melts metal, sows bread, heals the sick, creates art, teaches, and educates children. This is it, our best country. She works, she is Ukraine" (Tymoshenko, 2009).

As an anti-advertisement of the Yuliia Tymoshenko political party "BYuT", a commercial of the Party of Regions was created. It should be noted that the advertising product never explicitly mentioned the name of Yuliia Tymoshenko or the party name. However, the audience can easily hold an associative series since before that, a commercial for Yuliia Tymoshenko's party "She Works" was released on TV screens.

The video was built according to the scheme: photos that alternate with text and synchronous voice acting of the text. Photos depict the sad faces of elderly people (pensioners — auth.), and miners. The video sequence is made in black and white, which adds to the oppression. The sequence of the text is: "Has it become easier for you to live? She wants you to believe it. Has your salary increased? Have products become cheaper? Has Ukraine emerged from the crisis? She believes that everything is already in order in Ukraine. She feeds the people with promises that will never be fulfilled. Maybe she lives in one country, and we live in another. If she works like that, maybe it would be better for her to rest" (*Politychna reklama "Partii rehioniv"*, 2010).

In contrast to the political anti-advertising of the Party of Regions, the political party BYuT created a commercial that also did not mention the name and surname of Viktor Yanukovich, a direct competitor in the presidential elections in 2010, but, as in the previous video, the audience could easily conduct an associative series. After all, it was in this video that a fact from Viktor Yanukovich's biography was used — his property in Mezhyhirya. The commercial features Yuliia Tymoshenko's voice: "Think! Ukraine is facing a choice. You choose the future, your future. You choose: Ukraine will be energy independent, or he will hand over the pipe and put you on the gas needle. You choose: the land will be yours, or he will steal it as Mezhyhiria. You choose: your dreams of freedom and a decent life will be realized, or he will bury them. Think about what future you want, think about Ukraine, think about yourself. Think! Protect Ukraine!" (*Politychna reklama politychnoho*, 2010).

During the pre-election campaign to the Verkhovna Rada in 2015, IMI (Institute of Mass Information) registered numerous violations and cases of hidden political advertising in mass media. Besides, it was at this time that the first manifestations of the so-called “black PR” became visible. Kyiv Mayor Vitalii Klychko and Lviv Mayor Andrii Sadovyi suffered from this technology the most.

Black PR, as one of the methods of discrediting a political rival acquires its active development at the beginning of the twenty-first century. The origin of this phenomenon in political communication occurs, in our opinion, during the period of active distribution of anti-advertising and is its more aggressive form. However, some Ukrainian researchers, Tetiana Liapina (2001) in particular, consider black PR to be a “local CIS invention” (p. 74). We do not agree with this statement because the phenomenon of black PR in politics is discussed in the studies of Polish researchers Robert Wiśniewski and Agnieszka Kasinska-Metrica (2012), who consider it one of the unethical elements of the pre-election campaign, as well as in the study of Ukrainian researcher Kateryna Kyrychenko (2010).

Black PR, like anti-advertising, violates the ethical principles of decency and fair faith. These are commissioned materials that are created to discredit a competitor and form a negative opinion about him in the audience. As a result, there is a downgrade in ratings. An example of black PR in the Ukrainian media space is the campaign launched in 2016 against Andrii Sadovyi.

Andrii Sadovyi has been the permanent mayor of Lviv since 2006. His ratings have always been high. In the election of the mayor of Lviv, Andrii Sadovyi's competitors had practically no chance since Lviv residents saw only A. Sadovyi in this position. “Sadovyi's competitors for this position are usually seriously behind him, in terms of the number of votes. In 2010, more than 120,000 citizens voted for him, and half as many voted for his competitor from the Party of Regions. In 2015, he received almost 141,000 votes, and the candidate from Svoboda received just over 85,000” (Belovolchenko, 2019).

In 2012, the mayor of Lviv created the Samopomich political association. Since that time, A. Sadovyi is known not only in Lviv but throughout Ukraine. Lviv residents are envied because they have a European progressive mayor. A. Sadovyi's rating is growing not only in Lviv but also in Ukraine as a whole. Some political scientists considered the mayor of Lviv a real contender for the presidency.

However, in the summer of 2016, there was a fire at the Hrybovytskiy landfill because, for a long time, the authorities ignored the problem of storage and processing of garbage. Journalists called the tragedy the “Garbage crisis”. In Lviv and all Ukrainian media, this topic became top in the news feed — “Tragedy in Hrybovychi” (zaxid.net), “Tragedy in

Hrybovychi” (Lviv portal), “Rescuers who died at the landfill in Hrybovychi were honored in Lviv region” (Tvoie misto), “Tragedy at the Hrybovychi landfill” (Tvoie misto), “Block of garbage claimed the lives of 4 people” (Gazeta.ua) etc. Mayor Andriy Sadovyi was blamed for the tragedy on the World Wide Web: “The public did not have to look for the culprit for a long time — Lviv Mayor Andriy Sadovyi was de facto named responsible for the tragedy. First, he disappeared from the information space altogether, and then, threw all his forces in his defense. Until now, Andrii Sadovyi is convinced that unknown arsonists are to blame for the tragedy. However, if you look into the backstory of the tragedy, perhaps he should not completely wash his hands off. Just a few facts about why the mayor of Lviv is personally responsible for what happened in Hrybovychi” (Yankovska, 2016). This information had a rather negative impact on the image of the Lviv mayor. His ratings began to fall rapidly — and at the end of 2016, the mayor did not receive even three points. “According to opinion polls, Andriy Sadovyi has little chance of winning in the 2019 elections — his rating fluctuates at 2%. Although a few years ago, he was called one of the real contenders for the presidency” (Belovolchenko, 2019). In political circles, they began to talk about the political confrontation between Petro Poroshenko’s party and Samopomich. Black PR, which was supported in the media for almost two years, significantly lowered A. Sadovyi’s ratings on an all-Ukrainian scale.

After analyzing the materials that we consider to be political “jeansa”, we propose to distinguish the following features of hidden political advertising:

- unmarked materials of political advertising;
- journalistic materials that have an informational occasion but cover information with unreasonably positive one-sidedness in favor of some politician;
- materials from public events praising a single politician;
- letters of praise to editors praising a particular politician;
- almost the same or identical material published in several media at once;
- publication of excerpts from books by politicians (biographical essays, memoirs) or about politicians, in non-specialized publications;
- journalistic materials without an informational occasion or commissioned materials (most often they are placed under the headings “The Thought”, “Position”, “Actual”, “ThoughtsPro”, “You asked for it– we did it”, “You asked”, etc.).

Instead, to identify anti-advertising, we offer the following features:

- ridiculing the shortcomings of the politician and pointing out only negative traits and/or weaknesses;

- pointing out negative actions of competitors and opposing them to themselves and/or creating a positive image of humiliating a competitor;
- taking information out of context.

Conclusion

In the modern world, political advertising in the structure of social communications is one of the most important levers of managing economic and political processes. In the election struggle of candidates for political office, social communication processes play a vital role, which form public opinion and direct the electorate towards a specific choice. Political advertising in the structure of social communications covers the content and formal aspects and allows the electorate to conduct an optimal search for solutions that can unite society in choosing candidates for government positions. Successfully created and distributed political advertising helps to win elections.

During election campaigns, the mass media not only inform but also popularize specific views, teachings, and political programs of candidates for political office and, thereby, participate in directing the society. Influencing public opinion, the development of certain attitudes and beliefs, the media pushes voters to a specific choice. Producing appropriate attitudes and ideas, political advertising can not only direct society but also manipulate the audience, pushing it to the programmed choice of a candidate. The problem of the quality of political advertising in the aspect of information culture is especially relevant at the time of building an open society in Ukraine, the key to which is the freedom of mass media, pluralism, legality, humanistic goal, the concept of social responsibility of mass media and journalists for their materials.

Therefore, political “jeansa”, anti-advertising, and black PR are all negative phenomena in political communication.

REFERENCES

- Belovolchenko, H. (2019, January 15). *Sadovy: Shcho treba znaty pro mera, yakyi bazhaie staty prezidentom* [Sadovy: What you need to know about the mayor who wants to become president]. BBC News Ukraine. <https://www.bbc.com/ukrainian/features-46874069> [in Ukrainian].
- Cwalina, W., & Falkowski, A. (2006). *Marketing polityczny. Perspektywa psychologiczna* [Political marketing. A psychological perspective]. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne [in Polish].
- Kuznetsova, O. D. (1998). *Zhurnalistyska etyka ta etyket: Osnovy teorii, metodyky, doslidzhennia transformatsii nezaleznykh vydan Ukrainy, rehuliuвання moralnykh porushen* [Journalistic ethics and etiquette: Foundations of theory, methods, research on the transformation of independent publications of Ukraine, regulation of moral violations] [Monograph]. Svit [in Ukrainian].

- Kuznetsova, O. D. (2007). *Profesiina etyka zhurnalistiv* [Professional ethics of journalists] (2nd ed.). PAIS [in Ukrainian].
- Kyrychenko, K. V. (2010). "Chornyi piar" yak sotsialno-komunikatyvna tekhnolohiia (na materialy vyborchykh kampanii u ZMI) ["Black PR" as a socio-communicative technology (based on the material of election campaigns in the mass media)] [Abstract of PhD Dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv] [in Ukrainian].
- Lyapina, T. V. (2001). *Politicheskie kommunikatsii: PR i reklama* [Political communications: PR and advertising]. Ukrreklama [in Russian].
- Lysty pidtrymky V. Yanukovycha [Letters of support for V. Yanukovich]. (2004, July 6). *Moloda Halychyna* [in Ukrainian].
- Modzelewski, E. (2006). *Etyka a polityka* [Ethics and politics]. Almamater Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Warszawie [in Polish].
- Pietrzyk-Zieniewicz, E. (Ed.). (2004). *Scena polityczna i media: Miraże sukcesu, ryzyko autoprezentacji* [The political scene and the media: Mirages of success, risk of self-presentation]. Elipsa [in Polish].
- Pleszczyński, J. (2015). *Etyka dziennikarska i dziennikarstwa* [Journalism and journalism ethics]. Difin [in Polish].
- [*Polityczna reklama "Partii rehioniv"* [Party of Regions political advertisement]] [Video recording]. (2010). In the personal archive of the author [in Ukrainian].
- [*Polityczna reklama politycznoho aliansu "Blok Yulii Tymoshenko"* [Political advertisement of the Yulia Tymoshenko Bloc political alliance]] [Video recording]. (2010). In the personal archive of the author [in Ukrainian].
- Riadky z lystiv do redaktsii [Lines from letters to the editor]. (1999, October 19). *Silski visti* [in Ukrainian].
- Tymoshenko, Yu. (2009, October 5). *Vona — tse Ukraina!* [She is Ukraine!] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=okfplheer84> [in Ukrainian].
- Viktor Yanukovich zoboviazav vladu diity do kozhnoho poterpiloho [Viktor Yanukovich obliged the authorities to reach out to every victim]. (2004, August 12). *Moloda Halychyna* [in Ukrainian].
- Viktor Yanukovich: "Kozhna liudyna vidpovidalna pered zakonom i Konstytutsiieiu" [Viktor Yanukovich: "Every person is responsible before the law and the Constitution"]. (2004, September 2). *Moloda Halychyna* [in Ukrainian].
- Wiszniewski, R., & Kasińska-Metryka, A. (Eds.). (2012). *Marketing polityczny. Doświadczenia polskie* [Political marketing. Polish experiences]. Adam Marszałek [in Polish].
- Yankovska, O. (2016, June 7). *Chomu Sadovy vidpovidalni za Hrybovytsku trahediiu: 10 faktiv* [Why Sadovy is responsible for the Hrybovitsa tragedy: 10 facts]. Antykor. https://antikor.com.ua/articles/107399-chomu_sadovij_vidpovidalnij_za_gribovitsjku_tragediju_10_faktiv [in Ukrainian].

Запрошуємо авторів до співпраці!

Науковий журнал «Український Інформаційний Простір» включено до Переліку наукових фахових видань України за спеціальностями:

061 – «Журналістика»

029 – «Інформаційна, бібліотечна, архівна справа»

Журнал індексується в таких науково-метричних базах даних:

Index Copernicus, Academic Resource Index, PKP Index, BASE, Crossref, GoogleScholar, Academia, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), ResearchGate, ResearchBib, Journal Factor, Worldcat, Каталоги НБУВ (IRBIS-NBUV), Наукова періодика України (УРАН)

ukrinfoprostir@gmail.com

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Науковий журнал
Число 2 (12) за рік 2023

Засновник і видавець —
Київський національний університет культури і мистецтв

Виходить із 2018 р.

Бібліографічний редактор	<i>Олена Вапельник</i>
Редагування та коректура	<i>Людмила Таран</i>
Редакторка англomовних текстів	<i>Марина Антонівська</i>
Технічне редагування	<i>Світлана Толочко</i>
Художнє редагування та комп'ютерна верстка	<i>Сергій Шашенко</i>

Підписано до друку 13.11.2023. Формат видання 70×100/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PT Serif.
Ум-друк. арк. 19,5. Обл.-вид. арк. 21,5
Наклад 300 прим.
Зам. № 5151

Віддруковано з оригінал-макету на видавничо-поліграфічній базі КНУКіМ
м. Київ, вул. Д. Дорошенка, 14.

Свідоцтво про внесення суб'єкта до державного реєстру видавців,
виготовників, розповсюджувачів видавничої
продукції серія ДК № 4776 від 09.10.2014